

GÜNEY-
DOĞU
AVRUPA
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

THE JOURNAL OF SOUTH-
EASTERN EUROPEAN STUDIES

HAKEMLİ DERGİ | SAYI/ISSUE 26 | YIL/YEAR 2014-2

"SEYYAHLAR VE DİPLOMATLAR -I"

ANKARA - 2018

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
İSTANBUL UNIVERSITY FACULTY OF LETTERS

Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi = The Journal for South-Eastern European Studies.--İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1972-
c.: resim, harita, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı.

ISSN 0378-3863

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://dergipark.gov.tr/iugaad>

1. TARİH – AVRUPA – SÜRELİ YAYINLAR. 2. DIŞ SİYASET – AVRUPA. 3. BALKANLAR.

Telif Hakları Kanunu çerçevesinde makale sahipleri ve Yayın Kurulu'nun izni olmaksızın hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz. Yazıların bilim, dil ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

The contents of the journal are copyrighted and may not be copied or reproduced without the permission of the publisher. The authors bear responsibility for the statements or opinions of their published articles.

Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi türkologischer anzeiger tarafından taranmakta ve indekslenmektedir.

The Journal of South-Eastern European Studies is indexed in türkologischer anzeiger

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü
Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı
tarafından bastırılmıştır.

İLETİŞİM | CORRESPONDENCE

Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

POSTA ADRESİ | POSTAL ADDRESS

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
Ordu Cad. No: 196, 34459 Laleli/İstanbul

E-POSTA | E-MAIL

gaad@istanbul.edu.tr

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
34459 Beyazıt, İstanbul

BASKI-CİLT

Hamdioğulları İç ve Dış Tic. A. Ş.
www.hamdiogullari.com
Sertifika No: 35188

**GÜNEY-
DOĞU
AVRUPA
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**
THE JOURNAL OF SOUTH-
EASTERN EUROPEAN STUDIES

YAYIN KURULU | EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. İdris BOSTAN
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR (Sorumlu)
Prof. Dr. Mahir AYDIN
Prof. Dr. Arzu TERZİ
Prof. Dr. Ebru ALTAN
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU
Dr. Öğretim Üyesi Neriman E. HACISALİHOĞLU
Dr. Öğretim Üyesi Metin ÜNVER
Dr. Öğretim Üyesi Özgür KOLÇAK

**YAYINA HAZIRLAYANLAR
EXECUTIVE EDITORS**

Dr. Öğretim Üyesi Metin ÜNVER
Dr. Öğretim Üyesi Özgür KOLÇAK

SAYI EDITÖRÜ | ISSUE EDITOR

Doç. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER

**HAKEM KURULU | 26. SAYI
BOARD OF REVIEWING EDITORS | ISSUE 26**

Prof. Dr. İbrahim Şirin
(Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal Beydilli
(İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdullah Temizkan
(Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Kahraman Şakul
(İstanbul Şehir Üniversitesi)

Doç. Dr. Özgür Yılmaz
(Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Metin Ünver
(İstanbul Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Tanrıverdi
(İstanbul Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Özgür Kolçak
(İstanbul Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Sait Ocaklı
(İstanbul Üniversitesi)

Öğr. Gör. Abdullah Güllüoğlu
(İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

**GÜNEY-
DOĞU
AVRUPA
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**
THE JOURNAL OF SOUTH-
EASTERN EUROPEAN STUDIES

İÇİNDEKİLER | TABLE OF CONTENTS

- Swedish Envoy Paul Strassburg's Diplomatic Mission to Istanbul in 1632-1633**
İsveç Elçisi Paul Strassburg'un İstanbul Sefareti (1632-1633)
MAHMUT HALEF CEVRİOĞLU 1-50
- Büyükelçi P. A. Tolstoy'un Avrupa ve Osmanlı'daki Görevlerine Dair Bir İnceleme**
An Analysis on the Missions of the Ambassador P. A. Tolstoi in Europe and the Ottoman Empire
EMİNE İNANIR 51-63
- Diplomacy as a Source of Travelogues: The Case of Pierre Amédée Jaubert's Mission in Persia in 1805-1806**
Seyahatnamelerin Kaynağı olarak Diplomasi: Pierre Amédée Jaubert'in İran Misyonu Örneği, 1805-1806
ÖZGÜR YILMAZ 65-96
- Mehmed Rauf'un Avrupa Seyahatnamesi Üzerine Bir Değerlendirme**
An Analysis of Mehmed Rauf's Travelogue to Europe
VERUSCHKA WAGNER 97-127
- Fransız Arşiv Belgelerine Göre Fransız Büyükelçi Edouard-Antoine de Thouvenel ve Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Müttefik Diplomatların Nüfuz Mücadelesi**
Edouard-Antoine de Thouvenel and the Diplomatic Struggle Between Allied Diplomats During The Crimean War (1853-1856) in the Light of the French Archival Documents
EYYUB ŞİMŞEK 129-162
- Yabancıların Gözüyle 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Konsolosluklar**
The Consulates in Trebizond According to the Foreigners in the Second Half of the 19th Century
AYŞEGÜL KUŞ 163-184

KİTABİYAT | BOOK REVIEWS

Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler, Zanaatkârlar, Köylüler, Tacirler, Sığınmacılar, Elçiler 16.-18. Yüzyıllar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.

RİDVAN KAŞIKÇI187-191

Onorato Pàstine, *Genova e l'Impero ottomano nel secolo XVII*, Cenova: Sede della Società Ligure di Storia Patria-Palazzo Rosso, 1952.

MAHMUT HALEF CEVRİOĞLU193-196

Brian Cartledge, *The Will to Survive: A History of Hungary*, (Third Edition), Budapest: Hurst and Company, 2012.

GİRAY GERİM.....197-199

SWEDISH ENVOY PAUL STRASSBURG'S DIPLOMATIC MISSION TO ISTANBUL IN 1632-1633*

Mahmut Halef CEVRİOĞLU**

Abstract

Sultan Murad IV's reign made a tumultuous start in 1623, following the dethronement of his predecessor, Sultan Mustafa. Most of his juniority was spent under the auspices of his mother, the *de facto* regent Kösem Sultan, until Murad IV asserted his self rule in 1632. Europe, in the meantime, was struck by one of the largest military clashes seen on the continent by then (known as the Thirty Years War, 1618-1648), and a new actor emerged to make his imprint on the continental politics: King Gustav II Adolph of Sweden. It was under these circumstances that a Swedish envoy was sent to Constantinople in order to solicit permission from the Ottoman Porte for Transylvanian help against the Sweden's enemies in Germany. Fortunately for us, the king's envoy Paul Strassburg has left behind a valuable embassy report, similar to a *relazione*, covering his adventures on the route to the Ottoman Empire, his dealings in Constantinople and his observations regarding the political situation of the Ottomans. Within the framework of this study, the embassy report will be contextualized with the help of contemporary accounts.

Keywords: The Ottoman Empire, Habsburgs, Sultan Murad IV, Early Modern Diplomacy, Gustav II Adolph, Sweden, Transylvania, George Rákóczi, Cyril Loukaris, Thirty Years War

It is commonly accepted that the first official contacts between the Swedish Kingdom and the Ottoman Empire took place in 1587 with a letter sent to Sultan Murad III by King John III of Sweden.¹ Thereafter, we haven't come across any documented data whether the relations continued at the official level, at least not until Sultan Murad IV's reign. It is true that the relations assumed a conspicuously rapid pace after Charles XII took refuge in the Ottoman Empire in 1709, and hence, academic literature related to the period after that date abounds. However, there lies a large lacuna of studies regarding the relations between these two polities for the time period in between. In this respect, the present study aims at highlighting one of the first official diplomatic missions sent by the Swedish Kingdom to the Ottoman Porte in 1632 and 1633 in order to fill that gap.

It was, understandably, out of expediency that the Swedish Kingdom had taken pains to send a mission from the far side of Europe to the Ottoman capital: Europe was at the time being ravaged by one of the most lethal military depressions in its recorded history, which was named as the Thirty Years War by the posterity. The starting point of the clashes was actually due to the suppression of the Protestant subjects of the Austri-

* This is a revised and extended version of the third chapter of my M.A. thesis conducted in 2015.

** İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, History Department, Ph.D. Student/Research Assistant; e-mail: halefcevrioglu@gmail.com

¹ Walther Björkman, "Die schwedisch-türkischen Beziehungen bis 1800," in Theodor Menzel (ed.), *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag 26. Mai 1932*, Leipzig: Harrossowitz 1932, p. 10.

an Habsburgs by their Catholic overlords in 1618. However, the enmities soon assumed a different profile and Europe fell prey to a war propelled by dynastic interests, but fuelled by human lives regardless of their confessions. It was during such turbulences that the Swedish King asserted himself as the protector of the Protestant powers and entered the war against the Habsburgs. In this challenging undertaking, he wanted to elicit Ottoman and Transylvanian support against the Habsburgs and sent his diplomatic representative Paul Strassburg to the Ottoman capital in 1631.

The spring, when Strassburg arrived at Constantinople, was an uneasy one for the Ottoman Empire, too. Military coups and instability of the post of the grand vizierate were shaking the upper echelons of imperial administration continuously. However, as a culmination of the vicissitudes of this unstable political environment, 1632 marked a starting point for Sultan Murad IV's personalisation of the imperial power in many respects. On the one hand, he took measures to curb the influence of his mother Kösem Sultan; on the other he contrived moves to oust the competing nodes of power in and around the Ottoman court which had hitherto limited the imperial authority: Strassburg's visit coincided with the very time-frame in which Sultan Murad IV initiated his personal rule.

It is thanks to the centrality of Constantinople as a diplomatic hub in the early modern era that ample primary sources are available to put together a coherent study of Strassburg's embassy and the depiction of the domestic politics at play at the time. Venetian, Dutch, French, English and Austrian resident embassies and *ad hoc* missions from Persian, Polish-Lithuanian and Russian states were all gathered in the city to conduct their business *vis-a-vis* the Ottoman Porte. Under the highlight of a collection of the available contemporary diplomatic reports from among some of these diplomats, along with Strassburg's own embassy report (or *relatio*, as he names it), his diplomatic mission will be narrated.

I. A Short Biography of Strassburg

When Sweden assumed the leadership of the Protestant cause in 1630, it was still a relatively small kingdom whose influence had hardly ever crossed over the Baltic. Not only was the kingdom deficient in population and capital, but also the available labour force bore rather the character of a peasant-dominated society in comparison to many contemporary western European states: Bourgeoisie was proportionally smaller and the university education offered in the Swedish Kingdom could compete hardly with the standards set by British, Italian or German universities at the time. As a result, qualified non-Swedes from Europe were most welcome, the diplomats being pre-eminent among

those. Droste notes that Sweden made use of around a hundred and twenty diplomats during the seventeenth century, two third of whom were non-Swedes: Moreover, two third of these were from the territories of the Holy Roman Empire, and almost half of Sweden's diplomats were of bourgeois background, who had fixed their eyes on upwards social mobility under the service of the Crown.² Strassburg was just one among those numerous diplomatic agents from foreign royal courts, who were in time enticed to serve for the Swedish Kingdom.³

Born in 1595 in the reformed city of Nürnberg to a jurist father, he attended university in Altdorf. Later on, he went to Italy in 1613, where he spent three years to study in Padua, Bologna and Siena.⁴ He presumably received a humanist education and studied history and law. It was also there that he learnt Italian and Latin very well, both languages being crucial for the diplomacy of the time. Being a protestant, he joined the protestant army of the Bohemian Crown when the revolt which marked the beginning of the Thirty Years War broke out after 1618 in Prague: He even became a survivor of the Battle of White Mountain (1620), which crushed the Bohemian Crown's power for good. In 1624, we see him carrying out his first diplomatic mission in London to the Protestant Elector Palatinate Friedrich V. From Britain, he went back to the Continent and visited Transylvania's Protestant Prince Gabor Bethlen to represent Friedrich V in 1625.⁵

During Gabor Bethlen's 1626 campaign against the Habsburgs, Strassburg served as the General Commissioner of the Transylvanian troops. In 1627, he set out for Prussia, where the Swedish King, Gustav II Adolph, admitted him to his service. Strassburg received there the title Councillor of the Court (*Consiliarius aulicus*), which was common for the foreign diplomats in service of the Swedish Crown, and started his first mission in July 1628: He was going back to Transylvania to invite Gabor Bethlen for a joint action against Poland and reached the Prince's court in September, where he spent a whole year. Nothing tangible could be achieved though, and Strassburg left Transylvania two months before his friend Prince Gabor Bethlen passed away.

In January 1630, he was back in Sweden and was called for a new mission to the Ottoman Empire. Due to certain complications, his voyage could

² Heiko Droste, "Unternehmer in Sachen Kultur: Die Diplomaten Schwedens im 17. Jahrhundert", *Das eine Europa und die Vielfalt der Kulturen: Kulturtransfer in Europa 1500-1850*, (ed.) Thomas Fuchs and Sven Trakulhun, Berlin: Berliner Wissenschaftsvlg 2003, pp. 205-226

³ Emil Hildebrand, "Den svenska diplomatiens organisation i Tyskland under 1600-talet," in *Historisk Tidskrift*; no. 4, 1884, pp. 155-174. 156.

⁴ Magnus Mörner, "Paul Straßburg, ein Diplomat aus der Zeit des Dreißigjährigen Krieges", in *Südost Forschungen*; Jan 1, 1956, 15, 327-363. 329. Unless otherwise noted, the rest of the biography presented here is summarized from the same work.

⁵ Gábor Kármán, "Gabor Bethlen's Diplomats at the Protestant Courts of Europe", in *Hungarian Historical Review* 2 (4), 2013, pp. 790-823, 813.

start only the next year. He left Germany in 1631 and he arrived in early 1632 at Transylvania where he stayed for two months. He went on to Constantinople in spring 1632, from whence he returned to Transylvania in the summer, and once more back to Constantinople in 1633. In 1634, he went to Switzerland through Venice and then to Frankfurt am Main. Until 1636, he spent his time attending the Swedish Chancellor Axel Oxenstierna (since the Swedish King was dead since late 1632), ministered his business in Germany and assumed many diplomatic errands, after which he also accompanied the chancellor to Sweden. There, he started to *de facto* function as a royal councillor next year, despite the objections that he was not a native of the country nor even a noble.

In 1642, at a relatively old age, he made his marriage to a fellow diplomat's (Ludwig Camerarius) daughter. And after long years, he was once more appointed to a diplomatic mission in 1646, this time, to Paris. There he attained the honour of sharing the same carriage with the child King Louis XIV of France (r. 1643-1715), "without doubt a great moment in the life of the non-noble Nürnberger".⁶ In 1651, he retired from service to the Swedish Crown and returned to Germany, where he settled with his wife and four children in Worms.

Not long after, following an enduring illness, Strassburg died on 1 March, 1654. During his six-decade-long life, he had not achieved any "heroic" accomplishments as a diplomat,⁷ and the most productive years of his career were those of his counselorship to the Swedish Crown. The foremost diplomatic activity of his lifetime was, however, his mission to the Ottoman Empire, with which he was most famous and which is also the subject of the present study.

II. The mission to the Ottoman Empire and its historical setting

The Habsburg supremacy over the Holy Roman Empire was so solidly entrenched by 1629 as it had never been since the beginning of the previous century under Emperor Charles V: Protestant princes of Germany were defeated one after another by forces of the Catholic camp during the 1620's. The last champion of the Protestant bloc, Christian IV of Denmark, was forced to withdraw from the war after suffering crushing defeats at the hands of the united Austrian (Emperor Ferdinand II, r. 1619-1637) and Bavarian forces. There were no Protestant field armies left standing in Germany and the Catho-

⁶ Mörner, *ibid*, p. 359.

⁷ Michael Auwers and Nevra Biltekin. "La diplomatie en mémoires: Étude sur les mémoires de diplomates belges et suédois du XXe siècle", in Laurence Badet et alia (eds.), *Ecrivains et diplomates: L'invention d'une tradition. XIXe-XXIe siècles*, Paris: Armand Colin 2012, pp. 179-190. For the definition of the term, see, p. 184: "Pour Neumann, le héros est le « diplomate de terrain », capable d'« établir de nouvelles bases dans les conditions les plus défavorables, de s'engager dans une mission d'enquête particulièrement délicate, ou de préparer et réussir un *fait accompli* dans un cadre politique»".

lic powers had reached the Baltic Sea, turning Wismar into Emperor Ferdinand's naval base.⁸

This was too much of an alerting development for Gustav II Adolph of Sweden. He was a staunch Lutheran monarch and had reasons of his own to fear that if the spread of the Habsburg Emperor's power wasn't immediately stopped in Germany, it would prove a lot more challenging to fight a possible war on the Swedish territory, with a Catholic flotilla in the Baltic paving the way. Therefore, Gustav Adolph hastily concluded a truce with the Poles in 1629 after three years of fighting and undertook a pre-emptive assault against the Emperor under covert French encouragement,⁹ landing on northern Germany in 1630. His military preparations were concomitant to his search for allies and he had diplomatic agents all over Europe, although he had no ally of high political consequence at all at the time of the landing.¹⁰ Under such circumstances, even the political entities in the east (and perchance outside) of Europe, that is, the Russian Tsardom, Transylvanian Principality, the Tatar Khanate, Zaporozhian Cossacks and the Ottoman Empire, had to fall within the ambit of his diplomatic reach.

Just as the Danish Kingdom had been willing to enlist Transylvanian Prince Gabor Bethlen's support against Emperor Ferdinand II from behind the Habsburg frontier five years before the Swedish King, the latter pursued the same policy with regard to the Principality in 1630, now under new Prince George Rákóczi's (r. 1630-1648) sovereignty. For this purpose, the choice most naturally fell on Paul Strassburg, who had spent a good deal of time in the principality, serving the Protestant interests both on battlefield and at the court intermittently between 1625 and 1629. His personal relationship with some of the Transylvanian statesmen and the widow of the late prince Gabor Bethlen, Catherine of Brandenburg (who was also the Swedish King's sister-in-law and had been in a bitter struggle against new Prince Rákóczi over the issue of her dowry lands)¹¹ must have also played a primary role in his commissioning as an *internuntius* to Transylvania and the Ottoman Empire. In this respect, former Princess Catherine of Brandenburg's case would be a cover while the real intention would be to entice Rákóczi to take up arms against Emperor Ferdinand II.¹²

⁸ Nils Ahnlund, *Gustavus Adolphus the Great*, New York: History Book Club 1999, p. 249.

⁹ E. Ladewig Petersen, "Oversigter. Nyt om Trediveårskrigen: 1. Sveriges krigsdeltagelse", *Historisk Tidsskrift* (Dansk) 99:1, Copenhagen 1999. The Swedish demands in the peace congresses at the end of the war point out to the perceived threat (p. 105): these were the revocation of the 1629 Restitution Edict, the reduction of the Imperial power in northern Germany, and secure footholds for Sweden in Germany.

¹⁰ Paul Douglas Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, Houndmills: Palgrave Macmillan 2004, p. 50.

¹¹ See Appendix I for the table of marriage affiliations.

¹² Johann Adzreiter, *Annalium Boicae Gentis, Partis III*, München: Johann Wilhelm Schell 1662,

The written instructions Strassburg received from King Gustav Adolph on 29 April 1631 illuminate the scope of his mission in detail: In Transylvania, he would firstly try to see if the rumours about Catherine's conversion to Catholicism were well-founded.¹³ And then, he would demand at Rákóczi's court the restitution of Catherine's dowry property to the princess.¹⁴ With a considerable tact, on the other hand, he was supposed not to offend the Transylvanian prince and the estates on Catherine's account, and would set out to Constantinople in good grace. In that respect, he was to scrutinize how much of an inclination Rákóczi had towards the common Protestant cause, and if he had enough authority or willingness to wage war against the Habsburg Emperor.¹⁵ In the king's letter to Sultan Murad, the sole issue is King Gustav's wish to confide Catherine's case to the Sultan.¹⁶ Yet, from Strassburg's own *relatio*, we can deduce that (leaving the official dimension of the mission at the Porte aside) he would attempt to provoke the Turks against the Emperor on the one hand, or at least to receive permission from the Porte for Rákóczi to attack the Habsburg Emperor on the other.

While Strassburg was on his way from Sweden to Germany to meet the king on campaign, Gustav Adolph was already breeding hopes, with or without the designated mission for Strassburg, that the Habsburgs would be diverted from the central European theatre by an assault from the Ottomans: the latter were reported to have scored great victories in Asia, and Gustav thought that they would open hostilities against the Habsburgs sooner or later at their own will.¹⁷ However, even though the tidings reaching him (probably those regard-

p. 286. "... *misit ad Ragozium Transsylvanum, ea specie, quasi legateretur ad componendas sororis Gabrielis Bethlemi viduæ, cum Ragozio, controversias, re autem vera, ut, si qua posset, Transylvanum ad capienda adversus Cæsarem arma, Gustavi verbis concitaret: atque exinde proficisceretur Constantinopolim, simile quid tentaturus apud Turcam, exploraturus saltem, quid de Suecico bello, rebusque a Gustavo gestis Turca sentiret.*"

¹³ *Monumenta Hungariae Historica. Okirattar Strassburg Pal 1631- 1633 – İki Követsege Es I. Rákóczi György Elso Diplomaciai Össezeköttetesei Törtenetehez*, (ed.) Sandor Szilagyi, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1882. Hereafter MHH. Doc #IV (Gustav Adolph's *libellus memorialis* to Strassburg), p. 17.

¹⁴ *Ibid.*, 20.

¹⁵ *Ibid.*, p. 22: "Article XIII. *Deinde cavebit, ne propter abdicationem Seræ principis expostulando, modernum principem statusque et ordines Transylvaniae offendant, sed in actionibus et sermone ita se moderetur ut potiorum communis loci rationem semper habeat, et cum favore dimissus Constantinopolim versus destinatum iter rectius perficiat.*" P. 21: "Article XI. [*Strassburg*] *scrutari et penetrare possit, quomodo Ragozium princeps erga causam communem affectus sit, ... utrum ad arma contra caesarem spontaneo ardore er impetu feratur vel iisdem ex necessitate invitatus saltem explicetur? Num apud Transylvanos ea auctoritate sit, ut arbitrium belli et pacis habeat?*"

¹⁶ *Ibid.*, Doc #V: Frankfurt 1631, Apr. 29, p. 24.

¹⁷ *Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling. Senare Afdelningen, Första Bandet (K. Gustaf II Adolfs Bref och Instruktioner)*. Utgifna af Kongl. Vitterhets- Historie och Antiquitets Akademien, Stockholm 1888. [RAOSB II:1] Document # 476 (From the King to the Chancellor Axel Oxenstierna) Ribnitz den [8] Oktober 1630: "... så är doch gemeent, att store imperia, som hvar andre angrentza, ick gerna pläge hvar andre länge låta omolestet, och kan therföre lätteligen hända, att thett Romerske riket, i medler tidh att vij thette krich någet kunne oppeholla, medh

ing the early victories of Grand Vizier Hüsrev Paşa's successful campaign to Iran in 1629 – early 1630) were true, the fortune of the Ottoman army was reversed after the siege of Baghdad in August 1630. Neither the Ottoman army, nor the troops promised by the Crimean Khan could be positioned in Europe in 1631: the Grand Vizier Hüsrev Paşa had retreated to South-eastern Anatolia; but he was determined to continue the siege next year and summoned Tatar troops to his aid. The Crimean Khan promised 20 000 Tatar soldiers, though he sent only 4 000 to Asia Minor in 1631. Nevertheless, the course of the operations had thus shifted eastwards, leaving both Gustav's hopes and diplomatic effort fruitless in the Khanate.¹⁸

Strassburg, reaching Northern Germany in August 1630, spent around eight months in Elbing due to an illness, where the Swedish Chancellor Axel Oxenstierna was arranging the affairs.¹⁹ He was given his first instructions and the letters destined for officials in the Ottoman Empire and the Transylvanian Principality, all prepared by the Chancellor, who then sent him to Frankfurt on the Oder in March 1631, so that he could recommend himself to King Gustav in person.²⁰ On 29 April, he had received the above-mentioned instructions from the king along with a letter of safe conduct, and was sent back to the Chancellor for the last time before the voyage in order to be supplied with "consumption money" for the mission.²¹ On the road, he fell sick once more, and this is the inception point of his *relatio*.²²

thett Turkiske imperio i kriggh råka motte, efter som alle aviser confirmera, att, endoch Turken i Asien hafver stoor lycka och framgång, så är han likvel på then sidjan mehra till fridh inclinerad; och således troende, så framt han ther finge någon rooligheet, thett han tâ, efter som han intet länge pläger vara stilla, Romerske riket medh krigh antasta motte, hvilket alltsammans en stoor förändring kunde förorsaka och oss till så myckin snarare och tilldrägeligere accord förmodeligen förhjelpa" (p. 656). This collection will be referred to as RAOSB hereafter.

¹⁸ Halil İnalıcık, *Devlet- i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- II. Tagayyür ve Fesad (1603 - 1656)*, İstanbul: İş Bankası Yayınları 2014, p. 203; A. A. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devleti'nin Tatarlarla Mücadelesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2011, p. 187.

¹⁹ Mörner, 337.

²⁰ RAOSB, *Förä Afdelningen, Sjätte Bandet (Bref 1631)*. Utgifna af Kongl. Vitterhets- Historie och Antiquitets Akademien, Stockholm [RAOSB I:7]. Document # 62 (From Oxenstierna to King Gustav Adolph) "Elbing d. 9 Mars 1631": "Hafver och till samme ende författat någre breeff i E.K. M:ts namn till Turkiske keysaren, veziren, sendebuden i Constantinopel, till Ragozi och gouverneur'n i Siebenburgen," p. 165.

²¹ RAOSB, II: 1, Doc. # 24. (From the King to Oxenstierna): "Frankfurt an der Oder den 29 April 1631": "Gustaf Adolph etc. Vår etc. Alldenstund her Cantzlar vij haffve gifvidt Strassburg i commission till att begifva sigh våre värf till Siebenbürgen och Constantinopel, så begäre vij nådigest, att I så vele fournera honom tärepenningar som och försörja honom med visse vexler till sitt entretenement, så lenge han der bliffver. Eder etc.," p. 719. It is noted elsewhere that he was yearly paid 4000 Reichsthalers, and would have to borrow 2000 from Cornelis Haga during his first stay in Constantinople.

²² "Relatio de Byzantino Itinere ac negotiis in Ottomanica Aula peractis, nec non de statu ac facie Orientalis Imperii, qualis erat circa Ann. MDCXXXIII," in Friedrich Sylburg, *Catalogus codicum Graecorum mss. olim in Bibliotheca Palatina, nunc Vaticana asservatorum*, Frankfurt 1702, 185-226. Also see Sandor Szilagyi, *Monumenta Hungariae Historica. Okirattar Strassburg Pal 1631-*

In Elbing, he was instructed for the last time by Chancellor Oxenstierna and joined by his retinue: a group of 25 companions²³ started the journey with him from Prussia in November 1631, though they were not carrying any gifts for the Ottoman administrators on the pretext of long distance and insecure roads. In any case, the voyage planned in early 1631 was postponed for almost half a year, and the chancellor was assuring the French embassy in Constantinople that the mission would arrive despite the delay without any loss of validity.²⁴ There was indeed a long way between Elbing and Constantinople, and Strassburg's voyage would last around four months before reaching the destination. Hence began one of the earliest official diplomatic missions sent by the Kingdom of Sweden to the Ottoman Empire.

III. The Journey through Ottoman Vassal States

The first foreign soil lying before Strassburg was the territory of the Polish Lithuanian Commonwealth, with which the Swedish Kingdom had ended hostilities only two years earlier, following the conclusion of the Truce of Altmärk (25 September 1629). However, the animosity between the two kingdoms was still ablaze, since not only the moribund Polish King, Sigismund Vasa (from the same dynastic family with the Swedish King),²⁵ had not renounced his claims on the Swedish throne, but also the predominantly Catholic Polish Kingdom was duly in opposition to the Lutheran Swedes in political arena on account of the Commonwealth's affiliation to fellow Catholic Emperor Ferdinand II. Moreover, the Commonwealth's ruler Sigismund III was on his deathbed and it was known that Gustav Adolph had earlier toyed with the idea to make his bid for getting himself elected as the next king of the Commonwealth. This being the case, it was quite natural for the Swedish mission to enter the Polish territory with certain apprehensions. Things didn't get any

1633, p. 83-126. Szilagyi provides the transcription of a more detailed version of Paul Strassburg's final report (MS being in the Stockholm Archives) related to his diplomatic mission to the Ottoman Empire between 1631-1633 between pages 83 and 126. For a full translation of Paul Strassburg's final report, see M. Halef Cevrioğlu, "Ottoman Policy Toward Central Europe During the Thirty Years' War: Paul Strassburg's Embassy to Constantinople," (Unpublished M.A. Thesis, History Department, Boğaziçi University, 2015). I should express my gratitude to Associate Professor Noémi Levy-Aksu for her unceasing support and encouragement in the translation of the Latin text into English.

²³ MHH, Doc # XXXVII (Strassburg's memorial to Axel Oxenstierna, 1635): "... *auch dess Polnischen Commissary halben, welcher mit funf dienern vndt soviel Pferden daselbst adjungirt worden 31 Personen vndt ross vnterhalten müssen,*" pp. 127, 128.

²⁴ RAOSB, I. 7. Doc # 217. (From Oxenstierna to Marcheville), 10 Nov 1631: "... *ut post tot menses elapsos nunc demum adpellat, causas indico fuisse morbum, in quem indicit, post impetratam a Sac:a Regia M:te dimissionem, deinde insecutas alias remoras, utpote itineris, qua transeundum fuit, insecuritym ac similia. Id ergo hisce literis nunc ago, ut... velit sibi certo persuadere, nihil hac mora detractum auctoritati regiarum literarum vel comissioni d:ni Strassburgii...*" p. 516.

²⁵ See Appendix II.

better when the first town they entered was raided by some irregular troops (the so-called Lisowscians), whom Strassburg considered to be sent there on purpose in order to scare off the mission. Luckily, they made it to Warsaw without any accident, where they received the assurances for safe passage to Royal Hungary, and were now accompanied by a certain Polish court official Nastacki as far as the Polish-Hungarian frontier, who did his best to get a clue about the destination of the mission from Strassburg and his suit: Although Strassburg was most reticent about revealing their plans, Nastacki already made a well aimed prediction that they were headed to Constantinople to seek support.²⁶

Passing the frontier in safety around the New Year's turn (1632 Jan.), the mission stepped on the Royal (Upper) Hungarian territory and they were now surrounded by the Habsburg enemy. In his report, Strassburg doesn't try to conceal that he was worried: the Hungarian stooges of the Emperor could show up any second and the Swedish victory against the Imperial (Austrian) forces at Breitenfeld in the previous September couldn't be expected to make anything easier for him.²⁷ His first station in Hungary was the Munkacs City, where he spent a dozen of days corresponding with Catherine of Brandenburg, who was in Tokaj, another major town in Upper Hungary. At this point, we must make a flashback to the developments in Upper Hungary and Transylvania following Gabor Bethlen's death in order to better highlight the situation Strassburg was facing.

Princess Catherine had been made the Prince(ss) of Transylvania after her husband's death in November 1629, but the debates around her succession were quite hot. The late prince Gabor Bethlen's brother, Istvan Bethlen, was appointed as "governor" and he collaborated with the Transylvanian diet and the royal council to curb Catherine's princely power.²⁸ Her gender and nationality (she was a German princess, after all) evoked concern among the Transylvanians, and her sympathy toward the Catholics (who were among her close confidants) terribly played against her. In July 1630, a firman from Sultan Murad IV to Istvan Bethlen (*Erdel Gubernatoru*) ordered him to decrease the tension in the principality, keep it safe against the Habsburgs, and asked him to keep the Porte informed about the developments.²⁹

²⁶ "Relatio de Byzantino Itinere ac negotiis...", pp. 186-191.

²⁷ The Battle of Breitenfeld, 17 September 1631: The Swedish army defeated the forces of the Catholic bloc at a large scale pitched battle and started to move inside German territory. From then on, Sweden was not just an enemy, but "the" enemy for Habsburg Emperor Ferdinand II.

²⁸ Eva Deak, "Princeps non Principissa" Catherine of Brandenburg, Elected Prince of Transylvania (1629 - 1630)", (ed.) Anne J. Cruz, Mihoko Suzuki, *The Rule of Women in Early Modern Europe*, Urbana: University of Illinois Press, 2009, pp. 86, 87.

²⁹ Tahsin Gemil, *Relatile Tarilor Romane cu Poarta Otomana in Documente Turcești: 1601-1712*, Bucharest: Directory General of the National Archives of the Romanian Socialist Republic 1984, Doc # 92 "1039 Evasit- i Zi'l- hicce".

It was not only in Transylvania that she was undergoing hard times: An active lobbying at Catherine's expense was carried out in Constantinople by her enemies. Therefore, Princess Catherine was doing all she could to persuade the Deputy Grand Vizier (*Kaymakam*) Topal Recep Paşa that the accusations that she was slowly leaving the Sultan's orbit and drifting elsewhere (i.e. towards the Emperor) were not founded and that the Porte should preserve its faith in her.³⁰ The Porte's attitude towards her, in any case, was not absolutely supportive. The *kaymakam's* letters to Catherine in August were admonishing her to follow Dutch Ambassador Cornelis Haga's (*babalığı*) advice in these affairs and she was confided to George Rákóczi. She was, nevertheless, promised by the *kaymakam* that she would be given back the cities Munkacs, Fogaras, Tokaj and adjacent villages which she had inherited from her late husband;³¹ but this was a quite complicated issue.

The cities Munkacs and Tokaj were situated in the territory of the Seven Counties in Upper Hungary, and they were supposed to be delivered to Emperor Ferdinand II after Bethlen's death. The governor Istvan Bethlen's son (Istvan Bethlen, jr.) and son-in-law (David Zolyomi) were among the group which was irritated by the issue of the transfer of the Seven Counties and believed that they had to act. During summer 1630, they expressed their wish to see George Rákóczi, erstwhile general of the former prince and a popular figure, as their new prince. They even encouraged him to gather the support of the *Hajdús*,³² who were the only remaining force which could be mobilized for a movement.³³ After Rákóczi was persuaded by the governor Istvan Bethlen with a letter, he didn't lose time for action.³⁴

In September, Rákóczi's consolidation of power had made good progress, which was observed with apprehension by the Habsburg Governor General of Royal Hungary (Palatine Miklós Esterházy), who had found a good neighbour in the meek person of the Princess. His complaints that Istvan Bethlen, Jr. and

³⁰ Georgius Pray, *Gabrielis Bethlenii Principatus Transsilvaniae Coaevis Documentis Illustratu*, Pest: J.T. Trattner, 1816, Doc# LXVII. "Ad Vizirium Kaimakamum, 12 Aug 1630, Alba Juliae".

³¹ Lajos Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606-1645*, Im Auftrage des Fürsten Paul Esterházy, Budapest: Königliche Universitätsdruckerei, 1932. Doc # 17; #18 "Autumn 1630". In Doc #17, Recep Paşa also suggests that the Sultan was quite happy about the well boding actions of her brother-in-law the Swedish King (*enişteniz İsveç Kralı'nın yararlığı*) and that the Porte would welcome a Swedish ambassador if it would be requested. In Doc #18: *Kaymakam* suggests her to take lodging in Fogaras, where she was already forced to be interned by the opposition in Transylvania. Moreover, the admonition to her that she should get on well with Rákóczi (*Rakoçı ile iyi geçinmeniz layık- ı devlet ve levazım- ı maslahattır*) shows that she was no longer receiving the Sultan's favour.

³² *Hajdús* were a social group in Royal Hungary who had gained a privileged status during Gábor Bethlen's rule. Now that the seven counties were transferred back from Transylvania to Royal Hungary, they stood the possibility of losing their status.

³³ Bela Köpeczi, *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest: Akademiai kiado, 1989, p. 327.

³⁴ *Ibid.*

David Zolyomi were acting against their will (*hilaf- ı murzımız davranıştıdır*) were received by the *kaymakam*, who assured him that these acts wouldn't be tolerated.³⁵ However, there was no concrete Ottoman intervention and Rákóczi refused to obey Miklos Esterhazy's calls for cessation of his movement.³⁶ As Rákóczi was growing stronger, the Transylvanian Diet was gathered in Cluj in late September 1631, and a representative from the assembly came to visit Princess Catherine in order to persuade her to abdicate at her own will.³⁷ She was left without popular support and abdicated on 28 September. Interestingly, it was Istvan Bethlen (the elder) who was elected the new prince by the Diet, thanks to his well-established connections with the Ottomans.³⁸

The father Bethlen was thus standing in a quite awkward position: his son and son-in-law had sworn loyalty to Rákóczi, yet he had elicited the support of the opposition to Rákóczi. He was not, however, insistent on keeping the power for himself and reached an agreement with Rákóczi at the end of October: the Diet would make another election between the two in the coming weeks.³⁹ The Ottoman stance was quite impartial: Two letters of confirmation (*ferman*) were sent from Constantinople, one in Rákóczi's and the other in Bethlen's (the elder) name,⁴⁰ which suggests that the victor of the election would be immediately invested with the princely authority. The final choice fell on Catherine though, and she supported Rákóczi due to her grudge against her brother-in-law Istvan Bethlen (the elder), and the Diet followed their former princess' decision on the first day of December; the news that he was from now on the elected Prince of Transylvania reached Rákóczi in Varad two days later.⁴¹ The Ottoman frontier forces observed the election carefully, and Vizier Hasan Paşa's (of Buda) men had delivered the confirmation letters to Transylvania; accordingly, the paşa was congratulated by the Sultan for his role in the process.⁴²

³⁵ Fekete (1932), Doc # 16. Kaymakam Recep Paşa to Esterhazy (August 1630).

³⁶ István Bársony, "Les types d'intrônisation en Transylvanie", Klára Papp, János Barta co-editors: Attila Bárány, Attila Györkös, *The First Millenium of Hungary in Europe*, Debrecen: Dup, 2002, pp. 159- 169. 166.

³⁷ MHH, Doc # I. Catherine's letter to her brother Elector of Brandenburg (Fogaras, 29 November 1630): "... es ist wahr, das, das landt mit E. Dlt. niht allerdings zufrieden ist, nicht allein als wan E. Dlt. ihnen zu wieder gethan hete, sondern es weil sie nuhr ein Weibs perschon ist, und dieses Landt stehdts mit schwären krigen beladen ist, kan E. Dlt. solches niht regieren, sondern man mues in diesem lande, einen mänlichen fürsten haben ..."

³⁸ Barsony, 164.

³⁹ Köpeczi, 327, 328.

⁴⁰ Barsony, 166.

⁴¹ Köpeczi, 328; Barsony, 166.

⁴² 85 Numaralı Mühimme Defteri, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2002. Decree #247: (22 Cemaziyelahir 1040/ 26 Jan 1631): "Südde-i Sa'âdet-medârum'a mektûb gönderüp mazmûnında; "Sâdır olan fermân-ı celîlü'l-unnân ve emr-i kadr-tüvânüm üzre Erdel Hâkimi ve Macar Kralı olan iftîhârü'l-ümerâ'î'l-izâmi'l-İsevîyye Rakorci Görgi hutimet avâkîbuhû bi'l-hayr zikrolunan Erdel hükûmeti ile Macar Krallığı'nda karâr itdirmesinde vücûda gelen ârâ-i

The major problem during the time of Rákóczi's election was, as pointed above, the issue of the transfer of the seven counties, which had been given to Bethlen for life time. The Palatine Esterhazy, expecting a Turkish trick for the preservation of the counties, was cunning enough to act in person for the reunification of the territories with Royal Hungary and went to Kosice; a suspicious move which mobilized Ottoman frontier troops.⁴³ Two months after Rákóczi's election, Hasan Paşa of Buda sent a letter to the Palatine, and threatened him that the Porte had resolved for war against Hungary.⁴⁴ Even though there was no major war, it seems that some clashes between the Hungarian Palatine and Prince Rákóczi had taken place around Tokay⁴⁵, in which Ottoman auxiliaries supported the Transylvanian Prince.⁴⁶

The tension between the prince and the palatine seemed so high that the French King was predicting that the open hostilities between the Habsburg and the Ottoman Empires would break.⁴⁷ But in fact, Emperor Ferdinand II already had enough of troubles with the Swedes and the best option he could choose regarding Rákóczi was to recognize him as the Prince of Transylvania with the Treaty of Kosice on 3 April 1631. Rákóczi promised that he would no longer support the *Hajdús*, and bid an end to their progress in Hungary.⁴⁸

Two months after the peace was signed, Catherine was writing that she had adopted Rákóczi's middle son as the inheritor of Munkacs *at her own will*.⁴⁹ Nonetheless, we can presume that she might have been exerted a certain amount of pressure from Emperor Ferdinand II, who would later concede her rights over her inherited domains to Rákóczi within the framework of a future peace treaty.⁵⁰ It seems that Fogaras, too, was claimed by Rákóczi, and the demand for recognition of these cities for Catherine was the main subject of the conflict between the Prince and Catherine, as well as that of the correspondence between her and Strassburg (who had entered Hungary around January, as noted above) in early 1632.⁵¹

sâkibe vü tedâbîr-i sâyibeni ve serhadd-i mansûremün cümle askeri mevcûd u hâzîr olmağla her birinün zuhûr iden hîdemât-ı mebrûresin" tafsîl üzre yazup i'lâm eylemişsin. Ber-hô[r]dâr olasin. Senün ve senünle serhadd-i mansûremde hîdmetde ve yoldaşlıkda bulunan cümle kullarumun yúzleri ak olup ni'am-ı celiyyem cümleñüze halâl olsun..." p. 152, 153.

⁴³ Fekete, p. XLVIII.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Istvan Katona, *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum, Transsilvanicarum et Illyricarum Concinnata, Pars III*, Buda: Typis Regiae Universitatis, 1798, p. 271

⁴⁶ Fekete, Doc # 22. From Hasan Paşa of Buda to Esterhazy (25 Marz – 2 April 1631).

⁴⁷ I. Hudita, *Histoire de Relations Diplomatiques entre La France et la Transylvanie au XVIIeme siecle (1635 - 1683)*, Paris: Gamber, 1927, p. 28.

⁴⁸ Köpeczi, 328.

⁴⁹ MHH, Doc # X. Fejervar [Alba Julia], 1631, jun. 28, p. 30.

⁵⁰ Johan Arckenholtz. *Memoires concernant Christine Reine de Suede. Tome III*, Amsterdam & Leipzig: Pierre Mortier 1759, p. 105.

⁵¹ MHH, Doc # XIX (Catherine's instructions to Strassburg on the issues to focus at the Porte, 29 March 1632). In her own words, p. 45: "*Primo. ... ut potentissimus imperator Turcarum illum*

After Munkacs, Strassburg went over Hust (where he was received by Istvan Bethlen, the elder) to the Transylvanian capital Alba Julia, where he reached around 10 February 1632, and an audience with Prince Rákóczi was arranged. However, neither on Catherine's situation nor about the conditions for the alliance between the Swedish Kingdom and the Transylvanian Principality could they reach an accord.⁵² He spent the month in Alba Julia,⁵³ negotiating over Rákóczi's conditions and, in the meantime, his correspondence with the Dutch Ambassador at the Ottoman capital (Cornelis Haga) yielded a positive result that *kaymakam* Recep Paşa had allowed Strassburg to make his official visit even though he was to come without gifts from the Swedish King.⁵⁴ Since the Sultan was usually paying the subsistence costs of any foreign embassy in the Ottoman Empire, he deemed it justified to demand gifts from the embassies in return.⁵⁵ In this respect, Strassburg could have undergone hard times for not bringing a gift to the Porte. However, the good offices of Cornelis Haga and the (pro-Protestant) Orthodox Patriarch of Cyril Loukaris compensated for this fault and Strassburg faced no diplomatic crisis with regard to the absence of royal gifts. Even though Haga and Loukaris must have played an important role in persuading Recep Paşa, who was favouring the Swedish cause, Strassburg also points out that the propelling factor in the sympathy towards himself was "the reputation of the Swedish armies thanks to their numerous wonderful successes."⁵⁶

The next stop for Strassburg after Transylvania was another Ottoman vassal land, Wallachia, which was under Voyvode Leon Tomşa's rule. After admiring the fertile and picturesque Wallachian lands, Strassburg entered the Ottoman *vilayet* Özi, from where he continued to the Ottoman capital.⁵⁷ He reached the outer suburbs of the city on 6 April, and his day of entrance was appointed to 8 April. But as he was on his way, not only the diplomatic corps in the city was getting excited but also the Ottoman administration was violently shaken due to a ruthless power struggle at the top of the ruling cadres.

Transylvaniae principem hortetur, quo dotalia bona nostra Fogarasch et Munkatz, cum arcibus, oppidis, et pagis, nec non superioritatibus, jurisdictione, aliisque ad dicta bona pertinentibus, nobis plenarie restituat, et cedat."

⁵² Onno Klopp, *Der Dreissigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1632, Band III, Teil 2*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1896, p. 678.

⁵³ "Relatio de Byzantino Itinere ac negotiis...", p. 199.

⁵⁴ Klopp, 679. Also, Strassburg's aforementioned letter, Doc # XXXVII (Strassburg's memorial to Axel Oxentierna, 1635), in MHH, 127.

⁵⁵ Bertold Spuler, "Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739) 2.Teil", in *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*, Neue Folge, Bd. 11, H. 2, 1935, pp. 171-222. 192, 193.

⁵⁶ Strassburg's same letter, dated 1635 in MHH, Doc # XXXVII, p. 127.

⁵⁷ "Relatio de Byzantino Itinere ac negotiis...", pp. 200-204.

IV. Constantinople: The City Strassburg Visited

To start with the diplomatic circles, the news of the rapid military progress of the Swedish King in Germany in 1631 was related to Constantinople thanks not only to the efforts of Haga⁵⁸ and Patriarch Cyril Loukaris: The Transylvanian representatives in the city were also promoting an active campaign in favour of the Swedes, often mixed with exaggerated facts uttered at the Porte, which were counter-balanced by the efforts of Imperial (Austrian) resident Rudolf Schmid, who “rushed from one Turkish authority to the other”, who assured him that nothing which would put the peace between the two empires at risk would be tolerated.⁵⁹ In March 1632, Schmid was writing back home that the tidings related to the Swedish victories were heard everywhere in the city, and since the French, Venetian, Dutch and Transylvanian representatives supported such an enterprise, the Swedish offers of friendship would be definitely accepted by the Turks, should a Swedish envoy reach the city.⁶⁰ And indeed, as the French ambassador wrote home, the news had reached the Ottoman capital that the Swedish *internuntius* Strassburg was to arrive soon.⁶¹

To the further detriment of the Imperial (Austrian) ambassador, the men of influence at the Ottoman Porte were under the influence of the protestant party at the time of Strassburg's arrival. Recep Paşa, the erstwhile *kaymakam* until February and the new Grand Vizier after then, was already known to be on bad terms with Emperor Ferdinand II.⁶² The Grand Admiral of the Ottoman Navy Canpolatzade Mustafa Paşa had a similar attitude: He was even spotted once having a conversation with Cornelius Haga, who was suggesting him, over a Mediterranean map, to launch a campaign on Naples, the territory of the Spanish Habsburgs. At about the same time, Haga didn't stand short of enticing Recep Paşa for a campaign in Hungary, either.⁶³ These and the fact that his communication with home was restricted (his couriers weren't returning) resulted in such a harsh motivational break-down that Schmid asked

⁵⁸ Haga's Letter to the Staten Generaal, 20 December 1631: The letter testifies the sympathy in Istanbul among the Ottoman administrators towards the Swedish King: “... *De Conincklijcke Mat van Sweeden heeft hyer een groote renomee bij alle dese ministers becomen, die oock wel soude wenschen met deselve vruntschap te maecken.*” Among the “Brieven van Cornelis Haga aan de Staten Generaal,” in *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, Serie 5, Deel 2, Utrecht: Kemink en Zoon 1867, p. 377. Henceforth, KHG.

⁵⁹ Klopp, 679, 680.

⁶⁰ *Ibid.*, 681.

⁶¹ *Ambassades à Constantinople de François de Noailles, Savary de Lancosmc, Savary de Brèves, Harlay de Césy et M. de Marcheville. (1572-1632)*. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Français 7161 [accessed on “gallica.fr”]. (De Constantinople, le 14e Mars 1632): “*On attend un Ambassadeur du Roy de Suede qui vienne a la porte ou il doit arriver dans quatre jours,*” f. 219v. This document will be named hereafter only AC.

⁶² Meienberger, 195.

⁶³ *Ibid.*, 249.

to be called back from his post in March 1632, which was not accepted.⁶⁴

Yet it was the inner political turbulences that were hitting the capital hard at the roots: After his siege of Baghdad had failed during the 1630-31 campaign, Grand Vizier Hüsrev Paşa was removed from office and Hafız Ahmed Paşa, Queen Mother Kösem's champion and son-in-law, was invested with the royal seal. However, since *Kaymakam* Recep Paşa had not only had his eyes on the Grand Vizierate but also a covert personal grudge against Hafız Ahmed Paşa, he got into contact with the former Grand Vizier Hüsrev Paşa to seduce the central army (*kul taifesi*), which threw the city into abject confusion.⁶⁵

An analytical look inside the political alignment of the political factions at the time might be useful at this point: Both former Grand Vizier Hüsrev Paşa and *Kaymakam* (Topal) Recep Paşa were of Bosnian origin and had risen to higher bureaucracy from the palace service.⁶⁶ The ringleaders of the *kul taifesi* supporting them "were all Bosniacs and Albanians" as well.⁶⁷ Thinking in terms of Metin Kunt's *ethnic solidarity*, we might be led to think that certain members of the "westerner" *cins* in the Ottoman royal service were forming a coalition against the favourites of the palace.⁶⁸

On the opposing front, the court's faction was represented by the loyal supporters of the Sultan, who were mostly connected to the dynasty through ties of marriage or immediacy: Grand Vizier Hafız Ahmed Paşa was Queen mother Kösem's son-in-law. Grand Admiral Canpoladzade Mustafa Paşa had once been a *musahib* (favourite) of the Sultan, and was married to one of his sisters.⁶⁹ The present commander of the janissary corps, Hasan Halife had previously been a mentor of the palace and formerly Sultan Murad IV's *musahib*, whereas Musa Çelebi was the present *musahib*.⁷⁰ We can also assume that the other viziers who were married to Sultan Murad IV's two other sis-

⁶⁴ Klopp, 681.

⁶⁵ Solakzade Mehmed Hemdemi Efendi, *Solakzade Tarihi*, İstanbul: Mahmudbeğ Matba'ası 1297[1880], p. 750: "Çun Hafız Ahmed Paşa vezir- i a'zam olub Recep Paşa kaim- i makam idi, Hafız Ahmed Paşa bi hasbi's- sadr Recep Paşa üzerine evvel bahara dek tasadduru lazim gelecek ba- husus beynlerinde burudet- i hafiyesi dahi olmağın, bu ahval Recep Paşa'ya gayet giran gelüb, hazm idemeyüb, el altından Hüsrev Paşa'ya haber irsal idüb, ikaz- i fitne için mükatebe ile yek- dil ve tarafından kul taifesi tahrik ve Köse Kethüda nam zorba-başı Asitane'ye gelüb, yetişüb muhtefi Recep Paşa'ya buluşub, eşkiya ile yek-dil ve İstanbul'da 'azim cem'iyetler idüb..."

⁶⁶ Nev'izade Atai, *Şakaik- i Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadaiku'l- Hakaik Fi Tekmileti'ş- Şakaik*, (ed.) Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, pp. 768, 769.

⁶⁷ Zeynep Aycibin, "Kâtib Çelebi, Fezleke. Tahlil ve Metin," (Unpublished Ph. D. Thesis, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2007), p. 824.

⁶⁸ Metin İbrahim Kunt, "Ethnic- Regional (*Cins*) Solidarity in the Seventeenth- Century Ottoman Establishment", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 5, 1974, pp. 233 – 239. 238.

⁶⁹ Abdullah Sağırılı, *Mehmed bin Mehmed Er- Rumi (Edirneli)'nin Nuhbetü't- Tevarih ve'l Ahbar'ı ve Tarih- i Al- i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, (Unpublished Ph. D. Thesis, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2010), p. 96 in *Tarih- i Al- i Osmanı*.

⁷⁰ İnalçık, *Devlet- i 'Aliyye*, p. 200.

ters were also his favourites: Bayram Paşa, Kenan Paşa, and later on Murtaza Paşa.⁷¹

The Venetian *bailo* (resident ambassador) at the Porte (Giovanni Cappello) suggests that, around the time after Hüsrev Paşa retreated from the failing siege of Baghdad; Hafız Ahmed Paşa, the Grand Treasurer (Mehmed Paşa), two other viziers and musahib Hasan Halife were apprehensive of Hüsrev Paşa's pride and popularity in the army.⁷² They had tried to convince the Sultan to destroy Hüsrev's fortune; and the latter's removal from office and his replacement by Hafız Ahmed Paşa must be regarded as the proof of their success. In short, Sultan's servants had turned against each other due to calculations of self-interest by February 1632.

As the former French resident Césy was writing home five days after the events, the uprisings of the *kul taifesi* (palace slaves) reached a climax when, on 10 February, an agitated group of janissaries and *kapıkulusipahis* (palace cavalry) broke into the palace and demanded the heads of eight to ten people in the government; Grand Vizier Hafız Ahmed Paşa, the Grand Treasurer and the former Janissary Aga being the foremost. The Sultan had no option but to sacrifice Grand Vizier Hafız Ahmed Paşa in the end, and *kaymakam* Recep Paşa became the new Grand Vizier. Grand Mufti (*Şeyhül-İslam*) Zekeriyazade Yahya Efendi was also replaced⁷³ while the Janissary Aga and the Grand Treasurer were later decapitated by the mutineers after they were found hiding in the city.

This tragedy had been undergone for just more than a month when Strassburg entered the city on 8 April,⁷⁴ but it was still a pretty stressful *Ramazan* month for the inhabitants due to the recalcitrant soldiers of the central army. The soldiers were roaming over the streets to extort money from people on the spot, and the atmosphere was especially tense and insecure at nights. At the Porte, the anti-Habsburg Recep Paşa was now wielding the helm of the state, while the Sultan, who was freshly shaking off his Queen mother's (Kösem Sultan) well established authority at the time, was plotting vengeance in his mind. Nevertheless, Recep Paşa's faction was occupying the government posts, and things seemed to be in Strassburg's favour. His entrance into the city was not celebrated as pompously as it was accustomed

⁷¹ Nicolo Barozzi and Guiglelmo Berchet, "Relazione di Constantinopoli del Bailo Giovanni Cappello (1634)", *Relazioni degli Ambasciatori e Baili Veneti a Costantinopoli, Vol. 1, Part II, Venice: Naratovich 1873*, pp. 5-67.

⁷² *Ibid.*, p. 36.

⁷³ See "Copie de la lettre de Monsieur de Césy de Pera, le 15 Fevrier 1632", in AC, f. 209r, 210v, 210r. (See Appendix VII). Comte de Césy had been French resident between 1620 and 1631, but wasn't called back during Marcheville's scandalous term 1631 – 1634. Césy resumed the mission in 1634 until 1639.

⁷⁴ "Relatio de Byzantino Itinere ac negotiis....," p. 205.

(the cortege of *çavuşes* leading him was shorter than usual) due to the fresh traces of the *kul* rebellions and to the fact that he was not bringing any gifts. The representatives of the Dutch Republic (Cornelis Haga) and Transylvania (Mihály Tholdalagi) were accompanying him all the way from the beginning. We can presume that both representatives provided him with many facilities during the mission and there are concrete evidences that Haga was a most useful ally during the months Strassburg would spend in Constantinople.

He took lodgings at the Bogdan Saray⁷⁵ and the Dragoman of the Porte, Zülfikar Ağa,⁷⁶ came to greet him. He was bringing an initial payment for his expenses, which was sent by Grand Vizier Recep Paşa. This *'adet* payment of 4000 *akçes*⁷⁷(which was the equivalent of 36 Spanish *thalers* as Strassburg claimed in his account) was repeated throughout his accommodation even though he made no mention if the payment continued.⁷⁸ Indeed, between April and June 1632, Strassburg received at least a hundred thousand *akçes* in several instalments as his alimentation costs during a period of slightly over three months.⁷⁹ Most of the grants were delivered by dragoman Zülfikar Ağa along with the Transylvanian representatives,⁸⁰ suggesting that the intermediacy of the Transylvanian representation at the Porte between the Swedes and the Ottomans was reflected by the Ottoman bureaucracy, too.

Strassburg seems to have enjoyed the accommodation and company offered him by the Ottomans.⁸¹ Once in the city, the European resident ambassadors visited him during the following days and he was accepted by Recep Paşa precisely a week after his arrival⁸². Since he had reached the city during the

⁷⁵ See Appendix III for a map of the embassy buildings at the time in the city.

⁷⁶ See for an independent study on dragoman Zülfikar Ağa: Gábor Kármán, "Zülfikár aga portai főtölmács", *Aetas*, 2016, pp. 54-76.

⁷⁷ For a more detail analysis of the consumption costs in general, see Işıkşel, "La politique étrangère ottomane dans la seconde moitié du XVIe siècle. Le cas du règne de Selim II (1566-1574)," Ph. D. Thesis, EHESS 2012, p. 95.

⁷⁸ A fact in need of attention herein is that while Strassburg specifies this sum as 4000, the first payment made for his sake in the Ottoman treasury is recorded as 10000 *akçes*, see Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Kamil Kepeci Defterleri (KK.d) 1823, p. 75: "*Tahvil- i harçlık- ı elçi- i İşveçiyeye der vakt be-Asitane-i Sa'adet amed ve bera- yı harçlık- ı mezbur 'an hizane- i 'amire dade-fermude fi 19 [Ramaza]n sene 1041, ba tezkire- i Salih Teşrifati: 10000.*" As this record registered on 9 April 1632 makes it clear, the payment is meant both for the arrival grant Strassburg talks about, and a further regular grant.

⁷⁹ BOA, KK.d 1823, pp. 69, 75, 83, 97, 109, 117, 141.

⁸⁰ See for example the payment registered on 2 May 1632 in KK.d 1823, p. 83: "*Baha- yı nafaka- yı mekulat ve meşrubat- ı elçi- i Erdel ve elçi- i İşveçiyeye 'an hizane- i 'amire fi'l- vaki' fi 12 [Şevva]L sene 1041 ber- mucab- i tezkire- i Salih Teşrifati: 20 000, Elçi- i Erdel 10 000, Elçi- i İşveçiyeye 10 000, Be-dest- i Zülfikar Ağa 'an hizane- i 'amire.*"

⁸¹ Strassburg notes that the Moldovan Palace was well protected; and he also asked for a rise in the salary of the official accompanying him in the city: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.RSK 1502. [Image 8]. (16 Z 1041/ 4 July 1632): "*Dergah- ı Ali Çavuşlarından 9 akçeyi olan Osman ___ ve 17 akçeyi olan Mustafa Abdullah, İşveçiyeye Kralı'nın elçisi terakki rica eylemeğın, 3'er akçe terakki verile diyü buyruldu.*"

⁸² Grand Vizier's palace, at the time, was also functioning as the de facto government center,

Ramadan, he celebrated the feast at the end of the month with the Ottoman statesmen and had his first experience with coffee in *Şeyhül- İslam* Ahizade Hüseyin Efendi's presence.⁸³ His second visit was to the Admiral of the Royal Fleet, Canpolatzade Mustafa Paşa, whose interest in astrology became a topic of conversation.

While Strassburg was supported by the Transylvanian and Dutch representatives at the Porte, the Imperial resident Rudolf Schmid was alerted by his intimacy with the Dutch, and was doing his best to prevent the same happening with the French ambassador, too.⁸⁴ He started misinforming French resident Marcheville that Strassburg was praising his King's fame over that of the French King to the Turks, which might help us explain Marcheville's reserved attitude towards the Swedish ambassador as we come across in his narration.⁸⁵ Schmid was also trying to bar the latter's way to audience with the Sultan. Schmid had spoken to the *Şeyhül- İslam* and to Recep Paşa in order to effect a refusal in this regard, but the answers were the same: "*The illustrious Porte stands open for everyone*".⁸⁶ Strassburg's audience with the Sultan was hence arranged for 2 May.

He was received by Sultan Murad IV, who didn't speak to him any word at all, which was the normal state of affairs during the imperial audiences to foreign embassies.⁸⁷ His speech during the oration and the King's letters were translated to Turkish for the Sultan, after which the Grand Vizier explained him that the Swedish King's friendship was pleasing and welcome. In his *relatio*, Strassburg makes a thorough description of the taciturn Sultan⁸⁸, who was only recently taking charge of state affairs at the time. After the audience with Sultan Murad IV, he starts visiting the other European representatives in Istanbul, as was the tradition.

Strassburg's opinion of the Protestant diplomats at Murad's court was naturally positive: Dutch resident Haga was always helpful and acted as his

see the Italian *bailo's* remark: "*Tutti li gravi negozi dell'Imperio sono maneggiati dal primo Visir, la maggior parte in propria casa, ove ammette gli Ambasciatori e seco tratta e seco risolve quanto occorre senza conferir col Re . . .*", in "*Relazione di Constantinopoli del Bailo Giovanni Cappello, 1634*", Barozzi & Berchet (1872).

⁸³ "Relatio de Byzantino Itinere ac negotiis....," p. 208.

⁸⁴ Peter Meienberger, *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629-1643*, Frankfurt am Main: Herbert Lang, 1973, p. 225: "*Zue des Marcheville zietten (Anno 1632) ist zue Constantinopel angelangt der Paulo Straßburger, Schwedischer Internuntius und am allerersten den Holländischen gesandten haimblich besuecht . . .*"

⁸⁵ "Relatio de Byzantino Itinere ac negotiis....," p. 213.

⁸⁶ Klopp, *ibid.*, p. 683.

⁸⁷ Koçi Bey points out that the Sultan only addressed the grand vizier during the audience and specifies that the Sultan "shouldn't speak about the state affairs with the foreign representatives," see: *Koçi Bey Risaleleri*, (ed.) Zuhuri Danişman, İstanbul: Kabaalci Yayınevi, 2008, p. 307.

⁸⁸ "Relatio de Byzantino Itinere ac negotiis....," pp. 211-213.

tutor with regards to Ottoman diplomatic practices. Haga's secretary, Carl Marin, (although his name was not even once recounted in the *relatio*) seems to have developed a similarly sincere relationship with Strassburg⁸⁹: Marin would soon join the Swedish diplomatic service in Germany under Strassburg's influence.⁹⁰ Strassburg spoke also well of the English resident Peter Wyche, who intended to do his best to help Strassburg in Constantinople.⁹¹ On this side, however, Venetian *bailo* Giovanni Cappello seemed to be cool toward Strassburg, as he was neutral to Swedish advances in Europe in general.

The French resident (Comte de) Marcheville, however, was not on particularly good terms with Strassburg as implied above. This was actually weird, considering the fact that the French had assumed a new turn in her foreign policy since Cardinal Richelieu took start in office in 1624: It was the French Kingdom which had intermediated the Truce of Altmark in 1629 so that Gustav could declare war against Ferdinand II. It was again the French who concluded the Treaty of Baerwalde in January 1631 in order to fund the Swedish troops in Germany. And it would be the French themselves who would start fielding troops against Emperor Ferdinand after 1635. Even though the French had thus been an ally of the Swedish Kingdom in the common fight against the growing power of Emperor Ferdinand, Marcheville didn't share the pro-Swedish sympathy his King and Cardinal bred.

This discrepancy, Strassburg suspected, was due to the fact that Marcheville was under the influence of the Jesuit Order, and Haga was confirming his apprehensions about Marcheville's "blind enthusiasm" for Catholicism.⁹² Marcheville was indeed cool towards Strassburg's mission to the Porte: In a letter from Marcheville to his King Louis XIII, we understand that he was reproaching the Ottoman administrators for the compliments they were paying the Swedish envoy. In his own conversation with the Swedish envoy, Marcheville must have expressed his concerns about the rapprochement between the Swedish Kingdom and the Ottoman Empire, since he received Strassburg's answer that "there was little likelihood that His Majesty the [Swedish] King would send [to the Ottoman Empire] a resident ambassador; or at least that

⁸⁹ Leonhard Haas, "Der schwedische Ministerresident Carl Marin: ein Parteifreund von Antistes Breitinger", in *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte = Revue suisse d'histoire = Rivista storica svizzera*, Band 3, Heft 1, 1953, 60-86. 69.

⁹⁰ Riksarkivet, Oxenstiernska samlingen Axel Oxenstierna av Södermöre [RA/OSAOS], E 657 / 4120, From Carl Marinus to Axel Oxenstierna (14.03.1633, Zürich): ". . . *Nobilis Vir D. Paulus Strasburg ad Portam Ottomanicam Ablegatus dignissimus admirationem Celsitudinis Vestrae in me excitavit; et desiderium causae communi serviendi, cui ego minimus omnium optime cupio, ut pauca haec scriberem, occasionem suggessit: qua par est animi submissione orans, ut hanc interpellandi audaciam, mitiorem in partem, pro ea qua praeditus est clementia, interpretari dignetur. Redux enim ex Turcia unice exoptavi Maiestati suae Regiae, rerum statum in Turcia coram humillime exponere, composito eum in finem de rebus Turcarum tractatu. . .*".

⁹¹ Mörner, 339.

⁹² Haga's letter to the Staten Generaal, 3 January 1632, in KHG, 387.

it would be soon". After this response, Marcheville must have felt relieved, and Strassburg justified that he had had solid reasons to approach the French resident with caution.⁹³

The Orthodox Patriarch Cyril Loukaris, with whom Strassburg would develop "a particularly profound familiarity and friendship,"⁹⁴ was also in line. Cyril accepted the letters sent him by the Swedish King, offering his services with regard to the Russians and Cossacks. Strassburg's remark that the Patriarch was sincerely jubilated by Gustav Adolph's victories against the Catholic camp⁹⁵ requires some deeper explanation: Cyril Loukaris was an enigmatic figure, hated by the Catholic representatives at the Porte (especially the French) due to his Protestant inclinations. He had indeed been in good terms with the Protestant diplomats at the Ottoman capital and sought the help of the English and the Dutch in order to curb the ever-increasing power of the Jesuits.⁹⁶ To be specific, Loukaris was very well acquainted with Calvinist figures of Constantinople such as Antoine Léger (chaplain of the Dutch embassy) and Cornelis Haga (Dutch ambassador), and he saw them as natural allies against the Catholics. Similarly, Haga was counting on Loukaris to provide him support in his attempt to open a gymnasium in Constantinople to fend off the Jesuit influence spreading in the capital.⁹⁷

On this line of intermingled confessional struggle, it is also to be pointed out that Loukaris had formerly taken the trouble to open the first Greek script printing press in 1627 (with the machinery brought from Britain and installed at the British embassy). His endeavour was to counterbalance the diffusion of the Catholic books and the missionary activities of the Jesuits: the first publication was hence an anti-papist treatise.⁹⁸ The activities of the press had caused another line of tension between the diplomats of opposing confessions in Istanbul: The Catholic French resident Césy duly complained to the authorities about the press, whereas the Protestant Dutch resident

⁹³ Lettre de Monsieur le Comte de Marcheville Au Roy, De Pera le 13 May 1632, f. 148r, in *Recueil d'instructions et mémoires diplomatiques. XXII Lettres, instructions, etc. pour l'ambassade de Constantinople (1574-1640)*, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Français 7093; Lettre de Monsieur le Comte de Marcheville écrite Au Roy, Du 18 May, 1632, *ibid*, f. 158r. See Appendix VII.

⁹⁴ Samuel Gmünd, *Christliche Leich-Predigt/ Bey Begräbnis Deß Wohl- Edlen und Gestrengen Herren Pauli Straßburgs/* . . . , Frankfurt: Antonio Hummen 1654, p. 31.

⁹⁵ "Relatio de Byzantino Itinere ac negotiis...", p. 215. "Cyrillus Patriarcha... præcipue vero super victoriis Sac. Reg. Majest. ex animo lætatus, Deoque gratias corde sincero agens."

⁹⁶ I. Veloudis, *Χρυσόβουλλα και Γράμματα Των Οικουμενικων Πατριαρχων*, Venice: St. George 1873, p. 27.

⁹⁷ Keetje Rozemond, "De Eerste Uitgave van de Belijden van Cyrillus Lucaris," in *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis, Nieuwe Serie*, Vol. 51, No: 2, 1971, pp. 199-208, 200.

⁹⁸ Enrico Morini, "La Canonizzazione di Cirillo Loukaris da Parte del Patriarcato di Alessandria," in Viviana Nosilla and Marco Prandoni (eds.), *Trame controluce: Il patriarca 'protestante' Cirillo Loukaris*, Firenze: Firenze UP 2015, p. 188.

Cornelis Haga offered protection over Loukaris' printing machine in his own domains.⁹⁹ It's therefore no surprise that this ardent defender of Orthodox confession had also written to Gustav Adolph, encouraging the protestant king to send a representative to the Porte, wherefore Strassburg was bringing him a letter from the King.¹⁰⁰

Loukaris replied the King with a letter in July 1632, in which he explained the present state of the Orthodox Church and complained about the evils of the Jesuits "who regarded them as sheep for slaughter." He also sent a letter to Chancellor Axel Oxenstierna and presented his manuscript related to the Book of Job as a gift, requesting the chancellor to get the manuscript printed.¹⁰¹ In September 1633, Loukaris would write again to the chancellor about his efforts to save the pilgrimage places in Palestine.¹⁰² It is possible to find Loukaris' letter dated 1632 July to Gustav and his second letter to the Chancellor together in the collection containing Strassburg's *relatio*.¹⁰³ However, the implications of this correspondence shouldn't be overestimated since there was no continued support to the Orthodox cause by the Swedish authorities whatsoever.

Lastly, following Grand Vizier Recep Paşa's advice, Strassburg paid visits to Bayram and Mehmed Paşas. The latter, Vizier (Tabanı Yassı) Mehmed Paşa, the former Governor of Egypt,¹⁰⁴ was interested in the details of the dynastic contest between the ruling Polish and Swedish Vasa families,¹⁰⁵ whereas Bayram Paşa was eager to demand a confirmation if the Swedish King was indeed using easily portable leather cannons on battlefield,¹⁰⁶ to which a great role is attributed for the Swedish victory against the Habsburgs at the Battle of Breitenfeld (7/17 September 1631). Both cases suggest that the central Ottoman administration had either a genuine interest in European affairs, or at least wary ears for the intelligence gathered and emanated in Istanbul at the time. The second argument may also consolidate the assumption that "the masters

⁹⁹ V. Tsakiris, "Ο Ρολος του Τυπογραφείου του Λουκαρη στην Ίδρυση του Ελληνικού Τυπογραφείου της Propaganda Fide," in *Ο ΕΠΑΝΙΣΤΗΣ*, 27 (2009), 53-67, 58.

¹⁰⁰ Markos Renieri, *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης*, Athens: D. Ath. Maurommatis 1859, p. 58.

¹⁰¹ Hrisostomos A. Papadopoulos, *Κυρίλλος Λουκαρίς*, Trieste: Austroungrikou Loud 1907, p. 56.

¹⁰² Hrisostomos A. Papadopoulos, "Σχέσεις Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως πρὸς Γουσταῖον Ἀδόλφον Β' τῆς Σουηδίας," in *Θεολογία*, 12, 1934, 289-292. p. 291.

¹⁰³ Friedrich Sylburg, *Catalogus codicum Graecorum mss. olin in Bibliotheca Palatina, nunc Vaticana asservatorum.*, Frankfurt 1702, pp. 238-244, "Epistola Cyrili".

¹⁰⁴ BOA, 85 Numaralı Mühimme, Decree #265: (2 Cemaziyelahir 1040/ 6 Jan 1631): "Sâbikâ Mısır muhâfazasında olan Vezîr Mehmed Pasa'ya hüküm ki: . . . Emrüm üzre gelüp Südde-i Sa'âdetüm'de Vezâret hizmetinde olasin.", pp. 163, 164.

¹⁰⁵ Swedish King Johan III Vasa's son, Sigismund, was elected the king of the Polish-Lithuanian Commonwealth in 1587, and he ruled both countries together between 1592 and 1599, until his uncle Carl IX (Vasa) dethroned him from the Swedish Kingdom. Gustav II Adolph (Vasa) was Carl IX's son; and both cousins raised claims on each other's kingdoms. See Appendix II.

¹⁰⁶ Michael Roberts, "Gustav Adolf and the Art of War", in *Essays in Swedish History*, London 1967, pp. 56-82, 69.

of the Imperial Council possessed sufficient information upon which to base their policies" through a variety of means and contacts within the framework of their grand strategy.¹⁰⁷

Around two weeks after his audience with the Sultan, Strassburg and his retinue would experience another political crisis in the capital, this time, in person. The young but assertive Sultan had been designing a counter-coup against the rule of the *kul* soldiers and Recep- Hüsrev Paşa coalition for a while. He had started the strike from the top: One of his loyal governors, Mur-taza Paşa, had been sent with 3000 men to Anatolia long ago, and he had executed Hüsrev Paşa by imperial command in February.¹⁰⁸ Next in the list was Grand Vizier Recep Paşa himself: On 18 May, he was summoned to the palace by the Sultan, who avenged Hafız Ahmed Paşa's violent death after giving Recep Paşa one last moment for prayer.¹⁰⁹ His corpse was thrown before the *Divan* square¹¹⁰ to make it clear to Recep's followers that the Sultan's day for pay back arrived. Vizier (Tabaniyassı) Mehmed Paşa replaced him in the post of the grand vizierate.

The Sultan's last target was the *kul* ringleaders of the rebellion: Even before Recep Paşa's execution, Sultan Murad had started recruiting a few thousand new *kapıkuluspahis* (palace cavalry) from among the *İçoğlans* (palace pages), and got them swear an oath of allegiance to himself, which was regarded by Haga as "an unaccustomed practice."¹¹¹ Having secured their support, Murad then drew janissaries to his side and isolated the *spahis* totally. Following *Şeyhül- İslam* Hüseyin Efendi's advice, Murad gathered all the viziers, the *Şeyhül- İslam* himself, *kadiaskers*, the *ulema*, janissary and spahi commanders around Sinan Paşa Köşkü on 12 June for a spontaneous meeting (*ayak divanı*). There, as Haga narrates, the Sultan called everyone to obedience, which was unanimously answered: "Yes!" Thereafter, Sultan Murad declared that he had been extremely offended by the *spahis* and he got

*"the Mufti, Kadiaskers and the other ulema declare a sen-
tence, that thereafter all those disobedient to the Sultan's orders*

¹⁰⁷ Gábor Ágoston, "Information, ideology, and limits of imperial policy: Ottoman grand strategy in the context of Ottoman-Habsburg rivalry," in Daniel Goffman and Virginia Aksan (eds.), *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

¹⁰⁸ "De Constantinople, le 14 Mars 1632", in AC, f. 218r.

¹⁰⁹ "De Constantinople, le 26 May 1632", in AC, f. 216r. The French resident's depiction of the execution scene is quite vivid: "... on luy demanda le Seau Bul, et luy montrant un petit tapis a faire sa priere il sagenouilla dessus un peu de temps, et tout soudain il se sentit chatouiller le Gosier avec un corde..."

¹¹⁰ Haga's Letter to the Staten Generaal, 25 May 1632, in KHG, p. 395.

¹¹¹ Haga's Letter to the Staten Generaal, 24 July 1632, in KHG, p. 408, 409: "... heeft den Keyser, . . . , eerst eenige duysenden nieuwe Sepahyen uyt de Itzoglansen (dat sijn sijne slaven, die jn sijn eygen ende verscheyde andere Saraglies opgevoet en geïnstrueert werden) gemaect ende deselve met solemnele eeden getrouwicht en gehoorsaemht tot sijne geboden doen sweeren, 'twelck te vooren onder de Turcken niet gebruyct geweest."

*must be regarded as infidels, and considered as ignorant of the Prophet, . . . , and those people, ipso jure, without any other judicial explanation, deserved death and could be justly executed under the absolute authority of the Sultan [met recht door des Keyzers absoluyte autoriteyt], since they were his slaves in rebellion.*¹¹²

In the presence of all the gathered witnesses, a public document of assurances (*hüccet*) was signed and each pledged allegiance to the Sultan.¹¹³ This was the turning point in heretofore politically insignificant Sultan Murad's life, since he had thus proven that his years of administrative minority were left behind. From then on, he was the unquestionable master of the empire. What followed was a witch hunt for the recalcitrant *kapıkuluspahis* both in Istanbul and in Anatolia.

These developments are only superficially touched upon by Strassburg in his final relation (It. *relazione*; Lat. *relatio*),¹¹⁴ although the European resident diplomats went into great lengths in their dispatches to illuminate the details to their home governments. Strassburg's hasty summarisation of the political change was probably due to the fact that it didn't make much difference either in the treatment he received in person or in the Porte's foreign policy. After all, be it in order to draw a triumphant Swedish King to his common circle of Habsburg enemies, or be it to show their admiration for the king at least, the honours paid to Strassburg were continued despite the bloody revolts in the capital.¹¹⁵ However, with or without Recep Paşa's sympathies towards the Swedes, uprisings in Anatolia and the Middle East were aggravating the situation¹¹⁶ which was already delicate with a war at hand against the Safavids in the eastern front. Grand Vizier Mehmed Paşa stated to Haga and Strassburg that no further answers would be given than that of Recep Paşa's.¹¹⁷ It is true, as Mehmed Paşa was writing to the Russian Patriarch Philaret, that the

¹¹² Ibidem, p. 412.

¹¹³ Kâtip Çelebi presents the text of the *hüccet* in his account, see Aycibin, p. 829-830.

¹¹⁴ "Relatio de Byzantino Itinere ac negotiis...", pp. 219-222.

¹¹⁵ *Gazette, 1632*, p. 338: Relation des nouvelles du monde receues tout le mois d'Aoust 1632. Etat general des affaires de la Chrestienté: "Les sanglantes tragedies que la rebellion & la vengeance excitent a tour de role dans la Turquie, n'empeschant pas le Grand Seigneur de rendre de grands honneurs a l'Ambassadeur du Roy de Suede, soit a desseins de le pratiquer, soit par le seule admiration de sa valeur, l'vn des charmes plus puissans a la conquete des coeurs." See Appendix VI.

¹¹⁶ A former Ottoman official İlyas Paşa was building his own power base in Western Anatolia whereas Fahreddin Ma'anoglu was acting semi-independently around Palestine. For Maanoglu, see Feridun Emecen, "Fahreddin, Ma'noğlu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, v. 12. For İlyas Paşa, see Zübeyde Güneş Yağcı, "Bir İsyan ve Etkileri: Balıkesir'de İlyas Paşa İsyanı", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*, Samsun: Etüt Yay. 2009, pp. 65-82.

¹¹⁷ Klopp, 686.

friendship of the Swedish King had been accepted.¹¹⁸ But, that was all. Recep Paşa had formerly made it clear to the Venetian *bailo* that they were keen to preserve the peace with the Habsburgs and wouldn't break it without a tangible reason. Moreover, even after Mehmed Paşa had pleasantly listened to the Swedish progresses from Strassburg, his stance was that "if the [Ottoman] Empire had their hands free from other wars, they would have considered one against the Emperor; but the Turks didn't resolve at the moment for such an enterprise without provocation".¹¹⁹

This approach was also visible in the Ottoman Empire's dealings with Muscovy (the Russian Tsardom). Related to a different line of struggle, the Russian Tsar and the Russian Patriarch had sent their representatives to Constantinople around 1631 in their efforts to ask for military help. In a letter to Tsar Mikhail Fyodorovich, Grand Vizier Recep Paşa relates that "even though the Sultan was intent on sending help and support against the Tsar's enemies, the ongoing campaigns in Persia for the control of Baghdad had rendered it impossible."¹²⁰ That is to say, the central army's location was made an excuse to prevent the Ottoman Empire from making any more engagements.

The Ottoman resolution to eschew a war against the Habsburgs was also the tenor of the final letters to the Swedish King, which Strassburg would receive from the Sultan and the Grand Vizier before his departure.¹²¹ The Sultan declared that the request of friendship by the Swedish King was welcome at the Porte and it was accepted after deliberations with the viziers, though there was no hint at the development of any deeper relationship in the future. Grand Vizier Mehmed Paşa's letter spoke in more concrete terms: For Princess Catherine the Porte had done all it could have done, and no official recognition had been made by the Porte for the transfer of the Transylvanian

¹¹⁸ BOA, YB (1) 1-8: Sadrazam Mehmed Paşa'nın Rusya Başvekili Flaret Nikitiç'e gönderdiği mektup, Evail-i Zilhicce 1041[18 – 28 June 1632]. ". . . Ve İsveçiyeye Kralı olan Gustavuş Adolhuş konşunuz ve kavi dostunuz dahi baş sırrı ve müşavereci İstraçburg Pal nam âdemi dostluk üzere bu canibe gelüb, dostlukları kabul olundu. Ve anlar dahi tarafınız ile ziyade dost oldukları huzur-ı ferman i'lan eylemişlerdir. Onlarla dost olduğunuzdan dahi külli hazz eyledik. Ve kendisine olan ri'ayet ne vech olduğu mezbur Urum Toma'dan istima' idersiz." See Appendix X.

¹¹⁹ "Relazione di Constantinopoli del Bailo Giovanni Cappello, 1634", in Barozzi & Berchet, p. 60.

¹²⁰ BOA, YB (1) 1-6: [28 February 1632]: "...size düşmenlik iden konşunuza ____ taraf-ı padişahiden asker gönderilüb imdad ve i'net olunmak hususuna dahi rıza- yı hümayunları erzani kılınub, lakin irade ve meşiyet- i Hüda- yı bi-çün ile geçen sene Bağdad Kal'ası kabz ve tasarruf- ı hüsrevaniye geçmek müyesser ve Kızılbaş- ı bedma'aş seferi ber-taraf olmamağla 'umumen 'asker- i İslam bu sene dahi serdar- ı zafer-şi'ar yanına gönderilub ... murad üzere bu sene siz dostumuza imdad ve i'net imkân olmamıştır."

¹²¹ The translation of these letters were published without date in a late eighteenth century German history book. The Sultan's letter is in Latin, the main text starting with the translation of the Sultan's *tuğra* (*Sultanus Amurathes Chan, Filius Sultanis Achmetis Chani, semper fortunatus*); whereas the Grand Vizier's response is in Italian, ending with his name (*Su sotto scritto, Il pouero Mehemet Passa*). See Anlage VI (p. 744) in Senkenberg, *Versuch einer Geschichte des Teutschen Reichs im siebenzehnten Jahrhundert, Band XXVI, 1629-1634*, Halle: J. J. Gebauer 1795.

Principality to Rákóczi before Catherine sent Constantinople a letter signed with her own hand that she had renounced the realm at her own will.¹²² Moreover, they had not forgotten to commend her to the Prince, so that all her dowry (castles, incomes and possessions) would be under her command: the Porte was also sending a certain Hacı Yusuf Ağa to Transylvania in order to take care of that business now.¹²³ But also here, there was no mention of any possible alliance between the Ottoman Empire and the Swedish Kingdom against the common enemies.

Strassburg's conclusions in the last couple of pages of his *relatio* illuminate that he was aware of his mission's deadlock on account of the following reasons: The Ottoman ruling cadres had concerns that if the Europeans achieved peace, the prospect of a common Christian front against the Ottomans would be an issue, wherefore it would be the best not to kick the hornet's nest by dashing into Europe now. Moreover, there were also apprehensions that the western front had been silent for over quarter of a century, and the European military technology must have been considerably improved *vis-a-vis* the Ottomans during this lull.¹²⁴ The Ottoman viziers were reputed to be extremely cautious about starting hostilities in the western front as it was observed by Strassburg.¹²⁵ Last but not least, the most peremptory resolution of the Porte was not to conclude any peace in the eastern front before Baghdad would be re-captured from the Safavids. This being the case, there was no hope for dragging the Ottomans into a war in the western front in any close future.

The reticent attitude of the Porte regarding the European frontier might also be interpreted as the political self-consciousness of the ruling cadres: The literature of "mirror for princes" had been flourishing since late sixteenth century, and 1630s were especially rich in this sense. At least three authors

¹²² Ibid. (Anlage VI, p. 749): ". . . quando lei ha rinonciata il Principato di Transilvania, non hauemo noi mandato la Banderia, ni la confirmati al Prencipe Raccozzi, fin che lei mandana una lettera con il suo sigillo, et sotto scritta di propria Mano, che renonciaua il principato al Signore Raccozzi. . ."

¹²³ Ibidem: ". . . non habbiamo mai mancato di recommandare continuamente al Principe Raccozzi, che stia sempre in bona corrispondenza con la Principessa, et che tutti li suoi boni dotalij, tanto le fortresse, come tutte altre intrade, et possessioni siano al commando di lei, . . ., et altra di quello hauemo commandato et dato ordine di boca al Hadgi Giussuff Aga, nostro gentil huomo, che debbe hauer cura di tutto questo negotio, . . ."

¹²⁴ "Relatio de Byzantino Itinere ac negotiis. . ." p. 223: "Cumque sciant Europæos milites fuis longo usu & exercitatione armisque & pugnandi genere superiores esse, lites suas cum Austriacis quouis modo trahere, quam apertum Martem & hostilitatem declarare malunt. . . Principes Visirii Europæas expeditiones vehementer abhorrent, ac belli Persici magnitudine exaggerata Sultani conatus quavis ratione & modo infringunt."

¹²⁵ This interpretation of Strassburg's must refer to the recurrent truces signed between the Habsburgs and the Ottomans after 1606 (in 1615, 1618, 1625, 1627). We must also keep in mind that a new exchange of ambassadors between the two Empires was arranged for 1634, and both missions had been prepared in 1633, i.e. while Strassburg was in Constantinople for the second time.

pointed out to the corruption of the military – administrative system of the time, and offered ways to fix it. Aziz Efendi prepared his treatise on the swollen numbers of central army and vizierate cadres some time between summer 1632 and summer 1633 [Lunar 1042].¹²⁶ Similarly, Koçi Bey, an aged but familiar figure to the Sultan, presented his treatise to the Sultan within the same lunar year Strassburg first visited the city [1041].¹²⁷ He similarly pointed out to the danger in the increasing numbers of the central army corps and suggested a reformation of the land fief system (*timar*) as an urgent must both in his treatise and in his subsequent *telhises*.¹²⁸ Somewhere between 1632 and 1633, a representative from among the numbers of the clergy raised his voice for a similar objection: Preacher Derviş Hasan also gave voice to his anger against the “inflated numbers of the Janissaries and the cost of that for the treasury”, following a similar line.¹²⁹ We can conclude that the Viziers in Strassburg’s accounts might also have been affected by this “crisis atmosphere”, breathing in the same “climate of self-criticism” present in many early seventeenth century minds.¹³⁰

Strassburg appreciated the impossibility of realizing his Ottoman scenario for military operations in central Europe and turned his attention elsewhere. Since he was well received among the Ottoman high officials, he defended the cause of Princess Catherine and received the aforementioned promise that Yusuf Ağa would be sent to Rákóczi to convince him for the restoration of her dowry lands to the princess. After this was assured, he tried to benefit from the innate Ottoman animosity towards the Habsburgs by at least making his case that, in case of open hostilities, Prince Rákóczi’s actions should be tolerated against the Emperor. Strassburg could, in the end, manage to effectuate a royal order for the mobilization of the Roumelian troops in the Hungarian border,¹³¹ who were to serve under the command of the Transylvanian prince if there arose any need.¹³² And this was the end of his diplomatic mission in the

¹²⁶ Rhoads Murphey, *Kanun-name- i Sultan Li Aziz Efendi*, Harvard: Harvard University Press 1985, p. VIII.

¹²⁷ 1631 – 1632.

¹²⁸ *Koçi Bey Risaleleri*, (ed.) Zuhuri Danişman, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2008, p. 15. *Telhis* was usually an abstract written to inform the Sultan himself, see Pál Fodor, “The Grand Vizieral *Telhis*. A Study in the Ottoman Central Administration 1566-1656”, *Archivum Ottomanicum* 15, 1997, pp. 137-188.

¹²⁹ Derin Terzioğlu, “Sunna-minded sufi preachers in service of the Ottoman state: the nasihatname of Hasan addressed to Murad IV”, *Archivum Ottomanicum*, 27, 2010, pp. 241-312, 272.

¹³⁰ Rhoads Murphey, “The Veliyyuddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings”, in *Belleten* 43, 1979, pp. 547 – 571. 555.

¹³¹ MHH, p. 124: “... tamen in Austricae domus perniciem vehementer conspirabant, occasiones rerum, momenta temporum observantes, ita quidem ut non obstantibus intestinis discordiis visirio Budensi severe mandarent omnem Europaeam militam in procinctu habere, Transylvaniaeque Principi Temeszvariensem et Agriensem bassas, nec non Moldaviae et Valachiae quitatem subsidio mittere...”

¹³² *Theatrum Europeum*, Band 2, Frankfurt am Main 1670, p. 601: (Anno 1632) “... dass sie alle

Ottoman capital.

His valediction ceremony was arranged for 24 June, and the Sultan received him with extraordinary pomp and panache in the Sinan Paşa Köşkü: Cornelis Haga was writing home that he

had never seen or heard such a ceremony arranged for any ambassador before, as was now staged; [it was] partly to make a showcase of the grandiosity of the Ottoman Emperor, and partly because of the high esteem placed on his Royal Majesty of Sweden, whose audacious deeds and victories against the powerful House of Austria were received with greatest amazement.¹³³

Both Strassburg and Haga expressed in their accounts that the Swedish envoy was thus venerated by the Ottomans. However, even when we leave aside the common European diplomatic proclivity to exaggerate the quality of their reception *vis-à-vis* the former representatives' ceremonies,¹³⁴ this might still be regarded as a mere Protestant bragging for the envoy's well reception. However, the pride Haga and Strassburg took in the prestigious valediction ceremony had nothing significant to suggest. That is to say, it seems to be a common practice of the Ottoman authorities to entertain the incoming foreign embassies, while their political demands were mostly left unsatisfied. For example, Polish ambassador Mikolaj Bieganowski in 1654 and Habsburg ambassador Walter Leslie in 1665 would face a similar fate in the upcoming years.¹³⁵ Therefore, it can also be regarded as an Ottoman attempt to comply with the practice of diplomatic equality, as they expected no less homage to be paid to their *ad hoc* embassies in European capitals.

Strassburg received the Sultan's and the Grand Vizier's above-mentioned letters, paid his last visits to the high officials at the Porte in the following days, and parted for Transylvania on 12 July, 1632. His *relatio* ends here, and the remaining time he spent in the Ottoman Empire is not well documented. However, we can still draw a rough itinerary of Strassburg's voyages and missions in the Ottoman Empire.

dem Fürsten in Siebenbürgen/ mit solcher hülff/ wie unnd wann Ers begehren würde/ schleunigst erscheinen solten." App. V.

¹³³ Haga's Letter to the Staten Generaal, 10 July 1632, in KHG, 405.

¹³⁴ For an analytic study upon the issue, see Kühnel's "No Ambassadour Ever Having the Like'. Die Übertretung der diplomatischen Rituale und die Stellung der Gesandten am Osmanischen Hof," in *Interkulturelle Ritualpraxis in der Vormoderne: Diplomatische Interaktion an den östlichen Grenzen der Fürstengesellschaft*, (ed.) Claudia Garnier and Christine Vogel, Berlin: Duncker & Humblot 2016, pp. 95-122, p. 96.

¹³⁵ For Leslie, see Özgür Kolçak "Habsburg Elçisi Walter Leslie'nin Osmanlı Devlet Yapısına Dair Gözlemleri (1665)," *Tarih Dergisi*, (54) 2011, pp. 55-89, 64; for Bieganowski, see Zaborovskiy *Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII В.*, Moscow: Izdatelstvo Nauka, 1981, p. 47.

V. The Aftermath of the Mission

Strassburg travelled back to Transylvania and continued defending Catherine's interests, for which his request of full authority was granted from Catherine who was now in Kosice, which was under Emperor Ferdinand II's authority.¹³⁶ At his visit in Transylvania, Strassburg was on rather bad terms with Prince Rákóczi and he would leave royal seat Alba Julia rather discontented in May 1633.¹³⁷ The tension might be attributed to the impasse of Catherine's situation, whose conversion to Catholicism in spring 1633 made things irreversible for her. Strassburg noted that Yusuf Ağa, the Ottoman official in charge of dealing with Catherine's case, had left without having accomplished anything, either.¹³⁸

The main obstruction to a formal alliance between Rákóczi and the Swedish agent was, however, the lack of finances, if not Rákóczi's cunning and opportunism: The prince was asking for cash payment for his contribution to the common cause; and with thousands of mercenary soldiers waiting for payment in Germany, cash was the very thing the Swedish treasury itself was in desperate need of. In this predicament, Strassburg came up with a seemingly great idea: Wouldn't it be a logical way out to grant Rákóczi the mobile goods left behind by Princess Catherine, which was estimated around 700.000 gulden?¹³⁹ Swedish Chancellor Oxenstierna's answer was far from positive: No such thing could be done without informing Catherine's sister (the Swedish queen mother) and brother (Prince Elector of Brandenburg) and this would require a great deal of time. Instead, Oxenstierna introduced an alternative line of argument by proposing Rákóczi that he should shoulder the burden of the fight at his own expense and his reward would be portions of (Royal) Hungarian territory. Perhaps, he could even acquire himself the Hungarian crown itself.¹⁴⁰ Oxenstierna's more detailed plan of action was as follows: If Rákóczi needed money, 100.000 could be readily offered in return for a Transylvanian attack on Austria, Styria and Moravia; 15.000 per month would also be paid if he would join forces with the Swedes in Silesia. However, Rákóczi retorted

¹³⁶ Catherine's Letter to Paul Strassburg, 1632 Sept 6, Kosice, in MHH, Doc # XXVIII.

¹³⁷ Mörner, *ibid.*, p. 340.

¹³⁸ Strassburg's letter to Haga, 12 Oct. 1632, Varad. Doc # 3, in Alexander Szilagyi, *Actes et Documents pour servir a l'histoire de l'alliance de George Rákóczi, Prince de Transylvanie avec les Français et les Suédois dans la Guerre de Trente Ans*, Budapest: Ráth, 1874.

¹³⁹ Bogislaus Philipp von Chemnitz, *Königlichen Schwedischen in Teutschland geführten Krieges ... Theil Aus Glaubwürdigen, und mehrentheils Original-Acten, Documenten, und Relationen Zusammengetragen, und in Vier Bücher abgefasst*. Bd.: 2. Alten Stettin: Rheten 1653, p. 90: "Ob nicht ein weg were/ der Princessin Catharinen/ des Bethlem Gabors Wittwen/ so eben dieser zeit zur Römisch Catholischen Religion gefallen/ und aus Siebenbürgen entwichen war/ hinterlassene/ aus siebenhundert tausend Gulden wert geschätzte/ mobilien, als die in ihre gewalt zubringen/ und wieder die Evangelische zugebrauchen/ die Kaiserliche ohne das schon vorgehabt hatten/ zu contentirung des Fürsten anzuwenden."

¹⁴⁰ *Ibid.*, 91.

once more with heavy terms and astonished everyone by starting negotiations for a treaty with Emperor Ferdinand II in spring 1633.¹⁴¹

So much as the situation must have been exasperating for Strassburg, just as much the terms offered by the Emperor must have seemed secure and easily available to Rákóczi: Catherine would receive her mobile goods and money back, whereas the city Munkacs was now transferred to Rákóczi hereditarily with all its affiliated hinterland.¹⁴² Emperor Ferdinand II had undertaken this reconciliatory step “in order not to be struck from behind when he would move his forces against the Swedes.” Nevertheless, Prince Rákóczi postponed his response as much as possible since he still felt that his “fate depended on the Swedes.” In the end, both the Swedish King’s death and his diminishing popularity among the Transylvanian magnates prompted him to sign the peace treaty on 28 September 1633.¹⁴³ The situation was thus brought to a solution by Imperial (Austrian) intervention and Catherine reached a compromise with Rákóczi in this manner.¹⁴⁴ However, she had to lose Munkacs to the Prince as the price paid by the Habsburg Emperor to keep Rákóczi away from the Swedish Crown’s orbit.

As the negotiations between Ferdinand’s representatives and the Transylvanians were going on, Strassburg continued his efforts. Although Strassburg’s original intention was to directly head for Venice, he changed his course to visit the Ottoman Hungary in June 1633 and got into contact with the Ottoman frontier Paşas. He was invited by the governor of Temesvar, since “at the time, the news of the victory of the Swedes against the enemy army was spread in the [Ottoman] frontier cities, just like in Buda.”¹⁴⁵ The paşa was quite curious if the Prince would sign any alliance with the Protestants, and became rather disappointed when he learned that Rákóczi and Emperor Ferdinand II had freshly sat at the table instead.¹⁴⁶ Strassburg then got into contact with the governor of Buda, too, and left for Venice with a Turkish companion appointed by the governor to accompany them to the Republic early in July.¹⁴⁷ However,

¹⁴¹ Samuel von Pufendorf. *Commentariorum de Rebus Suecicis Libri XXVI*. Ultrajecti [Utrecht]: J. Ribbium, 1686, p. 114.

¹⁴² Ibidem. “*interea Cesarei tractatus cum ipso orsi erant, quibus convenerat, ut Ragozius ipsius Catharine Betleni vidue pecunias ac supellectilem traderet, Mungacium vicissim jure hæreditario recepturus, Strasburgio frustra renitente.*”

¹⁴³ Katona, *ibid.*, p. 273. For the text of the Eperjesi Treaty, see *Magyar Történelmi Tár* 8, Pest: Magyar Tud. Akadémia, 1861, pp. 252-259.

¹⁴⁴ Mörner, *ibid.*, p. 340.

¹⁴⁵ Beke Antal & Barabas Samu. *I. Rákóczi György es a Porta. levelek es okiratok.*, Budapest: Kiadja a Magyar Tud. Akadémia, 1888. p. 52. Letter from Strassburg to Rákóczi, 1633, Junius 13, Temeszvar.

¹⁴⁶ Hudita, *ibid.*, p. 31.

¹⁴⁷ I “Documenti Turchi” dell’archivio stato di Venezia, # 1436: Fi 27 Şehr- i Zi’l- hicce, sene 1042 [5 July 1633]: “. . . *inha ve i’lam olunan budur ki: Bi’l- fi’l İsvetçiye Kralı dostunuz tarafından sa’adetlü ve ‘azimetlü ve şevketlü Padişahımız e’azzai’l- Mevla ensarahu ve za’ade iktidarehu hazretlerine*

with an unexpected change of route, Strassburg and his retinue made it for Constantinople once more in the late summer 1633, going over Belgrade.¹⁴⁸

His main focus at the Porte during August 1633 was on undermining the rapprochement between Emperor Ferdinand II and Rákóczi.¹⁴⁹ To what extent his attempts bore any fruit is open to discussion; but the respect he received seems to be as shocking to the Austrians as before: The complaints raised by Puchhaimb, the Imperial (Austrian) extraordinary ambassador who would reach Istanbul in 1634, was going to be on the one hand expressing the resentment for the respect Strassburg had received at the Porte, and aiming at the removal of the governor of Buda on account of his contact with the Swedes on the other.¹⁵⁰ In the end, however, nothing had materialized regarding Rákóczi; and neither Emperor Ferdinand II nor the Protestant party could acquire any alliance from the Prince in this occasion.

Regarding his sojourn in the city, Strassburg underwent the grave and massively destructive fire in Constantinople in late August 1633,¹⁵¹ and this would be the last of the numerous catastrophes he underwent in the Ottoman Empire.¹⁵² As for his diplomatic mission, he failed to seduce the Ottomans for military action against the Habsburgs at his second visit, too. Nor was he able to effectuate any action against the treaty between Prince Rákóczi and the Habsburgs. Hence, it must have been not a particularly joyful departure from the Stavros Palace in Üsküdar,¹⁵³ when he left the Imperial capital for good

izhar- ı 'ubudiyyet ve 'arz- ı hulusiyyet için Asitane- i Sa'adet- Aşiyane'ye irsal iyledüğü ilçisinin birkaç nefer adamları ol canibden krallarına revane ray u tedbir ve ma'kul ve münasib görülmekle ağalarımızdan olan resanende- i varaka- yı muhabbet Mehemmed Ağa zide- kadrehu ile ma'en koşub, siz devletlü dostumuza irsal iylemiştür. İnşa- el- Mevla- te'ala huzuruna varub vasıl olmak müyesser oldukda sa'adetlü ve 'azimetlü Padişahımız hazretlerine olan dostluğunuza binaen mezburları her ne tarikle olur ise İsvetçiyeye Kralı dostunuza ulaştırmağa bezl- i ikdam ve sa'y ve ihtimam eylesüz ki mezburları mahalline isal eylemek ile hem bu canib- i dostunuza ziyade minnet olub, sa'adetlü Padişahımız hazretlerine dahi bu babda hizmet etmiş olursuz."

¹⁴⁸ Mörner, *ibid.*, p. 340.

¹⁴⁹ Pufendorf, 114: "*Inde Constantinopolim profectus, apud Aulam Ottomannicam agebat, ut istud negotium penitus disturberatur.*"

¹⁵⁰ Johann Wilhem Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, Teil IV*, Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1856, p. 474.

¹⁵¹ Kâtip Çelebi estimates that almost one fifth of the city was damaged by the fire which was started accidentally by a caulker (Aycibin, p.839), whereas *Gazette* notes that six janissaries smoking (with eight girls) in a cabaret at nine o'clock in the morning caused the calamity which transformed into desert one fourth of the dwellings in the city with the fire which was "*le plus grand, non que Constantinople seul, mais que l'Asie ait jamais veu*" (*Gazette* for 1633, p. 465).

¹⁵² Gmündt's funerary speech, a collection of Strassburg's own memories narrated first hand, summarizes that he had to endure many upheavals, earthquakes and the fire during his mission: "*Zeit seines verbleibens in Orient/ haben sich schwere Aufständ und Seditiönen, viel grausame terræ motus, Kranckheiten und andere denckwürdige Fälle zugetragen/ wie dann auch die Statt Constantinopel damalen drey Tag nach einander gebrennet/*", p. 31.

¹⁵³ It seems that Murad IV enjoyed his summer lodgings in Scutari as he was there both in 1632 and 1633 consecutively. It's documented in a münşeât that Strassburg made his hand kissing in Scutari at his 1633 departure ceremony: Bayerische Staatsbibliothek Cod.Turc. 374, 11r:

before late September 1633 in the company of a certain Osman Çavuş.¹⁵⁴ He reached Venice in October, from whence he would later set out for Switzerland.¹⁵⁵ Against the expectations of a fellow diplomat of the Swedish court, he had left without being able to get Rákóczi into the war, and without being of much use to the Swedes.¹⁵⁶

In the meantime, the Ottomans had been keeping a watchful eye on the western front as Strassburg was conducting his negotiations in Transylvania. Hacı Yusuf Ağa was shuttling back and forth between the Ottoman Porte and Transylvanian Prince Rákóczi to negotiate the Transylvanian demand of help for the intended anti-Habsburg campaign. Haga informs us that by August 1632, the Ottoman ministers were trying to gather information from the Prince and the governor of Buda on the developments taking place in Germany regarding the Swedish advance; they needed to know if the Swedes really had the upper hand in the struggle,¹⁵⁷ and had to consider their options thoroughly before sending the messenger back to Transylvania.¹⁵⁸ Keeping the resolutions pending and delaying the answer as much as possible seemed the best option.¹⁵⁹

The relations with the Tsardom continued apace. The Tsar and Patriarch Philaret's representatives (Bormosov and Pronchishev) arrived at Constantinople in late 1632 with a retinue of no less than twenty-five people,¹⁶⁰ again in an effort to find leverage in their aggression against the Commonwealth of Poland-Lithuania. The envoys announced the Sultan that the Tsar had already

"Arz- ı bende- i bimikdar budur ki, bundan akdem İzveçe Kralından asitaneye gelen elçi yine vilayetine gitmek üzere olmağla yarın mı olur, ol bir gün mü olur, bağçede bir mahalde rikab- ı hümayunlerine yüz sürmek ve izn- i hümayunları ile vilayetine gitmek babında ihsan- ı şerifleri rica ve temenna ider, ol babda emr ü ferman padişahıdır. - Yarın el öpmez; Üsküdar'da öper." Also see Appendix XI.

¹⁵⁴ Haga's Letter to Axel Oxenstierna (22 September 1633), in Arckenholtz, Vol. I, p. 486.

¹⁵⁵ RA/OSAOS, E 657 / 4133, From Marinus to Axel Oxenstierna (February 1634, Zürich): "D. Strasburg iam Venetiis est, per Tigurum in Germaniam rediturus".

¹⁵⁶ RA/OSAOS, E 708 A / 4681, From Salvius to Oxenstierna (23.11.1633, Hamburg): "4. att alla medell i verlden sökes thet Ragotzijk opväckes på den ungerische sidhan. Till hvilcken ända iagh inthet tviflar Strasburgl ad portam och i Cascow godha officia göra kann."

¹⁵⁷ Haga's Letter to Axel Oxenstierna (Late 1632), Doc # XXXIII in Szilagyi (1882, MHH), p. 67: "Per le incertezze delli affari di Germania, e diversi rumori sparsi qui tuta questa estate, non s'ha potuto cavar da questi ministri ferma resolutione alle domande fatte da parte del sermo principe Raccocy, non volendo qui metter a risico la pace col Imperatore, sin che non lo vederanno in stato disperato per poter risorgere."

¹⁵⁸ Haga's Letter to the Staten Generaal, 20 August 1632, in KHG, 416.

¹⁵⁹ Haga's Letter to the Staten Generaal, 15 January 1633, in KHG, p. 424: "Ick bemerk wel, dat men de saecken veel liever in suspens soude willen houden, als tot het een off ander te resolveren...". See, App. VIII.

¹⁶⁰ See the record for the vests of honour presented to the embassy retinue penned down on 10 January 1633 during the hand-kissing ceremony in the Sultan's audience, BOA, KK.d 1823, p. 308 [image # 154]: "Hil'atha bera- yı elçi- i Masku der defter- i mezbur der- vakt- i dest-bus- ı Padişah- ı 'Alem-penah (haladallah celalihu) der Divan- ı Hümayun pişkeş- averde, el- vaki' fi 28 C sene 1042, ba- tezkire- i Salih Teşrifati Yekun- ı hil'at: Sevb 27."

launched an offensive against the Polish King and what they asked for was the Ottoman support for a new candidate to the Polish crown since the former king had died in April 1632. Their candidate was no other than the Swedish King Gustav Adolph himself,¹⁶¹ and the Tsar was putting pressure also on Tatar Khan Canbek Giray and his supporters inside the Commonwealth towards that effect.¹⁶² Grand Vizier Tabanyassi Mehmed Paşa answered them that the Swedish King had no such interests at all. Referring to Strassburg, he explained that the envoy of the Swedish King had been in the city during the summer, and when he had asked the envoy if Gustav Adolph would run for the Polish Crown, the envoy had thought for long and said “Maybe formerly Gustav would like to reach for the Polish Crown, but that was until the war against Emperor [Ferdinand started]- for now, I don't think so...”¹⁶³

In the written instructions Strassburg had received before he started his mission, we don't come across any mention of the Polish candidacy issue, indeed. Therefore, it must have been merely one of Gustav's many plans, of the sort early modern monarchs too much fancied to conceive. It looks like Strassburg was speaking the truth when the Grand Vizier questioned him, after all. In either case, the following Polish King (Wladislav Vasa, r. 1632-1648) was already chosen and the Porte was informed about the election of this new “neighbour and friend to the Sultan” around the time the Russian representatives conducted their dealings at the Porte in early 1633.¹⁶⁴

Returning to our subject, even though the Ottomans were doing their best to avoid opening any new fronts in the West, playing the intimidation card didn't go unconsidered, either. The order for mobilization of the Buda, Temesvar, Eger and Kanizsa troops was issued late in 1632 as referred above;¹⁶⁵ and this is probably the decree referred to by Strassburg at the end of his rela-

¹⁶¹ B. N. Floria, “Османская Империя, Крым и страны Восточной Европы 20-х — начале 30-х гг. XVII в.” in *Османская Империя Страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. - Часть I*, Moscow: Izdatelstvo Nauka, 1998, p. 107.

¹⁶² V.F. Porshnev, *Тридцатилетняя Война и Вступление в нее Швеции и Московского Государства*, Moscow: Izdatelstvo Nauka, 1976, p. 373.

¹⁶³ Sergey M. Solov'ev, *История России с древнейших времен*, Книга 2, St. Petersburg: Obshchestvennaia Pol'za 1896: “Может быть, в прежнее время король и стал бы искать Польского королевства, до войны с цесарем, а теперь — не думаю ...” p. 1247.

¹⁶⁴ Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Metryka Koronna, Liber Legationum 32. Polish King's Letter to the Grand Vizier dated 2 January 1633, Warsaw (f. 17r-18v): “*Scribimus ad Serenissimum Turcarum Imperatorem, significantes eidem Nos in Regem Poloniae faustis auspiciisque electos esse [.] Serenissimoque olim Parenti Nostro desideratissimo Sigismundo Regi Poloniae nuper defuncto in Regnum successisse idipsum Maiestati Vestrae perscribendum putavimus, ut etiam eidem constet quem vicinam et amicum Serenissimum Turcarum Imperator nactus sit*”

¹⁶⁵ Haga's Letter to the Staten Generaal, 15 November 1632, in KHG p. 423. See also *Gazette of 1633*, p. 80: “*Le Grand Seigneur pour éviter le contrecoup de la guerre qu'il a fait en Perse a commandé a tous ses Bachats & Gouverneurs des frontieres, mesmement vers la Hongrie, de les munir & se tenir prêts.*”

tion. However, the decision to remain aloof from further involvement must have emanated from a disappointing tidings coming from inside Germany: The news of Gustav Adolph's death on the battlefield of Lützen in November 1632 reached Constantinople on 27 December, and was confirmed by the Venetians on 11 February 1633 as Haga illuminates us.¹⁶⁶

The Austrian ambassador Schmid rejoiced over this news, whereas the remaining Christian ambassadors at the Porte partook in the incredible sorrow (*een ongelooftlijcke droeffheyt*) felt by the "Viziers and some other Turks".¹⁶⁷ Patriarch Loukaris was also among those, expressing his grief in a letter to the Russian authorities, claiming that "the death of the Swedish King Gustavus Adolphus in the fight against the Kaiser caused us great sadness."¹⁶⁸ With Adolph's death, the slightest possibility to trespass the Austrian border to start a direct war against the Habsburgs was erased from the minds of the Ottoman ministers.¹⁶⁹ Furthermore, even though the Porte was discontented with the peace negotiations between Emperor Ferdinand II and George Rákóczi during spring 1633,¹⁷⁰ the Ottoman administrators were equally apprehensive of the recent development: Considering Gustav Adolph's death, a peace between the Protestant German princes and the Emperor at that moment could prove rather destructive for the Ottoman Empire which was still bogged down in the eastern front.¹⁷¹ Comprehensibly, by summer 1633, reciprocal extraordinary ambassadors had been chosen both by the Habsburgs and the Ottomans to initiate official visits.¹⁷² Once more, the Ottoman enthusiasm for hitting the Habsburgs hard at home remained a nip in the bud for practical purposes, just as the general attitude assumed by the Porte during the whole Thirty Years War was marked by a similar shade of ambivalence.

As for Strassburg, after undertaking certain diplomatic missions in Switzerland as implied above,¹⁷³ he went to Frankfurt am Main in April 1634, and wrote down his final relation on his 1632 mission to Constantinople, which he sent with a letter to the reigning Swedish Queen Christina, late Gustav II Adolph's daughter, on 26 August 1634. The manuscript was thereafter archived and preserved among other official papers of the kingdom.¹⁷⁴ Mörner

¹⁶⁶ Haga's Letter to the Staten Generaal, 21 February 1633, in KHG, 428.

¹⁶⁷ *Ibidem*.

¹⁶⁸ Hrisostomos Papadopoulos, "Σχέσεις Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως πρὸς Γουσταῖον Ἀδόλφον Β' τῆς Σουηδίας," in *Θεολογία*, 12, 1934, 289-292, p. 291: "...ὁ θάνατος τοῦ Σουηδοῦ Βασιλέως Γουσταίου Ἀδόλφου, ἀφειλόμενος εἰς τὸν Καίσαρα (τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας) μάς Προξένεσε μεγάλην θλίψιν..."

¹⁶⁹ Paul Ricaut, *Histoire des trois derniers Empereurs des Turcs, Depuis 1623 jusqu'a 1677. Traduite de l'Anglois du Sr. Ricaut*. Tome Premier, Paris: Louis Billaine 1683, p.70.

¹⁷⁰ Haga's Letter to the Staten Generaal, 12 July 1633, in KHG, 434.

¹⁷¹ Haga's Letter to the Staten Generaal, 1 August 1633, in KHG, 442.

¹⁷² *Ibidem*.

¹⁷³ *Theatrum Europeum*, Band 3, Anno 1634, Frankfurt a/M 1670, p. 300.

¹⁷⁴ An annual archive report informs us that Strassburg's correspondence and relatio are to be found

points out that a copy of the relation was demanded in 1656 from a Council member (Strassburg's brother-in-law) for a new official Swedish embassy to the Ottoman Porte, this time under a Swede named Claes Rålamb,¹⁷⁵ who starts narrating his observations on Turkey by referring to Strassburg's *relatio* in his own report.¹⁷⁶

VI. Conclusion

A biographer of the Swedish King Gustav II Adolph has aptly remarked that not all of the king's plans were "equally intended for success": His diplomatic initiatives at the Ottoman Porte were obviously among these.¹⁷⁷ After all, Paul Strassburg's mission in the Ottoman Empire had been a failure: Rákóczi's support against the Habsburg Emperor couldn't be enlisted, and the Ottomans were not willing to make any effort in the same direction, either. With regard to the official aspect of the mission, Gustav Adolf's efforts to restore Catherine of Brandenburg's heritage was only partially successful. Moreover, by 1634 when Strassburg wrote down his *relatio*, the Swedish position in Germany was in a far worse case than it had been in spring 1632 when Strassburg first reached Constantinople.

This bleak scenario, nevertheless, can not be attributed to any lack in Strassburg's capabilities as a diplomat: He had accumulated eight years of diplomatic experience by the time he had reached the Ottoman capital; he knew the political affairs of the geography and had the necessary connections. He did his best with his limited finances and was highly venerated at the Ottoman Porte. It was probably due to bad-timing that he couldn't get any positive results. The odds are high that had the Safavid war not been exhausting Ottoman resources in the East, both bellicose Sultan Murad IV and the ruling Ottoman élite would have more seriously flirted with the idea of opening large scale hostilities in the western front. In that case, Strassburg's diplomatic mission in the Ottoman Empire could have been a success story.

His dealings and the context in which they were evaluated are, on the other hand, meaningful to highlight the vivid diplomatic life of the Ottoman capital at the time. The support and understanding offered to Strassburg by

in the Swedish Royal Archives, under catalog TURCICA I: "Ablegaten Paul Strasburgk's bref till Kongl. Maj:t 1632; Densammes berättelse om sin beskickning (afskrift) 1634," in C. G. Malmström and C.T. Odhner (ed.), *Meddelanden Från Svenska Riksarkivet: Tredje Bandet, 1885-1890*, Stockholm, 1891, p. 411.

¹⁷⁵ Mörner, *ibid.*, p. 344.

¹⁷⁶ Claes Rålamb, *Kort Beskrifning om thet som wid then Constantinoplitaniske Resan år föreluppit*, Stockholm: Henrich Keyser 1679, p. 44: "... Herr Strasburger war wid Portam Ottomannicam, hwilken effter han widh the troubler som uthi Sult. Amuratis förste anträdande til Regementer föreluppe/ och defectione Babylonæ sin Relation lychtat..."

¹⁷⁷ Nils Ahnlund, *ibid.*, p. 150.

the English, Dutch and Transylvanian resident diplomats at the Porte are best assessed in their solidarity as representatives of a Protestant bloc, which welcomed a new temporary member among their numbers. Similarly, the animosity of the Habsburg resident towards Strassburg needs to be interpreted within the context of the Thirty Years War. The tension between these diplomats (as was projected by Strassburg's mission) is a clear sign that the European politics found a reflection in the Ottoman capital through their emissaries at the Porte.

Another point in need of attention is that Strassburg's observations regarding the *present state of the Ottoman Empire* were pretty much parallel to those of the so-called "Ottoman observers of the Ottoman Empire" of the 1630's.¹⁷⁸ It is a whole different area of debate if the Ottomans declined or just transformed in this period. But, as far as Strassburg could inform himself about the Ottomans (probably from Haga, Tholdalagi and Loukaris), the empire was in utter decay and the war with Persia was depleting its resources. His claim that the viziers were strictly apprehensive of any military engagement in the West may also prospectively explain why the Ottoman Empire chose to strike Venice instead of the Habsburgs after the Persian front was closed in 1639.

Strassburg's mission thus marked the beginning point for the relations between the Ottomans and the Swedish states on a shaky ground. On the one hand, this official diplomatic agent of the Swedish Kingdom was highly respected at the Porte as he was the representative of a newly rising strong monarch, the rumours of whose victories were spread in the Ottoman Empire over the western border. On the other, however, he wasn't given a positive answer in the way the Swedish Kingdom wanted and needed at the moment. But putting his diplomatic dealings and the political context of his mission aside, his observations regarding the Ottoman Empire require further study.

¹⁷⁸ Bernard Lewis, "Ottoman observers of Ottoman decline," *Islamic Studies* 1, 1962, pp. 71-87.

Öz

İsveç Elçisi Paul Strassburg'un İstanbul Sefareti (1632-1633)

Sultan IV. Murad'ın 1623 yılında çalkantılarla başlayan hükümdarlığına, 1632 yılında dizginleri eline aldığı sürece kadar annesi Kösem Sultan'ın fiili niyabeti damgasını vurmuştu. Bu sırada Avrupa'da ise kıtanın o döneme değin gördüğü en kanlı savaşlardan biri (Otuz Yıl Savaşları, 1618-1648) tüm dehşetiyle devam etmekteydi. İşte bu uzun soluklu savaş esnasında Protestan bloğunun hamisi olarak yıldızı parlayan İsveç Kralı II. Gustaf Adolf (Vasa), Osmanlıların vasalı olan Erdel Beyi'nin yardımını talep etmek için İstanbul'a resmi bir diplomatik temsilci yollamıştır. Kralın elçisi Paul Strassburg'un geriye bırakmış olduğu (Venedik 'relazione'lerini andıran) sefaretnamesi, bizlere elçinin yolda başından geçeneri, İstanbul'daki görüşmelerini ve dönemin Osmanlı İmparatorluğu'na dair gözlemlerini aktarmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde, elçinin sefaretnamesi sair çağdaş diplomatik raporlardan da istifade edilerek bir bağlama oturtulacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Habsburglar, Sultan IV. Murad, Yeniçağ Diplomasisi, Gustaf Adolf, İsveç, Erdel, György Rákóczi, Kiril Lukaris, Otuz Yıl Savaşları

BIBLIOGRAPHY

Archival

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

YB (1) 1-6; 1-8.

A. RSK 1502.

KK.d 1823.

Riksarkivet (RA) [Swedish National Archives]

Oxenstiernska samlingen Axel Oxenstierna av Södermöre// E 657- 4120.

OSAOS// E 657- 4133.

OSAOS// E 708 A- 4681.

Bibliothèque nationale de France

Ambassades à Constantinople de François de Noailles, Savary de Lancosmc, Savary de Brèves, Harlay de Césy et M. de Marcheville. (1572-1632), *Département des manuscrits, Français 7161*. [accessed on "gallica.fr"]

Recueil d'instructions et mémoires diplomatiques. XXII Lettres, instructions, etc. pour l'ambassade de Constantinople (1574-1640), *Département des manuscrits, Français 7093*. [accessed on "gallica.fr"]

Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Metryka Koronna, Liber

Legationum, sygn. 32. (accessed on <http://agadd.home.net.pl/metrykalia/4/2/sygn.%2032/>)

Bayerische Staatsbibliothek, Manuscripts, Cod. Turc. 374.

I "Documenti Turchi" dell'Archivio Stato di Venezia, # 1436.

Document

BAROZZI, Nicolo & BERCHET, Guiglelmo, "Relazione di Constantinopoli del Bailo Giovanni Cappello, 1634," in *Relazioni Degli Stati Europei Lette Al Senato Dagli Ambasciatori Veneziani Nel Secolo Decimosettimo*. Vol 1, Parte 2, Venice: Naratovich, 1872.

BEKE, Antal & BARABAS Samu. *I. Rákóczi György es a Porta. levelek es okiratok*, Budapest: Kiadja a Magyar Tud. Akadémia, 1888.

BOA 85 Numaralı Mühimme Defteri, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2002.

FEKETE, Lajos, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606-1645*, Im Auftrage des Fürsten Paul Esterházy, Budapest: Königliche Universitätsdruckerei, 1932.

Gazette (Paris, 1631), Recveil des Gazettes Nouvelles: relations & autre choses Memorables de toute l'Annee 1632, dédié au Roy. Paris: Bureau d'Adresse, 1633.

Recveil des Gazettes Nouvelles et relations de toute l'Annee 1633, dédié au Roy. Paris: Bureau d'Adresse, 1634.

GEMIL, Tahsin, *Relatile Tarilor Romane cu Poarta Otomana in Documente Turcești: 1601-1712*, Bucharest: Directory General of the National Archives of the Romanian Socialist Republic, 1984.

MEIENBERGER, Peter, *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629-1643*, Frankfurt am Main: Herbert Lang, 1973.

STRASSBURG, Paul, "Relatio de Byzantino Itinere ac negotiis in Ottomanica Aula peractis, nec non de statu ac facie Orientalis Imperii, qualis erat circa Ann. MDCXXXIII," in Friedrich Sylburg, *Catalogus codicum Graecorum mss. olin in Bibliotheca Palatina, nunc Vaticana asservatorum.*, Frankfurt 1702, 185-226.

PRAY, Georgius, *Gabrielis Bethlenii Principatus Transsilvaniae Coaevis Documentis Illustratu*, Pest: J.T. Trattner, 1816.

Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling. Senare Afdelningen, Första Bandet (K. Gustaf II Adolfs Bref och Instruktioner). Utgifna af Kongl. Vitterhets- Historie och Antiquitets Akademien, Stockholm 1888.

Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling. Förre Afdelningen,

Sjätte Bandet (Bref 1631). Utgifna af Kongl. Vitterhets- Historie och Antiquitets Akademien, Stockholm.

RÅLAMB, Claes, *Kort Beskrifning om thet som wid then Constantinoplitaniske Resan är föreluppit*, Stockholm: Henrich Keyser, 1679.

Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht: Serie 5, Deel 2, Utrecht: Kemink en Zoon, 1867.

SZILAGYI, Alexander, *Actes et Documents pour servir à l'histoire de l'alliance de George Rákóczi, Prince de Transylvanie avec les Français et les Suédois dans la Guerre de Trente Ans*, Budapest: Ráth 1874.

SZILAGYI, Sandor (ed.), *Monumenta Hungariae Historica. Okirattar Strassburg Pal 1631- 1633 – İki Követsege Es I. Rákóczi György Elso Diplomaciai Össezeköttetesei Törtenehez*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1882.

Theatrum Europeum, Band 2, Frankfurt am Main 1670, p. 601: (Anno 1632)

Band 3, Frankfurt am Main 1670, p. 300: (Anno 1634)

Narrative

ADLZREITER, Johann, *Annalium Boicae Gentis, Partis III*, München: Johann Wilhelm Schell, 1662.

AYCIBIN, Zeynep, "Kâtib Çelebi, Fezleke. Tahlil ve Metin," (Unpublished Ph. D. Thesis, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2007).

CHEMNITZ, Bogislaus Philipp von, *Königlichen Schwedischen in Teutschland geführten Krieges ... Theil Aus Glaubwürdigen, und mehrentheils Original-Acten, Documenten, und Relationen Zusammengetragen, und in Vier Bücher abgefasset. Bd.: 2*, Alten Stettin: Rheten, 1653.

GMÜND, Samuel, *Christliche Leich-Predigt/ Bey Begräbnis Deß Wohl- Edlen und Gestrengen Herren Pauli Straßburgs/ . . . / Gehalten durch Samuelem Gmünderum, Pfarrern zu Neuhausen und Hochheim/ bey Wormbs*, Frankfurt: Antonio Hummen, 1654.

KOÇI BEY, *Koçi Bey Risaleleri*, (ed.) Zuhuri Danişman, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2008.

MURPHEY, Rhoads, *Kanun-name- i Sultan Li Aziz Efendi*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.

NEV'İZADE ATAI, *Şakaik- i Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadaiku'l- Hakaik Fi Tekmileti'ş- Şakaik* (ed. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

PUFENDORF, Samuel von, *Commentariorum de Rebus Suecicis Libri XXVI, Ultrajecti [Utrecht]: J. Ribbium, 1686.*

RICAUT, Paul, *Histoire des trois derniers Empereurs des Turcs, Depuis 1623 jusqu'a 1677. Traduite de l'Anglois du Sr. Ricaut. Tome Premier*, Paris: Louis Billaine, 1683.

SAĞIRLI, Abdullah, *Mehmed bin Mehmed Er- Rumi (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevarih ve'l Ahbar'ı ve Tarih- i Al- i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, (Unpublished Ph. D. Thesis, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2010).

SOLAKZADE MEHMED HEMDEMI EFENDI, *Solakzade Tarihi*, İstanbul: Mahmudbeğ Matba'ası, 1297 [1880].

Literature

ÁGOSTON, Gábor, "Information, ideology, and limits of imperial policy: Ottoman grand strategy in the context of Ottoman-Habsburg rivalry", in (eds.) Daniel Goffman & Virginia Aksan, *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

AHNLUND, Nils, *Gustavus Adolphus the Great*, New York: History Book Club, 1999.

ARCKENHOLTZ, Johann, *Memoires concernant Christine Reine de Suede. Tome III*, Amsterdam & Leipzig: Pierre Mortier, 1759.

AUWERS, Michael & NEVRA Biltekin, "La diplomatie en mémoires: Étude sur les mémoires de diplomates belges et suédois du XXe siècle," in Laurence Badel et alia (ed.) *Ecrivains et diplomates: L'invention d'une tradition. XIXe-XXIe siècles*, Paris: Armand Colin, 2012, pp. 179 – 190.

BÁRSONY, István, «Les types d'intrônisation en Transylvanie», in (eds.) Klára Papp, János Barta and co-eds: Attila Bárány, Attila Györköcs: *The First Millenium of Hungary in Europe*, Debrecen: Dup, 2002, pp. 159-169.

BJÖRKMAN, Walther, "Die schwedisch-türkischen Beziehungen bis 1800," in Theodor Menzel (ed.), *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag 26. Mai 1932*, Leipzig: Harrossowitz, 1932.

DEAK, Eva, "'Princeps non Principissa' Catherine of Brandenburg, Elected Prince of Transylvania (1629 - 1630)," (eds.) Anne J. Cruz and Mihoko Suzuki, *The Rule of Women in Early Modern Europe*, Urbana: University of Illinois Press, 2009.

DROSTE, Heiko, "Unternehmer in Sachen Kultur: Die Diplomaten Schwedens im 17. Jahrhundert", in Thomas Fuchs and Sven Trakulhun(eds.), *Das eine Europa und die Vielfalt der Kulturen: Kulturtransfer in Europa 1500-1850*, Berlin: Berliner Wissenschaftsvlg, 2003, 205-226.

FLORIA, Boris N., "Османская Империя, Крым и страны Восточной Европы 20-х — начале 30-х гг. XVII в." in *Османская Империя Страны*

Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. - Часть I, Moscow: Izdatelstvo Nauka, 1998.

HAAS, Leonhard, "Der schwedische Ministerresident Carl Marin: ein Parteifreund von Antistes Breitingen", in *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte = Revue suisse d'histoire = Rivista storica svizzera*, Band 3, Heft 1, 1953, pp. 60-86.

HILDEBRAND, Emil, "Den svenska diplomatiens organisation i Tyskland under 1600-talet," in *Historisk Tidskrift*; no. 4, 1884, pp. 155-174.

HUDITA, I., *Histoire de Relations Diplomatiques entre La France et la Transylvanie au XVIIeme siecle (1635 - 1683)*, Paris: Gamber, 1927.

İŞIKSEL, Güneş, "La politique étrangère ottomane dans la seconde moitié du XVIe siècle. Le cas du règne de Selim II (1566-1574)," (Unpublished Ph. D. Thesis, EHESS, France 2012).

İNALCIK, Halil, *Devlet- i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II. Tagayyür ve Fesad (1603 - 1656)*, İstanbul: İş Bankası-Kültür Yayınları, 2014.

KÁRMÁN, Gábor "Gábor Bethlen's Diplomats at the Protestant Courts of Europe", in *Hungarian Historical Review* 2, no. 4, 2013, pp. 790-823.

KATONA, Istvan, *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum, Transsilvanicarum et Illyricarum Concinnata, Pars III*, Buda: Typis Regiae Universitatis, 1798.

KLOPP, Onno, *Der Dreissigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1632*, Band III, Teil 2, Paderborn: F. Schöningh, 1896.

KOLÇAK, Özgür, "Habsburg Elçisi Walter Leslie'nin Osmanlı Devlet Yapısına Dair Gözlemleri (1665)," *Tarih Dergisi*, (54) 2011, pp. 55-89.

KÖPECZI, Bela, *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest: Akademiai kiado, 1989.

KUNT, Metin, "Ethnic- Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth- Century Ottoman Establishment," in *International Journal of Middle Eastern Studies*, 5, 1974, pp. 233-239.

KÜHNEL, Florian, "'No Ambassadour Ever Having the Like'. Die Übertretung der diplomatischen Rituale und die Stellung der Gesandten am Osmanischen Hof," in Claudia Garnier and Christine Vogel (eds.), *Interkulturelle Ritualpraxis in der Vormoderne: Diplomatische Interaktion an den östlichen Grenzen der Fürstengesellschaft*, Berlin: Duncker und Humblot, 2016, pp. 95-122.

LOCKHART, Paul Douglas, *Sweden in the Seventeenth Century*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 2004.

MALMSTRÖM, C. G. and ODHNER, C.T. (ed.), *Meddelanden Från Svenska Riksarkivet: Tredje Bandet, 1885-1890*, Stockholm: Royal Press-P.A. Norstedt

och Söner, 1891.

MORINI, Enrico, "La Canonizzazione di Cirillo Loukaris da Parte del Patriarcato di Alessandria," in (eds.) Viviana Nosilla et Marco Prandoni, *Trame controllo: Il patriarca 'protestante' Cirillo Loukaris*, Florence: Florence UP, 2015.

MÖRNER, Magnus, "Paul Straßburg, ein Diplomat aus der Zeit des Dreißigjährigen Krieges", in *Südost Forschungen* 15; Jan 1, 1956, pp. 327-363.

MURPHEY, Rhoads, "The Veliyyuddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings," in *Bulleten* 43, 1979, pp. 547 – 571.

NOVOSELYSKIY, A. A., *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devleti'nin Tatarlarla Mücadelesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

PAPADAPoulos, Hrisostomos A., *Κυρίλλος Λουκαρίς*, Trieste: Austroungrikou Loud, 1907.

PAPADAPoulos, Hrisostomos A., "Σχέσεις Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως πρὸς Γουσταῖον Ἀδόλφον Β' τῆς Σουηδίας," in *Θεολογία*, 12, 1934, pp. 289-292.

PETERSEN, E. Ladewig, "Oversigter. Nyt om Trediveårskrigen: 1. Sveriges krigsdeltagelse", in *Historisk Tidsskrift* (Dansk) 99:1, Copenhagen 1999.

PORSHNEV, B.F., *Тридцатилетняя Война и Вступление в нее Швеции и Московского Государства*, Moscow: Izdatelstvo Nauka, 1976.

RENIERI, Markos, *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης*, Athens: D. Ath. Maurommatis, 1859.

ROBERTS, Michael, "Gustav Adolf and the Art of War", in *Essays in Swedish History*, London: Weidenfeld and Nicolson 1967, pp. 56 – 82.

ROZEMOND, Keetje, "De Eerste Uitgave van de Belijdenis van Cyrillus Lucaris," in *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis, Nieuwe Serie*, Vol. 51, No 2, 1971, pp. 199-208.

SENCKENBERG, Rhenatus Karl von, *Versuch einer Geschichte des Teutschen Reichs im siebenzehnten Jahrhundert, Band XXVI, 1629-1634*, Halle: J.J.Gebauer, 1795.

SOLOV'EV, Sergey, *История России с древнейших времен, Книга 2*, St. Petersburg: Obshchestvennaia Pol'za, 1896.

SPULER, Bertold, "Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739) 2. Teil", in *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*, Neue Folge, Bd. 11, H. 2, 1935, 171-222.

TERZIOGLU, Derin, "Sunna-minded sufi preachers in service of the Ottoman State: the nasihatname of Hasan addressed to Murad IV," in *Archivum Ottomanicum*, 27, 2010, 241-312.

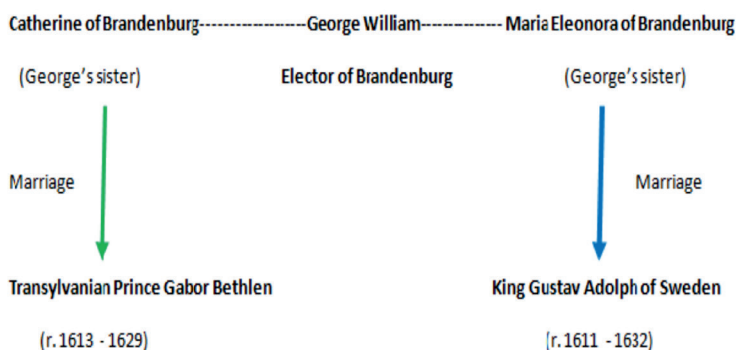
TSAKIRIS, V., “Ο Ρολος του Τυπογραφείου του Λουκαρη στην Ίδρυση του Ελληνικού Τυπογραφείου της Propaganda Fide,” in *Ο ΕΠΑΝΙΣΤΗΣ*, 27 (2009), 53-67.

VELOUDIS, I., *Χρυσουλλα και Γραμματα Των Οικουμενικων Πατριαρχων*, Venice: St. George, 1873.

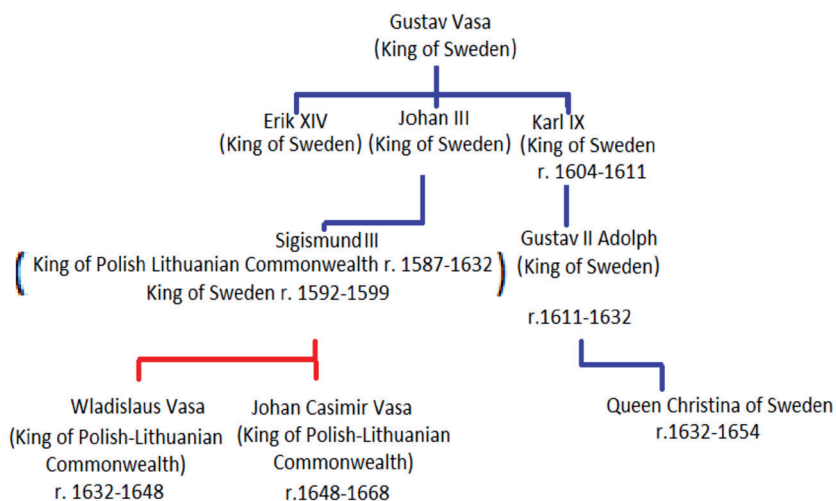
ZABOROVSKIY, L.V., *Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII В.*, Moscow: Izdatelstvo Nauka, 1981.

ZINKEISEN, Johan Wilhelm, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, Teil IV*, Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1856.

Appendix I. Protestant Marriages

Appendix II. Vasa Dynasty at the Turn of the Seventeenth Century

Appendix III. Embassy buildings and lodgings circa mid- Seventeenth Century

[Gabor Karman, "Sovereignty and representation: Tributary states in the seventeenth-century diplomatic system of the Ottoman Empire," in G. Karman & L. Kuncevic (eds.), *The European tributary states of the Ottoman Empire in the sixteenth and the seventeenth centuries* (pp. 155–186). Leiden: Brill, p. 170.]

Appendix IV. First Page of Paul Strassburg's Relatio

Appendix V. An Illustration from Theatrum Europæum depicting Sultan Murad IV and informing the Ottoman mobilisation of forces

Appendix VI. Gazette for the Year 1632

R E C V E I L
D E S
G A Z E T T E S
N O U V E L L E S
 Relations & autres choses Memora-
 bles de toute l'Annee 1632.
 DEDIE' AV ROY.
 Par **THEOPHRASTE RENAUDOT**,
 Conseiller & Medecin de sa Majesté, Intendant
 General des Bureaux d'Adresse de France.

A P A R I S,
 Au Bureau d'Adresse, rue de la Calende, au Grand Coq.
M. DC. XXXIII

R E L A T I O N
D E S N O U V E L L E S D Y M O N D E
 recitèe tout le mois d'Avril 1632.

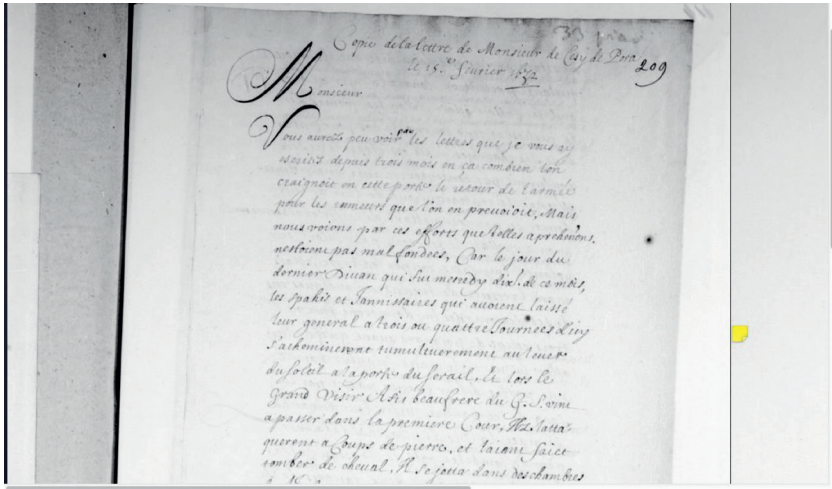
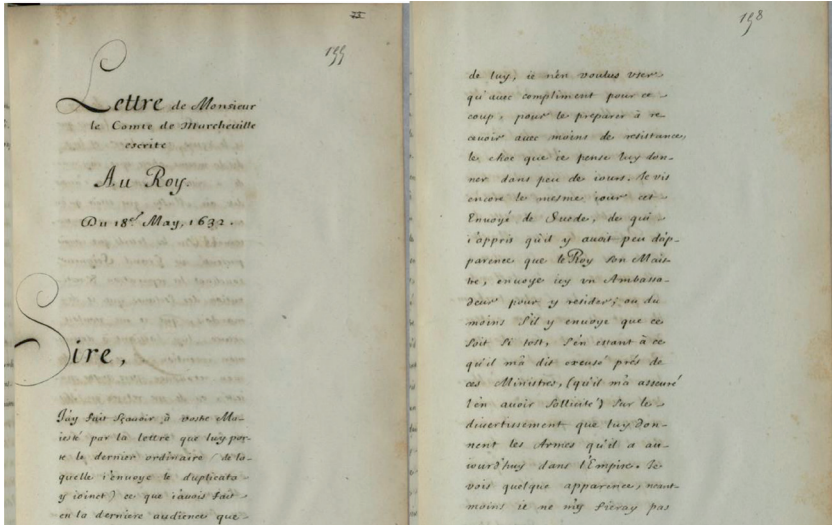
L O v v a les mois recommançans, découvrez
 les nouveaux artifices de ceux qui pre-
 nent à tort de découvrir nos Histoires jeu-
 niales. Mais n'y a'y d'ailleurs à me défendre
 que le bon sens d'un faulx, ou le plus
 comode d'un autre se fassent loger avec de rai-
 sons pour les faire taire j'amey plutôt fait de
 la memoire de ce grand monde volent, à qui
 Virgile donne autant d'yeux, d'oreilles, de bouches & de langues
 que de plantes, qu'on appelle la renommée. Comme les princes
 luy donnent une trompette en son sein, il luy met en son Ca-
 sse en l'air, où par son panache exemplaire, les noms de mes
 contes ne sont point criez, mais que l'écume de leur bruy-
 reté se voit en sa multitude. Le temps, dit-on, ne se
 signale par des actions véritables. Ils n'ont qu'à l'imitation d'un
 Duc d'Alençon, qui gesticule devant de son d'un des bras dans la
 Louange d'un Marquis des Trux dans la Pluie, où de Le-
 moucteur à Trèves, & par tout à l'exemple de plusieurs autres bra-
 ves Français, donner des preuves de leur courage & de leur vaillance
 long Prince de Heu y vint pas ordinaire. Les uns ne craignent point
 Car les actions vertueuses & honorables, & la bien veillan-
 ce autres comtoy (comme moy) leur service de comtoy font
 indisputables. Or ce propos de la louange aux hommes
 vertueux, & possible une louange excessive, se pouvant faire
 qu'une suite de faulx que j'envoye journallement par tout le
 monde, il s'en trouve quelq'un qui l'examine & s'enquiert aussi
 comme à ceux qui peuvent luy servir.

En ce fin fin d'un certain de quelques uns, qui voyent le pres-
 que qui se fit de mes reces en la Gazette & de ces nouvelles ordinaires,
 bien que la signification de mes fins parcelliers, ont de fait la raison,
 que de mes finissances de la charité de la justice, ou d'autres faulx
 à d'autres personnes, il est en deux autres dont le fin est surprenant,
 & les uns ont obligé d'attendre ou d'attendre les autres: de
 mes nouvelles ordinaires diligentes comme en chapitres, entre les
 Ombres & vertus. Mais aussi fait la diversité de matières & de lieux
 & de vivans les lettres & costumes. Les nouvelles compo-
 sées

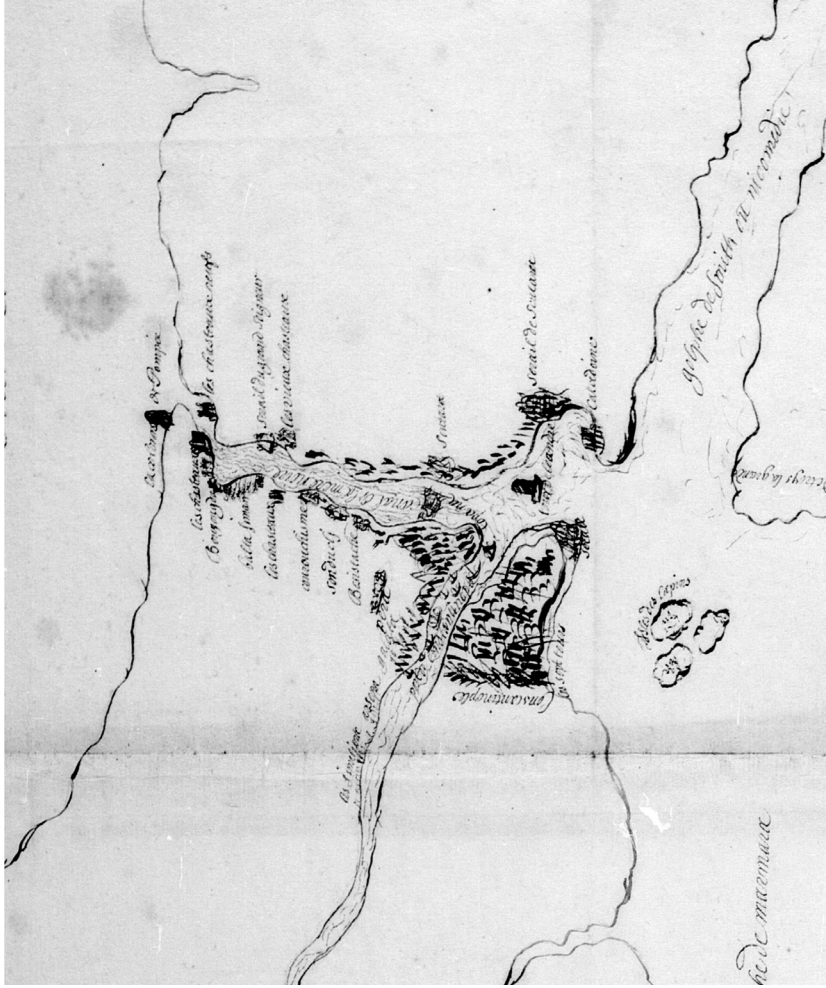
Estat general des affaires de la Chrestienté.

Les langües tragiques que la rebellion & la vengeance exci-
 tée à tout de réle dans la Turquie, s'accomplissent par le Grand
 Seigneur de tant de grands honneurs à l'Archiduc de la Roy de
 Saxe, font à dessein de le prouver, font par la seule administration
 de la vieillesse, j'vois des charmes plus puissants à la conque des courtes.
 Le Royaume de Tolose est en mesme point qu'un belie malheur,
 sa aussi incertaine du mai qu'elle doit contenir, comme elle est
 affectée de tendre plusieurs lieux & lieux mécontents. Le Danubie
 propose finissamment on ne s'agit à pour veat renvoyer l'accord
 avec ceux de Hambourg, s'ils venent à leur bouche s'en ob-
 fiant la même liberté de l'Elbe qu'ils avoient en l'année 1624, en
 luy payant une somme d'or, & cinquante mille rickdalles à les en-
 fants. L'Electeur de Saxe s'est contenté de l'aveu d'Archiduc en
 la Louche: & en fait de neuf regimens il a mal traité les Impériaux
 à Silesia: & comme s'il luy estoit fail de faire tout en arrive l'ain,
 l'ailé peult en faire de belles occasions d'acquies de la gloire. Le
 Wolf est reparti depuis l'absence du Pape, & il s'agit à Gros-
 fild avec les germains de s'y maintenir sans rien entreprendre. Mais
 le Duc de Baviere de Vienne, fait renvoyer les fins des autres Sirois
 des montagnes de Silesia au Tirol, jusques dans les plaines de Tra-
 vier de peur qu'il ne demourât quelque chose à repou dans l'Empi-
 que, dont l'Electeur Carlois mourut le dernier Juillet, & des entrées
 dans l'Electoral. Nuremberg est le champ clos ou le Roy de Saxe
 de la Vallée joint à Baviere, vont à l'Empire de la suite
 Allemagne, mais à perdre son foyent & le gerce de l'Empire, &
 de le fonder de la nécessité leur plus possible ensemble. Qui n'a
 souffert empêcher que le Roy de Saxe n'ait trouvé le moyen de
 montrer deux mille de ses manouvriers, & de faire mettre le feu
 aux portes de Vellein. Aussi le Duc de Heu d'Autriche & de
 autralliers, fait-il d'avant propozé au Rele de ses officiers. Des
 trois Electeurs Ecclesiastiques celui de Cologne il bien toll il ne
 a velle, pour voir d'ordonner de l'élire & de l'Empire au Pape, un
 perjure de la neutralité, court la mesme fortune que Mayence.
 Celui de Trèves mieux concilié void le naufrage de le perit des

Appendix VII. Royal Copies of the French Resident Ambassadors' Dispatches sent from Constantinople

A Handmade Sketch of Constantinople, deposited among the Dispatches

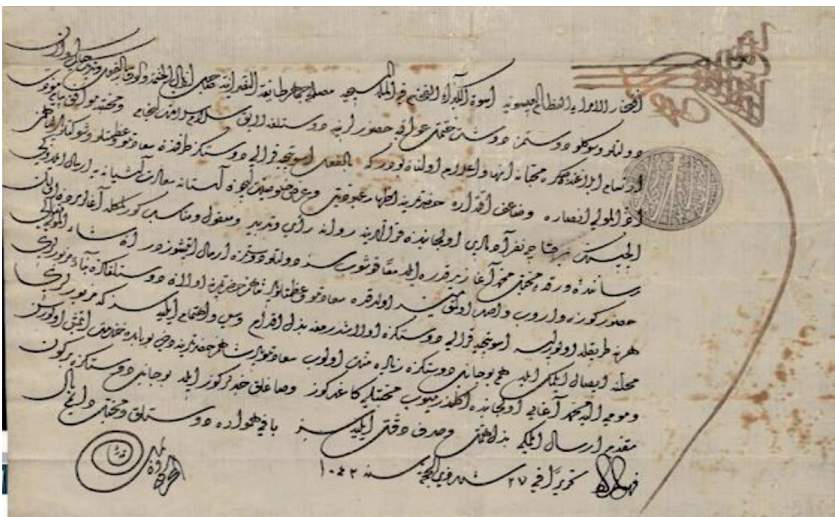
Appendix VIII. A Page from Dutch Resident Haga's (Edited) Brieve

Hooge Mogende ende genadichste Heeren.

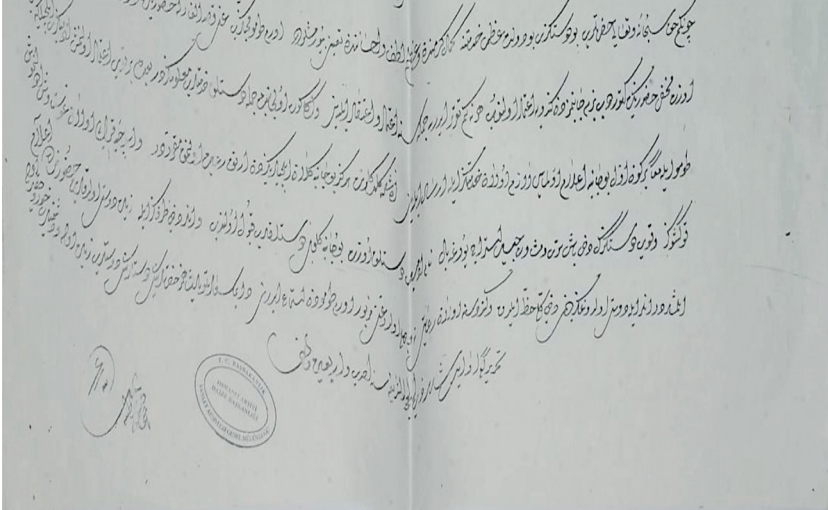
Mijne Heeren. De Ambassad^{re} van Moscovie hebben opden ix^{de} deses publicque audientie bijden Keyser gehadt ende aen sijne Ma^{te} een present gegeven van achtien timmers costelijcke zabelvallen ende vijf en veertich vischtanden ende elf schoone valeken. Het sal hem nu haest openbaren, wat dese Ministers (die staende d'oorlogen met Persia seer scrupuleus sijn, om haer met de saecken van anderen te bemoeijen) sullen resolveren te doen, naedemaal sijlydens den Grootvorst van Moscovie gestadich tot aenneminghe van d'oorlogen jegens Poolen geinstegeert ende groote beloften van assistentie gedaen hebben. Men delibereert oock, wat men den Prince van Transilvanie op sijn versoek sal antwoorden. Ick bemerek wel, dat men de saecken veel liever in suspens soude willen houden, als tot het een off ander te resolveren, dat hoewel het aenden wille niet en manqueert, om soowel den Keyser als de Coning van Poolen werck te doen geven; maer d'instantie en gelegentheynt vanden Prince van Transilvanie sijn soodanich, dat men sijne Hoocheyt niet langer inde voorige hoope en onseckerheynt sal connen houden.

Dese winter jesser opde Croatische grensen een groote treffe tusaschen den Grave van Swartsenburch, des Keyzers Oersten, ende etlige Turcsische Saniacken geschiet, met den nederlach van ontrent 400 ende over de hondert gevangens van dese sijde. Waardoor de Turcken niet weinich geirriteert sijnde, nae geen ding meer schijnen te verlangen als de revange. Hier gnet men met loode voeten, ondertusschen een beeter uytcomste vanden crijch met Persia verwachtende, overmits d'jnlantsche commotien, verweckt door den geenen, die hem voor een zoon des verleden Coninx uytgeeft, vanden welken in mijne voorgaende brieven mentie heb gemaect.

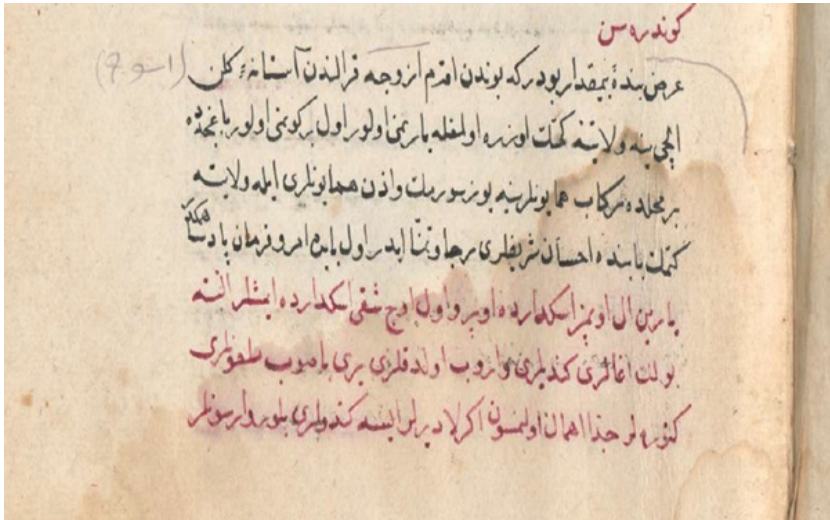
Appendix IX. Tezkere issued for Strassburg's Passage, Documenti Turchi # 1436

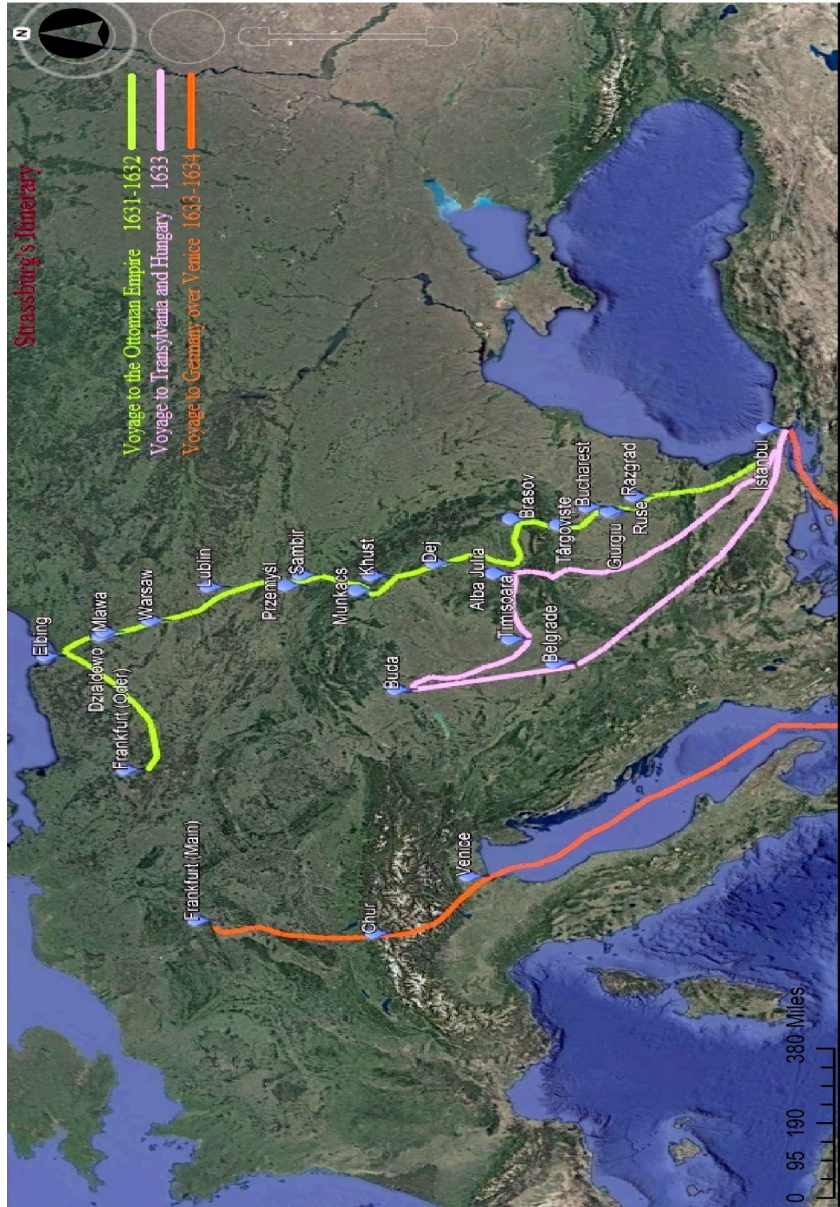
Appendix X. Related Portion of the BOA YB (1) 1 - 8, referring to Paul Strassburg

Appendix XI. Telhis (recorded in a münşeât) related to Strassburg's hand-kissing, BSB Cod.Turc. 374, 11a

Appendix XII. Strassburg's Itinerary to and from the Ottoman Empire, 1631-1634

BÜYÜKELÇİ P. A. TOLSTOY'UN AVRUPA'DA VE OSMANLI'DAKİ GÖREVLERİNE DAİR BİR İNCELEME

Emine İNANIR*

Öz

I. Petro'nun hükümdarlık döneminde değişimin en yoğun yaşandığı yıllarda, çarın seçmiş olduğu elçi P. A. Tolstoy Avrupa'yı ziyaret eder. Gezi boyunca tuttuğu günlüğünde oldukça yalın bir dille yazılan sayfalar İtalya'yı anlatan bölümlerdir. Tolstoy 1697-1699 yılları arasında başta İtalya olmak üzere ziyaret ettiği ülkelerin toplumsal ve kültürel yaşamlarına ilişkin hiçbir ayrıntıyı kaçırmamaya özen gösterir. Çalışmamızda diplomat Tolstoy'un İtalya ziyareti sırasında görevine ilişkin gözlemlerini aktardığı *Saray Görevlisi P.A. Tolstoy'un Avrupa Gezisi 1697-1699* adlı çalışması incelenmiştir. Yine adı geçen dönemde, Rusya ile Türkiye arasında gerek siyasi gerek ticari ilişkilerinin yoğunluk kazanmasıyla Çar I. Petro, Osmanlı idarecileriyle uyum sağlayacak deneyimli bir diplomat olan A. P. Tolstoy'u İstanbul'a gönderir. Elçi, 1702-1714 yılları arasında Türkiye'deki görevini başarıyla yürütür. Oldukça yoğun ilişkiler ve zorluklarla geçen bu 12 yıllık dönem hem Rus tarihçilerinin hem de yazarların ilgi odağı olmuştur. Çalışmamızda, Petr Andreyeviç Tolstoy'un Osmanlı topraklarında ve İstanbul'da geçirdiği bu süreç elçinin Devlet arşivlerinde (CGADA-RGADA) yer alan 1702-1709 yılları arasında tuttuğu kayıtlardan (her yılın kayıtları 500-700 varaktan ibaret ayrı bir kitap oluşturmaktadır) "*Gizli Maddeler*" ve *P. A. Tolstoy'un Cevapları* başlıklı belgeye, tarihçi Nikolay P. Pavlov-Silvanski, *Oçerki po istorii russkoy literaturiy. XVIII-XIX vv.*, araştırmacı N. Pavlenko'nun *Vokrug Trona. Pentsi gnezda Petrova. Strasti u trona (Tahtın Çevresi. Petro Yuvası Kuşları. Tahtın Çevresinde Dönen Tutkular)* tarihsel-kurgusal eserine, Yu. Fedorov'un *Poruçayet Rossiya (Rusya Göreve Çağırıyor)* adlı tarihsel romanına dayanarak incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Büyükelçi P.A. Tolstoy, Rusya, Türkiye, İtalya, I. Petro elçiler, elçi raporları, tarihsel-kurgusal eser.

Giriş**

I.Petro dönemi Rusya tarihinde hareketli ve renkli bir süreç olarak yer edinir. Tarihçi N. P. Pavlov-Silvanski *Oçerki po Russkoy İstoriyi XVIII-XIX vv. (Rus Tarihi Üzerine Yazılar XVIII-XIX yy.)* adlı çalışmasında dönemi ve Çar I Petro'nun çevresini şu sözlerle anlatır:

Hollanda'dan yeni gelen kıyafetler giymiş kişiler, yabancı sözcüklerle bozulmuş bir dil, yeni inşa edilen kentin karmaşası, tersanelerde gece gündüz çalışmalar, top atışları ve havai fişekler eşliğinde gürültülü törenler, yeni yapılan gemilerin denize açılmasını ya da İsveçlilere karşı zaferi kutlamak amacıyla düzenlenen şenliklerde Alman dansları ve sanatçıları, kanlı işkenceler ve idamlar...(E.İ.) Bu tablonun ortasında - Büyük Petro'nun kahraman edasıyla yükselen boyu ve onunla birlikte birbirinden ünlü adamların cemaati, bunların arasında asilzade ve prenslerin yanı sıra karanlık geçmişe sahip birçok kişi de vardı. Güçlü karakterler ve knez ya

* Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, eminar@istanbul.edu.tr

** Adı geçen çalışma İstanbul Üniversitesi BAP tarafından desteklenen 5747-12984 Nolu proje kapsamında hazırlanmıştır.

da graf unvanlarının parlaklığı ile zengin süslü formların altına, Alman tarzı tıraş edilmiş yüzlerin arkasına sığmayacak kadar kaba tavırlar (...) ve bu kişilere sade ve dostça yaklaşarak, güçlü ve taviz vermeyen iradesiyle, onlara sadece Petro hükmedebilirdi.¹

I. Petro'nun çevresinde bulunan kişiler arasında, Rus araştırmacıların (S. Knyazkov, Pavlov-Silvanski, N. Molčanov) da belirttiği gibi ilk sırada Çar'ın en çok sevdiği ve güvendiği kişi "kurnaz" Knez A. D. Menşikov yer alır. Yine Petro'nun en yakın çevresinde Knez A. Danilov, Knyaz Romodanovski, Knez Yakov Dolgoruki, Alman asıllı bilim adamı Feltzymester Brüs ile "ince zekâli ve kurnaz" Petr Andreyeviç Tolstoy da bulunmaktaydılar.

P. A. Tolstoy'un (1645-1729) inişli çıkışlı yaşam öyküsünde yaşadığı dönemin tüm çelişkilerini görmek olasıdır; siyasi kariyerinde azimli ilerlemeler ve geri dönüşler, "strelets"lerin² (askerlerin) Çara karşı isyanında yer aldığı gibi, birkaç yıl sonra yeni hükümdarın en ateşli savunucusu olmuştur. P. A. Tolstoy çok varlıklı olmayan, ancak kökleri XIV. yüzyıla dayanan soylu bir ailenin çocuğu olarak 1645 yılında doğmuştur. XVII. yüzyıl Rus soylularında bir gelenek haline gelen resmi görevine, babası Andrey Vasilyeviç Tolstoy'un yanında Ukrayna'da başlar. İlk seferlere 1665-69 yılları arasında buradan katılmıştır. Prenses Sofya'nın kurmaylarından biri olan Graf V.V. Golitsin'in desteğiyle subaylıkta büyük ilerleme kaydetmiştir. Böylece Tolstoy gençliğinde, gelişen iktidar çekişmelerinde Petro karşıtlarının cephesinde yer almıştır.

1671 yılında Tolstoy, Çariçe Natalya Kirilovna (I. Petro'nun anneanesi) sarayında memuriyete "stolnik"³ olarak başlayıp, altı yıl sonrasında Çar Fedor Alekseyeviç'in emrinde saraydaki görevine devam etmiştir. A. M. Pañçenko'ya göre Tolstoy'un aydın kişilerle yakınlaşması 70'li yıllarda saraydaki görevi sırasında olmuştur. Aynı dönemde Simeon Polotski, Karion İstomin, Silvester Medvedeyev gibi yazarlar ve A. Y. Daşkov, D. G. Çerkasski, A. İ. Liyzlov adlı tarihçiler de Saray'da çeşitli görevlerde bulunmaktaydı.⁴ Adı geçen kişilerle aynı ortamda yer alması askeri geçmişi olan Tolstoy'un siyasi görüşlerini, edebiyat zevkini, tarihe karşı yaklaşımını büyük ölçüde etkilemiştir.

Çar Fedor Alekseyeviç'in⁵ ölümünden sonra P. A. Tolstoy orduya geri dö-

¹ Nikolay P. Pavlov-Silvanski, *Oçerki Po İstorii Russkoy Literaturiy XVIII-XIX vv.*, Soç, S. Petersburg, 1910, s. 6.

² *Strelets*, XVI.-XVII. yüzyıllarda Rus ordusunun daimi askerleridir. Bkz. Sergey İ. Ojegov, *Slovar Russkogo Yazıyka*, Moskva: Russkiy Yazıyk, 1982, s. 687.

³ *Stolnik*, Rusya'da XVII. yüzyıla kadar kullanılan sözcük; Sarayda görevli bir kimse, "boyar"ın bir alt derecesidir. Bkz. Sergey İ. Ojegov, *a.g.e.*, s.685.

⁴ Bkz. Aleksandr M. Pañçenko, *Russkaya Stihotvornaya Kultura XVII veka*. Leningrad: Nauka, 1973, s.116-129.

⁵ Çar Fedor Alekseyeviç (1661-1682) Çar Aleksey Mihayloviç'in oğludur. 1676 yılında tahta çıkmıştır. İktidarda olduğu dönemde 1678 yılında Rusya'da genel bir sayım, 1679 yılında ise vergi değişikliği yapılır, 1682 yılında Bahçesaray Antlaşması imzalanır. Bkz. Vladimir V. Kuskov,

ner ve bir süre İ. M. Miloslavski'nin yanında başyaver olarak hizmet etmektedir. İ. M. Miloslavski, Prenses Sofya'nın hem yakını hem siyasi fikirdaşı hem de genç Petro'dan yaşça büyük olan kız kardeşi Sofya ile ayaklanma hazırlıkları yürüten bir komutandır. Komutanının desteğiyle P. Tolstoy da "strelets"lerin⁶ ayaklanmasında önemli rol oynar.

Ancak Prenses Sofya saraydan uzaklaştırılınca P. Tolstoy bir taşra kasa-bası olan Velikiy Ustüg'a subay olarak gönderilir. Çar I. Petro ile ilk münasebetleri hükümdarın Arhangelsk'i ziyaret etmek üzere buradaki birliğe gelişiyle olmuştur. Tarihçilere göre bu "dinamik ve kıvrak zekâli" komutan Çarı etkilemeyi başarır ve 1696 yılında Petro tarafından ikinci Azak seferine katılmak üzere Moskova'ya çağırılır. Söz konusu seferde Tolstoy başarılı bir komutan olduğunu kanıtlamış olsa da Petro, asla onun Miloslavski ile yakınlığını ve ayaklanmada ön sıralarda yer almış olmasını unutamaz.

1. P. A. Tolstoy'un İtalya'daki Görevi

Çar Petro Azak seferinden sonra Türklere karşı yeni müttefikler bulmak ve Ruslara Avrupa'daki yenilikleri tanıtmak amacıyla 1697 ilkbaharında Avrupa'ya elçilik heyetleri gönderme kararı alır. 1697 yılının Ocak ayında Tolstoy 50 kişilik bir heyetle, Çar Petro tarafından denizcilik konusunda eğitim almak üzere Avrupa'ya gönderilir. Avrupa'ya giden bu seçkin gezginlere bir program verilir:

1) şema, harita ve pusula okuyup tanıma; 2) savaş gemisi olduğu gibi gezi gemisi kullanımını da öğrenmek gerekmektedir; ayrıca yelkenler, ipler, kürekler gibi gemi donanımlarını da öğrenilmeli; 3) saygı ve itibar görmek isterseniz gemi yapımını mutlaka öğrenmelisiniz; 4) eğer fırsatınız olursa denizde çatışmaya katılın, deniz komutanlarından denizde görev almaya hazır olduğunuza dair belge alın; 5) sizinle birlikte yanınızdaki iki askerin de denizcilik eğitimi almasını sağlayın ve onlarla birlikte Moskova'ya gelin.⁷

Söz konusu program gezinin Rusya açısından önemini bir kez daha ortaya çıkarır.

P. A. Tolstoy'un Avrupa gezisi konusunda araştırmacılar farklı görüşler

Literatura i Kultura Drevney Rusi Slovar'-Spavoçnik, Moskva: Visşaya Şkola, 1994, s.265.

⁶ *Strelets'lerin ayaklanması* 8.08.1689 tarihinde, gece Kremlin'deki kitalara (Prenses Sofya tarafından, Petro'yu hakimiyetten uzaklaştırmak için -E. İ.) harekete hazır olmaları emri verildi. Gün geçtikçe Petro'ya iltizam edenlerin sayısı arttı. Bunun üzerine Sofya, Petro ile konuşmak maksadıyla, Troitsk manastırına gelmek istediysen de Petro'nun talebi üzerine yarı yoldan döndü. Petro'nun emriyle, Sofya da bir manastıra kapatıldı. Petro bu suretle vaziyete hakim oldu ve hasta kardeşi İvan ile birlikte idareyi ele aldı. Fakat asıl hükümdar Petro idi..." Bkz. Akdes N. Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 251-252.

⁷ Sergey Knyazkov, *İz Proşlogo Russkoy Zemli*, Moskva: Planeta, 1991, s. 67.

ortaya atmaktadır. Uzun süre onun kendi isteğiyle, reformcu Çarın yenilikleri doğrultusunda kendisini geliştirmek istediğini belirtmek için yurtdışına gittiği düşünülür. Bu durum, büyük olasılıkla Tolstoy'un 1697 yılında, Avrupa'ya yola çıktığında 52 yaşında olmasından kaynaklanır. Ancak N. P. Pavlov-Silvanski'nin de vurguladığı üzere P. Tolstoy ile diğer diplomatlar arasında büyük bir yaş farkı yoktu, heyetlerde kırk civarında olan birkaç kişi daha yer almaktaydı. Bu durumdan da anlaşıldığı gibi Çar, Avrupa'ya göndereceği elçilik heyetlerini saraydaki yakın çevresinden seçmekteydi.⁸ Tolstoy, kendisinin kaleme aldığı *Puteşestviye Stol'nika P. A. Tolstogo po Yevrope 1697-1699* (Saray Görevlisi P.A. Tolstoy'un Avrupa Gezisi 1697-1699) adlı çalışmasında şöyle bir açıklama yapar:

*205 yılının⁹ (yeni takvim 1697-E.İ.) 30 Ocak tarihinde Sefaret Erkânı (Posolskiy Prikaz) tarafından Petr Andreyeviç Tolstoy adına düzenlenen resmi bir belge kendisine iletilmiştir.*¹⁰

Çarın kendisi de Preobrajenski Alayı Yüzbaşı Petr Mihaylov adıyla elçilik heyetine katılır ve Avrupa gezisine çıkar. Bu heyette yer alan Knez B. İ. Kurakin gezi günlüğüne şu notu düşer, "...Özel olarak görevlendirilen kişilerden iki grup oluşturuldu, biri İtalya, diğeri ise Hollanda'ya gidecekti."¹¹ Çarın bulunduğu yaklaşık 50 kişilik heyette Büyükelçi olarak F.Y. Lefort, O. A. Golovin, Belevski ve Voznitsyi yer alır, bu grup Hollanda'ya gitmek üzere yola çıkar.¹² Alman araştırmacı Fred Otten'in açıkladığı gibi P. A. Tolstoy ikinci grupta yer alır, ilk heyetten farklı olarak bu grup İtalya'ya gider. Aynı zamanda İtalya'da B. İ. Kurakin (1676-1727), Feldmareşal B. P. Şeremetev (1652-1719) ve A. M. Apraksin (1663-1731) incelemelerde bulunurlar.¹³

P. A. Tolstoy 26 Şubat 1697 tarihinde Moskova'dan yola çıkar. Yolculuk at arabalarıyla yapılır ve oldukça uzun sürer. Gezgin Smolensk kasabasına (Polonya sınırına yakın bir yer, E. İ.) geldiğinde yardımcılarının büyük bir kısmını geri gönderir, kendi atlarıyla ise Silezya'ya (Schlesien) kadar devam eder. Viyana'ya iki ay sonra varır (22 Mayıs), burada altı gün kaldıktan sonra tekrar yola çıkar ve nihayet 11 Haziran'da gezinin son noktası olarak belirlenen Venedik'e ulaşılır. Burada matematik ve denizcilik konusunda eğitim görür. Çar I. Petro'nun Avrupa'ya gönderdiği elçiler için hazırladığı programı yerine getirmek amacıyla Venedik'ten bir gemiyle denize açılır. Günlüğünde bu yolculuğu şu

⁸ Bkz. Nikolay P. Pavlov-Silvanski, *a.g.e.*, s.12.

⁹ Çar I. Petro yeni takvim uygulamasını getirir. Ruslar M.S. 7208 yılında yaşarken, İ.S. 1700 yılını Avrupalılar gibi yeni törenlerle kutlamışlardır. Bkz. Nikolay N. Molčanov, *Diplomatiya Petra Pervogo*, Moskva: Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1984, s.123.

¹⁰ Petr A. Tolstoy, *Puteşestviye Stol'nika P.A.Tolstogo po Yevrope (1697-1699)*, Haz. Lidiya A. Olşevskaya, Sergey N. Travnikov, Moskova: Nauka, 1992, s. 6.

¹¹ *A.e.*, s. 225.

¹² Bkz. Sergey Knyazkov, *a.g.e.*, s.50.

¹³ Fred Otten, "Petr Andreeviç Tolstoy", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Osteuropa-Institut München*, Neve Folge Band 37/1989, s. 427.

sözlerle anlatır:

10 Eylül 206 tarihinde yaptığım işle ilgili olarak eğitim almak üzere kendime Venedik'ten denize açılan bir gemide yer ayırttım. Gemide yaklaşık bir buçuk ay, belki de daha uzun bir süre de kalabilirim...¹⁴

Tolstoy Adriyatik Denizi'nde iki ay kadar gemide kaldıktan sonra, Mart 1698 yılında kıyıya çıkar ve kuzey İtalya'yı karadan dolaşır. Haziran ayında elçi tekrar deniz yoluyla Dalmaçya ve Raguza Prenslüğü'ni ziyaret ederek güneye bir yolculuk yapar. Bu bölgede yaşayan Slav halkının yaşamını inceler ve gezi günlüğüne notlar düşer. Adriyatik Denizi'nde Dubrovnik yakınlarında Tolstoy'un günlüğünde "bizim Moskovalılar" diye söz ettiği "Knez Dmitriy ve Knez Fedor Golitstin kardeşler, Knez Andrey Repnin, Knez İvan Gagın, Knez Yuriy Hilkov, Knez Boris Kurakin"¹⁵ adlı elçilerle karşılaşır. Bari'ye vardıktan sonra Tolstoy geminin kaptanından denizcilik belgesi alır ve karadan Napoli'ye gider. Daha sonra yazar yine gemiyle İtalya'nın batı kıyılarını dolaşarak Malta'ya yolculuğa çıkar. Denizde Tolstoy, Malta denizcilerinin üç Türk gemisiyle çatışmaya girme hazırlıklarına tanık olur ve bu izlenimlerini önemli bulunduğu için ayrıntılı olarak günlüğüne aktarır:

*Denizdeki çatışmaya gerektiği gibi önceden gemiyi ve silahları hazırladık, saat 12'ye kadar bekledik; söz konusu Türk gemilerini bizden yaklaşık 10 verst mesafede gördük, sonra gemiler yavaşça yanımızdan geçerek denize açıldılar.*¹⁶

Birkaç gün sonra Tolstoy'un bulunduğu gemi Malta sahillerine yaklaşır. Rus elçisi Malta Cemiyeti idarecisi tarafından kabul edilir. Tolstoy adayı gezer, burada kendisine savaş gemileri, donanma, kilise ile saraylar gösterilir. Gereken belgeleri Malta'dan da aldıktan sonra elçi Napoli'ye döner. Napoli'den antik çağlarda da kullanılan ve günlüğünde "gri taşlarla mükemmel döşenmiş" deyişle açıkladığı bir yoldan Roma'ya gider.

Elçi "Papa vilayetinin başkenti" Roma'da yaklaşık bir hafta kadar kalır ve "ölümsüz kentin" önemli tarihi yapılarını gezer. Rus ve yabancı araştırmacılara göre Tolstoy'un *Avrupa Gezisi Notları*, nesnel anlatımıyla XVII. yüzyılda Roma'yı betimleyen en iyi eserler arasında yer almaktadır.¹⁷ Floransa ve Bolonya'ya da ziyaret ettikten sonra, elçi tekrar Venedik'e döner ve burada yaklaşık iki ay kalır. 25 Ekim 1698 tarihinde Tolstoy, Sefaret Erkânının başında bulunan Knez F. A. Golovin'in yazılı emriyle vatanına dönmek üzere yola çıkar.

Araştırmalarında Tolstoy'u "titiz ve detaylı" çalışmaları olan bir devlet

¹⁴ Petr A. Tolstoy, *a.g.e.*, s.73.

¹⁵ *A.e.*, s.116.

¹⁶ *A.e.*, s.155.

¹⁷ Bkz. Petr A. Tolstoy, *a.g.e.*; Fred Otten, *a.g.m.*, s. 427.

adamı olarak tanımlayan L. A. Olşevskaya ve S. N. Travnikov, onun Venedik'ten ani ayrılışının nedenini *Avrupa Gezisi Notları*'nda açıklamadığını belirtirler. Ancak elçi Tolstoy'un şöyle bir not düştüğü de dikkat çeker: “6 Kasım tarihinde arabamı, benimle birlikte olan askerimi ve yardımcımı geride bırakarak, kendime bir at kiraladıktan sonra, tek başıma yoluma devam ettim.”¹⁸ Yazılı kaynaklara göre bu durum, aynı dönemde Rusya'da ikinci bir askeri ayaklanmanın hazırlık aşmasında olduğu duyumlardan kaynaklanır. Yine bu tarihlerde ilk olarak Hollanda, daha sonra İngiltere'de incelemelerde ve diplomatik temaslarda bulunan Çar I. Petro da görüşmelerini keserek, Rusya'ya geri döner.¹⁹ Ancak Çar Rusya'ya ulaşmadan önce isyan bastırılır ve suçlular cezalandırılır. Deneyimli ve tedbirli bir siyasetçi olan P. A. Tolstoy, 1682 isyanını da göze alarak adının bu olaylara karıştırılmasından endişelenir ve ani bir kararla Rusya'ya döner.

Uzun bir yurtdışı gezisinden sonra vatanına dönen Tolstoy devamlı Çar'ın çevresinde bulunur, ancak eski muhaliflerle geçmişteki bağlantılarından dolayı Petro'nun güvenini tam olarak kazanamadığı anlaşılır. P. A. Tolstoy 27 Ocak 1699 tarihinde Moskova'ya döndüğünde eğitim gördüğüne dair birçok belgenin yanı sıra, gezi boyunca yazdığı notları içeren günlüğü ile İtalya'dan unutulmaz izlenimlerini de beraberinde getirmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde de belirtildiği gibi Çar I. Petro, Yüzbaşı Petr Mihaylov adıyla, Knez A. Menşikov'un ile birlikte Hollanda'ya, *East India Company*'ye ait bir tersanede, daha sonra ise İngiltere'de Denizcilik Mühendisliği konusunda eğitim almak üzere adı geçen ülkelerde bulunur. Eğitimin yanı sıra beraberindeki elçilik heyetiyle diplomatik temaslarda bulunur, müzeleri, darphaneleri, sanayi kuruluşları da ziyaret eder.²⁰ Rusya dönüşü edindiği bilgileri ve tecrübeleri çevresindekilerle paylaşır, Avrupa'da görmüş olduğu yeniliklerden hayretini de sıkça dile getirir. Aynı şekilde, Tolstoy da İtalya'daki gözlemlerini hemen unutamaz. Dahası, Türkiye'deki on iki yıllık büyükelçilik görevi süresi sonrası da Çar'ın yakın çevresine devamlı İtalya'dan söz ettiği bilinir. P. Tolstoy'un yaşamında ilerleyen yıllarda daha da önemli bir yer tutacak İtalya'dan edindiği bilgiler, onu, Petro dönemi Rusya'sında ilk “Batılılar” kervanına katılmasını sağlamıştır. Denizcilik konusunda eğitim almak amacıyla İtalya'ya gönderilen Tolstoy, Pavlov-Silvanski'nin deyişiyle yurduna “iyi bir denizci olmasa da Rusya'da yapılmakta olan büyük değişime her yönüyle katkıda bulunacak birisi”²¹ olarak dönmüştür.

¹⁸ Petr A. Tolstoy, *a.g.e.*, s. 243.

¹⁹ Bkz. Nikolay İ. Pavlenko, *Vokrug Trona. Ptentsi Gnezda Petrova. Strasti u Trona*, Miysl, Moskva, 1999, s. 30-279.

²⁰ Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s. 29-30.

²¹ Nikolay P. Pavlov-Silvanski, *a.g.e.*, s.19.

2. P. A. Tolstoy'un Osmanlı Devleti'nde ve İstanbul'daki Görevi

XVIII. yüzyılın ilk yıllarında Kuzey Savaşları dolayısıyla I. Petro Türkiye ile görüş ayrılıklarını diplomatik yollardan çözmeye karar verir. Çar, Osmanlıların "ince siyasi fikirlerine" uyum sağlayacak deneyimli bir diplomat seçmek ister. Rus Çarı'nın seçmiş olduğu kişi P. A. Tolstoy bu görevi 1702-1714 yılları arasında başarıyla yürütür. Tolstoy, Osmanlı İmparatorluğu'nda geçici değil, daimi olarak büyükelçi görevinde bulunan ilk Rus diplomatıdır. Bu aydın kişinin diplomasi faaliyetlerini araştıran tarih bilimcisi N. Pavlenko *Vokrug Trona. Ptentsi gnezda Petrova. Strasti u trona* (Tahtın Çevresi. Petro'nun Yuvasındaki Kuşlar. Tahtın Çevresindeki Tutkular) adlı tarihsel monografisinde Elçi'yi şu sözlerle tanımlar:

*Osmanlı bürokratları ile yapılan toplantılarının içeriği ve biçim çerçevesi incelenirken, Tolstoy'un çok yönlü biri olduğu, gerektiğinde hamleci ve peşin fikirle davranan, gerektiğinde kibar ve sakin, aynı zamanda sert ve iradeli, azimli ve acımasız olduğu izlenimleri edinilir.*²²

Deneyimli bir diplomat olan Tolstoy'un Türkiye'de geçirdiği süre, Rusya açısından çok önemli bir döneme denk gelmiştir. 1700 yılında Rus ordusunun Narva Savaşı'nda İsveçliler tarafından yenilmesiyle I. Petro, Batı'daki müttefiklerini kaybeder. Çarın Karadeniz'deki Türk kalelerine olduğu gibi Türk donanmasına ve 1701 yılında kabul edilen yeni Bahriye kanunnamesine de ilgi duyduğu bilinmektedir.²³ Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin da tavır almasını önlemek amacıyla Çar, Osmanlılarla ilişkilerini güçlendirmeyi kararlaştırır. Bu görevi üstlenecek elçi olarak "Batılı" Erkânından Graf P. A. Tolstoy'u seçer. Komşu bir ülkedeki bu görev, Pavlenko'nun da belirttiği gibi elçinin var olan tüm düşsel ve fiziksel gücünün, diplomatik becerilerinin, kıvrak zekâsının ortaya çıkmasına neden olur.²⁴ Osmanlı Devleti'ne Rusya Büyükelçisi olarak atandığında 57 yaşında olan Tolstoy, yeterince askeri, diplomatik ve idari deneyimle donanımlıydı.

Eskiden Rusya, Türk topraklarını ve İstanbul'u, seyyah, tüccar, hacı, diplomat, asker ve esirlerin çok düzenli olmayan kayıtlarından tanırken, I. Petro'dan başlayarak Rusya Devleti, güçlü güney komşusuna karşı daha derin bir ilgi göstermeye başlamıştır.²⁵ Tolstoy'un tam yetkili elçi olarak görevlendirilmesinden önce, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, geçici elçilik heyetlerinin karşılıklı ziyaretleriyle yürütülmekteydi.

²² Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s. 278-279.

²³ M. R. Arunova-F. S. Oreşkova, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, çev. İ. Allahverdi, Yeditepe, İstanbul 2009, s. XXVII.

²⁴ Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s.279.

²⁵ Aleksandr D. Jelyakov, "İzuçeniye Kulturıy Turtsii v Rossii i SSSR", *Türkologičeskiy Sbornik*, 1978, Moskva 1984, s. 88.

Pavlenko, Tolstoy'un 2 Nisan 1702 tarihinde İstanbul'a tam yetkili elçi olarak atandığını, 12 gün sonra ise Osmanlı topraklarına ayak bastığını açıklar. Sultan ve sadrazama iletilmek üzere kendisine verilen iyi niyet mektubunda Çar I. Petro'nun şu sözleri dikkat çekmekteydi: "Aramızdaki dostluğun ve sevginin, devletlerimiz arasındaki istikrarlı huzurun daimi olması dileklerimizle..."²⁶ Rusya'nın barışçıl amaçlarını içeren bu yazıda, ayrıca izlenecek yola, Sultan, sadrazam ve diğer Türk yetkililere yapılacak resmi ziyaretlere ilişkin buyurular da yer almaktaydı.

Rus elçisi, Sultan II. Mustafa'nın (1695-1703) sarayının bulunduğu Edirne'ye 29 Ağustos 1702 tarihinde gelir. Elçi, daha ilk günlerinde zaman kaybetmeden ülke, saraydakiler ve ülkenin iç ve dış politikasında etkili olan kişiler, Türk halkı ve burada yaşayan Ortodoks Hristiyanlar hakkında bilgi edinmeye başlar. Fedorov'un *Poruçæt Rossiya* (Rusya Göreve Çağırıyor) adlı tarihsel romanında olduğu gibi Pavlenko'nun *Vokrug Trona* adlı tarihsel monografisinde de Tolstoy'a bu konuda yardımcı olan kişilerden sıkça söz edilmektedir. Kudüs'te görevli olan Rum Patriği Dosifey ve onun kuzeni olan Spiliot, Rus elçisine her konuda bilgi veren kişiler arasında yer almaktaydılar.²⁷ Sefaret Erkânı Başkanı, F. A. Golovin 1705 yılında Tolstoy'a gönderdiği bir mektubunda Patrik Dosifey'den yardım alma konusunda tekrar bir öğütte bulunur: "<...Kudüs patriğiyle uyum ve sevgi içerisinde geçinmeniz beklenmektedir."²⁸

Henüz Edirne'deyken Rus Sefaret heyetine ayrılan konağa yerleşmelerinin hemen ardından, Tolstoy'un yardımcısı olan, din görevlisi Timofey, Moskova Sefaret Erkânınca kendilerine önerilen Sırp kökenli tüccar Savva Lukič Vladislavoviç'i bulur. Elçilik fermanında "bu kişinin güvenilir, bilgili ve Ruslara yardım etmeye hazır olduğuna"²⁹ dair öneriler yer almaktadır.

Büyükelçi Tolstoy'un Osmanlı Devleti'ne gelişinin daha ilk yıllarında, Saray'da Osmanlı Devleti'nin "dâhili durumunu etkileyen önemli olaylar yaşandı. 1703 yeniçeri isyanı da buna dâhildir."³⁰ Bu nedenlerden dolayı Sultan ve sadrazama yapılacak olan resmi ziyaretler gecikmeli olarak gerçekleşmiştir. Ancak Rus elçisi "*Gizli Maddeler*" den oluşan ve 16 maddeyi içeren gizli kılavuzda (talimatname) yer alan konu ve sorular üzerinde çalışmalarına devam etmekteydi. Moskova'da Elçilik Erkânı kendisinden hem ülkedeki duruma hem

²⁶ Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s. 285.

²⁷ Rus kaynaklarına göre resmi olarak Kudüs'te görevli olan Rum Patriği Dosifey (1641-1707), görevinin büyük bir kısmını İstanbul'da geçirmektedir. 1680 yılında Boğdan Eyaleti'nin merkezi olan Yaş'ta büyük bir Ortodoks Basimevi kurmuştur. 1685-1687 yılları arasında Moskova'da açılan, yüksek eğitim veren ilk kurum olan Slav-Grek-Latin Akademisi'nin kuruluşuna katkıda bulunmak amacıyla İstanbul'dan yüksek eğitim almış iki din adamı göndermiştir. Bu konuyla ilgili olarak bkz. *N. Kapterev, Karakter Otnoşeniy Rosiyi k Pravoslavnomu Vostoku*. Sergiyev Posad 1914, s. 527-534; Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s. 282-285.

²⁸ Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s. 282.

²⁹ Yuriy Fedorov, *Poruçæt Rossiya*, Moskva: Trast, 1992, s. 33.

³⁰ M. R. Arunova-F.S. Oreşkova, *a.g.e.*, s. XXIX.

Osmanlıların Rusya'ya karşı herhangi bir saldırı planı olup olmadığına ilişkin bilgi beklemektedir. Moskova, Rus elçisinden Padişah ve "yakın çevresindeki kişilerin"³¹ savaşa karşı yaklaşımları, iktidarın söz sahibi olup olmadığı ve devlet hazinesinin mali durumu gibi konulara da açıklık getirmesini istemektedir. Ancak, her iki ülkeyi de dönemin koşulları içerisinde değerlendirdiğimizde, Rus hükümetinin Osmanlı'nın silahlı kuvvetlerine karşı duyduğu ilgiyi anlamak olasıdır. Sefaret Erkânı Osmanlı Kara Kuvvetlerine ilişkin, süvari birliklerinin, piyade ve topçuların "Avrupalı tarzda bir eğitim alıp almadıkları" konularda Tolstoy'dan bilgi edinmesini ister. Elçi, Osmanlı Filosu konusunda ve özellikle Karadeniz kaleleri hakkında yine düzenli olarak raporlar gönderir. Buyuruda yer alan konu ve soruların büyük bir kısmı ise Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkilerine yöneliktir.

Rus elçisi, Eylül 1702 - Ocak 1703 tarihleri arasında dört ay yirmi gün sadrazamlık yapmış "50'li yaşlarında, Şeyhülislam'ın önerisi üzerine görev getirilmiş olan ... Daltaban Mustafa Paşa'yı..."³² 10 Kasım 1702 tarihinde Saray'da ziyaret eder. Osmanlı idarecilerinin Tolstoy'u ülkesine geri gönderme ısrarlarına karşın kurnaz elçi, Kırım sorununu öne sürerek Türkiye'de kalmayı başarır.

"Edirne Vak'ası" diye adlandırılan ayaklanma, isyancıların Edirne'ye yürüyüşünden sonra tahta getirilen II. Mustafa'nın kardeşi, Sultan III. Ahmet (1703-1730), Eylül 1703'de Sarayı İstanbul'a taşıdı. Tolstoy ve Edirne'de görevli diğer ülkelerin büyükelçileri de İstanbul'a gönderildi. Bu olaydan bir iki ay önce, Moskova'ya yazdığı raporunda şu sözler yer almaktadır: "Şeyhülislam ve çocuklarının sonu, halkla askeri birliklerin ortak isyanı ile mümkün olacaktır."³³

Osmanlı Devleti için büyük çalkantılarla geçen 1703 yılı içerisinde Tolstoy düzenli olarak gönderdiği raporlar dışında, dikkatli bir gözlemcinin incelemelerine dayanan *Osmanlı Ülkesindeki Halkın Durumu* (Sostoyanie Naroda Turetskogo) başlıklı çalışmasını da Moskova'ya gönderir. Araştırmacı Pavlenko'nun da öne sürdüğü gibi adı geçen kapsamlı çalışma, adeta Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini, toplumsal düzenini, dış ve iç meselelerini anlatan kapsamlı bir ansiklopediyi anımsatır.³⁴ Kutsal İttifak ile savaşı (1684-1699) kaybeden Osmanlı, yine bu tarihlerde yeni bir dış politikanın zemini oluşturmaya çalışmaktadır. Tolstoy'un *Osmanlı Ülkesindeki Halkın Durumu* adlı çalışmasında bütün bu gelişmelere yer vermiş olması, Rusların güney komşuları hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlar. Bu bilgiler doğrultusunda belirlenen

³¹ Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s. 280.

³² Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s. 286. Yine bu konuda bkz. M. R. Arunova-F.S. Oreškova, *a.g.e.*; eserin içinde *Belgeler*, *Gizli Maddeler* ve *P. A. Tolstoy'un Cevapları* başlıklı bölüm, s.14-15.

³³ CGADA-*Tsentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov*, Fond 89, D. 3 (1703), Opis.40-42, 238, 423. (Belge, 1991 yılında Moskova'da adı geçen kurumun adı RGADA- *Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov* (1992) olarak değiştirilmeden önce incelenmiştir).

³⁴ Nikolay İ. Pavlenko, *a.g.e.*, s.289.

bir siyaset ise komşu olan devletler arasındaki sorunların çözümlenmesine katkıda bulunacaktır.

1704 yılında sadrazamın Rus elçisine "... *Saraydakiler kendisini bir dost olarak gördüğünden, gereken tüm ihtiyaçlarının fazlasıyla yerine getirileceğine*" dair söz vermesi üzerine, Büyükelçiliğe "içinde fiskiyesi de olan geniş bahçeli bir bina"³⁵ verilir. Dahası Petr Andreyeviç Tolstoy'un hem günlüklerinde, hem de *Osmanlı Ülkesindeki Halkın Durumu* adlı eserinde de belirttiği gibi, Kasım 1703 - Eylül 1704 tarihleri arasında 10 ay 11 gün sadrazamlık yapmış Sadrazam Hasan Paşa kendisiyle çok yakından ilgilenir, hastalandığında evine meyve sepeti ve çiçekler gönderir.³⁶ Ancak 1704 yılında Sadrazam Hasan Paşa'nın yerine Sadrazam Ahmet Paşa'nın atanmasıyla Rus elçisi farklı bir tutumla karşılaşır. Edirne'de olduğu gibi yine yeniçerilerin gözetimi altına alınır. Elçinin deyişle bu "sıkı izlenmenin" nedeni 1705 yılının bahar aylarında ortaya çıkar. İstanbul'a ulaşan söylentiye göre, Moskova'daki Osmanlı Büyükelçisi Mustafa Ağa'nın da "serbest olmayıp tutuklandığı"³⁷ anlaşılır. Ancak daha sonra bu iddianın asılsız olduğu ortaya çıkar.

Tolstoy, bu güzel kentin sahillerini, pazar yerlerini, Haliç'teki tersane ve kahvelerini dolaşır, canlı renklerin, "bahar güneşinin", "badem ağaçlarının", "defne yaprakları kokan bahçelerin" görüntülerine hayran kalsa da ülkesini özlemiştir. Sefaret Erkânı Başkanı'na "buradaki kalışım oldukça zorlaşmaya başladı"³⁸ diyerek yazdığı satırların arasında bu özlemi görmek olasıdır.

1705 yılından itibaren İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği'nde olaylar farklı bir yönde gelişme gösterir. Nisan ayında elçilik çalışanlarından papaz Timofey öldürülür. Yu. Fedorov *Poruçæt Rossiya* (Rusya Göreve Çağırıyor) adlı romanında, "Rus Devletine", "din kardeşlerine"³⁹ ihanet etmekle suçlanan zavallı Timofey'i zehirlenmeye zorlayan kişi Tolstoy'un olduğunu belirtilirken tarihçi Pavlenko, bu ölümün nedenini Fransız elçisinin entrikalarında aramayı yeğler. XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul'da Fransız elçisinin de yer aldığı olaylar ve hareketli gelişmeler yaşanmıştır. Bu olaylar, İstanbul'un söz konusu dönemde hem Rus Büyükelçisi için hem diğer ülkelerin elçilikleri için önemli bir konumda olduğunu gösterir. Tolstoy'un 12 yıl gibi uzun bir süre İstanbul'da kalmış olması aslında uzun bir savaştan çıkan Rusya'nın, Osmanlı ile barışın sağlanmasından yana olduğuna işaret etmektedir. Ancak, İngiltere, Fransa ve Avusturya diplomatları tarafından kışkırtılan Osmanlı yönetimi, bu ülkelerin çabaları sonucunda Rusya'ya savaş açmıştır.⁴⁰

³⁵ A.g.e., 291.

³⁶ a.y.

³⁷ Nikolay İ. Pavlenko, a.g.e., s.289.

³⁸ a.y.

³⁹ Yuriy Fedorov, a.g.e., s. 68.

⁴⁰ M. R. Arunova-F. S. Oreşkova, a.g.e., s. XXVIII.

Türkiye ile Rusya'ya arasında savaşın başlamasıyla 1710 yılının sonunda Tolstoy, Yedikule Zindanı'na hapsedilir. 1709 yılında Büyükelçi'nin Moskova'ya gönderdiği raporlar kesilir. Pavlenko'nun da öne sürdüğü gibi 1710 yılına ait raporları hapse girmeden önce yok etmiş olabilir, 1711-1713 yıllarında ise hapiste olduğundan yazı yazamamıştır.⁴¹ Rus Büyükelçisi 1714 yılında ülkesi Rusya'ya geri döner ve Elçilik Erkânı'nda göreve başlar.

1725 yılında Petro'nun ölümünden sonra, P. A. Tolstoy, Knez A. D. Menşikov ile birlikte I. Yekaterina'nın⁴² tahta çıkmasını sağlar. Yekaterina'nın ölümcül hastalığa yakalanması Knez Menşikov ile P. A. Tolstoy arasındaki siyasi rekabetin sonuçlanmasını kolaylaştırır. Çariçe Yekaterina ölümünden birkaç saat önce, Tolstoy'un Solovetskiy Manastırı'na sürgün emrini imzalar. Rusya'yla sınırlı kalmayıp Avrupa ve Türkiye'ye çalışma ve öğrenme azmini taşıyan diplomat ve yazar Tolstoy 1728 yılında karanlık manastırın dört duvarı arasında son nefesini verir.

SONUÇ

Çar I. Petro'nun yenilikçi hareketinden etkilenen P. A. Tolstoy, millî duygularından kısmen arınmış olarak Avrupa görevi sırasında gördükleri karşısında kendisini dışlanmış bir ülkenin elçisi hissine kaptırmamıştır. Bir diplomatın öz-saygısıyla "uygar Batı'da" gördüklerine karşı kâh öğrenci, kâh eğitimci olarak yaklaşır. Tek amacı bilgi ve tecrübe edinmek ve onları yurduna taşımaktır.

Araştırdığımız kaynaklardan da anlaşıldığı gibi Tolstoy, Osmanlı Devleti'ne büyükelçi olarak gönderilirken I. Petro'nun hazırlayıp verdiği kılavuzda yer alan buyuru ve sorularına hem olumlu hem olumsuz gelişmeleri örnek göstererek İstanbul'daki durumu en ince ayrıntılarına kadar anlatmaya çalışır. Büyükelçinin İstanbul'da geçirdiği 12 yıllık süre içerisinde gösterdiği gayret ve çabalar, XVIII yüzyılın başlarında sadece Türkiye ile Rusya arasında değil, birçok Avrupa ülkesi açısından da barışın sağlanmasına ve ticaretin geliştirilmesine yönelik olumlu sonuçlar vermiştir.

⁴¹ Nikolay Pavlenko, *a.g.e.*, 309.

⁴² I. Yekaterina - I. Petro'nun ölümünden sonra tahta karısı Yekaterina çıkarıldı, 1725'den 1726'ya kadar hakimiyet sürdü. Bkz. Akdes N. Kurat, *a.g.e.*, s.275.

Abstract

An Analysis on the Missions of the Ambassador P. A. Tolstoy in Europe and the Ottoman Empire

In the reign of Peter the Great, when intense changes were taking place, ambassador P. A. Tolstoy, chosen by the tsar himself, visits Europe. The pages of the chronicles during his expedition, written in a fairly plain language, are the chapters telling about Italy. Tolstoy pays attention not to miss any details about the social and cultural life of the countries – Italy in the first place – he visited between 1697-1699. In this study, the work *European Journey of the Palace Attendant P. A. Tolstoy 1697-1699*, where diplomat Tolstoy conveyed his observations during his expedition in Italy was examined. In the same period, with the intensifying political and commercial relations between Russian and Turkey, tsar Peter the Great sends the experienced diplomat A. P. Tolstoy, who would be in good terms with the Ottoman administrators to Istanbul.

The ambassador chosen by the Tsar, Peter Andreyevich Tolstoy carried out his mission in Turkey successfully between 1702 and 1714. These 12 years which was full of dense relations and difficulties became a centre of interest for both Russian historians and writers. In this study, the time Peter Andreyevich Tolstoy spent in the Ottoman soil and Istanbul was discussed based on the reports of the ambassador in Russian State Archives, researcher Nikolai Pavlenko's historical-fiction *Vokrug Trona. Ptentsi gnezda Petrova. Strasti u Trona (Around Throne. Birds of Petro Nest. Passions Around the Throne)* and Y. Fedorov's novel *Poruçat Rossiya (Russia is Calling for Duty)*.

Key words: ambassador P. A. Tolstoy, Russia, Turkey, Italy, ambassadors of Peter the Great, reports of the ambassadors, historical-fiction.

KAYNAKÇA

ARUNOVA, M. R. - OREŞKOVA, F. S., *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, çev. İ. Allahverdi, Yeditepe, İstanbul, 2009.

FEDOROV, Y., *Poruçat Rossiya*, Moskva: Trast Yayınları, 1992.

JELTYAKOV, A. D., "İzuçeniye Kultury Turtsii v Rossii i SSSR", *Türkolojiçeskiy Sbornik*, Moskva. 1978.

KAPTEREV N., *Harakter Otnoşeniy Rosiyi k Pravoslavnomu Vostok v XVI-XVII stoletiyi*. Sergiyev Posad, 1914.

KNYAZKOV, S., *İz Proşlogo Russkoy Zemli*, Moskva: Planeta, 1991.

KUSKOV V. V., *Literatura i Kultura Drevney Rusi Slovar'-Spavoçnik*, Moskva: Vişşaya Şkola, 1994.

KURAT, A. N., *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

MOLÇANOV, N. N., *Diplomatiya Perta Pervogo*, Moskva: Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1984.

- OJEGOV, S. İ., *Slovar Russkogo Yaziyka*, Moskva: Russkiy Yaziyk, 1982.
- OTTEN, F., "Petr Andreeviç Tolstoy", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Osteuropa-Institut München, Neve Folge Band 37/1989, s. 425-432.
- PANÇENKO, A. M., *Russkaya Stihotvornaya Kultura XVII veka*, Leningrad: Nauka, 1973.
- PAVLENKO, N. İ., *Vokrug Trona. Ptentsi Gnezda Petrova. Strasti u Trona*, Mıysl, Moskova, 1999.
- PAVLOV-SILVANSKI, N. P., *Oçerki po İstoriyi Russkoy literaturiy. XVIII-XIX vv.*, Soç, S. Petersburg, 1910.
- TOLSTOY, P. A., *Puteşestviye Stol'nika P.A.Tolstogo po Yevrope (1697-1699)*, Haz. Lidiya A. Olşevskaya, Sergey N. Travnikov, Moskva: Nauka, 1992.
- Tsentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov*, Fond 89, D. 3 (1703), Opis. 40-42, 238, 423.

DIPLOMACY AS A SOURCE OF TRAVELOGUES: THE CASE OF PIERRE AMÉDÉE JAUBERT'S MISSION IN PERSIA IN 1805-1806

Özgür YILMAZ*

Abstract

In terms of sources of travelogues, it could be said that diplomatic relations have a very important place in the emergence of this kind of writing as seen in the early examples of travelogues. Among the travelogues on the Eastern countries, the European diplomat, ambassador or his retinues wrote an important part of them. These works can be used as a diplomatic source with respect to their writers, as well as being an unofficial type of literature; they contain many interesting details about the country in which travellers journeyed and resided. There is a very rich travel literature on Persia, and they constitute an important part of the sources of Persian history. Travelogues increase especially in the 19th century. However, considering the developments of the early periods of the century, it can be seen that these sources are more important in terms of Persian external policy. Napoleon's attempt to ally with Persia led to the emergence of some important sources about this period. Focusing on Jaubert's mission in Persia, this paper aims to make some determinations about the importance of diplomatic missions in travel writing.

Keywords: Jaubert, Travelogues, Diplomacy, France, Persia, Armenia.

Introduction

The longing for distant places and curiosity about unknown places that inherited in the nature of the human being make people to travel longer journeys, to write voluminous travel books. This kind of writing, which was created by diplomats, writers, artists, scholars traveling around the world, is called as "travelogues" in general, shows a literary feature as well as being a historical resource.¹ Travel literature is a broad genre consisting of descriptive accounts, also known as travelogues or itineraries, telling about an individual or a group's encounter with a new place, peoples and cultures. Travelogues can present an account of a cross-cultural or transnational aspect, or tell about travel to particular regions of a country.²

When we look at the rise of the oriental travel, we must refer to the Ottoman Empire, which became a great power from the 15th century in the Mediterranean especially after the conquest of Syria and Egypt.³ The intense relations with the European states and the Ottoman dominance over the trade routes from 1580s have attracted many travellers

* Assoc. Prof., Gümüşhane University, Faculty of Letters, Department of History, oyilmaz1978@gmail.com

¹ Winfried Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi*, Trans. Jasmin Traub, Ankara: Dost Kitabevi, 1998, p. 8.

² Özgür Yılmaz, "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28/2, İzmir 2014, pp. 599-606.

³ Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, p.16.

to the Ottoman lands.⁴ In the 18-19th century, a remarkable increase was seen in the quantities of travelogues on the Orient. At the end of the 18th century, the establishment of the British administration in India, the occupation of Egypt by the French, and the British-French competition led to an unexpected increase in the number of travels to the East. Moreover, the travellers published voluminous travelogues to satisfy European readers who were ready to read all kind of travel literature. This process played a key role in the emergence of a scientific discipline called "orientalism". As a product of the West's defining process of the East, orientalism became a means of establishing the western hegemony over the Eastern cultures by the end of the 19th century. The European traveller's systematic study of the East led to systematic abuses in cultural and political matters too.⁵

From the 18th century onwards, the western perception about the East has also begun to change, and the western travellers have found a stable and idle eastern world against the developments in Europe. In other words, a more distinctive Oriental concept has emerged in the eyes of the west. This was the result of the political and economic developments of the period and the influence of the dominant ideologues. Colonialism and imperialism, which reached the zenith in the 19th century, changed the structure of travelogues and the improvement of travel conditions thanks to the railways and steamboats during this century strengthened the ties between the east-the west.⁶ By the end of this century, because of the scientific developments, the traveller in the classical period has left his place to the experts according to their profession as geologists, geographers, archaeologists, diplomats and historians, and thus they have produced works based on more important and scientific data.

There was a close relationship between travels and diplomacy as observed in the emergence of many travelogues. Diplomacy and commercial interests intertwined from ancient times, and embassies between rulers to discuss matters of politics and trade have generated informal travelogues, diaries, or letters outside the official reports sent back to ambassadors' masters. The earliest recorded diplomatic missions took place when the kings of Babylonia, Assyria and Egypt sent envoys to negotiate with other ruler. Although little is known about earliest trade missions, one of the first was in ancient Egypt. In the Christian era, papal missions to convert the "enemies of Christ" often used by members of religious orders-Dominican and Fran-

⁴ On this topic see Gerald MacLean, *The Rise of Oriental Travel: English Visitors to the Ottoman Empire, 1580-1720*, Hamshire: Palgrave Macmillan, 2006; Michele Longino, *French Travel Writing in the Ottoman Empire: Marseilles to Constantinople, 1650-1700*, New York: Routledge, 2015.

⁵ Fatma Acun, "Seyyah Söylemi ve Trabzon'a Gelen Yabancı Seyyahlar", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, (3-5 Mayıs 2001)*, V. I, Trabzon: Trabzon Valiliği, 2002, p.146.

⁶ Löschburg, *op.cit.*, pp. 112-118.

ciscans and later the Jesuits- as ambassadors to make contact with rulers whose subjects were viewed on the basis of total ignorance, as likely candidates for conversion. On the secular and commercial front, the most famous medieval westerner who visited the courts of Far East was Marco Polo. Nevertheless, outward embassy traffic was not confined to Christian Europe. One of the greatest medieval travellers was the 14th century scholar Ibn Battuta who journeyed throughout Islamic world. Another Islamic traveller was Ibn Haldun employed by Nasrid Sultan Muhammed V of Granada as ambassador to Pedro Cruel of Castile in 1360s. In the Far East, the Chinese court also sent ambassadors to Malay Peninsula for commercial and diplomatic missions in 15th century. Some of the most important reports were written by Jesuits who were attached often for a long periods to the courts of foreign powers.⁷

Modern diplomacy emerged in Renaissance Italy where the princes of nation-states of the country engaged deeply with diplomacy that they involved frequent exchanges of ambassadors. However, it could be said that diplomatic activities intensified after the fall of Constantinople in 1453, by alliance attempt of the Byzantine emperors with Catholic powers of Europe. After the ad hoc period of the diplomacy, from the mid-fifteenth century the Venetians opened the period of the permanent diplomacy by appointing commercial representations as baylo, in other words trade consuls. Other powers of Europe followed the Venetian's' practise and maintained permanent presence in foreign capitals. For this reason, the developments of permanent diplomacy can be followed also in the Ottoman capital from the mid-fifteenth century. Apart from the power base of the Muslim threat to the heart of Europe and centre of vast trading empire, the Ottoman capital was really the focus of the diplomatic activity from the sixteenth century onward. So many ambassadors and other diplomatic representatives, besides their official reports, recorded their impressions as travelogues.⁸

Ambassadors and pilgrims were the most important group of travellers during the 15-16th centuries. Other servants, who were working under the patronage of embassies, as interpreters, accountants, traders, religious officials, pharmacists, researchers, clergy, priests, orientalist and archaeologists, chamberlains, prisoners and slaves, followed them. They prepared so many travelogues concerning the Ottoman Empire and created an interesting source of information on the history of Ottoman diplomacy, international affairs and the Ottoman social and economic life.⁹

⁷ Martin J. Manning, "Diplomatic and Trade Missions", *Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia*, Ed. Jennifer Speake, New York: Routledge, 2003, pp. 339-341.

⁸ Manning, *op.cit.*, pp. 339-341.

⁹ Esin Yurdusev, "Studying Ottoman Diplomacy: A review of the Sources", *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional?* Ed. A Nuri Yurdusev, New York: Springer, 2004, p. 181.

As for the Persian example, it is possible to see the characteristics of this country and its differences as compared to the Ottoman Empire. As Wannell stated that, in the classical, Christian or Islamic and modern periods, Persia has been the “other” a different, fascinating challenging, sometimes as hostile area of culture and politics. The western travel literature approached it from different point of view, because the country was totally unknown to the west. The mass travel literature on Persia was military, diplomatic and missionary. This literature tended to during the periods of the country's power and expansion. The earliest written account on the country goes back to sixth-century B.C. The next important series of written sources on Persia date from after the seventh-century Arab conquest. The Mongol conquest of the central Islamic world in the 13th century inspired a series of missions to secure military alliance with Persia and Europe. The search for alliance with Persia continued in the Ottoman period as we could see in the case of Ruy Gonzalez Clavijo to Tamerlane in 1404. The European direct trade with the Indian Ocean had also increased the strategic importance of Persia. The rise of the literate mercantile middle class and the spread of printing, as well as the growing taste for luxury textiles, silks, and carpets gave enormous boost to travel writing as seen in the 17th century in Persia. In the following century, the country was visited by well-known travellers as Pietro Della Valla, Jean Thévenot, Tavernier, Chardin and Du Mans.¹⁰ However, the Afghan destruction of the Safavid capital in 1722, Persia was plunged for a long period into political anarchy, civil war, and economic and social insecurity. As a result, there were fewer western residents and visitors to Persia in the latter half of the eighteenth century.¹¹

A direct outcome of the perennial rivalries among the great western nations in the early 19th century was a number of diplomatic missions, particularly French, sent to Persia in the hope of concluding agreements with the shah. Among the first French missions, some were also engaged in research on geographical, economic, political and social aspects. Their findings brought home to the west the realization that Persia was not as highly developed, nor as populated and rich as some 17th century travelogues had led them to believe as in the example of Jaubert's travelogue, and the maps that sometimes accompanied the accounts showed a considerable part of the country as barren and deserted.¹² From the British side, many more British wrote about their travels in Persia during the first half of the 19th century: army officers going home or returning to India from leave, other officers on intelligence gathering

¹⁰ Bruce Wannell, “Iran/Persia”, *Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia*, Ed. Jennifer Speake, New York: Routledge, 2003, pp. 616-617.

¹¹ Nader Nasiri-Moghaddam, “France VIII. Travelogues of the 18th-20th Centuries”, *Encyclopaedia Iranica*, X/2, p. 146.

¹² *Op.cit.*, p. 146.

missions, diplomats and their staff, members of military missions and of exploratory expeditions.¹³

The history of the relations of France with Persia goes back to medieval times. In the early middle Ages, Persia was perceived by the French mostly through biblical, Greek, and Latin sources. During the Crusades, which were sanctioned by the papacy and launched by the Franks, all Muslim countries, including Persia, were considered enemies of Christianity. The Mongol invasions, despite their calamitous effects, permitted the renewal of contacts between the east and the west, with France playing a leading part. Europe's foremost motivation was to Christianize the Mongols, as it had earlier barbarian invaders. Dominican and Franciscan missionaries were sent to Il-khanid Persia. Missions and ecclesiastical sees were established at Soltaniyeh, Maraga, Tabriz, and Tiflis. Christian missionary activity, diplomacy, commerce and travel continued in the following centuries. In the Aq Qoyunlu period, the European states were trying to establish political and commercial ties with Tamerlane and Uzun Hasan against the rising Ottoman danger.¹⁴ In the Safavid period, the Ottoman-French relations prevented the French from establishing direct relations with the Safavids. Although it caused the reaction of the Ottoman government, the first attempt to establish direct Franco-Persian was made in the reign of Louis XIII. Deshayes de Courmenin went to the Safavi palace and saw the shah, but he could not gain a very important achievement in terms of Franco-Persian relations.¹⁵

However, despite this political failure, Catholic missionaries settled in Persia and the French Capuchins activities achieved to establishment of the French in this country. French missionaries played an important part as informants for travellers, merchants, and diplomats. In the beginning of the 18th century, French-Persian relation was carried out by semi-official merchant as Jean Billon de Canserille, Jean-Baptiste Fabre, Marie Petit and Pierre-Victor Michel. In this process, the first Persian embassy Muhammed Riza who was sent to France reached Paris in 1715 to negotiate a new Persian-French treaty. However, with the fall of the Safavid dynasty shortly afterwards in 1722, the advantages were not enforced and there was no increase in French trade with Persia. Shortly after the Persian embassy's reception, Louis XIV's death in 1715 coincided with the decline of the Safavids. Once again, France tried to further its political and commercial links with Persia through the enforcement of the renewed treaty. But French endeavours to establish relations with Persia remained cautious and limited. Despite that, France tried to play an

¹³ Denis Wright, "Great Britain VII. British Travelers to Persia", *Encyclopaedia Iranica*, XI/3, p. 246.

¹⁴ Jean Calmard, "France II. Relations with Persia to 1789", *Encyclopædia Iranica*, X/2, p. 127.

¹⁵ René Pillorget, "Louis Deshayes de Courmenin et l'Orient musulman (1621-1626)", *Cahiers de l'Association internationale des études françaises*, 27, Paris 1975, p. 67.

important part in post-Safavid external policies of Persia sometimes as a mediator between Russia, Turkey and Persia sometimes to arrange Turco-Persian alliance against Russia. Cultural links between France and Persia, though gradually developing throughout this period, suffered at times because of ruptures in diplomatic and commercial relations. In the Safavid period and its aftermath, Franco-Persian relations remained mostly under the control of the French ambassadors to the Porte.¹⁶

After this introduction part on the travel literature, the rise of travel related to the East and especially the brief introduction of French relations with Persia, the following section of this study will focus on the activities of French alliance with Persia in the framework of Napoleon's eastern policy and will examine the emergence process of the Persian mission of Jaubert according to secondary sources on this topic. Jaubert's journey to Persia and the following sections are based on Jaubert's travelogue, *Voyage en Arménie et en Perse, fait dans les années 1805 et 1806*, which was published in 1821.¹⁷ In this context, the content of the study is formed according to Jaubert's book. In these parts, we will focus on Jaubert's journey on the Ottoman and Iranian lands, the difficulties, which he faced, and the impression of the traveller on the Ottoman and the Persian sides. The mission of Jaubert by Fath-Ali Shah and his observation on Persia in many respects are summarized according to Jaubert's work in the section. In the last part, the journey of the traveller from Persia to Finkenstein is examined. As it will be seen in the text, the study revealed new findings about the difficulties which Jaubert faced in Bayezid from the correspondences of the French Consulates in Trabzon. To sum up, the study is largely based on the work and impressions of Jaubert. It can be said that, in the framework of travel literature, the rise of Oriental travel and the French attempt to alliance with Persia in Napoleon's reign, the study aims to make brief evaluation of Jaubert's work on his Persian mission. The other secondary sources and French archival documents are used, though the study is based on largely Jaubert's work.

¹⁶ Calmard, *op.cit.*, pp. 129-131.

¹⁷ For the analysis of Jaubert's travelogue in French see *Nouvelles Annales des voyages, de la géographie et de l'histoire*, publiées par MM. J.B. Eyriès et Malte Brun, Tome XIII, Paris: Librairie de Gide, 1822, pp. 236-255; For English see M. Jomard, "Analysis of the Travels of M. Amedee Jaubert, in Armenia and Persia, in 1805 and 1806", *The European Magazine, and London Review*, Vol. 82, London: Philological Society of London, 1822, pp. 137-143; Jaubert's travelogue translated to German in 1822, see Pierre-Amédée Jaubert, *Reise durch Armenien und Persien: in den Jahren 1805 und 1806*, Weimar 1822; And to Dutch in 1823, see Pierre-Amédée Jaubert, *Reis in Armenië en Perzië, gedaan in de jaren 1805 en 1806*, Amsterdam 1823.

1. The Background of Jaubert's Mission: Napoleon's Persian Policy

In the last years of the 18th century, significant changes were seen in terms of internal and external policy of France and Persia. Despite the hostility of Catherine the Great of Russia towards both Persia and the French Revolution, the ascendancy of the Qajars in Persia and the changes brought about by the French revolutionary government in 1789 did not at once lead to any closer ties between the two countries. From late 1795, Persia became part of French projects against British India. Napoleon had viewed his Egyptian campaign (1798-99) as a foothold to launch a conquest of India.¹⁸ He is also said to have combined with the Tsar Paul I a joint attack on India. From the renewal of the Franco-Ottoman relations with the Treaty of Paris in June 1802,¹⁹ he sought information on Persia. Diplomatic overtures towards a Franco-Persian alliance were made through General Brune,²⁰ French Ambassador at Constantinople.²¹ The main mission of General Brune was not only deal directly with the sultan and beyond but to establish the first relations of France with Persia.²²

From October 1803 onwards, France's interest in Persia intensified. Talleyrand, the Foreign Minister, directed Jean-Francois Rousseau,²³ the French commissioner for commercial relations in Baghdad, and his colleague in Aleppo, Louis-Alexandre de Corancez. The main duty of these officials was to provide detailed information on Persia's force, its dispositions and the character of rulers and to provide regular information flow from that country. Precisely in this period, an important event occurred that Persia sought for help of France. In 1804, General Tsitsianov, Governor of Georgia, seized the Persian

¹⁸ Iradj Amini, "Napoleon and Persia", *British Institute of Persian Studies*, 37, London 1999, p. 109; For more detailed information on the Napoleonic period of Franco-Persian relations, see Iradj Amini, *Napoleon and Persia: Franco-Persian Relations Under the First Empire*, Washington DC: Mage Publishers 1999.

¹⁹ For this treaty, see Comte de Saint-Priest, *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie et sur le commerce des Français dans le Levant*, Paris: Librairie de la Société Asiatique, 1877, pp. 523-537.

²⁰ For the ambassador's mission in Constantinople, see P. Coquelle, « L'ambassade du maréchal Brune à Constantinople (1803-1805) » *Revue d'histoire diplomatique*, XVIII/1, Paris 1904, pp. 53-73.

²¹ Jean Calmard, "Gardane Mission", *Encyclopædia Iranica*, X/3, pp. 292-297; Brune was instructed by the French government to collect detailed information on different Ottoman provinces and sent to French cabinet. Besides, Brune had to make observations about Persia, see Henri Dehérain, "Lettres inédits de membres de la mission Gardane en Perse (1807-1809)", *Revue française d'histoire d'outre-mer*, Tome XVI, 15, Paris 1923, p. 249.

²² David Vinson, « "Napoléon en Perse" : la mission Jaubert (1805-1807) Entre expérience viatique et contexte diplomatique, » *Astrolabe*, 20, Paris 2008, (<http://www.crlv.org/viatica/juilletaoût-2008/«-napoléon-en-perse-»-la-mission-jaubert-1805-1807>).

²³ Rousseau was the writer of the unpublished manuscript under the title of "*Tableau général de la Perse moderne ou mémoire géographique et politique sur la situation actuelle de cet empire*", and was another important source of information on Persia in this period. Irene Natchkebia, "Unrealized Project: Rousseau's Plan of Franco-Persian Trade in the Context of Indian Expedition (1807)," *Studies on Iran and The Caucasus: In Honour of Garnik Asatrian*, ed. U. Bläsing, V. Arakelova, M. Weinreich, Leiden: Brill, 2015, pp. 115-126.

fortress of Ganja in Azerbaijan and was about to besiege Erevan under Persian possession. In this case, Fath-Ali Shah applied to assistance of Britain in accordance with the terms of the 1801 Anglo-Persian treaty. However, the shah could not see the support of British assistance that he had expected. Therefore, Fath-Ali Shah did not have other option of asking for help from the French.²⁴ From this possible alliance, each side had their own expectation. Fath-Ali Shah hoped Napoleon might help him recover Georgia, while the latter thought that closer ties with Persia might facilitate the defeat of Russia and open the way to India.²⁵ Fath-Ali Shah wrote a letter to Napoleon and gave it to an Armenian called Ossep Vassilovitz to hand over to the French ambassador in Constantinople. Vassilovitz delivered the Shah's letter to Pierre Ruffin, the embassy's Counsellor and informed him of the situation in Persia and of the character of the shah.²⁶

In this period, apart from the arrange French-Persian relations, the most important occupations of the French embassy at Constantinople was the relation between Selim III and Napoleon. Under pressure from the British and the Russians, Selim III having refused to acknowledge the imperial title of Napoleon, the French ambassador in Turkey decided to quit his post in protest. In such a diplomatic atmosphere, the French took a new step and decided to send Jaubert to Constantinople, near Brune, to transmit the news of his coronation to Selim III and to negotiate the recognition of the imperial fact by the Ottoman sultan. As soon as Jaubert arrived in Constantinople, he began to look for a suitable interview facility to give the letter of the Nopoleon to Selim III. According to Jaubert, however, the increasing Russian influence after Brune's departure from the capital prevented him to reach this opportunity. Finally, Jaubert had an occasion to meet with Selim III in Kağıthane and he was well received by Selim III and conveyed the letter of Napoleon. Therefore, he fulfilled the first part of the mission.²⁷ However, the more important and more difficult Persian mission of Jaubert was beginning. Suspected the reality of Ossep Vassilovitz's letter, Napoleon wanted to confirm whether the letter was true. As we cited above, Napoleon, who wanted to make a military alliance with Persia against the British and Russians by making use of this opportunity, charged Pierre Amédée Jaubert to examine the situation and make preliminary preparations for the treaty which would be signed with the shah.

Before proceeding with Jaubert's mission in detail, it is important to be informed about his career that he can give us an idea of why Napoleon chose

²⁴ Amini, *op.cit.*, p. 112; Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar (1800-1830)*, İstanbul: Gökkuşbu, 2008, p.118.

²⁵ Florence Hellot-Bellier, "France III. Relations with Persia 1789-1918," *Encyclopaedia Iranica*, X/2, p. 131.

²⁶ Amini, *op.cit.*, p. 112.

²⁷ Jaubert, *op.cit.*, pp. 3-4.

Jaubert. He was born in Aix-en-Provence, 3rd June in 1779. He studied Turkish, Arabic, and Persian languages for two years (1796-98) with Sylvestre de Sacy at the École des Langues Orientales in Paris, and then was appointed interpreter with the title “jeune de langues” at the French legation in Constantinople. Then he took part, as the interpreter, in Napoleon’s expedition to Egypt (1798-99) and in 1799, he became the senior interpreter in the service of Napoleon. He taught for two years (1800-01) at the École des Langues Orientales, before accompanying French troops in 1802 in their expedition to Alexandria in Egypt.²⁸ On his return to France in 1803, he was appointed secretary interpreter at the Ministry of Foreign Affairs and professor of Turkish language at the École des Langues Orientales. As we mentioned above, in 1804, he was charged to announce to Sultan Selim III that Napoleon had been crowned emperor. In March of the following year, he was sent to Persia to establish an alliance with Fath-Ali Shah against England and Russia.²⁹

After returning to France from the Persian mission, Jaubert received many privileges from Napoleon Bonaparte: the cross of chevalier of the Légion d’honneur, the title of Chevalier of the Empire in May 1808, and the position of Master of the requests at the Council of State in 1810. During the period known as Hundred Days between March 8 and July 1815, Jaubert occupied the position of the “Chargé d’affaires” of France in Constantinople. That was why the next French regime did not appreciate his services and he was dismissed. Afterwards, he devoted his time to linguistic research and to teaching. In 1818-19, with government aid, he embarked on a new trip to Tibet, from whence he succeeded in introducing into France 400 Kashmir goats. He was once again sent to Istanbul by King X. Charles in 1830 for the determination of the Ottoman-Greek border.³⁰ Jaubert spent the rest of his life in study, in writing and in teaching. In the same year, he joined the Académie des inscriptions et belles-lettres while teaching as the professor of the Persian language in the Collège de France. In 1834, he was named president of the Société asiatique. In 1841, he was appointed “Pair de France” in the Chambre des Pairs in Paris. He became Chevalier of the Légion d’honneur (1845) and was president of the Société asiatique until 1847. He died in Paris on 28 January 1847 and was buried in the Père-Lachaise cemetery.³¹

In September 1805 and June 1806, the French envoy Jaubert and the

²⁸ For more detailed information on Jaubert, see. M. Sedillot, “Notice sur P. Am. Jaubert,” in Pierre Amédée Jaubert, *Voyage en Arménie et en Perse, précédé d’une notice sur l’auteur, par M. Sedillot*, Paris: E. Ducrocq 1860, pp. I-XXVII.

²⁹ Nader Nasiri-Moghaddam, “Jaubert, Pierre Amédée Émilien-Probe”, *Encyclopædia Iranica*, XIV/6, p. 593.

³⁰ Semavi Eyice, “Jaubert, Pierre Amédée Jaubert, *DİA*, vol. 23, 2001, pp. 576-578 ; Jaubert, *op.cit.*, p. XVIII.

³¹ Nasiri-Moghaddam, *op.cit.*, p.593.

army officer Antoine Alexandre Romieu were instructed to present letters from Napoleon to the shah of Persia. When we look at Napoleon's instructions in this regard, it can be seen that these two officers explain in detail how they should go to Persia.³² When Jaubert was waiting for his journey to Persia, Alexandre Romieu arrived in Constantinople on May 20, 1805. Both were therefore charged with a common mission with similar expectations and instructions, but for safety reasons they had to follow different routes. Moreover, Romieu, unlike his "co-emissary", a recognized orientalist and former chief interpreter of the Egyptian expedition, did not master any of the languages used in the countries to be crossed and, apart from his short experience in the Ionian Islands, he knew very badly the oriental habits and customs. Despite the secrecy surrounding the mission Romieu, the English consul in Baghdad, Harford Jones, was quickly informed by his Persian intermediaries and his colleague in Alep, Barker, tried to prevent Romieu and his entourage from reaching Persian capital. Accompanied by the young interpreter, Georges Outrey, Romieu set out on 15 June 1805 for Tehran via Halep, Urfa, Diyarbakir, Mardin, Musul, Kerkuk, Hamedan, and Qazvin. Despite dangers which came chiefly from the hostility of local populations and the intrigues of English agents, Romieu arrived in Tehran on September 25, 1805.³³

In the Persian capital, Romieu met the shah and his ministers, and wrote correspondences and various diplomatic memories. According to Amini, in his correspondences, Romieu saw little interest in an alliance with Persia. In Romieu's opinion, the only point of such an alliance would be on the one hand to prevent Russian expansion, and on the other to reserve the remains of the Ottoman Empire.³⁴ Interestingly, however, Romieu died in October three months after his arrival. There was amid rumours that he had been poisoned

³² "The person I intend to send to Persia is Adjutant Commandant Romieu. Have him give the same instructions as M. Jaubert, and let him go as soon as possible? If it happened that M. Jaubert had not left Constantinople when he arrived there, they would concert together, and set out at a great distance from each other, and by different roads. M. Romieu might well pass through Trebisonde; but if he were to pass through Bagdad as well, he ought not to set out at the same time as M. Jaubert, so that if accidents should happen to one, the other would overcome them. You will not fail to inform him that the principal object of his journey is to learn of the situation of Persia, and of the course of the governors who exist there, province by province, and to recognize to what extent his forces are mounted. He must, if possible, travel the banks of the Araxes and push to the Russian frontiers. He will take information on past events, and, lastly, on all that may enable me to know the country well. He will be very reserved, however, in talking with the ministers and the Emperor (Fath-Ali Shah), he will say that I want to enter into a covenant with him and offer him succor". Vinson, *op.cit.*, (<http://www.crlv.org/viatica/juilletaoût-2008/«-napoléon-en-perse-»-la-mission-jaubert-1805-1807>).

³³ David Vinson, "« Napoléon en Perse » : la mission diplomatique Romieu: Un « lieu de mémoire » viatique au début du XIXe siècle," *Astrolabe*, 26, Paris 2009, (<http://www.crlv.org/astrolabe/juilletaoût-2009/napolé-en-perse-la-mission-romieu>).

³⁴ Amini, *op.cit.*, p. 112; Vinson, *op.cit.*, (<http://www.crlv.org/astrolabe/juilletaoût-2009/napolé-en-perse-la-mission-romieu>); Calmard, *op.cit.*, pp. 292-297.

by agents in the service of England. Because, Romieu had already accused the British consul, Barker, in Aleppo of having attempted to assassinate him during his trip to Persia.³⁵ Thus, as the first diplomat of Napoleon to the court of Persia to seek Franco-Persian alliance, Romieu's mission did not reveal the expected results. Nevertheless, after Romieu's death, his assistant, Georges Outrey returned to France with the news that the Shah intended to send an ambassador to Paris.³⁶

2. A Perilous Journey of Jaubert to the Persian Border

After this information, let us return now to the details of Jaubert mission. According to Jaubert's travelogue, "in order to ensure the success of the journey, it was important that the motive should not be disclosed. The Shah of Persia desired it, and it was known that the Sublime Porte did not wish European travellers to pass through its provinces of Asia; Moreover, it was reasonable to suppose that the agents of England and Russia, employed in the Ottoman Empire, would neglect nothing to defeat such a mission, if they knew its object". For these reasons, Jaubert left secretly Paris on the 7th of March 1805. He crossed Germany, Hungary, and Transylvania diligently, and arrived at Bucharest on the 2nd of April. He passed to Nessebar, from there he took the road to the Black Sea coast by Süzebolu, İğneada, and Kiyıköy, which exposed him to less danger than those of Edirne. Jaubert followed this direction to a short distance from Constantinople, and after the thirty-fifth day journey, he arrived on the 10th of April in the Ottoman capital. After completing the first part of the mission there, Jaubert began preparations for the voyage to Persia. M. Ruffin, counsellor of the Embassy, assisted him for preparations and Jaubert concerted with the Armenian, Ossep Vassilovitz, who had brought the Shah's letter and had waited at Constantinople for an answer. However, it was not easy to decide which route to choose for the voyage. Jaubert who contributed to the anarchic environment in Anatolia and the British entrances in Baghdad decided to go to Trabzon by sea and then to proceed to Persian capital. Jaubert had to stay in Constantinople for more than a month to get the necessary preparations. Finally, accompanied by the Armenian guide, a Tartar and a French servant Jaubert left Constantinople and after seven days journey, he reached Phase (Faş) and from there to Trabzon.³⁷

In fact, Jaubert's preference was not in vain that Sinop and Trabzon were

³⁵ David Vinson, "« Napoléon en Perse » : genèse, perspectives culturelles et littéraires de la mission Gardane (1807-1809)", *Revue d'histoire littéraire de la France*, 109/4, Paris 2009, pp. 882.

³⁶ P. Avery- G. R. G. Hambly- C. Melville (Ed.), *The Cambridge History of Iran*, vol. 7, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 380.

³⁷ Jaubert, *op.cit.*, pp. 5-6.

hosting the French consulates since 1803.³⁸ Therefore, we can say that Jaubert should be encouraged by the presence of French officials at these ports. At his landing at Trabzon, he handed to the French consul, Pierre Dupré, the letters of recommendation. In this letter Jaubert was only qualified as “a merchant” who travelled for his business. It is interesting to say that Pierre Dupré’s correspondence does not include any information on Jaubert’s visit to the city and the permission for travel from the governor of the city in this period.³⁹ It is possible to explain this situation as follows: At that time, that Dupré had an influential competitor, Roubaud, who was also French citizen, but was in charge of Russian interests in Trabzon. Dupré occasionally blamed Rubaud who was appointed later by the Russian government as consul in the city, for his intrigues as to seize the Dupré’s letters and get him out of Trabzon in accordance with Russian politics.⁴⁰ Probably because of the confidentiality of Jaubert’s mission, Dupré chose not to mention French diplomat in his reports.

Jaubert had chosen a very inappropriate time to travel to Persia. There was a complete atmosphere of chaos and turmoil in Anatolia during this period. The turmoil caused by the rebellion of Tayyar Mahmud Pasha had an effect on the eastern part of Anatolia as well as on the central Anatolian region.⁴¹ As for Trabzon, the governor of Trabzon, Memiş Ağa was at war with the inhabitants of the country. Therefore, as Jaubert stated in his travelogue, Memiş Ağa had warned French consul Dupré who introduced Jaubert to himself.⁴² After three or four days stay in Trabzon, Jaubert took the permission from Memiş Ağa to depart the city. He left Trabzon and arrived in Erzurum on June 19 after an 8-day trip. Jaubert dressed in Armenian clothes for fear that he could be recognized in the city. His guide had assured him that the inhabitants of Erzurum were the most fanatical and intolerant of men. But despite this camouflage, Jaubert was recognised by Ahmed Bey, intendant governor of the custom-house, who had received many civilities from the French army in Egypt six years before, after having been stripped of everything by the Arabs;

³⁸ For more and detailed information on the French consulates in these ports, see Özgür Yılmaz, “Güney Karadeniz’de Yeni Fransız Politikası: Pascal Fourcade ve Sinop Konsolosluğu (1803-1809)”, *Cahiers balkaniques*, 42, Paris 2014, pp. 223-268; Özgür Yılmaz, “Trabzon’da Fransız Varlığının İlk Dönemleri: Pierre Jarôme Dupré’nin Trabzon Konsolosluğu (1803-1820)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, Trabzon 2016, pp. 87-120.

³⁹ For the Dupré’s correspondences, see AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Tome 1-2; AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 1-2, (1801-1824).

⁴⁰ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 1, Dupré to Talleyrand, Trabzon, 5 July 1806.

⁴¹ For the Tayyar Mahmud Pasha’s rebellion from the French perspectives, see Yılmaz, Pascal *Fourcade ve Sinop Konsolosluğu*, pp. 243-251; Yılmaz, *Jarôme Dupré’nin Trabzon Konsolosluğu*, pp. 98-103.

⁴² “What does this infidel want? Does he not know that the roads are impracticable, and does he think me to believe that the only lure of mediocre gain determines him to risk his life to arrive a few hours earlier in Armenia? If the declaration he made is “true, let him take patience, if it is not, let him go; I shall be able to discover the object of his journey”. Jaubert, *op.cit.*, p. 9.

fortunately, it was Jaubert, then secretary to the interpreter who had transmitted to him the papers of the French general. Jaubert was quite well received by Ahmed Bey in a way that he had never expected and learned from Ahmet Bey how he would leave the city. Thanks to Ahmet Bey's help, Jaubert was able to make his way from Erzurum on June 29.⁴³ Even if he was exposed to the threats of the Kurdish bandits, especially at nights, he was able to reach Bayezid.

In Bayezid, Jaubert was coldly welcomed by Mahmud Pasha, bey of the region, and the pasha was also suspicious of them. Indeed, the pasha retained the tartar and Armenian as prisoners. This latter, being put to the torture, confessed the object of the journey, and was soon after strangled. In this way, the pasha realized that Jaubert did not also intend to go to Yerevan, but he was a European who was sent to the Persian capital with his valuable gifts. Jaubert, obliged in his turn to make some confessions, was reassured by the insinuating manners of Mahmud who promised him help and protection, and even gave him an escort, Halil Ağa, to accompany him to the place of his destination to Erivan.⁴⁴

Accompanied by the Tartar and two servants Jaubert departed under an escort of Kurds, but deprived of the assistance of his Armenian guide. The escort soon increased; every moment fresh soldiers arrived. At length they crossed the river which run at the foot of Mount Ararat, and served as a frontier to the Turkish possessions; they landed and while Jaubert was congratulating himself on his arrival in the Persian territory, he was suddenly surrounded by the Kurds; one seized him in the middle of his body, another tied his arms, and a third disarmed him. They blindfolded him, turned his face towards the ground, and bound in the same manner his servants and the Tartar. They then carried them all into a solitary valley. Some hours after, Jaubert and his attendants were conducted to a lonely castle, where Mahmoud expected them. Mahmud Pasha pretended to have received from Constantinople an order to seize Jaubert and his servants. He afterwards caused him to be thrown into a frightful with his three companions.⁴⁵

Jaubert and his three companions spent three months in the dungeon in very bad conditions. The pasha, to avoid the reproaches of the Porte or the vengeance of Persia, propagated false reports; but he still hesitated to make an end of his victims. Such was their horrible situation, when all at once the plague broke out at Bayezid, which had not appeared for twenty-four years. At

⁴³ M. Jomard, "Analysis of the Travels of M. Amedee Jaubert, in Armenia and Persia, in 1805 and 1806", *The European Magazine, and London Review*, Vol. 82, London: Philological Society of London, 1822, p.137; Jaubert, *op.cit.*, p.14.

⁴⁴ Jaubert, *op.cit.*, pp. 26-30.

⁴⁵ Jaubert, *op.cit.*, pp. 38-51.

that time, Bayezid was divided into a high city inhabited by the Kurdish tribes, and each occupied a separate quarter and in the city, inhabited by the Armenians. It was in the upper part that the contagion caused the greatest ravages. The alarm was at the harem and Mahmud Pasha attacked by the plague and in a short time he was the victim of the disease. Last successor was his son Ahmet Bey who was condemned the prisoners to death. However, fortunately Ahmed Bey who was struck with the contagion died too. At this moment, there was a development that would end Jaubert's bondage. The governor of Erivan had sent for him to Bayezid a courier who informed that the shah of Persia would menace the town with the whole weight of his vengeance if they did not restore him to liberty. Ibrahim Bey, successor of Ahmed Bey, wrote to Constantinople for the prisoner's situation. The answer of the Porte soon arrived from Constantinople that ordered Ibrahim Bey to send Jaubert to the camp of Yusuf Pasha.⁴⁶ Thus, Jaubert miraculously saved from an apparently inevitable death. According to Jaubert, his captivity began on the 5th of July 1805, and ends only on the 14th of March of the following year, the day of his arrival at Yusuf Pasha's camp, in other word, an interval of eight months and thirteen days.⁴⁷

It must be pointed out that neither the current literature nor Jaubert's travelogue contain any descriptive information about who was the origin of this captivity in Bayezid. According to Jaubert's writing, this seems like a decision taken by Mahmud Pasha's own initiative. However, in this issue, we find interesting information in the consular correspondences from Trabzon. As we stated above, Jaubert had come to Trabzon where he was introduced to local authorities as a French merchant by the French consul Dupré. But, in the city, there was another French merchant named Roubaud who was the Russian consular candidate and charged with take care of the Russian interests. Interestingly, in his correspondences, Dupré was steady complained about Roubaud's hostility towards him and linked Jaubert's captivity with Roubaud's intrigues. In a letter of Dupré to Roussin dated on May 26, 1806, French consul stated that Jaubert brought also Ruffin's letter to Roubaud. When the Jaubert gave the letter to Robaud, he recognized him because Roubaud had seen him in Constantinople. Although Jaubert told him that he was wrong, Roubaud who delivered this secret mission to Constantinople learned the truth and informed Russian consul in Sinop.⁴⁸ Based on Dupré's comments, it is possible to say that Jaubert's bondage was a reaction of the Russian diplomacy, which did not want to see the French presence in Persia.

Jaubert moved from Bayezid on February 19 to join Yusuf Pasha's camp.

⁴⁶ Jaubert, *op.cit.*, p. 63; Jomard, *op.cit.*, p.139.

⁴⁷ Jaubert, *op.cit.*, p. 82.

⁴⁸ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 1, Dupré to Roussin, Trabzon, 26 May 1806.

The impressions on the region, which he had obtained during this journey, were included by the author as a separate section on his travelogue. In this chapter, he mentioned the Kurdish population in the region. When we look at the information of Jaubert on the region, he especially focused on the division of the Kurdish region in the north and in the south and another division of the region into two parts, one of which is comprised in Asiatic Turkey, and the other in the Persian Empire. He also mentioned Kurdish customs, their exercises, their livelihood methods, and their nomadic life.⁴⁹

Jaubert, who departed Bayezid with a cavalry escort, arrived at Toprakale on 22 February. After a hard journey from here, he reached Erzurum on March 3. Jaubert stayed in comfortably for a while here, also had the opportunity to write a letter about the situation of himself to the French consul Dupré in Trabzon after a long time.⁵⁰ Jaubert who departed from Erzurum arrived at Yusuf Pasha's camp in Suşehri. Yussuf Pasha knew Jaubert personally, having seen him in Egypt after his fatal loss at the battle of Heliopolis. He gave Jaubert a very distinguished reception, in consequence of having just received news of the great victory gained by the French at Austerlitz. He promised to send him safe to his destination and at the same time cautioned him against the politeness and agreeable manners of the Persians, who, although so much thought of in Europe, are deficient in frankness and sincerity. Jaubert's visit to the vicinity of Suşehri had also allowed him to make observations about the region. Jaubert focused on the Canik region in particular and gave valuable information about the people of Canik, the anarchic environment prevailing in the region, the struggle between Tayyar Pasha and Yusuf Pasha, and Yusuf Pasha's activities in order to provide local tranquillity.⁵¹

After seventeen days' stay, Jaubert left the Yusuf Pasha's camp on April 1, 1806 with an escort which consists of twenty men of confidence, commanded by Mustapha Ağa. After three days' march, they arrived in Erzincan, the ancient Satala, upon the Euphrates near one of the chains of Taurus. From thence, he arrived five days after in Erzurum. Avoiding the road to Bayezid, he directed his course south, towards Hınıs, Malazgirt and Van. Near Malazgirt, Jaubert met with the Yezidis who, according to Jaubert, a Kurdish tribe, are terrible to travellers, inhabit the foot of the mountain; they worship the evil spirit, and consider robbery and murder lawful. Jaubert arrived in Van where Feyzullah Paşa received him with great distinction; gave him an escort; and by one of those revolutions so very frequent among the Turks. But the pasha perished three days after, being assassinated by a rival. Jaubert left Van with

⁴⁹ Jaubert, *op.cit.*, pp. 66-78.

⁵⁰ For the the Jaubert's letter to French consul Dupré, see AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Jaubert to Dupré, 3 Floréal 14/ 14 April 1806.

⁵¹ Jaubert, *op.cit.*, pp. 88-94.

a new escort entirely composed of Kurds on the 30th of April, and directed his course towards Qotur, the last village in Turkey.⁵²

3. Voyage in the Persian Territory

Jaubert arrived in Hoy on May 4, 1806. He was able to live comfortably in the city after he explained their missions, although he faced with a very bad treatment at first in the city. According to Jaubert, a part of Hoy's population, which was approximately twenty-five thousand people, had left the city due to internal disturbances. The next day, Jaubert visited the governor of the city, Hüseyin Khan who welcomed him with politeness and showed him an interest, which perhaps his misfortunes had inspired. Jaubert was confronted with a different atmosphere in Persian side like politeness of manner, health of the inhabitants, richness and variety of cultivation, elegance of language. By way of Hoy-Marand, Jaubert he reached to Tabriz where Jaubert saw the ruins of the earthquake. In Jaubert's words, "if Chardin⁵³ were to revisit it, he would no longer know it". In Tebriz Jaubert was welcomed by Fath-Ali Khan who lodged Jaubert in his magnificent palace, a delicious residence.⁵⁴

Jaubert left Tabriz, full of gratitude for all the good treatment he had received there. Instead of going on towards Tehran, he travelled eastward, through Saidabad, Serab, and Ardebil in order to visit the camp of Abbas-Mirza. According to Jaubert's observation, in this country between Seidabad and Erdebil, the houses were built below the soil, like several parts of Armenia and Georgia where the inhabitants lodge underground. The environs of Ardebil, better cultivated than those of Serab and Chelebian, abound in excellent fruits. The city, which was located south of the mountain range, served as a warehouse for goods transported by caravans traveling from Tiflis, Derbend and Baku to Tehran and Isfahan. So, the bazaars of this city were well maintained. At Erdebil, Jaubert, who had resumed his European dress, became the object of general and disagreeable curiosity.⁵⁵

On his arrival at the camp of the young Persian prince, Abbas Mirza, on May 17, he was treated with the greatest distinction. Abbas-Mirza had recently gained some advantage over the Russians; but the renown of the victories of the French armies excited his admiration, and he wished to have a faithful account of them. By asking the following questions, Abbas-Mirza wished to inform himself of everything remarkable: "What is the power which gives you so great a superiority over us? What is the cause of your progress and our

⁵² Jaubert, *op.cit.*, pp. 95-128.

⁵³ The famous French traveler who traveled to east between the years 1664-1677. Jean Chardin, *Voyages du chevalier Chardin en Perse, et autres lieux de l'Orient*, Paris: Le Normant, 1811.

⁵⁴ Jaubert, *op.cit.*, pp. 128-145.

⁵⁵ Jaubert, *op.cit.*, pp. 146-150.

constant weakness?" Jaubert could not hide his confusion in the face of these questions and voiced his pleasure of hearing from the Persian princes such questions that he never heard in Turkey. The young Persian prince was curious about the French expedition to Egypt, the bravery of the Mamelukes, the life of the ferocious Cezzar Ahmet Pasha.⁵⁶

After spending six or seven days in Ardebil, Jaubert left the city for the Persian capital. He reached to Khalkhal and departed from there on May 24, after two days' march he arrived in Zanjan where two roads that lead from Tabriz and Ardebil to Tehran meet in. Jaubert and his entourage travelled in two days from Zenghian to Soltaniyeh, where they find remarkable ruins, not by a high antiquity, but by the immense extent of the ground, which they occupy. This aspect of Soltaniyeh was the result of civil wars. Beyond it is the fertile valley of Abhar which follows the desert of Kazvin; Jaubert was very pleased with the nature of Abher, a small village in his route after Soltaniyeh. In Kazvin Jaubert was quite well received by Baba Khan, where he witnessed a brilliant fete in honour of the birth of three princes of the blood-royal: music, poetry, illuminations, flowers, dancing, and the most delicious perfumes embellished a splendid repast.⁵⁷ He only spent two days in Kazvin, and left that city on the 2nd of June. After three days' march, Jaubert reached to the Persian capital and entered to the city with the escort of a numerous and magnificent cavalry that Fath-Ali Shah had sent him.⁵⁸ When Jaubert arrived in Tehran, another French emissary, Romieu had died in October 1805. Therefore, the French struggle to achieve the Persian alliance had interrupted about ten months. Although Romieu was of a different religion, Persians extremely affected at the sight of the body of a French warrior, and they erected for him a monument surmounted by a cupola.⁵⁹

4. Jaubert in the Persian Court

After a delay of 15 months, Jaubert finally reached to his target that and the first audience granted to him by the Shah of Persia. In his travelogue, Jaubert makes very detailed descriptions of this first reception ceremony. In his words, "They ascended by horse, preceded by a numerous and brilliant cavalry, and by various slaves. A double hedge of soldiers seated on the ground, with a gun on his shoulder, bordered the streets. The spectators stood behind, the terraces of the houses were covered with women and children. The door of the imperial palace, to which the Persian called Dar-ı Saadet, was like a

⁵⁶ Jaubert, *op.cit.*, pp. 150-172.

⁵⁷ Jaubert, *op.cit.*, pp. 173-186; Jomard, *op.cit.*, p. 141.

⁵⁸ Jaubert, *op.cit.*, p. 198.

⁵⁹ Jaubert, *op.cit.*, p. 295.

fortress, defended by a large ditch on which a drawbridge was dropped. After passing the bridge, they entered the first courtyard of the palace, which is very spacious and saw troops there, some pieces of cannon, and white horses belonged to the shah. The mane, tail and legs of these animals were painted red on the orange. Then, they reached a second door, built of painted brick, and situated at the entrance of a dark gallery, which extends to the salon of the viziers". Jaubert was received by the *teşrifatçıbaşı* and taken into the drawing-room where he encountered with the Vizier and the ministers. While he was waiting for the hour appointed by the astrologers for the audience, he was offered the *narghileh* and refreshments. In this ceremony, Jaubert was kept so far off, that he could scarcely see the throne of Fath-Ali Shah. The master of the ceremonies having announced him to the shah, he replied, "you are welcome".⁶⁰

After which a vizier conducted him to the hall of audience where he saluted the shah again. The letter that Jaubert was carrying, enclosed in a brocade bag, was then presented to the shah on a golden tray. The Grand Vizier, after having displayed this letter, read the translation, modulating his voice to make the rhythm of the phrases feel. The shah, by a peculiar benevolence, allowed Jaubert to sit down with the Persian opposite to him. The audience lasted more than an hour, because of the shah's desire to be precisely informed of the object of Jaubert mission, or because he was pleased to be able to converse with a European without interpreter assistance. Before the end of this audience, Fath-Ali Shah ordered him to see the gardens of his palace, a favour that no stranger had enjoyed until then.⁶¹

After Fath-Ali Shah's reception ceremony and the description of his palace, Jaubert begins to give information about the king's administration. Fath-Ali Shah, who reigned over Persia, was about forty years old when Jaubert arrived in Tehran. He was of an elevated stature, and of a very strong constitution. His physiognomy presents the character of that of the men of Turkestan. The shah was affable, generous; but severe to excess, and implacable in his anger. He enjoyed questioning her guests who were envoys, travellers, and dervishes, who from various parts of Asia arrive daily at his court. He had a taste for literature, and cultivated it successfully. Jaubert also mentioned political situation of Persia under the administration of the shah. When Fath-Ali Shah ascended to the throne, the Persian Empire was still shaken by the shocks of the death of Tahmas Kulu Khan. The eastern provinces of Persia did not obey Fath-Ali Shah's reign. In addition, Hussein-Khan, his brother, seemed willing to raise the standard of revolt. However, despite the political situation of the country, the greatest tranquillity reigned throughout the empire under

⁶⁰ Jaubert, *op.cit.*, p. 204.

⁶¹ Jaubert, *op.cit.*, pp. 202-210.

the reign of the shah, because the shah's orders were executed punctually. In this safety environment, the traveller could safely traverse all the roads. Referring here to the anarchy environment in Anatolia, Jaubert stated that in the Persian territory there was no longer any need to fear as in the Turkish territory by the hordes of Arabs and Kurds. In addition to these, the shah had established complete control over the palace. In Persia, the viziers were not invested with all the authority of the monarch, as they were at the beginning of this century in Turkey. On the contrary, the shah dominated everything by himself. His ministers were only entrusted with the details of affairs. In order that his ministers could not turn against him, he took care to choose them only among the mirzas or the ulemas.⁶²

Jaubert also told about the residence in the capital where he lived in the palace of Mirza-Riza-Kulu. A great number of Persian lords and Armenians, guided by curiosity and chiefly by the desire to do something agreeable to the shah, visited in the capital. The ministers gave brilliant festivals, which always took place at night. The city of Tehran was built on a low ground at the foot of the chain of the Mount Alborz. Mehmed Khan, in 1794, determined to fortify Tehran and to establish his residence in that city. Although the air, which it breathes in, was very unhealthy in summer, and that the sojourn of Isfahan ought to have seemed more agreeable to him. The fortifications of the city seemed to him very mediocre and the palace and gardens of the shah covered a considerable site; but the houses of the great have no appearance. The Persians' preferring to adorn the inside rather than the exterior of their dwellings, the mosques, bazaars, and caravanserais of Tehran were still in their former state. However, the city, at the time of Jaubert's visit, was not very flourishing, and whose inhabitants were not more than thirty thousand. The soil of the neighbourhood of Tehran, both on the east and west sides, is stony and barren; but the waters which flow from the mountains situated some distance to the north of this town, watering the intermediate plain, make it susceptible of some cultivation.⁶³

5. Sketches of Persia: Agriculture, Population, Economy, Army, Commerce and Traditions

During his sojourn, which lasted little as more than a month, Jaubert did not neglect to make observations about the country. By making extensive evaluations on Persia in many respects, we found in Jaubert's travelogue "a portrait of Persia" at the beginning of the 19th century. He first touched on the climate of Persia in relation to the agriculture of the country. According to Jau-

⁶² Jaubert, *op.cit.*, pp. 211-215.

⁶³ Jaubert, *op.cit.*, pp. 291-293.

bert, the climate of Asia Minor and that of Persia vary according to the direction of the great chain of mountains. This chain stops the clouds, which come from the Mediterranean, and makes them fall in rain in the northern part of Anatolia. In Persia, the mountains extend towards the south-east and they no longer oppose any barrier to the west winds, but allow them to run unimpeded to the plateau of Punjab and to the elevated places from which the Jihun, the Indus, and the Ganges. Dagestan, Georgia, Shirvan, Armenia, part of Kurdistan and Azerbaijan, Georgia, Ghilan, Mazenderan and the province of Aster Abad must therefore be considered as very humid countries. Therefore, the soil was rich and fertile. However, in the south of the Taurus, on the contrary, it was rare that no vapour obscures the air, which consequently was very dry.⁶⁴

The rivers of Persia which reach the Caspian Sea are extremely rapid, which proceeds from the considerable volume of their waters and from the slope of the ground; but those which water the plains of Kashan, Qom, Isfahan, and Shiraz, flow with less speed, and as they move away from their sources, they diminish instead of grow. While only a few of these rivers can reach the sea, most of them disappear in the middle of the sandy plains. The inhabitants of these arid provinces successfully applied to irrigation by underground aqueducts, which known as Qanat in Persia. Once the soil had been soaked with water, grass, wheat, rice, vegetable crops, herbaceous cotton, shrubs, fruit trees, trees to provide shade, such as the willow, the poplar, the plane tree, the abalone, grow in sight, and present a verdure all the fresher, the more agreeable, as it contrasts with the colour of the sand of the deserts. Pretty dwellings, kiosks, mosques, and palaces rose in the midst of these immense orchards. However, the population sometimes were infected by a kind of venomous reptiles that escape from the desert and breed in inhabited places. In addition, the population was exposed another inconveniences which, in summer, result from the scarcity of water, air, and the exhalations of a humid country. That's why, the inhabitants of several provinces of Persia was generally of a diseased complexion and spend a great part of their lives in different places.⁶⁵

As for the people of Persia, Jaubert said that because of almost continual disorders, the population reduced to six or seven millions who were dispersed in the various provinces of the empire. Beside this, the people of Persia consisted mainly of two different sects which one that of the nomads inhabits the mountains or traverses the deserts; the other, known by the name of Tajik, lives in fields and watered places, or resides in towns. In Persia, on the contrary of Egypt and Arabia, the nomad was not reluctant to naturalize himself in a city. The farmer embraced the kind of life and the pastoral habits of the nomads. The Muslims did not scruple to profess the most complete tol-

⁶⁴ Jaubert, *op.cit.*, pp. 216-217.

⁶⁵ Jaubert, *op.cit.*, pp. 217-220.

eration towards Christians who were resided in different parts of the empire. Jaubert, who compared Arab and Turkmen nomads with that of Persian, point out that the latter were quite different. They were subject of the prince, whoever reigns over Persia, contract even in the midst of the camps, gentleness and politeness of the inhabitants of the towns. The Persian nomads preferred the vast lands, the high mountains, as aboding places most favoured by nature. They changed their places from time to time, to breathe a new air, to experience, so to speak, at every moment, the feeling of their independence. When the inhabitants of the towns, indolent and effeminate, took up arms only in a pressing danger, the nomads were always armed and ready to fight their enemies. These nomads created also an important military force for the shah as mercenary troupes. Jaubert also mentioned some of the most important of these nomadic tribes, as well as the places they live in.⁶⁶

The class of Persian agriculturists, by their condition and the habits, holds the middle class between those of the nomads and the townspeople. A cultivator in Persia was in absolute dependence on the government. He obeys and suffers without murmuring, as long as the evil is not carried to excess; but if the trustees of public authority oppress him too strongly, he fled his fields, abandoned the paternal roof, and returned to the class of nomads. However, when he resumed his labours and pursued them with as much activity as intelligence, and when nothing disturbed him in the exercise of his industry, a Persian cultivator could easily have enriched. This richness was showing in the most mediocre villages of Persia as large and beautiful houses, containing all the superfluities afforded by opulence.⁶⁷

Jaubert described the formation of Persian towns as follows: When a chief of a powerful nomad tribe camped in a fertile valley to take possession, firstly he built houses as weak as the tents and indicated to each one the ground he ought to cultivate, and he regulates the kind of work he is entitled to expect from those who are subordinate to him. Some plant gardens, others dig reservoirs. Women occupy the housekeeping, knead the bread, spin the wool, tread felts and weave carpets. If the establishment thrives, if the chief inspiration of confidence, merchants attracted by the lure of gain, come in all directions. The huts are succeeded by dwellings proper, convenient, but open and airy. After then mosques, bazaars, and fountains are erected, and soon the camp of pastors presents the appearance of a city.⁶⁸

Another issue that Jaubert referred to was the population and economic situation of Persia. Like any voyageur who visited Persia, Jaubert firstly was influenced by the dilapidated image of the country, which was the result of fre-

⁶⁶ Jaubert, *op.cit.*, pp. 221-230.

⁶⁷ Jaubert, *op.cit.*, p. 230.

⁶⁸ Jaubert, *op.cit.*, p. 231.

quency of earthquakes. Another factor of this view was the Persian customs that they leave the paternal house when they marry and build their houses at their will as Jaubert observed in Soltaniyeh. Besides, according to Jaubert's observation, many important Persian cities as Tabriz, Isfahan, and Hamadan were in a decline compared to their former state. Contrary to the testimony of the native sources, Jaubert said that the present population and the revenues of Persia were not as much superior as they expressed. From different sources, he evaluated population of Persia as 6,562,000. As for the revenues of the shah, they were composed of the products of his domains; royalties paid to him by the governors of the provinces; customs duties levied on different goods; tributes which it imposes on the chiefs of the nomadic hordes and the princes of some neighbouring countries and presents that, in order to conciliate his benevolence, make him various governors, whether rulers or foreigners, and especially those of the Afghan province of Herat. It is necessary to add this sum horses, cattle, felts, carpets, and other objects given by the tribal chieftains that increased the revenues of the shah to seventy to eighty millions of francs. By these revenues, the shah was to maintain his army, to pay the expenses of his palace, and to give to those of his subjects, who have deserved them by their services, considerable gratuities. As for public establishments, such as colleges, mosques, fortifications, aqueducts, and bridges, they are for the most part the responsibility of the provinces, and consequently poorly maintained. With a critical approach, Jaubert stressed that the shah instead of employing these revenues in a manner more useful to the country and to the shah himself, he was thinking only of accumulating his wealth. Because, in Jaubert's opinion in the despotic states, the public interest was counted for nothing, and that the words of political economy, wisdom of administration, order and foresight were unknown.⁶⁹

Of course, another crucial observation topic of Jaubert, who was sent to Persia to seek alliance with this country for the benefit France, was the Persian military power that he studied it as their discipline, their pay, and their presumed number. The Persian troops, when on the march, live almost always at the expense of the country they traverse. The intendants of the army gave mayors of each village, recognition of the commodities, which had been consumed. However, this method generally caused the villagers to be damaged. Persian troops were armed lightly and in a manner quite appropriate to military service. As the army to went an expedition in summer, they often walked by night, by the light of torches, and by the sound of noisy music. The places of encampment and residence were assigned by the firmans of the shah. Officers who were ordered to choose suitable positions and arrange for food and forage were despatched beforehand. In this way, tents and other

⁶⁹ Jaubert, *op.cit.*, pp. 233-240.

necessities were provided before military troops arrived. As for the Persian army's ability to fight, Jaubert used rather negative expressions like "Persian had no idea on war and their troops retained no order as seen in their manner of fighting". Moreover, the army had no barracks, no military hospitals, nor stores for the supply of the army. Each cavalier was obliged, by means of the pay, ranged from 120 to 140 franc, which he receives from the sovereign, to supply himself with everything. Referring to the Malcolm's book on Persia⁷⁰, Jaubert calculated the number of the Persian army as 254.000 which consisted of guards of the shah and princes; troops supplied by the nomadic tribes; provincial militias and various corps of infantry, cavalry and artillery, exercised and dressed almost European. In this context, on the modernisation of the army, Jaubert, who also took into account subsequent developments in the country, expressed that there were some obstacles to the modernization of the army, which stemmed from the religion and the traditions.⁷¹

Placed between Europe and India, the Persians imported by land, and at little expense, the productions, and were generally satisfied with a mediocre gain, were hoping to extend their affairs by this means. Jaubert identified three major obstacles to the further enrichment of the country and the development of trade. The first was them was the practise, which allowed everyone to buy and sell for his own account. The second was the aversions, which the Persians had always had for the sea. They neglected the shorter maritime routes and preferred the passage from the most arid and dangerous deserts. The lack of maritime culture of the Persian, which resulted of such an antipathy, was doubly fatal to the country, which placed between the Caspian Sea and the Persian Gulf. The third cause was the lack of exchange. The bills of exchange and that of paper money were not unknown in Persia. However, despite these shortcomings, the industrious genius of the Persians, and the advantage afforded those by the situation of their country, which was placed between the two richest parts of the world, combined with the safety of the roads of Persia, could chance the conditions of the Persian. Jaubert who described the trade partners of the country and the products which subjected to import and export of Persia, referred also the products that France could sell.⁷²

Jaubert analysed the manners of the oriental in three chapters in his travelogue. But it can be said that, these chapters not only based on his observation in Persia, but also long years that Jaubert lived in the Turkish and the Arabic society. His oriental knowledge, that he had studied Turkish, Arabic, and Persian languages for two years, allowed him to engage with the local

⁷⁰ John Malcolm, *The History of Persia, From the Most Early Period to the Present Time*, Vol. I-II, London: John Murray, 1815.

⁷¹ Jaubert, *op.cit.*, pp. 241-247.

⁷² Jaubert, *op.cit.*, pp. 248-254; Vinson, *op.cit.*, (<http://www.crlv.org/viatica/juilletaoût-2008/«-napoléon-en-perse-»-la-mission-jaubert-1805-1807>).

population directly and compare with each other as well as European society. He stated that although the geographies and origins are different, Turkish, Arab and Persian society belong to common traditions. Focusing on the family, Jaubert tried to make accurate definitions about Persian society. The individuals who compose the family were the father, the mother, the children, the domestic servant, and the slaves. The paternal authority being more extended among these people than European society. In particular, the situation of women was the subject of Jaubert's assessments. Jaubert who criticizes misinformation by the relations of certain travellers from Europe, like stupidity, meanness, and falseness, about oriental women stressed that such an opinion would be ill founded. He also stated that oriental women were not exposed to any pressure that they had a special place in society. After further determination on the structure of oriental societies, Jaubert finally tried to make comparative evaluations between the Turks and the Persians.⁷³

6. Route to Finkenstein

Jaubert, who had quite bad experiences in his journey to Persia, did not neglect to make suggestions about his ways of travel to the east and gave explanatory information on topics such as which destinations and routes should be followed and how to travel that would be very useful for future travellers.⁷⁴

After his sojourn in Persian capital more than a month, he had a good opportunity to leave Tehran. Fath-Ali Shah used to leave the capital for military inspection of his army. For this reason, the shah left Tehran for Soltaniyeh on June 24, 1806. Jaubert accompanied to the shah's retinue; but a violent fever, caused by the unhealthy conditions of Tehran, detained him at Ali Shah Abbas. The shah's chief physician, Mirza-Chefi, received orders to take every care of him.⁷⁵ When he was still ill in Ali Shah Abbas, Adrien Dupré,⁷⁶ son of Pierre Dupré, consul of France in Trabzon, arrived in Persia and brought latest news from Europe. Thanks to the effort of Persian physicians and the regime that he followed, Jaubert recovered partly from the disease and continued his journey. He arrived at the camp at Soltaniyeh on the 5th of July and rested there nine days. In this period, he assisted for forty days at the hunting parties of Fath-Ali Shah, and at the reviews of troops, employing himself during the time with the purport of his mission. Finally, he obtained his audience of

⁷³ Jaubert, *op.cit.*, pp. 255-285.

⁷⁴ Jaubert, *op.cit.*, pp. 286-290.

⁷⁵ Édouard Driault, *Napoléon'un Şark Siyaseti*, Trans. Köprülüzade M. Fuad, Prep. Selma Günaydın, Ankara: TTK 2013, p. 161.

⁷⁶ Adrien Dupré also wrote his own work on his mission in Persia, see Adrien Dupré, *Voyage en Perse, fait dans les années 1807, 1808 et 1809, en traversant la Natolie et la Mésopotamie, depuis Constantinople jusqu'à l'extrémité du Golfe Persique, et de là à l'Irèwan*, Tome I-II, Paris: J.G. Dentu, 1819.

leave, and received magnificent presents. The Shah assured him that he much wished to be in amity with the French nation; and promised to receive with politeness all Frenchmen, who should be induced to visit Persia through curiosity or business.⁷⁷

The shah appointed Mehemed Khan, officer of the Persian army, as a mihmandar for return of Jaubert to Erzurum. With Adrien Dupré, the tatar, the servants and the baggage, Jaubert departed from Soltaniyeh on July 14. His route was nearly the same as that by which he came. The first day, they reached to Zenjan where they spent two jour. On July 23 they arrived in Tabriz where welcomed by Ahmed Khan. From Tebriz, after a four-day trip they reached to Hoy. Thence, they went to Van, then passed an arm of the Euphrates, near Tuzla, which they crossed with the help of leather bottles; and lastly, the Araxes, which is in the same mountains as the Tigris and the Euphrates and arrived in Erzurum on August 19. On August 28, Pierre Dupré informed to Ruffin, chargé d'affaires of French embassy at Constantinople:⁷⁸

"It is with greater joy that I have the honour to inform you of the arrival at Erzurum of M. Jaubert. He gave me notice of it by a pedestrian whom he sent me, ordering me to charter a ship, in order to pass immediately to your capital. A disease, which he has undergone, and of which he is not entirely recovered, has the strength to go on short days. I hope, however, to have the pleasures of receiving him in a few days, he testifies to me all the satisfaction which he experiences, the arrival of my son with him".

The next day, Jaubert departed from Kian, a large village about a mile away from Erzurum. It was near Aşkale that Jaubert met Jouannin, who was sent to him by Ruffin as interpreter of France mission in Persia.⁷⁹ Jaubert arrived in Gümüşhane on August 23, well known town for the exploitation of considerable mines which are at a short distance. From Gümüşhane, by the summer road of Trabzon-Erzurum they reached on the 24th to Stavri, which was the first Greek village to be encountered on the way from Erzurum-Trabzon. When he was in Cevizlik (Maçka) he wrote to Pierre Dupré, the consul of Trebizond, a letter to welcome him on the way. The next day Jaubert and his retinue arrived in Trabzon where Jaubert saw the Black Sea that reminded him the Retreat the Ten Thousands of Xenophon.⁸⁰

According to French consul Dupré's correspondences, Jaubert resided in Trabzon nearly a week. During his stay, he was accompanied by Dupré.

⁷⁷ Jaubert, *op.cit.*, pp. 301-310

⁷⁸ AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré to Ruffin, 28 August 1806.

⁷⁹ Henri Cordier, « Un interprète du général Brune et la fin de l'École des Jeunes de langues », *Mémoires de l'Institut national de France*, 38/2, Paris 1911, p. 340.

⁸⁰ Jaubert, *op.cit.*, pp. 325-333.

With the consul, he accepted the agent of Georgia sent by Solomon Khan.⁸¹ Of course, Jaubert's arrival at Trabzon triggered the jealousy Russian consuls, Roubaud in the city. On his report dated on September 7, Dupré informed to the French embassy that after the departure of Jaubert, he was worried about safety of Jaubert's voyage to Constantinople because of Russian ships near Trabzon. Even in his later correspondences, Dupré stated that the Russian consul did not pleased Jaubert's return from Persia, his stay at Trabzon and his departure, and referring to the mütesellim of Trabzon, he tried to prevent Jaubert from leaving the city.⁸² For the journey to Constantinople, Dupré chartered a small ship, *beşçifte*, for Jaubert and passed him Pulathane, the real port of Trabzon. Interestingly, the misfortune of Jaubert did not leave him from on his returning journey. Due to bad weather, he had to wait at the port of Pulathane for a while, and later stormy weather of the Black Sea forced the Jaubert's *beşçifte* to stay at several places on the southern coasts of the sea, as Vona and Ünye. Under these circumstances, however, was favourable to them that the ship anchored in the harbour of Kumcağız, not far from the mouth of the Kızılırmak. As the season was advancing, the sea became less navigable from day to day. So Jaubert planned to continue his journey by land at least until Sinop and sent his janissary to ask the mutesellim de Bafra for the permission. The answer of the latter was that, in view of the presence of the anarchy in the region, it was advisable to wait a few days. Under these circumstances, Jaubert spent seventeen days in Kumcağız.⁸³ As he planned, Jaubert arrived in Bafra by land; because there was no ship in the harbour, he returned to Kumcağız. Finally, after a week's compulsory stay in Kumcağız, he could find a ship to take him to Sinop on September 30.⁸⁴

When Jaubert arrived in Sinop, Fourcade, French consul in the city, was absent because of his journey to Bafra, Vezirköprü, Havza, Ladik, Merzifon and Amasya. The consul returned to Sinop and met with the French diplomat who was not still recovered from the disease. According to Fourcade, Jaubert was planning to continue his route to Constantinople by land; but he feared also dangers and intrigues of the enemy, the Russia. Because of dangers of the sea and Russian consul's manoeuvres, Jaubert and Fourcade decided to go to the port of İnebolu by land by the encouragement of the Agha of İnebolu. Profiting the Jaubert's visit in his consular region, Fourcade gave him some of the reports that he prepared from the examination he had made in this re-

⁸¹ AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré to Ruffin, 8 September 1806.

⁸² AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré to Ruffin, 7 September 1806.

⁸³ Fourcade, French consul at Sinop mentioned on Jaubert's voyage from Kumcağız to Sinop on his reports, see AMAE, CADC, CCC, Sinope, Fourcade to French Foreign Ministry, 15 October 1806.

⁸⁴ Jaubert, *op.cit.*, pp. 334-346.

gion.⁸⁵ Jaubert, who departed from İnebolu on October 15, passed Amasra and reached October 23 at Bartın. Jaubert next arrived in Ereğli, an inhospitable country, and dangerous to Europeans, of which he presented his readers with an interesting account of Allier de Hauteroche, French commissioner who could reside in town only a few months. He found at this place a forty-gun frigate which in two days carried him to Tarabya where the French ambassador, General Sebastiani, was waiting for him.⁸⁶

When he arrived in Constantinople, Mirza Muhammad Riza, who was chosen as Persian envoy to Napoleon, had arrived in the capital around the middle of September 1806. However, Talleyrand advised Sebastiani to keep him there until the Emperor had decided on the most convenient place for their meeting.⁸⁷ Jaubert and Mirza Mahmud Riza then took the direction of Warsaw, where there was a Napoleon who knew his glory. After the victories of Jena and Auerstädt, the French emperor entered Berlin and then in Warsaw, after Eylau, he fell back to the castle of Finkenstein where, at the end of April 1807, that he received in solemn audience the Persian ambassador who had previously met with the French Minister for Foreign Affairs at Warsaw. On May 4, 1807, a treaty of Franco-Persian alliance, finalize the Treaty of Finkenstein, consisting of sixteen articles was signed.⁸⁸ After the treaty at Finkenstein, our traveller, Jaubert set out from Dantzick on the 21st of June, to return to France.

Conclusion

We can evaluate Jaubert's mission from different aspect, which was a result of French attempt to make an alliance with Persia in 1805-1807. First, it is not possible to say that Jaubert's mission, which reached its goal by the Treaty of Finkenstein, revealed a long-term political benefit for French foreign policy. Even, in order to finalize the Treaty of Finkenstein, on 10 May 1807 General Gardane was charged to a new mission to Persia, as minister plenipotentiary, responsible for regulating the details of the cooperation between the two powers. However, Gardane arrived in Tehran in December 1807, six months after the peace treaty between the French emperor and the tsar, the Treaty of Tilsit on July 9, 1807. This important French diplomatic shift would naturally put the mission of Jaubert and Gardane in a false position which ultimately resulted in a resounding failure. However, partly successful mission

⁸⁵ Fourcade, French consul at Sinop mentioned on Jaubert's voyage from Kumcağiz to Sinop on his reports. See AMAE, CADC, CCC, Sinope, Fourcade to French Foreign Ministry, 15 October 1806; Jaubert, *op.cit.*, p. 353.

⁸⁶ Jaubert, *op.cit.*, pp. 335-364; Jomard, *op.cit.*, p. 141.

⁸⁷ Amini, *op.cit.*, p. 112.

⁸⁸ Aditya Das, *Defending British India Against Napoleon: The Foreign Policy of Governor-General Lord Minto, 1807-13*, Woodbridge: Boydell Press, 2016, p. 37.

of Jaubert, who published his travel account, was a good example for French diplomats who accompanied to Gardane's retinue.

Of course, not all Jaubert's travelogue focuses on his diplomatic activities. Like many other diplomats or officials who have performed official duties and prepared their works, Jaubert did not prefer to talk too much about his diplomatic activities. He did not prefer to describe the official or formal side of the mission. However, he tried to draw "a portrait of Persia" from different point of view by pointing out to the reader some very remarkable passages upon the manners, religion, usages, and actual state of Persia at the beginning of the 19th century when the competitive environment between the great powers flared up. Based on experiences of Jaubert, one could make also some comparisons between the Persian and the Turks. It is possible to say that readers, who read Jaubert's travelogue and compare picture of Turkey and Persia at the period, would prefer the latter. Since, the author preferred to reflect the Persian side more positively in his chapters. In his word "whatever the loyalty, frankness and hospitality of the Turks, a European traveller will always prefer the politeness, affability, and religious tolerance of the Persians. Considered in relation to moral qualities, the Turks form, doubtless, a more estimable people; but the Persians take it infinitely in all that contributes to make the charm of life".

As a result, if we come to the question of how we should place Jaubert and his work in other French travels to Iran, we can first say that Jaubert's mission emits an important experience for later French travellers. Although the Iranian mission does not create very important consequences for the relations of the two countries, it constitutes one of the best examples of what conditions France was trying to gain influence in Persia, as we have been also supported by French archival documents. Apart from the Russian intrigues who did not want to see France influence in Persia, there was a constant turmoil in Anatolia during the period and the Ottoman-French relations was at a very slippery ground because of Napoleon's reign. Under that circumstance, the fact that Jaubert could traversed Anatolia and reached to the Persian capital, and succeeded to return to Constantinople under unchanged political conditions make us consider Jaubert's mission successful.

Öz

Seyahatnamelerin Kaynağı Olarak Diploması: Pierre Amédée Jaubert'in İran Misyonu Örneği, 1805-1806

Seyahatnamelerin kaynakları açısından bu yazın türünün ortaya çıkmasında ilk örneklerden itibaren diplomatik ilişkilerin oldukça önemli bir yer teşkil ettiği söylenebilir. Özellikle Doğu ülkeleri hakkındaki seyahatnameler içinde Avrupalı devlet adamı, elçi veya maiyetleri tarafından yazılanlar önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Bu eserler yazarları itibarı ile diplomatik bir kaynak olarak kullanılabileceği gibi resmi olmayan bir yazın türü olmaları itibarı ile de ilgili ülke hakkında pek çok ilginç detayın bulunabileceği eserlerdir. İran hakkında çok zengin bir seyahatname literatürü söz konusudur ve bunlar İran tarihinin önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Bu seyahatnameler özellikle 19. yüzyılda belirgin bir artış göstermektedir. Bu yüzyılın başlarındaki gelişmeler dikkate alındığında, bu döneme denk gelen seyahatnamelerin İran'ın harici siyaseti açısından daha önemli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Napolyon'un İran ile ittifak arayışları bazı önemli kaynakların da ortaya çıkmasına vesile oldu. Bu çalışma Jaubert'in 1805'te başlayan İran misyonu örneğinde seyahatname yazımında diplomatik görevlerin önemi hakkında bilgi vermeye çalışacaktır.

Anahtar kelimeler: Fransa, İran, Jaubert, Seyahatnameler, Diploması, Doğu Anadolu.

BIBLIOGRAPHY

A. Archival Documents

Archives du ministère des Affaires étrangères (AMAE) (French Foreign Ministry Archives)

a) Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (CADC)

Correspondance consulaire et commerciale (CCC): Trébizonde, Tome 1 (1801-1811), Tome 2 (1812-1824); Sinop, Tome 1 (1801-1811).

b) Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN)

Archives des Postes Diplomatiques (APD): Constantinople (Ambassade), Série D: Trébizonde, Tome 1 (1803-1814); Sinope Tome 1 (1803-1812).

B. Other Sources

Acun, Fatma, "Seyyah Söylemi ve Trabzon'a Gelen Yabancı Seyyahlar", Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, (3-5 Mayıs 2001), V. I, Trabzon: Trabzon Valiliği, 2002.

Amini, Iradj, "Napoleon and Persia", British Institute of Persian Studies, 37,

London 1999.

_____, *Napoleon and Persia: Franco-Persian Relations Under the First Empire*, Washington DC: Mage Publishers, 1999.

Avery, P.,- Hambly, G. R. G.,- Melville, C. (Ed.), *The Cambridge History of Iran*, vol. 7, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Aydın, Mustafa, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar (1800-1830)*, İstanbul: Gökkuşbuğu, 2008.

Calmard, Jean, "Gardane Mission", *Encyclopædia Iranica*, X/3.

_____, "France II. Relations with Persia to 1789", *Encyclopædia Iranica*, X/2.

_____, *Voyages du chevalier Chardin en Perse, et autres lieux de l'Orient*, Paris: Le Normant 1811.

Coquelle, P., « L'ambassade du maréchal Brune à Constantinople (1803-1805) » *Revue d'histoire diplomatique*, XVIII/1, Paris 1904.

Cordier, Henri, « Un interprète du général Brune et la fin de l'École des Jeunes de langues », *Mémoires de l'Institut national de France*, 38/2, Paris 1911.

Das, Aditya, *Defending British India against Napoleon: The Foreign Policy of Governor-General Lord Minto, 1807-13*, Woodbridge: Boydell Press 2016.

Dehérain, Henri, "Lettres inédites de membres de la mission Gardane en Perse (1807-1809)", *Revue française d'histoire d'outre-mer*, Tome XVI, 15, Paris 1923.

Driault, Édouard, *Napoléon'un Şark Siyaseti*, Trans. Köprülüzade M. Fuad, Prep. Selma Günaydın, Ankara: TTK 2013.

Dupré, Adrien, *Voyage en Perse, fait dans les années 1807, 1808 et 1809, en traversant la Natolie et la Mésopotamie, depuis Constantinople jusqu'à l'extrémité du Golfe Persique, et de là à Iréwan*, Tome I-II, Paris: J.G. Dentu 1819.

Eyice, Semavi, "Jaubert, Pierre Amédée Jaubert, *DİA*, vol. 23, 2001.

Hellot-Bellier, Florence, "France III. Relations with Persia 1789-1918," *Encyclopaedia Iranica*, X/2.

Jaubert, Pierre Amédée, *Reis in Armenië en Perzië, gedaan in de jaren 1805 en 1806*, Amsterdam 1823.

_____, *Reise durch Armenien und Persien: in den Jahren 1805 und 1806*, Weimar 1822.

_____, *Voyage en Arménie et en Perse, précédé d'une notice sur l'auteur*, par M. Sédillot, Paris : E. Ducrocq 1860.

Jomard, M., "Analysis of the Travels of M. Amedee Jaubert, in Armenia and

Persia, in 1805 and 1806", *The European Magazine, and London Review*, Vol. 82, London: Philological Society of London, 1822.

Longino, Michele, *French Travel Writing in the Ottoman Empire: Marseilles to Constantinople, 1650-1700*, New York: Routledge, 2015.

Löschburg, Winfried, *Seyahatin Kültür Tarihi*, Trans. Jasmin Traub, Ankara: Dost Kitabevi, 1998.

MacLean, Gerald, *The Rise of Oriental Travel: English Visitors to the Ottoman Empire, 1580-1720*, Hamshire: Palgrave Macmillan, 2006.

Malcolm, John, *The History of Persia, From the Most Early Period to the Present Time*, Vol. I-II, London: John Murray, 1815.

Manning, Martin J., "Diplomatic and Trade Missions", *Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia*, Ed. Jennifer Speake, New York: Routledge, 2003.

Nasiri-Moghaddam, Nader, "Jaubert, Pierre Amédée Émilien-Probe", *Encyclopædia Iranica*, XIV/6.

_____, Nader, "France VIII. Travelogues of the 18th-20th Centuries", *Encyclopaedia Iranica*, X/2.

Natchkebia, Irene, "Unrealized Project: Rousseau's Plan of Franco-Persian Trade in the Context of Indian Expedition (1807)," *Studies on Iran and The Caucasus: In Honour of Garnik Asatrian*, ed. U. Bläsing, V. Arakelova, M. Weinreich, Leiden: Brill, 2015.

Nouvelles Annales des voyages, de la géographie et de l'histoire, publiées par MM. J.B. Eyriès et Malte Brun, Tome XIII, Paris: Librairie de Gide, 1822

Pillorget, René, "Louis Deshayes de Courmenin et l'Orient musulman (1621-1626)", *Cahiers de l'Association internationale des études francaises*, 27, Paris 1975.

Saint-Priest, *Compte de, Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie et sur le commerce des Français dans le Levant*, Paris : Librairie de la Société Asiatique 1877.

Üçel-Aybet, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yayınları 2003.

Vinson, David, « Napoléon en Perse » : genèse, perspectives culturelles et littéraires de la mission Gardane (1807-1809)", *Revue d'histoire littéraire de la France*, 109/4, Paris 2009.

_____, « Napoléon en Perse » : la mission diplomatique Romieu: Un « lieu de mémoire » viatique au début du XIXe siècle," *Astrolabe*, 26, Paris 2009,

_____, « Napoléon en Perse » : la mission Jaubert (1805-1807) Entre expérience viatique et contexte diplomatique," *Astrolabe*, 20, Paris 2008.

Wannell, Bruce, "Iran/Persia", *Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia*, Ed. Jennifer Speake, New York: Routledge 2003.

Wright, Denis, "Great Britain VII. British Travelers to Persia", *Encyclopaedia Iranica*, XI/3.

Yılmaz, Özgür, "Güney Karadeniz'de Yeni Fransız Politikası: Pascal Fourcade ve Sinop Konsolosluğu (1803-1809)", *Cahiers balkaniques*, 42, Paris 2014.

_____, "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28/2, İzmir 2014.

_____, "Trabzon'da Fransız Varlığının İlk Dönemleri: Pierre Jarôme Dupré'nin Trabzon Konsolosluğu (1803-1820)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, Trabzon 2016.

Yurdusev, Esin, "Studying Ottoman Diplomacy: A review of the Sources", *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional?* ed. A Nuri Yurdusev, New York: Springer 2004.

MEHMED RAUF'UN AVRUPA SEYAHATNAMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Veruschka WAGNER*

Öz

Mehmed Rauf 1851 yılında yazmış olduğu seyahatnamesinde kendi Avrupa seyahati hakkında bilgiler verir. Seyahat şekli, seyahat esnasında durdukları ve kaldıkları yerler, bunun yanı sıra görülmeye değer yerler hakkında detaylı açıklamalar yapar. İstanbul'da başladığı seyahatine, ilk uluslararası fuarın yapıldığı Londra'ya varana kadar farklı ülkeleri gezerek devam eder. Rauf, Londra'ya gidiş yolunu ve fuarı anlattıktan sonra ondan İstanbul'a dönüşü hakkında da bilgiler alırız. Bu yazıda Rauf'un seyahatnamesinde gördüklerinin değerlendirilmesinin yanı sıra anlatım tarzının da incelenmesi, aynı zamanda Londra hakkında yazılmış diğer *Seyâhatnâme-i Londra* ile kısa bir kıyaslama yapılması da amaçlanmıştır. Böylece bu iki seyahatnamenin hem içerik hem anlatım yöntemleri konusundaki ortak noktalarını tespit edebiliriz. Ayrıca makalede 19'uncu yüzyıldaki teknolojik gelişmelere değindikten sonra, genel olarak gezi kitaplarına ve özellikle Avrupa hakkında yazılan gezi kitaplarına bakılıp Mehmed Rauf'un *Seyâhatnâme-i Avrupa'sının* güzergahı ve bahsettiği yerler hakkında ayrıntılara da girilecektir. Makale, Rauf'un kullandığı anlatım stratejilerini analiz ettikten sonra adı geçen diğer seyahatname ile kısa bir kıyaslama yapılarak bitirilecektir.

Anahtar kelimeler: seyahatname – 19'uncu yüzyıl – Avrupa – Osmanlı İmparatorluğu – ilk uluslararası sergi – Londra – anlatım stratejileri

Giriş

19. yüzyılda teknolojinin gelişmesiyle hem seyahatlerin sayısı hem de bunların kalemle alınması çoğalmıştır. Sanayileşmenin bir sonucu olarak vapurlar ve demiryolları, seyahat etmeyi büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Demiryollarıyla yapılan seyahatler ile “yerin ve zamanın yok edilmesi” o yüzyılın toposu (retorik motifi) olmuştur.¹ Bu algı yeni ulaşım araçlarının hızına dayalıdır; böylece yolculuk süresi eski zamanların üçte birine düşmüştür.² Bununla birlikte sadece yolculuk süresi değil aynı zamanda yolculuk harcamaları da azalmış ve yolculuk yapan insanların sayısı artmıştır. Yeni taşıma sistemleriyle beraber şehirlerin görünüşü da değişmiştir. Garlar, köprüler ve raylar döşenmiş, yollar genişletilmiş, oteller inşa edilmiştir. Yolcu eşyaları ve elbiseleri bile değişime uğramışlardır. Demiryollarından önce gemicilikte bir devrim yaşanmıştır. 19'uncu yüzyılın başında

* Dr. Bonn Üniversitesi'nde İslam Bilimleri ve Yakın Doğu Dilleri Bölümü'nde Alman Araştırma Kurumu'nun (Deutsche Forschungsgemeinschaft) desteklediği Transottomanica programı kapsamında araştırma görevlisi. Türk-Alman Üniversitesi okutmanı. veruschka.wagner@gmx.de

¹ Wulf Wülfing, “Medien der Moderne: Londons Straßen in den Reiseberichten von Johanna Schopenhauer bis Theodor Fontane“, *Reisen im Diskurs. Modelle der literarischen Fremderfahrung von den Pilgerberichten bis zur Postmoderne. Tagungsakten des internationalen Symposions zur Reiseliteratur*, ed. Anne Fuchs and Theo Harden, University College Dublin vom 10.–12. März 1994, Heidelberg: C. Winter, 1995, s. 471 ve Wolfgang Schivelbusch, *Geschichte der Eisenbahnreise. Zur Industrialisierung von Raum und Zeit im 19. Jahrhundert*, München / Wien: Fischer Taschenbuch Verlag, 1977, mesela s. 16 ve 38.

² Schivelbusch, *Geschichte der Eisenbahnreise*, s. 35.

zor ve tehlikeli olarak nitelendirilen seyahatler vapur sayesinde kolaylaşmıştır.³ Bu sebeple “Dünya daha küçük, hayat daha uzun görünüyordu”⁴ sözü bu dönemde özel bir anlam taşımıştır.

Gezi Kitaplarına Genel Bir Bakış

Tüm bu gelişmeler sayesinde yolculuklarla beraber gezi kitaplarının da sayısı artmıştır. Gezi kitaplarına bakıldığında, onların kavramsal olarak ne anlama geldiklerinin, kategorize edilmelerinin ve ortak kriterlerinin belirlenmesinin kolay olmadığı ortaya çıkar. Hem içerikleri hem yazı stilleri birbirinden çok farklı oldukları için bu yazı türünün sınırlarını çizmek mümkün değilmiş gibi gözükür. Örneğin bir seyahati konu alan başka bir yazı çeşidinden bir gezi kitabını ayırmak zor olabilir.⁵ Bu yazı türünün diğer janrlar (yazı türleri) ile kesişme noktalarının olması bir sınıflandırma yapmayı zorlaştırır.⁶ Bu yüzden gezi edebiyatının özel ve karışık bir janrı olduğu tespit edilir.⁷ Ortak bir tanım olarak, bir gezi kitabının bir gezinin sürecini bu geziyi yapan kişinin kendisi tarafından anlattığı kabul edilir⁸ yani seyahatname türü “otantik ve otobiyografik bir gezi tecrübesinin metin hale getirilmesi”⁹ anlamına gelir. Gezinin kendisi, o sırada yaşananlar ve bu gezide tecrübe edinenler anlatımın birer unsuru olmalıdır yoksa metin bu kategoriye ait sayılamaz.¹⁰ Bu türde genellikle diğer ülkeler ve milletler anlatılır, başka ve farklı olan aktarılır, bununla alakalı stereotip ve imajlar kullanılır. Gezi kitabının aktarma şekli, yazara ve onun sosyal statüsü, eğitim durumu, ön bilgileri, merak ettikleri, algı kabiliyeti gibi farklı faktörlere bağlıdır.¹¹ Yabancı ülkeler ve kültürlerin objektif tasvir yazarın

³ Jürgen Osterhammel, *Das 19. Jahrhundert*, [= Informationen zur Politischen Bildung; 315], Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung, 2012, s. 37 ve Löschnburg, *Von Reiselust und Reiseleid. Eine Kulturgeschichte*, Frankfurt am Main: Insel, 1977, s. 139 ve devamı.

⁴ Winfried Löschnburg, *Von Reiselust und Reiseleid*, s. 140 – 141. Buradaki Almanca ve İngilizce çeviriler makalenin yazarının kendisinin çevirisidir.

⁵ Carola Hilmes, “Türkeiberichte in den großen Reisesammlungen des 18. Jahrhunderts”, *Europa und die Türkei im 18. Jahrhundert / Europe and Turkey in the 18th Century*, ed. Barbara Schmidt-Haberkamp, Bonn: V&R unipress, 2011, s. 288 ve Barbara Korte, *Der englische Reisebericht. Von der Pilgerfahrt bis zur Postmoderne*, Darmstadt: WBG, 1996, s. 3–4 ve 21.

⁶ Wolfgang Neuber, “Zur Gattungspoetik des Reiseberichts, Skizze einer historischen Grundlegung im Horizont von Rhetorik und Topik”, *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, ed. Peter J. Brenner, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1989, s. 53.

⁷ Manfred Fischer, *Nationale Images als Gegenstand Vergleichender Literaturgeschichte. Untersuchungen zur Entstehung der komparatistischen Imagologie*, [= Aachener Beiträge zur Komparatistik; 6], Bonn: Bouvier, 1981, s. 38.

⁸ Korte, *Der englische Reisebericht*, s. 1.

⁹ Korte, *Der englische Reisebericht*, s. 31.

¹⁰ Michael Harbsmeier, *Wilde Völkerkunde, Andere Welten in deutschen Reiseberichten der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main: Campus, 1994, s. 36 ve devamı.

¹¹ Peter J. Brenner, “Die Erfahrung der Fremde. Zur Entwicklung einer Wahrnehmungsform in der Geschichte des Reiseberichts”, *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, ed. Peter J. Brenner, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1989, s. 27. İbrahim

sübjektif bakış açısından uzaklaştırılmadığı için bunun gibi faktörler yazılan metni büyük ölçüde etkiler.¹² Fakat artık gezi kitaplarının gerçeklik payı değil de gerçeklik ile metin tarafından belirtilmiş olan bağlantının bir tarafta ve içeriğinin yelpazesinin diğer tarafta olması söz konusudur.¹³

Yukarıda belirtilen tanımlama sorunsalı Türk edebiyatındaki seyahatnameler için de geçerlidir. Seyahatnameler modern tanımıyla gezi yazısı veya gezi kitabı olmak üzere, bir taraftan “çeşitli amaçlarla yapılan seyahatler dolayısıyla kaleme alınan eserlere verilen ortak isim”¹⁴ olarak nitelendirilirken diğer taraftan bazı tarihçiler açısından gezi edebiyatı türünün ayrı bir kategorisidir.¹⁵ Gökyay 1973 yılında yayınlanan makalesinde bu sorunu ele alır ve o zamanlar bile seyahatnamelerin edebiyat alanında yer alan diğer yazılar arasına koyulmasının “Seyahatname” adını taşıyan yapıtların çerçevesinin daraltıldığını vurgular. O, bu tür yazıların sınırlarının kesin ve net olmamalarından ötürü onları kategorize etmeyi bir kısıtlama olarak görür.¹⁶

Coşkun da seyahatname türündeki eserleri sınıflandırmanın oldukça zor olduğunu vurgular. Coşkun’un eleştirdiği nokta da yazarların farklı amaçlarla yazılarını ele almaları, dolayısıyla metinlerin içeriğe ve üsluba dair farklı özellikler taşımaları, o yüzden bunların tek bir kategoride ele alınamayacağı yönündedir.¹⁷ Kendisi, seyahatnameleri hatıraların bir alt kategorisi olarak görürken, Asiltürk ise seyahatnameleri hatıra ve günlük kitaplarından ayırt eden noktanın seyahatnamelerin yazarlarının kendi yaşadıklarını değil, gittikleri ülkelerin, insanların ve kültürlerin aktarılmasından kaynaklandığını iddia eder. Ayrıca seyahatnameler iki diğer yazı türünden, yazarın dönüşte kamuoyuna yabancı ülkedeki gezi esnasında yaptığı gözlemlerini aktarılmasıyla ayrılır.¹⁸ Dikkate alınması gereken diğer önemli bir nokta da başlığında “Seyahatname” adını taşıyan ama içeriğinde hiçbir seyahat sözkonusu olmayan yazıların da olmasıdır.¹⁹

Şirin’in de söylediği gibi, bir seyahatname içerdiği malzemelerden dolayı sadece edebiyata değil tarihe de önemli bir kaynak teşkil eder. Bundan başka seyahatnameyi “sadece edebiyatın bir şubesi” gibi görmenin bir sorun olduğunu ifade eder. Bkz: İbrahim Şirin, “Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluğu”, *Türk Yurdu* 33, Sayı 310, Ankara 2013, s. 39.

¹² Hilmes, “Türkeiberichte in den großen Reisesammlungen des 18. Jahrhunderts”, s. 288.

¹³ Neuber, “Zur Gattungspoetik des Reiseberichts”, s. 52.

¹⁴ Hüseyin Yazıcı, “Seyahatnâme”, *TDVİA* 37, İstanbul 2009, s. 9.

¹⁵ Christoph Herzog ve Raoul Motika, “Orientalism Alla Turca: Late 19th / Early 20th Century Ottoman Voyages into the Muslim ‘Outback’, *Die Welt des Islam* 40, 2, Leiden 2000, s. 161.

¹⁶ Orhan Şaik Gökyay, “Türkçe’de Gezi Kitapları”, *Türk Dili – Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi*, Yıl 22, Cilt XXVII, Sayı 258, Ankara 1973, s. 457.

¹⁷ Menderes Coşkun, “Seyahatname ve sefaretnameler”, *Türk Edebiyatı Tarihi* 2, ed. Talât Sait Halman, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, s. 327.

¹⁸ Bâki Asiltürk, “Osmanlı’nın Avrupayı Tanımasında Seyahatnâmelerin Rolü”, *Kubbealtı Akademik Mecmûası*, 27/1, İstanbul 1998, s. 25.

¹⁹ Daha detaylı bilgiler için bkz. Herzog ve Motika, “Orientalism Alla Turca”, s. 162 ve devamı. Bu gibi bir örnek için bkz. Hacer Topaktaş, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi, Hüseyin Kazım Bey’in*

19. Yüzyılda Avrupa'yı Anlatan Osmanlı Seyahatnameleri

19. Yüzyılda İmparatorluğun Batılılaşma ve modernleşme çabaları esnasında Osmanlı seyyahlarının sayısı gittikçe artmıştır. Seyyahların amacı Avrupa'yı tanımak ve Osmanlı toplumunu bilgilendirmektir.²⁰ Seyyahların arasında diplomatlar, padişahın emriyle gidenler, üniversite öğrencileri, eğitim için giden doktorlar ve mühendisler, subaylar, tüccarlar ve iş adamları da vardır. Osmanlı seyahatnamelerinin çoğu hükümet tarafından yurt dışına gönderilmiş olan devlet adamları tarafından kaleme alınmıştır.

19. yüzyılın ilk yarısında bir Osmanlı seyyahı Avrupa'yı ziyaret ederken en az altı ay süren yorucu bir seyahati göze almalıydı. 1830'lu yıllardan itibaren ise vapurlar ve demiryolları sayesinde İstanbul'dan Marsilya'ya beş-altı günde gidilebilirdi ve İstanbul'dan Paris'e aynı yüzyılın sonunda artık üç günde gidilebilir olmuştur.²¹ Seyahatin kolaylaşması ve ucuzlaşmasıyla beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya yönelmesinden dolayı Avrupa hakkındaki seyahatnameler de artmıştır. Ulaşılmış olan seyahatnamelerin çoğu 19. yüzyıla aittir.²² Bu yüzyılda en çok gezilen yerlerin arasında Fransa, İtalya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yer almaktadır.²³ İngiltere de çok ziyaret edilen ülkelerin arasındadır.²⁴ Günümüzde bu seyahatnamelere duyulan ilgi hem Türkiye'de hem Türkiye dışında gittikçe artıyor.²⁵ Osmanlı kaynaklarına ulaşılması konusunda da son yıllarda bir ilerleme kaydedilmiştir. Özellikle 19'uncu yüzyıldaki kaynakların büyük kısmının orijinallerine ulaşmak mümkündür.²⁶ Avrupayı Osmanlı merceğinden inceleyen araştırmaların arasında Türkiye'de ve Türkiye dışında genel kapsamlı veya tek bir konuyu ele alan araştırmalar vardır.

Diplomatik Seyahatleri (1882-1887), İstanbul: Okur Kitaplığı, 2015.

²⁰ Asiltürk, "Osmanlı'nın Avrupayı Tanımasında Seyahatnâmelerin Rolü", s. 21.

²¹ Paul Dumont, "Western exoticism in the accounts of Ottoman travellers in Europe", *Stereotypes in Literatures and Cultures – International Reception Studies*, ed. Rahilya Geybullayeva ve Peter Orte, Frankfurt a. M.: Lang, 2010, s. 131.

²² Dumont, "Western exoticism in the accounts of Ottoman travellers in Europe", s. 131 ve devamı.

²³ Dumont, "Western exoticism in the accounts of Ottoman travellers in Europe", s. 130 ve devamı.

²⁴ Sinan Kunalalp, "Les Ottomans à la découverte de l'Europe: récits de voyageurs de la fin de l'Empire", *Voyageurs et diplomates ottomans*, [= Études Turques et Ottomanes. Documents de travail; 4], ed. François Georgeon, Paris: Institut d'études Turques, 1995, s. 56.

²⁵ Geniş kapsamlı bir bakış için Caspar Hillebrand'ın *A researchers' list and bibliography of Ottoman travel accounts to Europe* adlı listeye bakılabilir. Listede Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Avrupa hakkında yazılan seyahatnameler ve onlarla ilgili araştırma ve incelemeler yer alır. Caspar Hillebrand, "A researchers' list and bibliography of Ottoman travel accounts to Europe (2nd edition)". Working Papers of the BMBF project "Europe from the outside – Formations of Middle Eastern views on Europe from inside Europe", 2, Bonn 2014. [Haziran 2013'de hazırlanmış ilk working paper'in genişletilmiş ve güncellenmiş versiyonu]. http://www.europava.uni-bonn.de/downloads/pdf/OttomanTravelAccountsToEurope_2ndEd_Sep14.pdf (03.07.2017).

²⁶ Kaynakların dijital ortama aktarılması ve internet üzerinden ulaşılması sağlanıyor.

Burada özellikle Asiltürk²⁷, Şirin²⁸, Unat²⁹, Korkut³⁰, Yerasimos³¹, Georgeon³², Beydilli³³, Aydın³⁴ ve Topaktaş³⁵ isimler önde gelir.

Mehmed Rauf'un *Seyâhatnâme-i Avrupa'sı*

19. yüzyılın ortasında İngiltere ve özellikle Londra'yı ve orada yer alan ilk uluslararası fuarı anlatan şu an bilinen iki seyahatname vardır.³⁶ Bunlar, yazarı bilinmeyen *Seyâhatnâme-i Londra*³⁷ ve Mehmed Rauf'un *Seyâhatnâme-i Avrupa'sı*dır. *Seyâhatnâme-i Londra*'nın yazarı, yazısında ismine ve kişiliğine dair hiçbir bilgi vermemeye gayret gösterir. Kendisi altı aya yakın Londra'da kalır. Bu süre boyunca gözlemlerini ve yaşadıklarını seyahatnamesinde okuruna aktarır. Seyahatnamesi kitap şeklinde basılmadan önce, bölüm bölüm *Cerîde-i Havâdis*³⁸ gazetesinde tefrika edilir. Yazar Londra'da yer alan fuar dışında İngiltere ve İngiltere halkının özelliklerini de tasvir eder.

²⁷ Asiltürk Osmanlı seyahatnamelerin içeriğini inceler (Bâki Asiltürk, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, İstanbul: Kaknüs Yayınları 2000 ve aynı yazar "The image of Europe and Europeans in Ottoman-Turkish travel writing", *Venturing beyond borders: Reflections on genre, functions and boundaries in Middle Eastern travel writing*, [= İstanbuler Texte und Studien; 30], ed. Bekim Agai, Olcay Akyıldız ve Caspar Hillebrand, Würzburg: Ergon, 2013, s. 29–51) ve original metinlerin bibliografyasını temin ediyor (aynı yazar "Türk edebiyatında gezi kitapları bibliyografyası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 2, İstanbul 2000, s. 209–240). Aynı yazarın yukarıda ismi geçen makalesine bakınız ("Osmanlı'nın Avrupa'yı tanımada seyahatnâmelerin rolü").

²⁸ Şirin araştırmasında kısa özetlerle seyahatnameler hakkında toplu bir bakış sunup seyahatnameleri kıyaslar. İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara: Lotus, 2009.

²⁹ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

³⁰ Avrupa hakkındaki sefaretnameler için bkz. Hasan Korkut, *Osmanlı Elçileri Gözü ile Avrupa*, İstanbul: Gökkuşbu, 2007 ve aynı yazar "Osmanlı Sefaretnâmeleri Hakkında Yapılan Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* ½, İstanbul 2003, s. 491–511.

³¹ Stéphane Yerasimos, "Explorateurs de la modernité. Les ambassadeurs ottomans en Europe", *Genèses* 35, Berlin 1999, s. 65–82.

³² François Georgeon (ed.), *Voyageurs et diplomates ottomans*, [= Études Turques et Ottomanes. Documents de travail; 4], Paris: Institut d'études Turques, 1995. Orada özellikle: Kuneralp, "Les Ottomans à la découverte de l'Europe" ve Frédéric Hitzel, "Sefâretnâme. Les ambassadeurs ottomans rendent compte de leurs séjours en Europe", s. 16–24.

³³ Kemal Beydilli, "Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, XXX, İstanbul 2007, s. 9–30.

³⁴ Mahir Aydın, "Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri", *Belgeler*, XIV/18, Ankara 1992, s. 321–357.

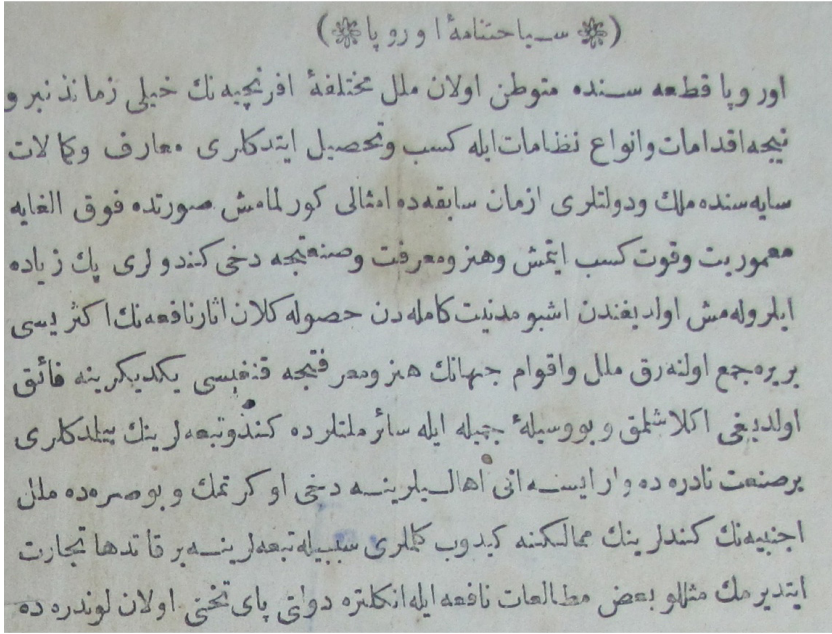
³⁵ Topaktaş, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi*.

³⁶ 18'inci yüzyılın sonlarındaki İngiltere ile ilgili eserler için, ilk ikamet elçilisi Yusuf Agah Efendi'nin *Havâdisnâme-i İngiltere* ile ilk elçilik sır katibi olan Mahmud Raif Efendi'nin "Journal du voyage de Mahmoud Raïf Efendi en Angleterre, écrit par luy même" adlı Fransızca eserine bakınız.

³⁷ Seyahatnamenin Almanca çevirisi ve incelemesi için buraya bkz. Veruschka Wagner, *Imagologie der Fremde. Das Englandbild eines osmanischen Reisenden Mitte des 19. Jahrhunderts*, [= Ottoman Studies / Osmanische Studien 003], Göttingen: V&R unipress, 2016.

³⁸ 1840 yılında kurulan bir haber gazetesinin ismi. Ayrıntılı bilgiler için bakınız Ziyad Ebbüziya, "Cerîde-i Havâdis", *TDVIA* 7, İstanbul 1993, s. 406 ve devamı ve Ahmet Hamdi Tanpınar: *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergah Yay., 2006, s. 141.

Resim 1.

Mehmed Rauf'un *Seyâhatnâme-i Avrupa'sının* ilk sayfası.

Seyâhatnâme-i Londra iki kere günümüz Türkçesine transkribe edilmiş ve incelenmiştir.³⁹ Buna karşın Rauf'un seyahatnamesi bugüne kadar ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir.⁴⁰ *Seyâhatnâme-i Avrupa'nın* ne bir transliterasyonu ne de tüm metnin bir çevirisi vardır. Sadece Asiltürk, Avrupa'nın Osmanlı seyahatçılarının gözünden tanımlamasındaki etkisini göstermek ve diğer seyahatnamelerle kıyaslamak için *Seyâhatnâme-i Avrupa'nın* bazı pasajlarını, Latin harflerine aktarmıştır.⁴¹ Toplamda elli sayfayı kapsayan kitabın tek bulunan nüshasının sekiz sayfası (41–48) eksiktir.⁴² Bu eksik olan sayfalar Mehmed Rauf'un İstanbul'a dönerken ziyaret ettiği Versay ve Viyana arasındaki kısımdır.

Kitabın ilk iki sayfasında Rauf, Londra'da ilk kez yer alan uluslararası serginin Osmanlı İmparatorluğu'nun katılımı için yapılan hazırlıklarını anlatır ve

³⁹ Fikret Turan, *Seyahatname-i Londra. Tanzimat Bürokratinin Modern Sanayi Toplumuna Bakışı. İnceleme, Çeviri, Çeviri Yazı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2009 ve Erkan Serçe, *Bir Osmanlı Aydınlarının Londra Seyahatnamesi*, İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007.

⁴⁰ Eserin son bölümünde Wagner, yazarı bilinmeyen *Seyâhatnâme-i Londra* ve Mehmed Rauf'un *Seyâhatnâme-i Avrupası* arasında bir kıyaslama yaparak iki gezi kitabının ortak noktalarını inceler. Eserin sonunda ek olarak *Seyâhatnâme-i Avrupa'nın* giriş bölümü ve İngiltere ile ilgili kısmın Almanca çevirisi bulunur. Bu makalenin bazı noktaları bu tezin alıntısıdır. Bkz: Wagner: *Imagologie der Fremde*.

⁴¹ Asiltürk, *Osmanlı Seyahatçılarının Gözüyle Avrupa*, mesela s. 91 ve s. 207.

⁴² Burada bahsedilen nüsha Atatürk Kitaplığı'nda bulunuyor ve 914 MEH 914 MEH [t.y.] 1 numaralı sinyatür altında internet üzerinde ulaşılabilir.

kendisinden bahseder. Yazdıklarına göre 1851 yılındaki Avrupa gezisinden önce bir zamanlar Viyana'yı gezmek amacıyla da Avrupa'ya gittiğini ve o gezi sayesinde Avrupalıların düzeni ve medeniyeti ile ilgili yenilikleri öğrendiğini anlatır. Bu sefer, Avrupa'nın meşhur ülkelerinin birinde yeni bir dil öğrenmek veya *böyle bir seyahat sayesinde* oraların kültürel ve dikkate değer yerlerini *görmek istediğini bildirir*. Bu söyledikleri de daha çok bir turistin veya en azından görevi olmayan bir seyyahın istek ve amaçlarına benzer. Ancak kendisi Avrupa seyahatnamesinde anlattığına göre, *âmedî hulefâsından*⁴³ olduğunu ve Londra'da yer alan dünya ekspozisyonunda sergilenmek üzere Osmanlı İmparatorluğu tarafından gönderilen eşyalarla yüklü olan *Feyz-i bârî* adlı gemiyle yola çıktığını bildirir. Yine yazdıklarından Londra'da bulunduğu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun büyükelçiliğinde [*sefâretâne-i alîye*] kaldığını öğreniriz. Ayrıca seyahatnamesinde, iki kez İngiltere Kraliçesi Victoria ile görüşmelerde bulunduğunu ve bu sayede şehir içinde bulunan sarayları da ziyaret ettiğini anlatır. Tüm bunlardan Rauf'un resmi bir heyetle İngiltere'ye gittiği anlaşılır. Şarşırtan bir nokta ise seyahatnamesinin ilk sayfalarında Padişah'ın izniyle ama aynı zamanda turist olarak bu geziye çıktığını ortaya koymasındır.

Rauf'un seyahatnamesi dışında kendisi hakkında diğer bir bilgiyi İbrahim Şirin'den öğreniriz. Bu da Rauf'un 1867 yılında Paris'deki uluslararası sergiye katılmış olduğudur.⁴⁴ Elimizdeki kaynaklara rağmen Rauf hakkında bu kadar sınırlı bilgiye sahip olmamız şaşırtıcıdır. Bunun sebebi büyük ihtimalle o dönemde aynı ismi taşıyan ve hemen hemen aynı zamanlarda yaşayan üç kişi daha olmasıdır. Bunlardan ilki Leskovikli Mehmed Rauf olarak bilinir. Bazılarının iddia ettikleri gibi, onun *Seyâhatnâme-i Avrupa'nın* yazarı olmadığı barizdir çünkü Leskovikli Mehmed Rauf 19. yüzyılın 70'li yıllarında doğmuş olmalıdır. Bunun sebebi *İttihâd ve Terakkî Cemiyeti*'nin kuruluşu zamanında kendisinin *mekteb-i mülkiye*'nin öğrencisi olmasıdır.⁴⁵ Diğer Mehmed Rauf, ünlü bir yazar ve gazetecidir, birçok roman (en çok bilinen romanı "Eylül" adını taşıyor) ve tiyatro gösterisi yazmıştır. 1875 yılından 1931 yılına kadar yaşamıştır. Sonuncusu, 1882 doğumlu bir şairdir ve İtalyan edebiyat tarihiyle ilgilenmiştir. Kendisini bir önceki Mehmed Rauf'tan ayırt etmek için ismini her zaman "M. Rauf" diye kısaltmıştır.⁴⁶

⁴³ Dışişleri Bakanlığı'nın kurulmasından önce dışişlerinden sorumlu olan *Re'îs ül-Küttâb*'in emrinin altında bulunan ve yazı işleriyle ilgilenen bir kişi. Bkz: Bernard Lewis, "Dîwân-i Humâyûn", *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition. P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs (eds.), Brill Online, 2015, http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/diwan-i-humayun-COM_0171 (21.07.17).

⁴⁴ İbrahim Şirin, *Images of Europe in the Late Ottoman Empire and Early Turkish Republic*, unpublished Working Paper, Bonn 2013, FN 9.

⁴⁵ Bülent Demirbaş, "Önsöz", Leskovikli Mehmed Rauf, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Muhteremesine İttihat ve Terakki ne idi?*, haz. Bülent Demirbaş, İstanbul: Arba, 1991.

⁴⁶ Oğuz Karakartal, "Türkiye'deki İlk İtalyan Edebiyatı Tarihi: Mehmet Rauf ve İtalyan Tarih-i Edebiyatı (1913) Üzerine", *Mediterráneo / Mediterraneo*, 4, İstanbul 2009, s. 74.

Seyahatnamesinin ilk yarısında Rauf, yola çıkışını ve İngiltere'ye gelene kadar gezdiği yerleri anlatır. Ondan sonraki on sayfada İngiltere'yi, kaldığı yirmi gün içerisinde orada gördüklerini ve yaşadıklarını, özellikle sergide bulunan ülkelerin sundukları eserleri anlatır. Bundan sonraki on dört sayfada İstanbul'a dönerken geçtiği ve gezdiği yerleri anlatır. Fakat on dört sayfasının sekiz sayfası eksik olduğundan bu bölümde anlattıklarını sadece tahmin edebiliriz. O, bir seyahatnameden beklenildiği gibi seyahatin gidiş ve dönüş kısımlarına oldukça yer ayırır. Rauf 1851 yılında yolculuğunu yapıp aynı yıl içerisinde "[n] acizane bir hatıra bırakmak için" [3]⁴⁷ seyahatnamesini kaleme alır. Rauf amacını kendi seyahatnamesini okuyan ve kendisinin gezdiği yerleri gezmeye ve oradaki gariplikleri görmeye fırsat bulanların, yola çıkmadan önce dünyadaki bu yerlerin ve ülkelerin düzenleri ve güzelliklerinin ne kadar farklı olabileceği hakkında fikir verebilmek olarak açıklar. [3]

Mehmed Rauf seyahatnamesinin başlangıç kısmında Avrupa'yı tanımlarken Avrupa'daki milletlerin *gösterdikleri çaba ve uğraştan dolayı ulaştıkları bilgi seviyesi* sayesinde ülkelerini ve devletlerini fevkalade bir duruma ve güce getirdiklerini bildirir. [2] Avrupa'yı anlatırken bazı yerlerde bir garipseme, ama genel olarak bir hayranlık söz konusudur. Londra'daki uluslararası sergi konusuna gelince; Avrupalıların, "hüner, marifet ve sanatta kendileri çok ilerledikleri için" muazzam eserler ortaya çıkardıklarını, bu son derece gelişmiş medeniyetten ortaya çıkan eserlerin de bir yerde toplanıp sergilendiğini anlatır. [2]⁴⁸ Paris'de 1798 ve 1849 yılları arasında on bir kere gerçekleştirilen ulusal sanayi sergilerinden esinlenerek İngiltere'de uluslararası bir sergi düzenleme düşüncesi uyanır.⁴⁹ 1851'de gerçekleştirilen serginin asıl ismi *The Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations*'tır, ama *The First International World Fair* olarak tarihe geçmiştir. *Chrystal Palace*⁵⁰ diye adlandırılan Rauf'un ziyaret ettiği sergi için özellikle inşa edilen bina, 1700'den fazla, 94 devlet ve ülkeden gelen uluslararası katılımcıya yer sunmuştur.⁵¹ 86.000 metrekarelik bir alanda hammadde, makinalar ve aletler, el işi ürünleri ve sanat eserleri kategorilerin-

⁴⁷ Köşeli parantezler içinde yazılı olan numaralar asıl metnin sayfalarını belirtir. Başka bir şekilde belirtilmediyse tırnak içerisindeki bilgiler asıl metnin alıntılardır ve ufak tefek değişiklikler dışında metinde geçen kelimeler ve kavramlarla yazılmıştır.

⁴⁸ İbrahim Şirin, Osmanlı tasavvurunda üç farklı Avrupa imgesinden bahseder ve üçüncü imgenin Avrupa'nın teknik ve bilimde Osmanlı'dan ileri olduğu şeklinde olduğunu açıklar. Makalesinde, uluslararası fuarların "üstün Avrupa fikrinin" ortaya çıkışındaki rolünü ele alır. Bkz. İbrahim Şirin, "Son Dönem Osmanlı Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Düşüncesinde Avrupa", *Türk Yurdu*, 334, 2015, s. 61.

⁴⁹ Winfried Kretschmer, *Geschichte der Weltausstellungen*, New York: Campus Verlag, 1999, s. 21.

⁵⁰ Saray ile ilgili bkz: Utz Haltern, *Die Londoner Weltausstellung von 1851. Ein Beitrag zur Geschichte der bürgerlich-industriellen Gesellschaft im 19. Jahrhundert*, Münster: Aschendorff, 1971, s. 343 ve Schivelbusch, *Geschichte der Eisenbahnreise*, s. 46.

⁵¹ Haltern, *Die Londoner Weltausstellung von 1851*, s. 168.

de sergi ürünleri yer almıştır.⁵² Osmanlı İmparatorluğu iki stand ile ("Turkey" ve "Egypt" olarak) sergiye katılmıştır.⁵³ 700 parçalık ürün (kumaşlar, halılar, cam ürünleri, el yapımı ürünleri, gıdalar, ...vs)⁵⁴ *Feyz-i bârî* adlı İngiltere'de yapılmış olan Osmanlı vapuru ile İstanbul'dan Southampton'a gönderilmiştir.⁵⁵ İmparatorluk, bir taraftan ülkenin tarım, endüstri ve zanaat alanlarındaki üretkenliğini ve verimliliğini göstermeyi, bununla beraber Padişah'ın ülkesinin gelişimi hususundaki çabalarını uluslararası alanda duyurmayı;⁵⁶ diğer taraftan da Osmanlı ve İngiltere arasında Tanzimat'tan beri gelişen dostluğun pekiştirilmesini hedeflemiştir.⁵⁷ Bu amaçla Osmanlı İmparatorluğu'nun temsilcisi olarak Ticaret Nazırı İsmail Paşa ile birlikte bir komisyon Londra'ya gönderilmiştir.⁵⁸ Mehmed Rauf dışında Kostaki Musurus Paşa, Celaleddin Paşa, eşya ve emtiadan sorumlu Nazım Bey ve Tercüme Odası'ndan Feridun Bey görevlendirilmiştir.⁵⁹

Vapur'un gecikmesi dolayısıyla 1 Mayıs 1851'deki serginin açılışına geç kalınmıştır. Bundan dolayı fuarda sergilenecek ürünler, serginin açılışına yetiştirilemeyip ilk resmi sergi kataloğunda yer alamamıştır.⁶⁰ Küçük bir alanda sergilenmelerine rağmen Osmanlı ürünleri büyük bir ilgi görmüştür.⁶¹

"Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations" olarak adlandırılan türünün ilk örneği olan bu etkinlikten sonra yüzyılın sonuna kadar ortalama bir kaç yılda bir uluslararası sergiler düzenlenildi: 1851 Londra'da, 1853 New York'ta, 1855 Paris'te, 1862 yine Londra'da, 1867 tekrar Paris'te, 1873 Viyana'da, 1876 Philadelphia'da, 1878 ve 1889 Paris'te, 1893 Şikago'da ve 1900 yine Paris'te.⁶² "Büyük Fuar"dan bir sonraki 1853'te New York'da gerçekleştirilen uluslararası fuarda Osmanlılar sergi katılımcılarının arasında yer almamışlardır. Ancak iki yıl sonra Paris'te düzenlenen dünya fuarında Osmanlı Devleti tekrar yer alabilmiştir.⁶³ Osmanlı İmparatorluğu'nun katıldığı ilk ulus-

⁵² Kretschmer, *Geschichte der Weltausstellungen*, s. 32.

⁵³ Haltern, *Die Londoner Weltausstellung von 1851*, s. 209.

⁵⁴ Önsoy, ürünlerini detaylı bir şekilde *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii* adlı eserinde listeler. Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988, s. 60 ve devamı.

⁵⁵ Haltern: *Die Londoner Weltausstellung von 1851*, s. 209 ve devamı.

⁵⁶ 24 Zu l-ka'da 1266 tarihli *Cerîde-i Havâdis* (1 Ekim 1850), No 501. Ayrıca bakınız Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, s. 59.

⁵⁷ Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii*, s. 59.

⁵⁸ Francesca Vanke, "Degrees of Otherness: The Ottoman Empire and China at the Great Exhibition of 1851", *Britain, the Empire, and the World at the Great Exhibition of 1851*, ed. Jeffrey A. Auerbach ve Peter H. Hoffenberg, Hampshire: Ashgate Publishing, 2008, s. 195.

⁵⁹ İbrahim Şirin, "Dünya Fuarları ve Osmanlı Modernleşmesi", *Journal of History Studies* 9/2. A Tribute to Prof. Dr. Ali Birinci, Ankara 2017, s. 194.

⁶⁰ Bir sonraki yayınlanan katalogta Osmanlı İmparatorluğu'na ayrı bir bölüm verildi. Bkz. Vanke "Degrees of Otherness", s. 197.

⁶¹ Salaheddin Bey, *La Turquie à l'Exposition Universelle de 1867*, Paris: Hachette, 1867, s. 13.

⁶² Haltern, *Die Londoner Weltausstellung von 1851*, giriş bölümü, s. 2.

⁶³ Semra Germaner, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları", *Tarih ve Toplum: yeni yaklaşımlar* 95, İstanbul 1991, s. 34.

arası fuara nisbeten bu fuarda sergilenen ürünlerinin daha fazla olması büyük bir endüstriyel ilerlemenin işareti olarak görülmüştür, hatta devlet temsilcilerine madalyave ödüller dahi verilmiştir.⁶⁴ Sultan Abdülaziz'in saltanatı döneminde, Osmanlı Devleti 1863'de daha evvel katılmış olduğu uluslararası sergilerden esinlenerek milli sanayii hareketlendirmek amacıyla İstanbul'da *Sergi-i 'Umûmî-i Osmânî* ismiyle ulusal bir sergi düzenlenmiştir.⁶⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun katıldığı en önemli sergi 1867'deki Paris Dünya Fuarı'dır. *Exposition universelle d'Art et d'Industri*'nin on bir milyon ziyaretçisinin arasında Sultan Abdülaziz de bulunmuştur.⁶⁶ Fuarda ürünlerini sergileyen 52.200 katılımcıdan yaklaşık beş bini Osmanlı Devleti'ne ait olmakla birlikte, Fransa ve İngiltere'den sonra üçüncü sırada yer almıştır.⁶⁷ Ardından Osmanlı Devleti, 1873'de Viyana Fuarı ve Fransız devriminin yüzüncü yıldönümü dolayısıyla gerçekleştirilen *Exposition universelle de Paris de 1889*'e de katılmıştır. Ayrıca Osmanlı için bir diğer önemli fuar da 1893'teki *Chicago World's Fair* ve türünün en başarılı örneği olarak bilinen 1900 yılındaki Paris Fuarı'dır.⁶⁸

Rauf'un kaleme aldığı seyahatnamesinin resmî bir havası vardır. Hem yazı üslubu hem kullandığı kavramlar hem de içerik olarak *Seyâhatnâme-i Londra*'dan çok farklı bir yazı olmuştur. Rauf'un kitabı daha yüzeysel yazılmıştır, burada kendisinin ne duyguları ne de fikirleri belirtilmiştir. Dolayısıyla kendi kişiliği arka planda kalmıştır. Kendisinden abidân, *bendegân*, 'abd-ı ahad ve *abd-ı 'âciz* gibi kul veya köle anlamını taşıyan kelimelerle bahsetmesi, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu ve Sultan'dan bahsettiği zaman kullandığı kavramlar onun hangi konumda olduğunu anlamamızı sağlar.

Rauf'un İngiltere'ye resmi bir heyetle gitmesine ve içeriğinin resmi bir rapora benzemesine rağmen, eseri yine de sefaretname kategorisine girmez.⁶⁹

⁶⁴ Salaheddin Bey: *La Turquie à l'Exposition Universelle*, s. 14.

⁶⁵ Yeşim Duygu Ergüney ve Nuran Kara Pilehvarian, "Ondokuzuncu Yüzyılda Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", *Megaron* 10/2, İstanbul 2015, s. 229.

⁶⁶ Sultan Abdülaziz Avrupa seyahati için bkz. Nihat Karaer, *Paris, Londra, Viyana: Abdülaziz'in Avrupa seyahati*, Ankara: Phoenix, 2003; Cemal Kutay, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1991; Judy-Ayşe Upton-Ward, "European-Ottoman relations in the nineteenth century: the visit of Sultan Abdülaziz to Europe", *The Great Ottoman-Turkish Civilisation* 1, ed. Kemal Çiçek, Ankara: Yeni Türkiye 2000, s. 458-468.

⁶⁷ Daha detaylı bilgiler için bakınız Salaheddin Bey: *La Turquie à l'Exposition Universelle*.

⁶⁸ Germaner, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı", s. 38.

⁶⁹ Sefaretnameler ile ilgili yukarıda verilen isimler dışında genel olarak sefaretnameler için bkz. Nebi Bozkurt, "Sefâretnâme", *TDVİA* 36, İstanbul 2009, s. 288 ve Osmanlılar'daki sefaretnameler için bkz. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara: TTK, 1992. Kemal Beydilli, "Sefâretnâme", *TDVİA* 36, İstanbul 2009, s. 289-294. İngiltere ile ilgili sefaretnameler için bkz. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi As the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, the first Permanent Ottoman Turkish Ambassador to London (1793-1797)", *OTAM*, 5, Ankara 1994, s. 385-434; aynı yazar: *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, The Isis Press, İstanbul, 2010 (özellikle ilk bölüm) ve Vahdettin Engin, "Mahmud Raif Efendi Tarafından Kaleme Alınmış İngiltere Seyahati", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 135-162.

Örneğin Rauf, iki kere İngiltere Kraliçesi ile yapılan görüşmelerde bulunduğunu bildirir, fakat asıl görüşmeler ile ilgili hiçbir ayrıntıyı aktarmaz. Sefaretname veya diplomatik raporlar daha çok siyasi bilgiler taşır.⁷⁰ Bu sebeple Rauf, gezi kitabının başlığı olarak “seyâhatnâme” kavramını seçmiştir ve kitabı sefaretnameden çok bir seyahatnamenin özelliklerini taşır. Seyahatnemelere özel olan, sadece gidilen yerlerin değil aynı zamanda gidiş ve dönüşlerin de ayrıntılı bir şekilde anlatılması özelliğini burada görebiliriz. Bu tür kitaplar *Seyâhatnâme-i Avrupa*'da gördüğümüz gibi gezilecek yerler, oteller, restoranlar gibi turistik bilgilerin yanısıra gidilen ülkenin milletinin kültürünü ve davranışını da anlatırlar.

Rauf'un Seyahatinin Rotası

Seyâhatnâme-i Londra'nın da yazarı Mehmed Rauf ile aynı yılda İstanbul'dan yola çıkarak Avrupa'ya gitmiştir. Farklı yollardan gitmelerine rağmen ikisinin de hedefleri aynıdır: İngiltere ve özellikle Londra'daki sergi. Fakat Rauf'un tasvirleri sadece İngiltere'yi değil gezdiği Avrupa ülkelerinin hepsini ele alır.

Rauf, Londra'ya gitmek için İstanbul'dan doğru Malta'ya geçmiştir, ancak orada posta vapuruna denk gelemedikleri için on bir gün beklemek zorunda kalmıştır. Sonrasında gemiyle Napoli'ye doğru devam ederken yirmi saatlik bir yoldan sonra liman şehri olan Messina'yı birkaç saatliğine ziyaret etmiştir. Yine yirmi saatlik bir süreden sonra vapurla Napoli'ye varmıştır. Orada dört gün kaldıktan ve Pompeyi'yi de gezdikten sonra kara yoluyla Roma'ya ulaşmıştır. Terracina adında bir şehirde bir gece kalıp ertesi gün yoluna devam etmiştir. Yedi gün Roma'da kaldıktan sonra sahilde bulunan Civitavecchia adlı şehre geçip oradan Livorno'ya doğru Fransız bir ticaret gemisine binmiştir. Pisa, Firenze, Bolonya, Ferrara ve Padova şehirlerine de uğrayıp sonunda Venedik'e ulaşmıştır. Orada dört gün kaldıktan sonra kara yoluyla yolculuk yaparak Verona, Garda Gölü'nün sahilinde bulunan Peschiera del Garda ve Treviglio'yu geçip Milano'ya varmıştır. Orada üç gün durduktan sonra Como gölüne gitmiş, anlattıklarına göre orada bir gemi turuna katılmıştır. Como, İtalya'daki son durağı olup oradan İsviçre'ye geçmiş ve Chiasso ve Lugano şehirlerini ziyaret etmiştir. Oradan Alpleri geçip Luzern'i ziyaret etmiş, ardından bir gün Basel'de kalıp sınır üzerinden Strazburg'a geçmiştir. Buradan sonra Mainz ve Köln'ü ziyaret edip Belçika'dan geçmiş ve Fransa'ya geri dönmüştür. Sahilde bulunan Calais'den gemiyle İngiltere'de bulunan sahil şehri olan Dover'e devam etmiş ve Londra'ya kalan son yolu trenle almıştır. Rauf'un giderken kullandığı rotayı, Dumont 19. yüzyılda, yapılmış olan bir Avrupa turu için tipik rota olarak belirtiyor. O zamanın Avrupa turunun prototipi Dumont'na göre şöyle anlatabiliriz:

⁷⁰ Topaktaş, *Sultan II. Abdülhamid ve Diploması*, s. 10.

İstanbul'dan yola çıkarak Marsilya'ya geçilirdi. Oradan ya trenle Paris'e ya da İtalya'nın kuzeyine ve İsviçre'ye gidilirdi. Bundan sonra, birkaç gün Berlin'de kalınıp sonrasında ya Almanya turu yapılırdı veya Londra'ya geçilirdi. Normal bir güzergah Tuna nehrinde gezi gemisiyle Viyana ve Budapeşte'nin ziyaretini ön görürdü. 1883 yılında işletilmeye başlanmış olan Şark Ekspresi ile de İstanbul'a dönüş yapılırdı.⁷¹ Rauf'un İstanbul'a dönüşü hakkında mevcut az sayıdaki sayfadan İngiltere'yi ziyaret ettikten sonra tekrar Fransa'ya geçtiğini biliyoruz ve orada birkaç küçük şehir dışında Paris ve Versay'da uğradığını öğreniyoruz. Eksik sayfaların sonunda Viyana'dan çıkıp Tuna nehrinden Slovakya, Macaristan, Sırbistan ve Bulgaristan'ı geçerek memleketine dönmüştür.

Resim 2.

Rauf'un rotasını gösteren harita. İki soru işareti arasındaki bölüm, eksik sayfalardan dolayı belirsiz.

Rauf'un Gezdiği Yerler Hakkında Verdiği Bilgiler

Giderken Geçtiği Yerler

Yukarıda belirtildiği gibi Rauf, seyahatnamesinin ilk sayfalarında Avrupa'dan ve seyahat öncesi hazırlıklarından bahseder. İstanbul'dan çıkıp Boğazı ve günümüzde Yunan adaları olan adaları geçtikten sonra seyahatinin dördüncü günü İngiltere'nin hakimiyeti altında bulunan Malta'ya vardığını aktarır. Malta Kalesini, [4] Malta'da eski tarihlerde yüz yirmi altı kilise inşa edildiğini

⁷¹ Dumont: „Western exoticism in the accounts of Ottoman travellers in Europe”, s. 132.

ve Saint John adındaki kilisenin oranın en eski ve en büyük binası olduğunu anlatır. Napolyon'dan, eski krallar zamanında inşa edilmiş olan saraylardan, o zamanlardan kalan ve hâlâ mevcut olan bir silahhaneden ve bir kütüphaneden bahseder. Bunun dışında orada bulunan tersaneyi, hastaneyi ve fabrikaları anlatır. Yazlık yerlerindeki bahçelerin portakal, limon ve "Amerika'dan gelme mandalina denilen bir nevi meyve" ağaçlarıyla süslü olduğunu yazar. Malta'nın toplam nüfusunun yüz otuz bin olduğunu söyler ve "enli ve muntazam yollar yapılmış olduğundan, şehrin görünüşü[nün] pek yakışıklı" olduğu yazar. Sokakların ve binaların Malta taşından yapıldığını dile getirir. [5]

Messina'ya gelince Rauf, burada da sokakların geniş, bütün evlerin büyük ve şehrin güzel olduğundan bahseder. Kral Ferdinand zamanındaki savaşta oradaki evlerin zarar gördüklerini ve ahalinin bir kısmının kaçtığını, bir kısmının da öldüğü için nüfusun azaldığını ve yirmi beş bin olduğunu belirtir. Napoli'yi anlatırken şehrin arkasında bulunan büyüklü küçüklü güzel dağlardan ve şehrin içindeki çok sayıdaki geniş meydanlardan bahseder. [6] Oraları "Büyük ve gayet geniş bir sokağı vardır ki bir başından diğer tarafı görüldüğü halde yarım saat çeker" diye anlatır. [6/7] Sokakları genel olarak düz ve enli, çoğu binayı yeni olarak tarif eder. Şehrin bütün çevresinde bağlar ve bahçeler olduğunu söyler. Rauf, kendisini hayrete düşüren ve tarif etmesinin mümkün olmadığını söylediği yüz yıl önce yapılmış olan bir saraydan bahseder. Bu sarayın bir dağın tepesinde inşa edilmiş "mevkii gayet yüksekte olduğu halde yolları mühendisane yapılmış ve iki taraflarına muntazam ağaçlar dikilmiş" olduğunu anlatır, burası için "adeta düz yolda gidilir gibi görünür" der.

Rauf'a göre görülmeye layık başka bir yer, ismini vermediği güzel bir bahçe ve şehir dışında bulunan, trenle gidilen başka bir saraydır. Diğer saraya göre bu sarayın bahçesinin daha ufak ama muntazam olduğunu ve odaların bir tanesinin duvarının tek parça Saksonya porseleninden yapıldığını, bunun "nadir ve tuhaf" olduğunu anlatır. "Fevkalade bir bina" olarak nitelendirdiği başka eski ve büyük bir saray daha vardır. Onun duvarlarındaki atlas ve kadifelerden bahseder, iki tarafında meydanlar olduğunu ve bir taraftan denizi gördüğünü anlatır. [7] Saraylar dışında bir tiyatro, bir asker kışlası, bir hastane ve bir müzeyi sayar. Şehre bir üniversitenin yapılmakta olduğunu söyler. Bulunduğu yere iki saat uzaklıkta bir yanardağ gördüğünü ve bu dağın bir kere ateş saçtığında dağın aşağısında olan Pompei adında bir şehrin bütünüyle üzerini kapattığını ve ikiyüz yıl önce keşfedildiğini anlatır. [8] Görülmeye değer bir yer olduğu için trenle oraya gidip gezdiğini aktarır. Ayrıntılı bir şekilde Pompei'de gördüklerini, sonra Napoli'ye geri döndüp dördüncü gün Roma'ya devam ettiğini yazar. Bir gece Terracina adlı bir şehirde kaldıktan sonra, "bir başından diğer ucu aslen bir tarafa sapmayarak beş saat çıkar" ve iki tarafında ağaçlar dikilmiş olan, tarif edilemeyecek ve benzeri olmayan bir yoldan gittiğini, büyük bir köprüden ve birkaç şehirden geçtikten sonra yola çıktıkları günün ertesi günü Ro-

ma'ya varmış olduklarını aktarır. [9] Toplam nüfusu yedi milyon olan İtalya'nın da başkentinin çok büyük olduğunu vurgular. Eski Yunanların Roma'ya pek çok ilim ve bilim getirip o tarihlerde Roma'yı medeniyetin toplandığı bir yer haline getirdiklerini anlatır. Şehrin, ismini vermediği ama gezilmesi gereken bir binasının olduğunu, bir kiliseden ve "üstü açık gündüz tiyatrosu tarzında bir şey" olarak okuruna açıkladığı amfitiyatrosundan bahseder. Daha detayına girip buranın inşasını anlatır ve duvarının hiç kireç olmadığı halde taşlar üst üste koyularak "garip bir suretle yapılmış" olduğunu söyler. Okur burada, anfitiyatroda o zamanlar vahşi hayvanların birbiriyle güreştiklerini öğrenir. [10]

Rauf seyahatnamesinde bir sayfalık yer ayırdığı San Pietro Kilisesi'nin tam ölçütlerini verip "azim ve mükellef" bir bina olduğunu anlatır, içeriği tasvir eder ve çevresinde neler gördüğünü bildirir. Mesela direkler, heykeller ve bu işlerde kullanılan mermer taşından özellikle somakiden bahseder. Birkaç kere kilisenin ne kadar büyük olduğunu söyler ve her yerine ayrı ayrı bakıldığında büyüklüğünün aşırı olduğunu anlaşıldığını anlatır. Kilisenin yanındaki meydana bulunan fıskiyeleri ve bu meydanın ortasındaki direk taşı da anlatır. [11] Direklerin üstünde ve başka yerlerde de çok sayıda büyük heykeller bulunduğunu nakleder. Rivayetlere göre binanın inşası yüz yetmiş milyon kuruş tutmuş ve üç yüz senede bitirilmiştir diye bildirir. Bu kilisenin civarında "Vatikan dedikleri fevkalade bir saray" vardır ki, çok büyük salonlarında "istatü denilen mermerlerden yapılmış belki beş yüz bine yakın adet nadir ve büyük ve küçük insan ve hayvan" heykelleri vardır. İstanbul şehrinin kurucusu Kostantin isimli "İmparatorun kendisi ve pederi için yaptırdığı sandık misali iki büyük somaki kabir vardır." Hiçbir diyarda bunun gibi nefis bir müze olmadığı" ve bu müzenin "direkleri ve duvar ve merdivenleri çeşitli [12] somakiden pek görkemli yapılmıştır" diye yazıp anlatımını devam ettirir. Vatikan Sarayı'nın farklı dairelerinden ve bahçesinden de ayrıntılarıyla söz eder. Sarayın on bine yakın odası olduğunu bildirir ve "hatta işbu zikrolunan dairelerin her biri ancak birer gün zarfında gezilebildi" diye anlatımını bitirir.

Rauf, başka yerde, başka müzelerin ve Papa'nın iki bin odalık bir yazlığı olduğunu söyler. Sonra San Paolo Kilisesi'ne geçer ve diğer gezdiği kilise kadar sanatsal değilse de bunun da çok büyük ve yüksek, kısmen ahşaptan yapılmış bir bina olduğunu anlatır. Otuz beş yıl önce bir yangından dolayı zarar gören kilisenin tamirinin hâlâ devam ettiğini yazar. [13] Kısaca Roma'da bulunan iki tane okula değindikten sonra bir hisardan, meydanlardan, orada bulunan fıskiyelerden, havuzlardan, dikili taşlardan ve heykellerden bahseder. Son olarak Popolo Meydanını (Piazza del Popolo) okuruna anlatır. Buranın bir tarafında Napolyon'un yaptırdığı bir park ve [14] onun karşısında bir park daha olduğunu, yakınlarında iki tane kilise daha gördüğünü aktarır ve şehrin büyük kapısından bahseder. Meydanın "pek muntazam" [14], Roma ahalisinin iki yüz bine yakın ve kiliselerin sayısının yüz yirmi adet olduğunu yazarak toplam

altı buçuk sayfa süren Roma anlatımını bitirir. “Bu mahalde yedi gün ikamet olunduktan sonra gece [...] yolculara mahsus olan arabaya binilerek on saatte Akdeniz’de Roma’nın iskelesi olan Civitavecchia’ya gelinmiştir” [15] der ve buranın kendine mahsus küçük bir limana sahip olduğundan başka birşey aktarmaz. Yarım saat durduktan sonra Livorno’ya gitmek için bir Fransız tüccar gemisine binildiğini ve on iki saatlik bir deniz yolculuğu yaptıktan sonra deniz kenarında bulunan, bir kalesi olan ve bir ticaret şehri olan Livorno’ya varıldığını anlatır. Gelip giden gemilerin yükünü kolay indirebilmek için “bazı sokaklarının aralarına kanal suretiyle deniz içeri alınmış” olduğunu anlatır. İki güzel meydanı ve binalarının çoğu güzel ve hoş olan şehrin nüfusunu seksen bin olarak bildirir. Burada birkaç saat dinlendikten sonra trenle Pisa şehrine varır. Pisa şehrinde altı yüz sene evvel eski yüksek bir kilisenin ve onun yanında kilise tarzında kubbeli bir binanın daha olduğunu, onların yakınlarında “eğri ve yüksek ve acayip bir kule” bulunduğunu yazar. Rauf’un anlattıklarına göre, Avrupalılar bu eski ve nadir yerleri merak edip “nice uzak mahallerden yalnız bunları görmek arzusuyla buraya gelip giderler”. Rauf, Pisa’da trene binip iki saat içerisinde bir sonraki durak olan [16] Firenze’ye ulaşır. Pisa’yı anlatırken bahsettiği Arma⁷² nehri Firenze’den de geçer ve bu sebepten dolayı şehirde sağlam köprülerin bulunduğunu anlatır. Bunların dışında bir iki meydan, üzerinde bir kule bulunan bir kilise ve nehrin kenarında yürüyüş yapılabilecek bir ağaçlıktan bahseder. Orada bulunan sarayın yirmi beş odasının bir tanesinde meşhur Raffael’in ve başka ressamaların değerli resimleri ve mozaik eserleri olduğunu anlatır, “herkes gidip bunları seyreder” diye yazar. [17] Bu şehrin nüfusunu seksen beş bin olarak bildirir ve iki gün kaldıktan sonra Bolonya’ya doğru yola çıktığını aktarır. Bolonya’da iki tane kule bulunduğunu, birisinin uzun diğerinin ise Pisa Kulesi gibi eğri olduğunu anlatır. Bir saat uzaklıkta, dağın tepesinde bir kilise olduğunu, şehirden oraya kadar giden yolun iki tarafının direkli olduğunu aktarır. [18] Altı saatlik bir yoldan sonra gece Ferrare’de kaldığını, ertesi gün on bir saatlik uzaklıkta olan ve Avusturya Devletinin idaresindeki Padova’ya varıldığını yazar. Buranın da eski bir şehir olduğunu ve içinde “hiç dünyada eşi olmamak üzere pek büyük ve meşhur bir kahve dükkanı” olduğunu bildirir. Bunlardan başka şehrin çevresinde hoş saraylar bulunduğunu ekler. Burada bir saat kaldıktan sonra, bir saat süren tren yolculuğun ardından Venedik’e varmıştır.

Rauf, Venedik’e ulaşabilmek için trenle denizin üzerinden uzunluğu “tahminen iki bin beş yüz arşın” ve geçmesi “sekiz dakika” süren bir taş köprünün üzerinden gidilmesi gerektiğini bildirir. Venedik’i dünyada benzeri olmayan garip bir şehir olarak nitelendirir. Şehir deniz üzerinde birbirine çok yakın “küçük küçük yataklık odaların üzerine bina olunup” sokakların çoğu su olarak “evlerin odaların üstünde ve ekserisi dahi kenarlarında kazık üzerine inşa olunmuş”

⁷² Rauf’un bir kaç yerde Arma (ارمه) olarak yazdığı nehrin gerçek ismi Arno’dur.

olarak tanımlar. Bir sokaktan diğer sokağa geçilmesi için çoğu yerde köprülerin olduğunu yazar. Şehrin bir meydanından ve meydanın etrafında üç adet saraydan bahseder. Meydanın bir tarafında eski tarihlerde inşa edilmiş bir kale ve kilise olduğunu ve etrafının bu büyük ve düzenli binalarla çevrili olmasından dolayı bu meydanın “üstü açık bir salon gibi görünür” olduğunu anlatır. [19] Etrafındaki doksan adet gaz kandiliyle dükkanların içinde ve dış kapılarının üzerindeki lambalarla, “meydanın her yeri bayağı gündüz gibi aydınlık” olduğundan söz eder. Akşamları ve geceleri insanların çoğunun oraya gidip gezdiğini ve müzikler de çalındığı için “adeta geceleri meydanda balo var gibi görünür” olduğunu söyler. Rauf bir kiliseyi ve eski bir sarayı daha anlatır. Seyahatnamesinin başka bir kısmında da bahsettiği gibi Napolyon’un burayı istila ettiği sırada birçok eserin alınıp Paris’e götürüldüğünün ve sonra da bazılarının geri getirildiğinin beyan edildiğini aktarır. Venedik’in nüfusunun yüz elli bine yakın olduğunu belirtir. Dördüncü gün yola çıkıp üç buçuk saatte büyük ve güzel bir şehir olarak tanıttığı Verona’ya vardığını anlatır.⁷³ Şehrin yakınında sağlam bir kale bulunduğunu, birkaç yıl önce Sardinya Kralı Şarl Albert Venedik’i işgal ettiğinde, Avusturyalıların kaleye sığındıklarını ve adı geçen Kral’ın burayı istila edemediğini anlatır. [20] Burada iki üç saat durduktan sonra Avusturyalıların bir kalesi olan ve Garda Gölü’nün sahilinde bulunan Peschiera (del Garda)’ya geçerek on sekiz saatte Treviglio’ya vardığını öğreniriz. Sonrasında bir saat süren bir tren yolculuğunun ardından Milano’ya geldiğini bildirir.

Milano, Rauf’un anlattıklarına göre “sokakları çakıl taşlarıyla döşenmiş ve araba tekerleklerinin geçeceği yerler mermerler ile yapılmış” büyük bir şehirdir. Sokakların çoğunun geniş ve dosdoğru; “üzeri camlı uzun bir güzel çarşısı”⁷⁴ olduğunu bildirir. Kestane ve çınar ağaçlarıyla çevrili şehrin dört tarafında benzeri olmayan güzel bir yol gördüğünü anlatır Rauf. Napolyon’un buraları aldığı zaman Milano’dan başlayan İsviçre’nin içinden geçip Paris’e kadar uzanan yeni bir yol ve yolun başına büyük bir kapı yaptırdığını aktarır. Barış kemeri (Arco della Pace) olarak adlandırılan kapının üç kemer sekiz direk üzerine komple mermerden yapıldığını bildirir. [21] Rauf, kemerin üstündeki heykelleri ve duvarlarında bulunan kabartmaları da detaylı bir şekilde anlatır. Aynı şekilde şehir dışında bulunan ve Napolyon’un inşa ettirtmiş olduğu anfityatrosundan da bahseder. Burada büyük bir meydanın etrafında beş altı arşın yüksekliğinde bir duvar, duvarın iç tarafından aşağısına kadar setler, “İmparator’a mahsus önü sumaki direkli odalar ve önünde taş merdivenler” olduğunu yazar. Ortası büyük bir çayırık olup orada tiyatro ve oyunlar oynandığını, istenildiği zaman içine özellikle yapılmış su yollarından sular akıtıldığını ve kayıklarla yarış yapıldığını aktarır. Şehrin ortasında Duomu Kilisesi’nin (Duomo di Milano) bulundu-

⁷³ Asıl metinde bir yazılım hatası söz konusudur ki burada ورونه yerine درنه yazılmıştır.

⁷⁴ 19’uncu yüzyılda cam ve demir gibi yeni materyaller kullanılmıştır. Bkz. Schivelbusch, *Geschichte der Eisenbahnreise*, s. 45.

ğunu ve “üzerine nice resimler” oyulduğunu yazar. Ayrıca üstünde mermerden oymalı iki yüze kadar ufak kuleler, fevkalade büstler ve “pencerlerinde dahi bir nevi renkli ve resimli tuhaf camlar” olduğunu anlatır. Scala Tiyatrosu’nun (Teatro alla Scala) büyük bir bina olup içerisine dört bin kişi girebildiğini, yüz doksan iki adet locası olduğunu ve böylece Napoli Tiyatrosu’ndan sonra dünyada ikinci büyük tiyatro olduğunu bildirir.

Rauf, burada üç gün kaldıktan sonra trene binip Lago di Como adındaki gölü görmek arzusuyla yoluna devam edip iki buçuk saatte gölün kıyısında bulunan Como şehrine gittiğini yazar. Orada vapura binip gölün başka bir kenarında bulunan bir köye çıktığını, köyün civarında bulunan “dağların altı delinip yollar açılmış” [22] ve “kayalıktan ibaret dört beş adet büyük dağlarda nice akçe sarfiyle kemer gibi açılmış olan garip mağara misilli yollar görülmüş” olduğunu anlatır. Rauf, kendisi buradan Viyana’ya gitmemesine rağmen bu yollardan on altı saatte Milano’dan Viyana’ya kadar gidilebildiği anlatır. Como Gölü’nün güzel bir yer olduğunu, etrafında yüksek dağlar, güzel körfez ve burunlar olduğunu bildirir. İsviçre sınırında bulunan Chiasso’ya, oradan da yine bir gölün yanında bulunan Lugano’dan, başka kasabalar, şehirler ve dağlardan daha geçtiğini yazar. “Dağların kenarlarına mahsusen yüksek sedleriyle döne döne [23] yollar yapılmış olduğundan adeta düz yerde gidilir gibi arabalar ile” birçok dağın tepesine rahatlıkla çıkıldığını anlatır. Dağlardaki karların erimemiş, bundan dolayı yollar kapalı olduğundan “üzerleri açık küçük el arabası şeklinde beygirli [bârgîrli] bir nevi mahsus kızaklar getirilip sair refikamız ve beraber olan yolcularıyla ikişer ikişer zikir olunan kızaklara binilerek dağın yukarısına doğru çıkılmaya” başladığını anlatır. [24] Luzern’e doğru giderken “şeytan köprüsü”⁷⁵ dedikleri pek yüksek acayip bir köprüden”, başka pek çok köprüden ve tünelden geçtiklerini bildirir. Bir gölün kıyısında bulunan Luzern’de bir gece kaldıktan sonra ertesi gün bir vapura bindiğini söyler. Kıyıda köyleri “tuhaf”, dağların tepelerindeki evlerin ve bağların “şekillerini acayip” [*acaîb ül-heyet*] olarak nitelendirir. İki buçuk saat süren gemi turundan sonra bir arabaya binilip sekiz saat zarfında nüfusu yirmi yedi bin olan Basel’a gittiğini anlatır. Rauf, İsviçre’nin toplam nüfusunun dört milyon olduğunu bildirir.

Rauf, burada bir gün dinlendikten sonra trenle bir saat içinde İsviçre’den çıkarak Fransa sınırlarına ulaştığını Strazburg şehrine vardığını yazar. Oradaki kilisenin kulesinin (Strazburg Notre Dame Katredalin Kulesi), “âlemdeki binaların en yükseği olmak üzere boylu ve eski bir kilise kulesi” olduğunu anlatır.⁷⁶ [25] Köln’e gitmek üzere Mainz’ta (?) bir gece kalıp ertesi gün yola devam ettiğini ve Ren Nehri’nin İsviçre’den çıkıp Felemenk’ten denize ulaştığını bildirir. “İki tarafında [*cânibinde*] Fransa, Bavyera, Prusya devletlerinin ve Cermanya dükalıklarının parça parça arazileri olarak birbirine pek yakın [*garîb*] olmak üzere

⁷⁵ Yani asıl adı “Teufelsbrücke” olarak geçerlidir.

⁷⁶ 19’uncu yüzyılda Avrupa çapında o tarihte en yüksek bina sayılır.

etrafında gayetle memur ve cedit şehir, kasaba ve köyler [*karyeler*]” olduğunu söyler, bunların yanında çoğu hükümdarın “güzel sarayları ve eski günlerden [*ayyâm-ı sâlifeden*] kalma eski [*atîk*] ve cedit kaleler” olduğunu aktarır. Birçok yerin “kenarlarında dahi muntazam sedler ve yollar” yapıldığını anlatır. “Çok yeri tarla ve ağaçlık olup bazı tarafları dahi dağlık ise de sedler ile dağların üzerlerine dahi bağlar yapılmış olmakla hatta Avrupaca meşhur olan sarayların bazısı buranın mahsulü” olduğunu bildirir. Köln’de beş altı saat dinlendikten sonra trene binip Belçika ve Fransa’da bulunan bazı büyük şehirlerden ve sağlam kalelerden geçilerek on saat uzaklıkta deniz kenarında bulunan Fransa hükümetine bağlı Calais adındaki şehre vardığını bildirir.

Londra'nın Anlatımı

Rauf, İngiltere vapurlarının birine binip Calais'nin hemen karşısında İngiltere’de bulunan Dover şehrine gidip bir gece orada kaldığını yazar. Sabah yine trene binip Londra’ya doğru hareket ettiğini, orada Padişah sayesinde Osmanlı elçiliğinde ikamet ettiğini öğreniyoruz. [26] Rauf’a göre Londra *bilâd-ı selâsenin*⁷⁷ (yani İstanbul’un üç eski semti olan Galata, Eyüp ve Üsküdar’a verilen isim)⁷⁸ iki kat büyüklüğünde bir şehirdir. Londra’nın bütün sokaklarını “düz”, “fevkalade geniş ve uzun” olarak nitelendirir, “hatta birkaç sokağın boyu iki üç saat” *çektğini* tasvir eder. *Şehrin içinde ve dışındaki köylerde ve kasabalarda neredeyse hiç eğri sokak olmadığını, evler birbirine bitişik, hepsinin aynı yükseklikte ve duvarları bir olmasından dolayı tek bir bina imiş gibi göründüklerini* anlatır. Bunların dikkatle bakıldığında “başka başka haneler olduğu” anlaşılır der. Avrupa’nın diğer yerlerinde olduğu gibi burada da birkaç aile bir evde oturmayıp her ailenin ayrı ayrı evlerde oturduğunu, bundan dolayı evlerin çok büyük olmayıp bahçelerinin de küçük, *üç katlı ufak evler* olduğunu yazar. Evlerin, sokakların ve meydanlarının temiz olmasına *özellikle dikkat edildiğini*, bu kadar büyük olmasına rağmen şehrin kalıba dökmüş gibi olan düzeninin Rauf’u şaşırttığını öğreniyoruz.

Londra ile ilgili Rauf’un değindiği bir başka konu da Londra’nın havasıdır. Bununla ilgili havanın zaten rutubetli olduğunu, bunca fabrikanın yanı sıra insanların evlerindeki odalarında da kömür yakarak iyice fenalaştığını anlatır. Yazın o kadar kötü olmasa da [27] “rivayet olduğuna göre kış vakitlerinde şehri duman basıp sokaklardaki gaz [lamba]lar[ının] gündüzleri yakıldığı halde gezen adamlar bayağı birbirlerini” göremediklerini anlatır. Hatta durum o kadar vahimdir ki evlerin boyalarının sürekli karardığını, boyalarını yenilemek istemeyenlerin evlerini boyamadıklarından tuğlaların meydanda olduğunu ve kısa sürede onların da siyaha döndüğünü söyler. Kış zamanlarında havanın

⁷⁷ Asıl metnin bu cümlesinde bir yazım hatası söz konusudur ki بلاد ثلاثة yerine بلاد ثلاثة yazılmıştır.

⁷⁸ Bkz. Mehmet İpşirli, “Bilâd-ı Selâse”, *TDVİA* 6, İstanbul 1992, s. 151–152.

kötüleşmesinden dolayı kibar insanların köylere gidip yazın şehre döndükleri için Avrupa'nın diğer şehirlerinde kışın yapılan balo vb. eğlencelerin burada yazın yapıldığını anlatır. Rauf, Londra'da "park" dedikleri ve mahsusen yapılmış çiçekli ve ağaçlı yeşil alanlardan da özellikle bahseder. Bazı parklarda geceleri ışıklar yakıldığından insanların orada gezdiklerini yazar. Londra'nın ortasından Thames Nehri'nin geçtiğini, üstünde sayısız küçük vapurların gidip geldiğini ve "daima halkı istedikleri mahallere" götürdüklerini bildirir.

Rauf seyahatnamesinde ticaret konusunda İngilizlerin üstün olmalarından bahseder ve her gün sayısız ticaret gemisinin Londra'ya geldiğini anlatır. Nehir kenarındaki büyük havuzların gemilerden yük indirilmesini kolaylaştırdığını ve malların gümrükten kaçırılmasını engellediğini bildirir. Her havuzun etrafında [28] büyük mağazalar ve binalar olduğunu, yurtdışından gelen şarapları gümrükten geçirinceye kadar depolamak için her havuzun kenarında mahzenler bulunduğunu anlatır. "Ve İngilizler suyu bile şarap karıştırmaksızın içmediklerinden Londra'ya o[l] kadar şarap gelir ki" bunlar mahsenselere sığmadığı için limanların kenarına da bırakıldır der. Rauf nehrin üzerindeki demirden ve taştan yapılmış büyük ve sağlam köprüleri de anlatır. Özellikle "Tunnel" dedikleri suyun altından geçen, bir tarafında dükkanlar diğer tarafında gaz lambaları ile ışıklandırılmış bir yolun olduğunu yazar. Londra'nın etrafında çok büyük fabrikalar olduğundan bahsedip şehirde bulunan bira fabrikasını anlatmaya geçer. "Şehrin dahilinde olan bira fabrikası[nın] fevkalade bir şey olup" bir kasaba büyüklüğünde olduğunu söyler. Arpanın kaynatılması için büyük bakırdan "havuz gibi kazanlar", bir sürü büyük ve küçük fıçılar olduğunu anlatır. İçinde on beş kadar meyhane bulunduğunu, her birine üç yüz on beş bin kupa bira konulduğunu ve her gün bin çuvaldan fazla arpa sarf olunduğunu bildirir.

Rauf Londra Müzesi'ne de değinerek oranın da mükemmel olduğunu, karıncadan file kadar dünyada bulunan [29] hayvanların iskeletlerinin, denizden ve karadan çıkan taşların, Mısır'da Koptlar zamanında yapılmış olan büstlerin ve bir takım eskiden yapılmış bir takım ufak tefek şeylerin ayrı ayrı odalara konularak sergilendiğini yazar. Rauf'a göre Londra'da görülmesi gereken şeylerden birisi de bir çeşit panoramadır ki üzerinde kubbesi olan küçük bir binanın içindeki yuvarlak bir salonun ortasındaki bir merdivenden çıkılıp etrafında hiçbir cam veya benzeri bir şeyin olmamasına rağmen Paris şehrinin gece halinin resmi görüldüğünü anlatır.⁷⁹ Rauf burayı çok beğenip ayrıntılı bir şekilde anlatır, [30] bu panoramada gündüzleri Londra şehrinin resminin gösterildiğini bildirir. Havanın dumanlı olmasından dolayı yüksek yerlerden

⁷⁹ Panoramalar, 19'uncu yüzyılda popüler bir eğlence olarak 360 dereceli resimlerdir. Londra ve Paris gibi büyük şehirlerde bulunan bu tür panorama resimlerine, yuvarlak olan bir odanın ortasından bakılırdı. Rauf burada büyük ihtimal "Mr. Wyld's Model of the Earth" veya "Wyld's Great Globe" adıyla bilinen panoramadan bahseder. Londra'da yer alan dünya sergisi çerçevesinde turistleri çekmek için yapılmıştır. Bkz. Haltern, *Die Londoner Weltausstellung von 1851*, s. 173.

bile şehri tamamıyla görmek mümkün olmadığından aslında bu panoramayla Londra'nın büyüklüğünün anlaşılabilirliğini anlatır. Bu resimlerin bitirilmesinin onaltı yıl sürdüğünü söyler. Başka bir tarafta İsviçre'yi taklit ederek dağlar yapıldığını, dağların üzerinde sular aktığını ve buna benzer başka bir iki şeyi daha aktarır. Kraliçe'nin şehir dışında bulunan Windsor Sarayı'nı ve buranın etrafındaki ormanları, çayırıkları, büyük bir gölü ve her iki tarafı ağaçlarla süslü yoluyla güzel ve ferahlatan bir yer olduğunu yazar. [31] Kraliçe ile iki kez buluşmaları münasebetiyle şehir içindeki iki sarayını da görme fırsatı olduğunu ama buraların İtalya'daki özellikle Napoli'deki saraylara göre hayret verici yerler olmadığını belirtir. Londra'nın nüfusu iki milyon üç yüz altmış bine ulaşmasına rağmen İngilizlerin sakin ve terbiyeli bir halk olduğu için bu kadar insanı sadece on ve on iki bin arasında polisin kontrol ettiğini yazar. Bunu da Rauf'un dediklerine göre tarif olunmaz bir kolaylık ve güzellikle yaparlar. İngilizlerin işte de gayret ve marifet gösterdikleri için aralarında "aşırı zengin adamlar" bulunduğunu anlatır. Millet Bankası'nın dokuz milyon kise⁸⁰ sermayesi olduğunu ve sürekli para basıldığını bildirir. Yukarıda da söylediği gibi Londra'nın ticaretinin ve kullanılan gemilerin sayısının akıl almayacak derecede fazla olduğunu ve ticarete kullanılan gemilerin sayılmayacak kadar çok olduğunu bildirir. Sadece kömür taşıyan gemilerin sayısının bile dörtbine ulaştığını anlatır. [32] "Vapur aletleri yapılan birkaç fabrika" gördüğünü de yazar. İngiltere'nin yalnız Avrupa kıtasındaki nüfusunun yirmi yedi milyon olduğunu bildirir.

Rauf, *ekspozisyon* denilen serginin yerini tarif ederken sergi alanının Hyde Park denilen şehrin içinde bir alanda yer aldığını, komple demir ve camdan ibaret olan binanın uzunluğunun bin sekiz yüz elli ve genişliği dört yüz kadem olduğunu ve aynı anda kırk bine kadar kişinin buraya girebildiğini bildirir. İki tane büyük ağacın kesilmeyip binanın içine alınmış ve ortasında "gayetle yüksek billurdan bir nefis fiskiye yapılmış" olduğunu anlatır. "Zeminin üzerinde kenarları demir parmaklıklı olarak bir kat daha" olduğunu, bu katta da her yerden gelmiş olan taş ve demirden çok büyük büstler ve yapılar sergilendiğini bildirir. Beş kıtada mevcut olan millet ve devletlerden gelen doğal ve yapay, büyük ve küçük, hasis ve nefis her ne kadar ürün var ise [33] oraya getirilip sergilendiğini söyler. Bu ürünleri "âlemde görülmeyen ve belki hayal ve hatıra gelmeyen" yenilikler olarak tarif eder. Burada toplanmış olan bütün eserlerin ayrı ayrı anlatmasının insanlar tarafından kavranamayacağını, o yüzden sadece bazı nadir şeyleri tarif ettiğini yazar. Örneğin Hintlilerin fuara gönderdikleri, Kraliçe'ye hediye olarak verilen, "Küh-i Nür denilen yüz seksen küsur karat pırlanta[nın] ve kırk elli karat büyüklüğünde diğer iki adet pırlanta ile beraber yıldızlı demir bir kafesin içinde olarak ekspozisyonda" sergilendiğini bildirir.

⁸⁰ Kese'nin asıl yazılışı Kise/kise 500 gürüş değerinde o dönemin para birimidir. Karl Steuerwald: "kese", *Türkisch-Deutsches Wörterbuch/ Türkçe-Almanca Sözlük, Istanbul: Harrassowitz, 1998, S. 518.*

“İspanya Kraliçesi'nin dahi geçenlerde yapıp mahsusen götürmüş olduğu fevkalade mücevher çiçekler ve gerdanlık ve bilezikler”in de başka bir yerde bir kafes içinde ziyaretçiye sunulduğunu anlatır. Bunun dışında tarif ettiği diğer mücevherlerden başka “İngiltereliler tarafından büyük avize ve şamdan ve sofraya takımı gibi fevkalade nice billurlar görülmüş” olduğunu söyler. Yanlızca İngiltere tarafından [34] sergide sunulan binden fazla makina olduğunu, her birinin şekli farklı olmak üzere bunların sürekli çalıştığını ve birşeyler ürettiğini, makinaların yanlarında da modellerinin bulunduğunu ve bunların da hareket ettiklerini anlatır. Fransızların gönderdikleri eşyalar arasında porselenden yapılmış, resimli, fevkalade büyük saksıların, Gobelin'den⁸¹ gayet kıymetli halıların, değişik ağaç türlerinden yapılmış sandalye, kanepeler, dolap, masa gibi eşyaların dikkat çekici hünerli ürünler olduğunu vurgular. Avusturyalılardan büstler ve çok “büyük cevizden türlü oymalarla aşırı hünerli ve zarif bir yataklık” gördüğünü, bu yataklık çok güzel olduğu için sonradan bir Lord'un onu altı yüz kiseye aldığını söyler. Rusya'nın gönderdiği eşyalar arasında “malakit denilen kıymetli yeşil bir nevi güzel ve nadir taştan yapılmış büyük bir kupa ile iki ayna çerçevesi” bulunduğunu aktarır. Kısaca bu dünya sergisinin [35] benzeri olmayan ve tarif olunamaz bir yer olduğunu bildirir. Binanın inşası için seksen bin lira harcadığını, başta girenlerden ikişer lira alınıp zaman ilerledikçe bir Şilin yani beş buçuk lira alındığını, sergi kapandığında atmış bin küsur kise arttığını yazar. Açılış günü otuz bin, sonraları her gün kırk ila altmış bin kişinin sergiyi ziyaret ettiğini ve her gün beş ile altıyüz kise alındığının tespit edildiğini bildirir. Bir sürü yerden, özellikle Fransa ve Almanya'dan insanların özel şirketlerle Londra'ya sergi için geldiklerini anlatır. Her şeyin çok pahalı olmasından dolayı yabancılar için buradan uzun süre kalmanın zor olduğunu, gelenlerin kısa süre kalıp geri döndüklerini ve o sırada yeni ziyaretçilerin geldiğini bildirir. Sırf sergi için gelmiş olan yabancıların sayısının dört yüz ve beş yüz bin arası olduğunu bildirir.⁸²

İstanbul'a Dönerken Geçtiği Yerler

Yirmi gün süren Londra'daki ikameti sona erdiğinde, Rauf trene binip iki saat onbeş dakika içerisinde sahilde bulunan Capel şehrine ulaştığını anlatır. Orada vapura binip iki saat sonra Fransa'nın bir şehri olan Boulogne'ye vardığını, geceyi orada geçirip ertesi gün trenle Fransa sahilinde bulunan bazı şehirlerden, köylerden ve Napolyon'un İngilizlerle barış anlaşmasını imzaladığı Amiens isimli şehirden geçerek yedi saat sonra Paris'e ulaştığını yazar. [36] Oradaki binaları ve sokakları tarif eder. Özellikle “bulvar tabir olunan sokağı

⁸¹ Gobelin, Paris'de halı üreten bir şirketin ismidir.

⁸² Başka kaynaklara göre, beş ay içerisinde (sergi 1 Mayıs'tan 11 Ekim'e kadar sürmüştü) bir buçuk milyonu yurt dışından olmak üzere toplam altı milyon ziyaretçi gelmiştir. Bkz. Kretschmer: *Die Geschichte der Weltausstellungen*, s. 33 ve devamı.

ziyadesiyle enli ve bir saatten ziyade boylu olarak iki tarafında dahi ağaçlar ve muntazam dükkanlar ve kahveler olmakla pek güzel mahal" olduğunu anlatır. Pasaj denilen üstü camla kapalı olan çarşıları, meydanları ve diğer gezilecek yerleri de tarif eder. [37] *Place de la Concorde* adındaki meydandan, orada bulunan dikili taştan ve fiskiyeden, buranın çevresinde bulunan Tuilerie Sarayı ve bahçelerden bahseder. Bu meydandan Arc de Triomphe'a doğru giden Champs-Élysées dedikleri geniş ve ağaçlı yolun bir saatte kat edilebildiğini yazar. Rauf, "Yolların başında Napolyon inşa ettirmiş olduğu kapı⁸³ olmakla zikrolunan meydandan" bu kapıya doğru giden muntazam ağaçlı yola bakılınca manzaranın "tarifi mümkün" olmadığını anlatır. Burayı ziyaret eden insanların arasında, "bu meydan gibi dünyanın hiçbir tarafında güzel mevki olmadığı"nın malum olduğunu söyler. Bu ağaçlığın içinde birçok kahve dükkanı olduğunu, herkesin gece gündüz gelip burada gezdiğini bildirir. Ayrıca burada iki üç tane gece bahçesi de bulunduğunu, her akşam sayısız gaz lambalarının aydınlattığı bir ortamda dans edilerek eğlenildiğini anlatır ve kışın da eğlenmek için üzeri demir ve camla kapatılmış bir bahçe daha olduğunu bildirir. [38] Adı geçen Tuilerie Sarayı'nın bahçesini ve sarayın kendisini de anlatır. Bu sarayın Napoli'de gördüğü saraylar kadar gösterişli ve güzel olmadığını aktarır. Louvre Sarayı'ndaki müzede büstler, çok değerli eşyalar, eski Mısırlıların, Çinlilerin ve Hintlilerin garip eşyaları ve saire şeylerin bulunduğunu anlatır.

Rauf, Paris dışında bulunan saraylardan birisinin meşhur XIV Louis'nin 1110 tarihinde⁸⁴ yaptırdığı ve Paris'ten on dört saat uzaklıkta bulunan Versay olduğunu bildirir. O sarayı trenle giderek gezdiğini, sarayın ikibin kadar odası olan büyük bir yapı olduğunu, salonların müzeyyen ve odaların güzel olduğunu yazar. [39] Sarayın bahçesinin şaşılacak bir yer olduğunu, içinde iki tarafında ulu ağaçlar dikilmiş sayısız uzun yol, güzel meydanlar, sayısız türlü türlü fiske ve sarayın önünde üç tane büyük havuz bulunduğunu yazar. Detaylı bir şekilde orayı tarif etmeye devam ederken tiyatrodan, balolardan ve konserlerden de söz eder. Konserlerin verildiği mekânı tasvir ederken sayfa biter ve seyahatnamenin eksik olan sekiz sayfalık bölümüne gelinir. [40]

Metin, seyahatnamenin kırk dokuzuncu sayfasında Rauf'un Viyana'yı anlattığı yerden devam eder. Rauf'un anlattıklarına göre Leopoldstadt semtinde bulunan Prater dedikleri yere herkes "orman dahi güzel bir mevki olmasıyla" ağaçlı yollarının arasında gezmeye gelirmiş. Rauf ayrıca Viyana'dan yirmi dakika mesafede bulunan Schönbrunn Sarayı'nı ve bahçesini, iki saat mesafede bulunan eski ve küçük bir saray olan Laxenburg'u ve mahsusen yapılmış gölünü de anlatır. [49] Onbeş günün sonunda Tuna vapuruna binip Bratislava'nın yanından geçerek Macaristan'a devam ettiğini yazar. Peşte'yi gezip oranın

⁸³ Arc de Triomphe'dan bahsediyor olmalı.

⁸⁴ Versay Sarayı'nın inşaatı 1689'da bitirildiğine göre Rauf'un burada bildirdiği tarih (1698/1699) tam doğru diyemeyiz.

binalarının çoğunun yeni ve zarif, sokaklarının geniş ve muntazam olduğunu anlatır. Buranın karşısında bulunan Budin şehrine bir köprü ile bağlı olduğunu, bu köprünün çok yüksek olması sebebiyle gemilerin kolaylıkla altından geçebildiklerini bildirir. Mohaç, Petrovaradin, Zemun, Belgrad, Vidin, Rusçuk gibi şehirlerden geçip Varna'ya gittiğini söyler. Oradan vapura binip İstanbul'a dönmesiyle seyahatname sona erer. [50]

Anlatım Stratejileri

Rauf genel olarak gezdiği yerleri anlatırken önce okuyucularına şehirlerde gördüğü binaları, sokakları, yeşil alanları, varsa etkinlikleri ve müzeleri tarif eder, sonra tarihi bilgileri aktarır. Bazı yerlerde nüfusun ne kadar olduğunu da yazar, *gördüğü yerleri karşılaştırır*. Örneğin gördüğü hiçbir sarayı (ne Londra'dakileri ne Paris'dekini) Napoli'de gördüğü saraylar kadar hayret verici ve güzel bulmaz. Ancak sadece gezdiği yerleri birbirleriyle kıyaslamaz aynı zamanda İstanbul'u yani kendi vatanını da bir kıyaslama parametresi olarak kullanır. Örneğin Londra'nın büyüklüğünü İstanbul'un Eyüp, Galata ve Üsküdar semtleriyle kıyaslar. Bu kıyaslama, yazarın gördüklerini nasıl algıladığını ve okuyucusuna nasıl aktardığını gösterir. Böylece referans noktası, kendi gerçekliğinden ortaya çıkan bir unsur olur ve bu, yazarın okuyucusuyla hangi ortak noktada buluştuğunu gösterir.⁸⁵ Bundan dolayı yazılan metin belli bir alıcıyı hedef aldığı için kıyaslama ölçekleri o alıcıya göre ayarlanılır.⁸⁶ Burada *kıyas*, boyutları tespit etmekten başka denklilikleri bulmakta da *işe yarar*. Seyahatname, subjektif bir bakış açısına bağlı olduğu için farklı bir gerçeklik algısına dayanır ve gezilen ülkenin mevcut durumundan çok bir zamanın düşünme tarzını yansıtır.⁸⁷ Bu bağlamda kıyas, yazarın kendi *dünyası* ile yabancı dünyalar arasında bir bağlantı kurmak, o zamana kadar bilinmeyenleri okuyuculara aktarabilmek ve yeni bilgileri okuyucuların algılarına *dahil* edebilmek için kullandığı gezi literatürüne ait bir dil sanatıdır.⁸⁸

Bunun dışında Rauf, bir şeye şaşırdığı veya garip bulduğu zaman bunu dile getirir. Örneğin Pisa Kulesi'ni veya Luzern'e doğru giderken geçtiği Şeytan Köprüsü'nü "acayip" olarak nitelendirir. Milano'da bulunan Duomu Kilisesi'nin pencerelerindeki resimli camları da "tuhaf" diye tabir eder. Luzern'den yola çıkıldığında sahildeki köyleri de "tuhaf" ve dağların tepelerindeki evlerin ve bağların şekillerini de "acayip" bulur. Ayrıca Venedik'i dünyada benzeri olmayan "garip" bir şehir olarak nitelendirir. Seyahatnamelerin yazarları gezdikleri

⁸⁵ Arnold Esch, "Anschauung und Begriff. Die Bewältigung fremder Wirklichkeit durch den Vergleich in Reiseberichten des späten Mittelalters", *Historische Zeitschrift* 253, München 1991, s. 287.

⁸⁶ Esch: "Anschauung und Begriff", s. 290.

⁸⁷ Esch: "Anschauung und Begriff", s. 296.

⁸⁸ Tanja Hupfeld, *Zur Wahrnehmung und Darstellung des Fremden in ausgewählten französischen Reiseberichten des 16. und 18. Jahrhunderts*, Göttingen: Univ.-Verl., 2007, s. 178.

ülkelerde karşılaştıkları şeylerden bildikleri ve tanıdıkları dışındakileri garip bulurlar.⁸⁹ Dumont'nun aktardığına göre Osmanlı seyahatnamelerini okurken bunların yazarları için Avrupa'da herşeyin farklı, yabancı ve egzotik olduğu fark edilir.⁹⁰ 19. yüzyıl Londra seyahatnamelerinde bu şaşırma durumu tekrar tekrar önümüze çıkan ve merkezi rol oynayan bir konudur.⁹¹ Londra'nın o zaman ki büyüklüğü, zenginliği ve kalabalıklığı Alman yazarları da şaşırtmıştır.⁹² Bu şaşırma motifi, "acayip" ve "garip" terimleri ile bağlantılıdır⁹³, yazarın öğrenme merakını ve değişikliğe ihtiyacını gösterir.⁹⁴ O dönemde Osmanlılar ve Avrupalılar arasında olan iyi ilişkilerden dolayı 19. yüzyılda Osmanlı seyyahlarının Avrupa'da olan bitene bu kadar şaşırmaları Dumont'nu da şaşırtır. Çünkü ona göre Avrupa'nın Osmanlı yazarlarına bir yenilik sunmaması gerekir. Bu durumu, iyi bir seyahatnamenin imgeleme ve yabancılaştırma gibi belli unsurları içermesinin gerekliliğiyle açıklamaya çalışır. Bu sebeple seyahatnamelerde Osmanlı'nın eşsizliğinin ve Avrupa kültürünün yabancılığının vurgulanması gerekirdi.⁹⁵

Bu şaşırma motifi ile bir araya gelen başka bir konu daha vardır. O da bir şeyi tasvir edememe durumudur. Örneğin, bir şeyin benzerinin hiç görülmediği zaman veya bu şeyin nasıl anlatılması gerektiği bilinmeyince yazar bu durumu dile getirir. Yukarıda verdiğimiz örnekte yazar, Venedik'in dünyada benzeri olmayan garip bir şehir olduğunu anlatır. Başka bir yerde Terracina adlı şehirden ayrıldıktan sonra girdikleri yolu tarif edilemeyecek ve benzeri olmayan bir yer olarak nitelendirir. Londra'da yer alan dünya sergisini anlatırken bu dünya sergisini benzeri olmayan ve tarif olunamaz bir yer olarak özetler. Bu stratejiyi, yazar bir şeyi tarif edemeyince veya anlatamayınca yani kelimelerle tasvir edemediği zaman kullanır. Bunun sebepleri şaşkınlık, inanamamazlık, hayranlık gibi duygular olabilir.⁹⁶ Bu süreç sayesinde yazar bir tasvirten sakınır ve okurlarında çok özel bir şeyle karşı karşıya olduğu duygusunu uyandırır. Fakat bu strateji yazarın başarısızlığı olarak nitelendirmemelidir çünkü bu, retoriğe dair bir yöntem olarak görülür.⁹⁷

Burada bahsedilen anlatım stratejilerinin ayınlarını adı geçen *Seyâhatnâme-i Londra*'da da bulabiliriz. Bu demek oluyor ki, iki yazarın ele aldıkları ko-

⁸⁹ Manfred Beller, "Das Bild des Anderen und die nationalen Charakteristiken in der Literaturwissenschaft", *Eingebildete Nationalcharaktere: Vorträge zur literarischen Imagologie*, ed. Elena Agazzi, Göttingen: V&R unipress, 2006, s. 21.

⁹⁰ Dumont, "Western exoticism", s. 135.

⁹¹ Wülfing, *Medien der Moderne*, s. 475.

⁹² Fischer, *Reiseziel England*, s. 603.

⁹³ Kuran, "Meine Herren, das nennt man einen Hut...", s. 82.

⁹⁴ Herzog ve Motika, *Orientalism ala Turka*, s. 150.

⁹⁵ Dumont, "Western exoticism", s. 133.

⁹⁶ Isa Schikorsky, *Private Schriftlichkeit im 19. Jahrhundert. Untersuchungen zur Geschichte des alltäglichen Sprachverhaltens „kleiner Leute"*, Tübingen: Niemeyer, 1990, s. 156 ve devamı.

⁹⁷ Fischer, *Reiseziel England*, s. 288.

nular ortak olmakla beraber aynı zamanda bu konuları aktarırken kullandıkları yöntemler de birbirinin benzeridir. Londra'daki fuar iki gezi kitabının da ana temasıdır. Bunun yanı sıra İngiliz halkının günlük yaşantısında gözlemlediklerini; örneğin ulaşım araçlarını, yemek yeme üsluplarını, İngiltere'nin politik sistemini... vs. tasvir ederler. Özellikle Londra şehrini tarif ederken yazarların ortak noktaları göze çarpar. Londra'nın büyüklüğü, düzeni ve temizliği iki yazarı da hayrete düşürür. Olumlu bir şekilde, şehirde bulunan parklardan ve orada düzenlenen etkinliklerden, panoramalardan ve şehir dışında bulunan fabrikarlardan söz ederler. Ayrıntılı bir şekilde ele aldıkları konular da serginin hazırlıkları, sergi binasının kendisi ve sergide sunulan ürünlerdir. Bunun dışında oradaki ticari hayata değinip, gemiciliği ve İngilizlerin işlerine düşkünlüklerini anlatırlar. Londra'daki iklim ve hava kirliliği iki yazarın da gözüne çarpar ve İngiliz halkının abartılı bir şekilde içki tükettiğini vurgularlar. Yukarda adı geçen konu benzerliklerinin yanı sıra, iki yazarın da kullandığı ortak stratejilerden biri kıyastır. *Seyâhatnâme-i Londra*'nın yazarı da okuyucularına gördüklerini anlatırken kıyası bir yöntem olarak kullanır. Rauf'un birçok şeye şaşırdığı gibi o da şaşırp, "acayip", "garip" ve "tuhaf" gibi kavramları sık sık kullanır. Rauf'da olduğu gibi, bir şeye şaşırdığı zaman onu tarif edememe durumu, *Seyâhatnâme-i Londra*'da da gözlemlenebilir. Ayrıca iki yazar da seyahatnamelerini başkaları okusun diye yazdıklarını dile getirirler. Tüm bu benzerliklere rağmen Rauf'un seyahatnamesinin diğerinden daha objektif olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Mehmed Rauf, detaylı bir şekilde *Seyâhatnâme-i Avrupa*'yı yazıp ve okuyucuya gezdiği ve gördüğü yerleri anlatır. Seyahatnamesini başkaları için yazdığını ve okunmasını beklediğini de dile getirir. Seyahate çıktığı zamanlar tipik olan bir rotayı kullanıp anlattıklarıyla içerik olarak okurun beklentilerini karşılar. Örneğin Londra'yı anlattığı kısma bakılırsa şehrin büyüklüğünden, düzeninden ve insan kalabalığından, bina, fabrika, müze, yeşil alan gibi yerlerden, etkinliklerden ve sergiden bahseder. Bunun yanı sıra ticaretin önemine ve gelen giden vapurların sayısına da dikkat çeker.

Seyahatnamede Rauf'un aynı zamanda yazılan ve aynı yerleri anlatan gezi kitapları ile ortak konuları ele aldığını görebiliriz. İçerik dışında, kullandığı anlatım stratejilerini de aynı zamanda yazılmış diğer seyahatnamelerde bulabiliriz. Bunlardan kıyas, seyahatnamelerde iki kültür arasındaki benzerlik veya farklılıkları göz önünde bulundurabilmek için önemli bir yöntemdir. Yazar, kendi gördüklerini okuyucusuna aktarabilmek için kendisinin ve okuyucusunun bildiği ortak dünyadan bağlantı kurabileceği noktalar seçip yeni ve alışılmamış olanları anlatır. Bu şekilde okuyucusunun bilmediği bir konuyu algılayabilmesi için bir yol sağlar. Genellikle yazar merak ettiği, ilgisini çeken ve anlatılmama-

ya değer olduğunu düşündüğü şeyleri anlatır. Bunların arasına olumlu veya olumsuz, ona değişik ve garip gelen, şaşırdığı her şey girebilir. Bu yenilikleri ve tuhaflıkları, şaşkınlığını ifade eden kelimelerle veya gördüklerini anlatamayacağını belirten sözlerle tarif eder. Bu, anlattıklarını kendi ülkesiyle karşılaştırıp gezdiği ülkelerin farklılığını vurgulamak için kullandığı bir yöntemdir. Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda Mehmed Rauf'un seyahatnamesinin hem içerik hem form olarak belirli kriterlere sahip olduğunu görebiliriz. Hatta gezilen yerlerin bilgilerini ve oralara nasıl gidildiğini ayrıntılı bir şekilde anlatmasından ötürü bir "rehber kitabı" niteliği taşıdığı da söylenebilir.

Abstract

An Analysis of Mehmed Rauf's Travelogue to Europe

In his travelogue written in the year 1851 Mehmed Rauf provides us information about his journey through Europe. He gives us a detailed description of his way of travel, places he stopped by and stayed, and things worth seeing. Starting his journey in Istanbul he travelled through different countries until he reached London where the first international world fair took place. After his description of his way to London and the exposition we also learn about his way back to Istanbul. Beside the narrated topics we will have a look at the strategies of narration and at the same time compare Mehmed Rauf's travelogue with another travelogue written about London, the *Seyâhatnâme-i Londra*. We will see that we can find some similarities concerning content and narrative strategies in both travelogues. After a short inside into the technical development in the 19th century this article will give an overlook on travelogues in general and travelogues written about Europe in special. In detail we will concentrate on the stations and places Mehmed Rauf mentions in his *Seyâhatnâme-i Avrupa*. After an analysis of Rauf's narration strategies this article will finish with a short comparison with the other above mentioned seyahatname.

Keywords: travelogue – 19th century – Europe – Ottoman Empire – first world fair – London – narration strategies

KAYNAKÇA

Cerîde-i Havâdis (24 Zü l-ka'da 1266 / 1 Ekim 1850).

ASİLTÜRK, Bâki, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.

ASİLTÜRK, Bâki, "Osmanlı'nın Avrupayı Tanımasında Seyahatnâmelerin Rolü", *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, 27/1, İstanbul 1998, s. 20–27.

ASİLTÜRK, Bâki, "The image of Europe and Europeans in Ottoman-Turkish travel writing", *Venturing beyond borders: Reflections on genre, functions and boundaries in Middle Eastern travel writing*, [= Istanbul Texte und Studien; 30], ed. Bekim AGAİ, Olcay AKYILDIZ ve Caspar HILLEBRAND, Würzburg:

Ergon, 2013, s. 29–51.

ASİLTÜRK, Bâki, “Türk edebiyatında gezi kitapları bibliyografyası”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 2, İstanbul 2000, s. 209–240.

AYDIN, Mahir, “Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri”, *Belgeler*, XIV/18, Ankara 1992, s. 321–357.

BELLER, Manfred, “Das Bild des Anderen und die nationalen Charakteristiken in der Literaturwissenschaft”, *Eingebildete Nationalcharaktere: Vorträge zur literarischen Imagologie*, ed. Elena Agazzi, Göttingen: V&R unipress, 2006, s. 21–46.

BEYDİLLİ, Kemal, “Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXX, İstanbul 2007, s. 9–30.

BEYDİLLİ, Kemal, “Sefâretnâme”, *TDVİA* 36, İstanbul 2009, s. 289–294.

BOZKURT, Nebi, “Sefâretnâme”, *TDVİA* 36, İstanbul 2009, s. 288–289.

BRENNER, Peter J., “Die Erfahrung der Fremde. Zur Entwicklung einer Wahrnehmungsform in der Geschichte des Reiseberichts”, *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, ed. Peter J. BRENNER, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1989, S. 14–49.

COŞKUN, Menderes, “Seyahatname ve sefaretnameler”, *Türk Edebiyatı Tarihi* 2, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı 2006, ed. Talât Sait HALMAN, s. 327–344.

DEMİRBAŞ, Bülent, “Önsöz”, Leskovikli Mehmed Rauf, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Muhteremesine İttihat ve Terakki ne idi?*, haz. Bülent DEMİRBAŞ, İstanbul: Arba, 1991.

DUMONT, Paul, “Western exoticism in the accounts of Ottoman travellers in Europe”, *Stereotypes in Literatures and Cultures – International Reception Studies*, ed. Rahilya GEYBULLAYEVA ve Peter ORTE, Frankfurt a.M.: Lang, 2010, s. 131–144.

EBBÜZİYA, Ziyad, “Cerîde-i Havâdis”, *TDVİA* 7, İstanbul 1993, s. 406–407.

ENGİN, Vahdettin, “Mahmud Raif Efendi Tarafından Kaleme Alınmış İngiltere Seyahati”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 135–162.

ERGÜNEY, Yeşim Duygu ve KARA PİLEHVARIAN, Nuran, “Ondokuzuncu Yüzyılda Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti”, *Megaron* 10/2, İstanbul 2015, s. 224–240.

ESCH, Arnold, “Anschauung und Begriff. Die Bewältigung fremder Wirklichkeit durch den Vergleich in Reiseberichten des späten Mittelalters”, *Historische Zeitschrift* 253, München 1991, s. 281–312.

FİSCHER, Manfred, *Nationale Images als Gegenstand Vergleichender Literaturgeschichte. Untersuchungen zur Entstehung der komparatistischen*

Imagologie, [= Aachener Beiträge zur Komparatistik; 6], Bonn: Bouvier, 1981.

GEORGEON, François (ed.), *Voyageurs et diplomates ottomans*, [= Études Turques et Ottomanes. Documents de travail; 4], Paris: Institut d'études Turques, 1995.

GERMANER, Semra, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları", *Tarih ve Toplum: yeni yaklaşımlar* 95, İstanbul 1991, s. 33–40.

GÖKYAY, Orhan Şaik, "Türkçe'de Gezi Kitapları", *Türk Dili – Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi*, Yıl 22, Cilt XXVII, Sayı 258, Ankara 1973, s. 457–467.

HALTERN, Utz, *Die Londoner Weltausstellung von 1851. Ein Beitrag zur Geschichte der bürgerlich-industriellen Gesellschaft im 19. Jahrhundert*, Münster: Aschendorff, 1971.

HARBSMEIER, Michael, *Wilde Völkerkunde, Andere Welten in deutschen Reiseberichten der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main: Campus, 1994.

HERZOG, Christoph ve Raoul MOTİKA, "Orientalism Alla Turca: Late 19th / Early 20th Century Ottoman Voyages into the Muslim "Outback", *Die Welt des Islam* 40, 2, Leiden 2000, s. 140–195.

HİLLEBRAND, Caspar, "A researchers' list and bibliography of Ottoman travel accounts to Europe (2nd edition)". Working Papers of the BMBF project "Europe from the outside – Formations of Middle Eastern views on Europe from inside Europe", 2, Bonn 2014.

HİLMES, Carola, "Türkeiberichte in den großen Reisesammlungen des 18. Jahrhunderts", *Europa und die Türkei im 18. Jahrhundert / Europe and Turkey in the 18th Century*, ed. Barbara Schmidt-Haberkamp, Bonn: V&R unipress 2011, s. 287–304.

HİTZEL, Frédéric, "Sefâretnâme. Les ambassadeurs ottomans rendent compte de leurs séjours en Europe", *Voyageurs et diplomates ottomans*, [= Études Turques et Ottomanes. Documents de travail; 4], ed. François GEORGEON, Paris: Institut d'études Turques, 1995, s. 16–24.

HUPFELD, Tanja, *Zur Wahrnehmung und Darstellung des Fremden in ausgewählten französischen Reiseberichten des 16. und 18. Jahrhunderts*, Göttingen: Univ.-Verl., 2007.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Bilâd-ı Selâse", *TDVİA* 6, İstanbul 1992, s. 151–152.

KARAER, Nihat, *Paris, Londra, Viyana: Abdülaziz'in Avrupa seyahati*, Ankara: Phoenix, 2003.

KARAKARTAL, Oğuz, "Türkiye'deki İlk İtalyan Edebiyatı Tarihi: Mehmet Rauf ve İtalyan Tarih-i Edebiyatı (1913) Üzerine", *Mediterráneo / Mediterraneo*, 4, İstanbul 2009, s. 71–91.

- KORKUT, Hasan, *Osmanlı Elçileri Gözü ile Avrupa*, İstanbul: Gökkuşbu, 2007.
- KORKUT, Hasan, "Osmanlı Sefaretnâmeleri Hakkında Yapılan Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* ½, İstanbul 2003, s. 491–511.
- KORTE, Barbara, *Der englische Reisebericht. Von der Pilgerfahrt bis zur Postmoderne*, Darmstadt: WBG, 1996.
- KUNTERALP, Sinan, "Les Ottomans à la découverte de l'Europe: récits de voyageurs de la fin de l'Empire", *Voyageurs et diplomates ottomans*, [= Études Turques et Ottomanes. Documents de travail; 4], ed. François GEORGEON, Paris: Institut d'études Turques, 1995, s. 51–57.
- KUTAY, Cemal, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1991.
- LEWIS, Bernard, "Dîwân-i Humâyûn", *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, ed. P. BEARMAN, Th. BIANQUIË, C.E. BOSWORTH, E. van DONZEL, W.P. HEINRICH, Brill Online, 2015, http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/diwan-i-humayun-COM_0171 (21.07.17).
- LÖSCHBURG, Winfried, *Von Reiselust und Reiseleid. Eine Kulturgeschichte*, Frankfurt am Main: Insel, 1977.
- NEUBER, Wolfgang, "Zur Gattungspoetik des Reiseberichts, Skizze einer historischen Grundlegung im Horizont von Rhetorik und Topik", *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, ed. Peter J. BRENNER, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1989, s. 510–567.
- ÖNSOY, Rifat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.
- OSTERHAMMEL, Jürgen, *Das 19. Jahrhundert*, [= Informationen zur Politischen Bildung; 315], Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung, 2012.
- SCHIKORSKY, Isa, *Private Schriftlichkeit im 19. Jahrhundert. Untersuchungen zur Geschichte des alltäglichen Sprachverhaltens „kleiner Leute“*, Tübingen: Niemeyer, 1990.
- SALAHEDDİN BEY, *La Turquie à l'Exposition Universelle de 1867*, Paris: Hachette, 1867.
- SCHIVELBUSCH, Wolfgang, *Geschichte der Eisenbahnreise. Zur Industrialisierung von Raum und Zeit im 19. Jahrhundert*, München / Wien: Fischer Taschenbuch Verlag, 1977.
- SERÇE, Erkan, *Bir Osmanlı Aydınının Londra Seyahatnamesi*, İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007.
- ŞİRİN, İbrahim, "Dünya Fuarları ve Osmanlı Modernleşmesi", *Journal of History Studies* 9/2. A Tribute to Prof. Dr. Ali Birinci, Ankara 2017, s. 189–204.
- ŞİRİN, İbrahim, *Images of Europe in the Late Ottoman Empire and Early Turkish*

Republic, unpublished Working Paper, Bonn 2013.

ŞİRİN, İbrahim, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara: Lotus, 2009.

ŞİRİN, İbrahim, "Seyahatnamelerin Sosyal Bilimimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluğu", *Türk Yurdu* 33, Sayı 310, Ankara 2013, s. 38-43.

ŞİRİN, İbrahim, "Son Dönem Osmanlı Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Düşüncesinde Avrupa", *Türk Yurdu* 334, Ankara 2015, s. 60-66.

STEUERWALD, Karl, "kese", *Türkisch-Deutsches Wörterbuch/Türkçe-Almanca Sözlük*, İstanbul: Harrassowitz, 1998, s. 518.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergah Yay., 2006.

TOPAKTAŞ, Hacer, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi, Hüseyin Kazım Bey'in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)*, İstanbul: Okur Kitaplığı, 2015.

TURAN, Fikret, *Seyahatname-i Londra. Tanzimat Bürokratinin Modern Sanayi Toplumuna Bakışı*. İnceleme, Çeviri, Çeviri Yazı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2009.

UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

UPTON-WARD, Judy-Ayşe, "European-Ottoman relations in the nineteenth century: the visit of Sultan Abdülaziz to Europe", *The Great Ottoman-Turkish Civilisation* 1, ed. Kemal ÇİÇEK, Ankara: Yeni Türkiye 2000, s. 458-468.

VANKE, Francesca, "Degrees of Otherness: The Ottoman Empire and China at the Great Exhibition of 1851", *Britain, the Empire, and the World at the Great Exhibition of 1851*, ed. Jeffrey A. AUERBACH ve Peter H. HOFFENBER, Hampshire: Ashgate Publishing, 2008, s. 191-206.

WAGNER, Veruschka, *Imagologie der Fremde. Das Englandbild eines osmanischen Reisenden Mitte des 19. Jahrhunderts*, [= Ottoman Studies / Osmanische Studien 003], Göttingen: V&R unipress, 2016.

WÜLFING, Wulf, "Medien der Moderne: Londons Straßen in den Reiseberichten von Johanna Schopenhauer bis Theodor Fontane", *Reisen im Diskurs. Modelle der literarischen Fremderfahrung von den Pilgerberichten bis zur Postmoderne*. Tagungsakten des internationalen Symposions zur Reiseliteratur, ed. Anne FUCHS ve Theo Harden, University College Dublin vom 10.-12. März 1994, Heidelberg: C. Winter, 1995, s. 470-492.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, "Mahmud Raif Efendi As the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, the first Permanent Ottoman Turkish Ambassador to London (1793-1797)", *OTAM*, 5, Ankara 1994, s. 385-434.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, *The First Permanent Ottoman Embassy in*

Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797), İstanbul: The Isis Press, 2010.

YAZICI, Hüseyin, "Seyahatnâme", *TDVİA* 37, İstanbul 2009, s. 9–11.

YERASİMOS, Stéphane, "Explorateurs de la modernité. Les ambassadeurs ottomans en Europe", *Genèses* 35, Berlin 1999, s. 65–82.

FRANSIZ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE FRANSIZ BÜYÜKELÇİ EDOUARD-ANTOINE DE THOUVENEL VE KIRIM SAVAŞI'NDA (1853-1856) MÜTTEFİK DİPLOMATLARIN NÜFUZ MÜCADELESİ*

Eyyub ŞİMŞEK**

Öz

Kırım Savaşı, Osmanlı diplomasi tarihinin önemli dönemeçlerinden biridir. Savaş, bir yönüyle Rusya'ya karşı askeri cephelerde sürerken; diğer taraftan diplomasi arenasında yürütülmüştür. Fakat bu mücadelenin önemli muhatapları aynı cephede savaşan Fransız ve İngilizlerdi. Mücadelenin temel amacı Osmanlı İmparatorluğu'nu reforma zorlamak ve bu reformu kendi amaçları doğrultusunda şekillendirmekti. Her iki ülkenin reformu yönlendirmekteki gayretlerinin temelinde ise İstanbul'daki nüfuzlarını artırmak yatmaktaydı. Hâlihazırda İngiltere uzun süredir İstanbul'daki temsilcisi Lord Stratford vasıtası ile etkin bir politika izlemekteydi. Fransa için ise Kırım Savaşı Napolyon Bonapart (1769-1821) döneminden beri sancılı bir sürece giren Osmanlı İmparatorluğu ile olan kadim dostluğunu yenileme adına önemli bir fırsattı. Dolayısıyla evvela İngilizlerle diplomatik bir mücadele kaçınılmaz hale gelmişti. Bu çalışma, savaşın artık müttefikler tarafından kazanılacağına aşikâr olmaya başladığı 1855 yılı itibarıyla İstanbul'daki diplomatik mücadelenin ortaya çıkışına odaklanmaktadır. Her ne kadar mücadele Fransız Büyükelçi Thouvenel (1855-1860) ile İngiliz Büyükelçi Stratford (1824-1829/1842-1858) arasında geçmişse de mücadeleye asıl yön verenler Osmanlı Sultanı Sultan Abdülmecid ile Âlî Paşa ve Fuad Paşa olmuştur. Neticede Fransızlar bu mücadelenin kazananı olarak görünmüşlerse de bunu isteyen irâde Osmanlılardan başkası değildi.

Giriş

1853 yılında Kutsal Topraklar meselesi bahanesiyle Rusya'nın Osmanlı'ya karşı başlattığı savaş, kısa bir süre sonra Avrupa'nın büyük devletlerinin bir hesaplaşma mücadelesine döndü. Savaşın ilanından kısa bir süre sonra İngiltere ve Fransa Osmanlı İmparatorluğu ile aynı cepheyi paylaştı ve böylece müttefik devletler adı verilen bir blok oluştu. Bu ittifaka savaşın sonlarına doğru Sardunya da katıldı.¹ 1855 yılının ortalarında

* Bu makale, 2013 yılında tarafımdan KTÜ'de hazırlanan "Kırım Savaşı (1853-1856) ve Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi Aksaray Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, eyyubsimsek@aksaray.edu.tr

¹ Kırım Savaşı hakkındaki literatürün genel bir değerlendirmesi ve savaşa ilişkin olarak bkz., Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017. Savaş hakkında ayrıca bkz. İbrahim Köremezli, "Ottoman War on the Danube: State, Subject, and Soldier (1853-1856)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2013); Mustafa Budak, "1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993) Besim Özcan, *Sinop Deniz Felaketi*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları, 2008; Figen Taşkın, "Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ekonomik Etkileri ve İşe Sorunu" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007); *Kırım Savaşı*, (Der.) Aziz Kaylan, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1975; Saim Besbelli, *1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, 1977; Fatih Akyüz, "Kırım Savaşı'nın Lojistiğinde İstanbul'un Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi

Kırım Savaşı'nın gidişatında önemli değişiklikler meydana geldi. Her şeyden önce 1854 yılının Ekim ayından itibaren işgal altında bulunan Sivastopol'da müttefikler sona doğru yaklaşmışlardı. Artık savaş kadar, sonrasına ilişkin planlar da ortaya çıkmaktaydı. Müttefik kuvvetler, Rus Çarlığı ordusu karşısında önemli bir üstünlük elde etmişlerdi. Fransa açısından bakıldığında, baştan beri İngiltere'nin yörüngesinde devam eden savaşta ilk kez askeri bakımdan söz sahibi olabilecek bir seviyeye erişilmişti.² Rus ordularına karşı Fransız askerlerinin elde ettikleri başarıların yanında, Fransız ordusunun nicelik bakımından İstanbul'da İngilizlere olan üstünlüğü de önemli bir avantaj olarak görülmeye başlandı. Özellikle Malakov Savaşı'nda elde edilen ve Sivastopol Kuşatması'ndaki Fransız başarısı, Osmanlı devlet adamlarında önemli bir etki yaptı. İngiltere'nin baskıcı nüfuzundan bıkan Osmanlı devlet adamları tarafından Fransa, kadim dostluk hasebiyle de yeniden müttefik olarak değerlendirilmeye başlandı.³

Savaşın seyrinin değiştiği 1855 senesi Mart ve Ekim ayları arasında İstanbul'da bir dizi hadise meydana geldi. Önemleri kendi içerisinde değerlendirilerek anlamlandırılmış olan bu olaylara bir bütün olarak bakıldığında ortaya çok daha farklı bir tablo çıkmaktadır. Mısır'da Fransızların Süveyş Kanalı projesi ve Reşid Paşa'nın istifası, Thouvenel'in Fransızlar tarafından İstanbul'a elçi olarak gönderilmesi, Sultan Abdülmecid tarafından hükümet kanadında Reşid Paşa'nın dönüşünü engelleme adına yapılan değişiklikler ve son olarak Lord Stratford'un nüfuzunun kırılması birbiriyle sıkı sıkıya bağlı olaylardı. Birini diğerinden ayırmak neredeyse imkânsız olan bu gelişmeler, Sultan Abdülmecid'in hem iç hem de dış politikaya yönelik şuurlu bir tercihi ve bunun yansımaları idi. Özellikle 1838-1839 yılları arasındaki Londra elçiliğinden sonra Reşid Paşa, yapılacak olan reformlarla Osmanlı Devleti'nin kendisini Avrupa kamuyuna kabul ettirmesi gerektiğine inanmaya başlamıştı.⁴ Bu andan itibaren de Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa güçler dengesinde İngiltere'nin yörüngesine oturmasını imparatorluğun bekâsı için bir kurtuluş olarak görmekteydi. Bu

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: 2006); *Savaşın Barışa 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Anlaşması (1853-1856) (22-23 Mayıs 2006)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007; Erdoğan Keleş, "Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2009); Alan Palmer, *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, (Çev. Meral Gaspiralı), İstanbul: Sabah Yayınları, 1999; Orlando Figes, *Kırım Son Haçlı Seferi*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: YKY, 2012; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.

² Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, haz. Cavid Baysun, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s.40.

³ Stanley Lane-Pool, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe: From His Memoirs and Private and Official Papers*, 2, London: AMS Press, 1888, s.419.

⁴ Bayram Kodaman, *Les Ambassades de Moustapha Réchid Pacha à Paris*, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s.28; P. Challemel Lacour, "Les Hommes d'Etat de la Turquie, Aali Pacha ve Fuad Pacha", *La Revue des deux Mondes*, 73 (livraison du 15 Février), 1869, s. 896-897.

sebeple Lord Stratford ile yakın ilişkileri olmuş ve birlikte hareket etmişlerdi.⁵ Lakin hem Reşid Paşa hem de Lord Stratford'un aşırılıklarından bıkmış olan Sultan Abdülmecid her ikisine de cephe almaya karar verdi. Bunu yapabilmesi için de eski bir müttefike yani Fransa'ya yeniden ihtiyaç duymaktaydı. Sonuçta, 1855 Mart-Ekim dönemi, Napolyon Bonapart'tan bu yana tutarsız bir zeminde seyreden iki ülke arasındaki ilişkilerin eskiden olduğu gibi kadim dostluk zeminine oturtularak restore edilmesini sağlayan süreç oldu.

Kırım Savaşı süresince Fransa, İstanbul'da üç temsilci bulundururken; İngiltere sadece Stratford ile temsil edilmişti. Lynn M. Case'e göre bu istikrar-sızlığın temel nedeni, Fransız diplomatların İstanbul'da Lord Stratford'un nüfuzu karşısında çaresiz kalmalarıydı.⁶ Case'in bu iddiası doğru olmakla beraber, bir yönüyle eksiktir. Thouvenel'den önce aynı unvanla yani büyükelçi sıfatıyla görev yapan General Baraguey'in başarısızlığında ve İstanbul'dan ayrılmasında Fransa'nın Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Hamelin ile yaşadığı yetki kavgası da önemli bir paya sahiptir. Dolayısıyla Fransız yetkililerin kendi aralarındaki mücadelelerin de bu değişikliklerde önemli bir payının olduğu unutulmamalıdır. Keza Fransız Arşivlerinde bu yönde önemli dokümanlar mevcuttur.⁷ Case'in yorum eksikliği tam da buradan kaynaklanmaktadır. Case, çalışmasını İngiliz belgelerinden ve İngiliz bakış açısıyla ele almıştır ve aslında dile getirdiği görüş Lord Clarendon'a aittir.⁸ Fransa'nın Thouvenel'i İstanbul'a elçi olarak görevlendirmesi; İngilizlerle ya da Lord Stratford ile mücadelenin ötesinde bir amaca yönelikti. Fransa'nın amacı, Doğu'da kırılmaya yüz tutmuş nüfuzunu, Kırım Savaşı'nda kazanılan askeri zaferlerin de sağladığı fırsatlarla yeniden canlandırmaktı.⁹ Yani Lord Stratford ile mücadele etmek, hem Fransa hem de onun diplomatları için bir amaç değil; araçtı ve tek başına yeterli bir öneme sahip değildi. Fransa'nın İstanbul'da yani Doğu'nun merkezinde etkin olabilmesi için kendilerine yakın gördükleri kişilerin (Âlî Paşa ve Fuad Paşa)¹⁰ hükümette

⁵ Victor Langlois, "Réchid Pacha et les réformes en Turquie," *Revue de l'Orient, de l'Algérie et des Colonies*, 7, 1858, s.13.

⁶ Lynn M. Case, "A Duel of Giants in Old Stambul Stratford versus Thouvenel", *The Journal of Modern History*, 35/3, 1963, s.262.

⁷ Fransız Büyükelçisi General Baraguey ile Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Hamelin arasındaki mücadele için bkz. Eyyub Şimşek, "Sinop Baskının Fransız Kamuoyuna Yansımaları ve Fransız Filosunun Karadeniz'e Girişi (1853-1854)", *KAREN*, 3/3, 2017, s.69-102.

⁸ Case, *a.g.m.*, s.271.

⁹ *Archives du ministère des affaires étrangères français, Paris, (La Courneuve), Mémoires et Documents*, 114, s.288. (Bundan sonra AMAEF, Paris). "Thouvenel, İstanbul'a Fransa'nın Doğu âleminde kazandığı zaferlere layık bir saygı ve gurur ile anılmasını yeniden sağlamak gibi zor bir vazife yüklenerek gelmişti." La Baronne Durand de Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (Çev. Gülçiçek Soytürk), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977, s. 42.

¹⁰ Âlî ve Fu'ad Paşalar için bkz. Butrus Ebu Manneh, "Âlî ve Fu'ad Paşaların Bâb-ı Âlî'deki Nüfuzlarının Kökleri" Çev. Fatih Yeşil, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006, s. 325-334; Yılmaz Öztuna, *Tanzimat Paşaları, Ali Paşa ve Fuad Paşalar*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006; Lacour, *a.g.m.*, s. 886-925.

kalmaları ve aktif rol oynamaları da son derece önemliydi.¹¹ İşte bu çalışmanın odaklandığı nokta da burasıdır.

1855 Mayıs'ının başında Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, görevinden istifa etti. Genelde son dönem Osmanlı tarihi, özel de ise Abdülmecid dönemi için bakıldığında Sadaret kurumunda sık aralıklarla yapılan değişiklikler hiç de sıra dışı şeyler değildi. Asıl sıra dışı olan, Reşid Paşa'nın istifa etmesi ya da daha doğrusu düşürülmesi idi. Reşid Paşa daha önce üç defa sadrazamlık yapmıştı. Evvelki azilleri sultanın iç politikaya yönelik tasarrufları idi. 1855 Mayıs'ındaki çok daha farklı bir durum arz etmekteydi. Çünkü Reşid Paşa'nın son istifası, Islahat Fermanı ve Paris Antlaşması'na kadar devam edip, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasının yeni bir eksene oturacağı döneme giden süreçte gerçekleşen olaylar zincirinin ilk halkasını oluşturmaktaydı. Paşa'nın istifasına sebebiyet veren şey Süveyş Kanalı'na ilişkin gelişmelerdi.¹² Fransa, Mısır'da bir kanal açılması için girişimlerde bulunduğu sırada, Meclis-i Vâlâ Reisi Kâmil Paşa'nın Mısır Hidivi Said Paşa'ya yazmış olduğu ve Fransa'nın kötülendiği mektubun ortaya çıkışından sonra Reşid Paşa istifa etmek zorunda kaldı. Çünkü mektubun Reşid Paşa tarafından yazdırıldığı diplomatik kulislerde hızla yayılmıştı.¹³ Bu olaylar yaşanırken kendisinin yakın dostu Lord Stratford savaşa ilişkin gözlemler yapmak üzere Kırım'da bulunmaktaydı. Mustafa Reşid Paşa'nın istifasından hemen birkaç gün sonra hükümet yeniden şekillendi ve onun Viyana'daki görüşmelere Osmanlı temsilcisi olarak gönderilmesine karar verildi.¹⁴ Reşid Paşa'nın istifa ettiği dönemde Kamil Paşa da istifa etmişti. Böylece yeni kabinede birtakım değişikliklere gidildi. O dönemde Viyana'daki kongreye Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etmekle görevlendirilmiş bulunan Âlî Paşa,¹⁵ Sadaret'e getirildi. Hariciye Nezâreti'ne ise bu makamla birlikte Meclis-i Tanzimat Riyaseti'ni de uhdesine alan Fuad Paşa getirildi. Ayrıca, Şefik Paşa'ya hem Sadaret Kaymakamlığı hem de Kamil Paşa'dan boşalan Meclis-i Vâlâ riyaseti verildi. Bunların dışında Muhtar Bey, Maliye Nazırlığı'na ve Tevfik Bey de Tophane Nazırlığı'na atandılar.¹⁶ Sultanın kabinede üzerindeki

¹¹ Fransa Maslahatgüzarı olarak görev yapan Vincent Benedetti'nin Âlî Paşa ve Fuad Paşa ile ilgili olarak kullandığı ifadeler de bu noktaya işaret etmektedir: "Bize gelince sultanın güvenini kazanmış kişileri görmekten başka bir şey istemeyiz... Büyükelçiliğimizle her zaman uyumlu ilişkilere sahip olan bu nazırlar bizim sempatomuzi hak ediyorlar." AMAEF, Paris, *Affaires politiques-Affaires politiques jusqu'en 1896, Correspondance politique Turquie (Bundan sonra CPT)*, 320, Benedetti'den Walewski'ye, 25 Haziran 1855, s.353-354.

¹² Kemal Beydilli, "Mustafa Reşid Paşa", *TDVİA*, 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s.349.

¹³ Ferdinand Marie de Lesseps, *Lettres, journal et documents pour servir à l'histoire du canal de Suez*, Paris: Didier et cie., 1875, s.185-186.

¹⁴ AMAEF, Paris, *CPT*, 320, Benedetti'den Walewski'ye 3 Mayıs 1855, s.160-164.

¹⁵ BOA. A.AMD 54-26, (3 B 1271/22 Mart 1855).

¹⁶ *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfü Efendi Tarihi*, 9, (M. Münir Aktepe, Haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, 9, s.117. Reşid Paşa'nın görevden ayrılması hakkında bkz. BOA. İ.DH. 321-20858, (16 N 1271/2 Haziran 1855); Âlî Paşa'nın Sadaret'e, Fuat Paşa'nın Meclis-i Tanzimat Riyaseti'ne ve Muhtar Bey'in Maliye Nezâreti'ne tayinleri hakkında bkz. BOA. İ.DH. 319-20692, (16 Ş 1271/4 Mayıs 1855); *Takvim-i Vekayi*, No: 523, 26 Ş 1271/14 Mayıs 1855; *Ceride-i*

yeni tasarrufu Reşid Paşa'nın Âlî ve Fuad Paşalar ile arasının açılmasına neden oldu.¹⁷

Bu tarihte Fransa Maslahatgüzarı olan Vincent Benedetti'nin yeni kabine hakkındaki görüşleri Fransa'nın hadiseye yaklaşımını göstermesi açısından son derece önemlidir. Ona göre yeni kabinenin kilit ismi Âlî Paşa ile onun kader arkadaşı Fuad Paşa, İstanbul'daki mevcut diplomatik kriz için en iyi garantiyi teşkil etmekteydiler. Ayrıca, Mustafa Reşid Paşa'ya nazaran kişisel kavgalardan daha uzak duran bu iki nazır, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya entegrasyonunu sağlayacak reformların devamından yana bir politika benimzediklerinden son derece önemli bir konumda yer almaktaydılar.¹⁸ Nitekim yeni kabine, Bâbîâlî'nin Viyana'da öngörülen maddeler üzerinde müttefiklerle daha uzlaşmacı bir yaklaşım sergileyeceğini Fransız sefaretine iletmişti.¹⁹

Reşid Paşa'nın kabineden uzaklaşması ile Fransa, tarihi bir fırsat ele geçirmiş oldu. Çünkü Kırım Savaşı'nın patlak vermesinden bu yana, Reşid Paşa ilk defa siyasi gelişmelerin dışında kalmıştı. Ama bunun kadar önemli bir diğer nokta ise sadrazamın Fransa'nın çıkarlarına zarar vermek istemesi yüzünden makamından olmasıydı. İstanbul'da yeniden nüfuz kurma adına eşsiz bir fırsat yakalanmıştı. Onun yokluğu uzun zamandır nüfuz kaybına uğrayan Fransa'nın Doğu'daki çıkarları açısından yeni bir dönemin başlangıcı olacaktı. Fransız Dışişleri Bakanı Kont Walewski, Reşid Paşa'nın gidişi ile Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başladığına şu cümlelerle işaret etmekteydi: *"Türkiye'de devlet işlerinde önde yer alanlar arasında bizi incitebilecek bir şahıs yer almamakta; bizim telaşa düşürebilecek bir kişi bulunmamaktadır."*²⁰

Fransa açısından normal ilişkilere başlanması, aynı zamanda savaşın sonuna doğru Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini gerçekleştirme adına önemli bir fırsattı; fakat Reşid Paşa'nın iktidarı kaybetmesi Fransa için kâfi değildi. Comte Walewski, yeni elçi Thouvenel'e bu konudaki yol haritasını çizmekteydi. Fransa yanlısı bir oluşumun amaca giden yolda ne kadar önemli olduğunu talimatnamede açıkça belirtmekteydi: *"İstanbul'da Fransız yanlısı bir oluşum mevcut değil ve bu, asla kabul edilemeyecek bir durumdur."*²¹ Bu sebeptendir ki Reşid Paşa'nın düştüğünü öğrenen müstakbel elçi Thouvenel, bu olay dolayısıyla, Benedetti'yi tebrik ediyordu. Bu arada hükümetin yeni şekli

Havadis, No: 739, 19 Ş 1271/7 Mayıs 1855; *Le Siècle*, 6 Mayıs 1855.

¹⁷ "...İşte bu tebeddülattan sonra Reşid Paşa'nın iki kanadları makamında olan Âlî Paşa ve Fuad Paşalarla aralarına şeker-âblık tatsızlığı hâsil oldu..." *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, 9, s.117; ayrıca bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, s.16.

¹⁸ *AMAEF, Paris, CPT, 320*, Benedetti'den Walewski'ye, 7 Mayıs 1855, s.167-172.

¹⁹ *AMAEF, Paris, CPT, 320*, Benedetti'den Walewski'ye, Mayıs 1855, s.205-206.

²⁰ *AMAEF, Paris, CPT, 320*, Benedetti'den Walewski'ye, s.297.

²¹ "...ne pas reconnaitre à Constantinople, l'existence d'un parti Français, c'est contester..." *AMAEF, Paris, CPT, 320*, s.298.

özellikle de Fransız nüfuzuna yakın olduğunu söylediği Âlî Paşa ve Fuad Paşa'nın en önemli mevkileri işgal etmesi Thouvenel'i o kadar şaşırttı ki hükümetin yapısını "harika" olarak değerlendirmekteydi ve hem Benedetti'ye hem de bu iki Osmanlı nazırına Allah'tan kuvvet vermesini dilemekteydi.²²

I. Thouvenel ve Stratford'a Dair Kısa Malumat

Edouard Antoine de Thouvenel, bir generalin oğlu olarak 11 Kasım 1818'de Verdun'de dünyaya geldi. 21 yaşında daha henüz eğitimini yeni tamamlamışken Macaristan ve Eflak taraflarına seyahatte bulundu. Daha sonra bu gözlemlerini *la Hongrie et la Valachie, souvenirs de voyages et notices historiques*²³ adıyla kitaplaştırdı. Bu eserden iki yıl sonra Fransız Dışişleri Bakanlığı'na girdi. Böylece diplomatik kariyeri başlamış oldu. İlk Dışişleri görevini 1844'te Belçika'da üstlendi. Brüksel'de Fransız Elçiliği'nin ataşeliğini yaptı. Hemen bir yıl sonra da Atina'da Elçilik Sekreterliği'ne getirildi. 1848 İhtilali'nin patlak verdiği dönemde Fransa'da Temmuz Monarşisi'nin²⁴ sona ermesiyle Atina'da bir süre vekâleten fevkalade elçi unvanıyla Fransa'yı temsil etti. Akabinde kısa bir süreliğine yetkileri elinden alınsa da General Cavaignac tarafından yeniden görevine iade edildi. III. Napolyon'un iktidara gelişi²⁵ ile Thouvenel, diplomasi kariyerinde hızla yükselmeye başladı. III. Napolyon'un cumhurbaşkanlığı döneminde, orta elçi sınıfına yükseltilerek Münih'e tayin edildi.

Napolyon'un imparatorluğunu ilan etmesi ile Dışişleri Bakanlığı'nda kritik bir konum elde eden ve Dışişleri Direktörü olan Thouvenel artık Fransız Dışişleri'nin gözde isimlerinden biri haline gelmişti. Kırım Savaşı dönemine gelindiğinde Thouvenel önce Atina'ya büyükelçi olarak gönderildi. Fakat İstanbul'da yaşanan hadiseler, özellikle de Lord Stratford'un bir türlü kıvılcıktan nüfuzu karşısında Fransa, Thouvenel'i İstanbul'a büyükelçi sıfatıyla atadı. Thouvenel, buradaki görevi esnasında Eflak-Boğdan sorunu Avusturya ve Süveyş Kanalı projesinde ise İngiltere elçisi ile kıyasıya bir mücadele içerisine girdi. Her iki mücadelede elde ettiği başarılar neticesinde 1859'da senatör

²² Louis Thouvenel, *Pages de l'histoire du Second Empire d'après les papiers de M. Thouvenel*, Paris: Plon Nourrit et Cie, 1903, s.150-152.

²³ Edouard Antoine de Thouvenel, *la Hongrie et la Valachie, souvenirs de voyages et notices historiques*, Paris: Arthus Bertrand, 1840.

²⁴ 1830'da yaşanan ihtilal ile Orléans Hanedanı'na mensup Louis-Philippe 1848'e kadar Vatandaş-Kral olarak ülkeyi yönetti. Bu dönem, Fransa tarihinde Temmuz Monarşisi (*La Monarchie de Juillet*) olarak anılır.

²⁵ Fransa'da 10 Aralık 1848'de gerçekleştirilen devrim ile Kral Louis-Philippe tahttan indirildi. Yapılan seçimlerden sonra Napolyon Bonapart'ın yeğeni Louis Napolyon, Cumhurbaşkanı seçildi ve 1851'e kadar bu sıfatla Fransa'yı yönetti. Gerçekleştirdiği darbeden sonra (*coup d'état*), 2 Aralık 1852'de kendisini imparator ilan etmesiyle, Fransa tarihinde 1870 Prusya Savaşına kadar devam edecek olan İkinci İmparatorluk dönemi başlamış oldu. Roger Price, *III. Napoléon and the French Second Empire*, London: Taylor & Francis, 1997; J.M. Thompson, *Louis Napoleon and Second Empire*, The Noonday Press Language, New York, 1955.

oldu. Daha sonra 7 Ocak 1860'ta Kont Walewski'nin yerine Dışişleri Bakanlığı görevine getirildi. İki yıl boyunca Dışişleri Bakanı olarak Fransız kabinesinde yer alan Thouvenel, önce İtalya ve Suriye olayları, ardından Eflak-Boğdan'da yaşanan olumsuz gelişmeler neticesinde 15 Ekim 1862'de istifa etmek zorunda kaldı. 1865'e kadar Fransa Senatosu'ndaki çalışmalarla ilgilenen Thouvenel, 1866'da Paris'te Lüksemburg Sarayı'nda öldü.²⁶

Kırım Savaşı devam ederken Dışişleri Direktörlüğü görevini yürüttüğü esnada Dışişleri Bakanı Drouyn de Lhuys ile aralarında yaşadıkları bir tatsızlık nedeniyle Thouvenel görevinden istifa etti. Onun gibi yetenekli bir hariciyeciden mahrum kalmak istemeyen III. Napolyon, ona İstanbul'da büyükelçilik görevini teklif etti ve genç Thouvenel de hiç düşünmeden imparatorun bu cazip teklifini kabul etti.²⁷ Böylece Thouvenel, 3 Mayıs 1855'te alınan kararla İstanbul'a büyükelçi olarak atandı.²⁸

Fransa için İstanbul'da nüfuzunu yeniden hissettirmenin en kesin yolu, İngiliz elçisi ile doğrudan mücadeleye girişmekti. İngiliz elçi Lord Stratford, diplomatlık hayatının neredeyse tamamını Osmanlı topraklarında icra etmişti. 1808 yılında başlayan ilk Osmanlı macerası aralıklarla devam etse de otuz yıla yakın sürmüştü. Londra'da 4 Kasım 1786 tarihinde doğan Stratford Canning Eton'da okudu, Cambridge Üniversitesi'nde iki dönem tahsil gördükten sonra buradan ayrıldı. Hariciye'ye girdikten sonra 1808 yılında İstanbul Büyükelçiliği'ne atanan Robert Adair'in yanına başkâtip olarak atanmasıyla Canning'in Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki ilk görevi başlamış oldu. Robert Adair 1810 yılında İstanbul'dan ayrılrsa da onun tavsiyesi üzerine, Canning ortaelçi olarak İstanbul'da kaldı ve 1812 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında Bükreş Antlaşması'nın imzalanmasında önemli bir rol oynadı. Haziran 1812'de İngiliz iç politikasında bir görev alma umuduyla hariciyedeki işini bırakarak İngiltere'ye dönse de istediğini elde edemedi. İstanbul'a büyükelçi olarak atanmadan önce 1814-1818 yılları arasında Bern'de 1819-1823 yılları arasında da

²⁶ Thouvenel'in biyografisi için bkz. Fatma Uygur, "XIX. Yüzyıl Fransız Seyyah ve Diplomatı Edouard Antoine Thouvenel'e Göre Osmanlı Devleti", (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015) ; Nora Şeni, *Marie ve Marie Konstantiniye'de Bir Mevsim (1856-1858)*, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: İletişim Yayınları, 1999; *Annuaire encyclopédique: Politique, économie sociale, statistique, administration, sciences, littérature, beaux-arts, agriculture, commerce, industrie*, 7, Paris: Bureau de l'Encyclopédie du XIXe siècle, 1867, s.1635-1637; Thouvenel, *Pages de l'histoire du second Empire*, s. 460-461. Thouvenel'in İstanbul'a dair izlenimleri için ise bkz. Fatma Uygur, "Fransız Büyükelçi Edouard Antoine Thouvenel ve İstanbul, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi" *Turkish Journal of Social Research*, 18/3, s. 353-378, 2014.

²⁷ Vincent Benedetti, *Essais diplomatiques (nouv. sér.)*, Paris: E. Plon, Nourrit et cie, 1897, s.296.

²⁸ Aynı kararnamede Maslahatgüzar Benedetti de fevkalade elçi sıfatıyla İran'a görevlendirildi. *Journal des débats politiques et littéraires*, 6 Mayıs 1855; *Le Siècle*, 6 Mayıs 1855. Kritik bir dönemde yapmış olduğu maslahatgüzarlık görevi Bâbiâli tarafından takdir edilen Benedetti'ye ikinci dereceden nişan verildiği gibi İstanbul'dan ayrılmadan önce kendisine, üzerinde Sultan Abdülmecid'in tasvirinin yer aldığı son derece pahalı bir kutu, hatıra olarak hediye edildi. *BOA.İ.HR* 123-6128, (22 Za 1271/6 Ağustos 1855).

Washington'da görev yaptı. Bundan sonraki dönemde Yunan isyanıyla başlayan hadiselerde Stratford yeniden İstanbul'daki sahnede yerini aldı ve 1824-1832 yılları arasında yapmış olduğu büyükelçilik görevine 1842 yılında tekrar getirildi. Kırım Savaşı esnasında bu görevini sürdürmekteydi.²⁹

II. Thouvenel'in Misyonu

Reşid Paşa ve Lord Stratford ile istenilen uyumun sağlanamaması nedeniyle Thouvenel'i İstanbul'a göndermeyi uygun gören Fransa için bu sırada önemli bir fırsat doğdu. Reşid Paşa görevden alınmış, Âlî Paşa Sadrazamlığa getirilirken, Fuad Paşa da Hariciye Nazırlığı ile görevlendirilmişti.³⁰ Bu durum Fransa için ilişkilerin normalleşmesi anlamına gelmekteydi. Şimdi Fransa, Osmanlı Hükümeti nezdinde büyükelçi sıfatıyla temsil edilebilirdi. Büyükelçi sıfatındaki General Baraguey'in İstanbul'dan bir kriz sonucu ayrılması Fransa'nın tepkisini çekmiş ve bir yıla yakın bir süre Fransız temsilciliği maslahatgüzarlık seviyesinde kalmıştı. Mustafa Reşid Paşa ve İngiliz büyükelçisi Lord Stratford'un İstanbul'da Fransa'ya şans tanımayan tutumları, Reşid Paşa'nın istifasıyla bir anda değişmişti. Bu durumda Fransa'nın çıkarlarını koruma adına daha fazla yetkiye sahip bir temsilcinin gönderilmesi gerekmekteydi. Bu sebeple bizzat III. Napolyon, Edouard Thouvenel'in İstanbul'a büyükelçi olarak atanmasına karar verdi.³¹

İstanbul'a geldiğinde Thouvenel genç sayılabilecek bir yaşta idi. Şeni'ye göre yaşının vermiş olduğu hırslı yapısına rağmen, genç diplomat bir o kadar da ihtiyatlı bir karaktere sahipti. Macaristan ve Eflak seyahatleri ona Osmanlı dünyasını tanıma imkânı sağlamış, Yunanistan'da ifa etmiş olduğu elçilik görevi de doğu algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. İnançlı bir Katolik olmasına rağmen dönemin Avrupası ve ülkesi Fransa'daki Müslümanlar ve Türklere karşı klişeleşmiş ön yargılardan uzak durmaya özellikle çaba göstermekteydi. Kendi tecrübe ve gözlemlerine dayanarak, tarihi olayları kendi fikir dünyasının en önemli referans kaynağı olarak alan Thouvenel, Türklere karşı yaklaşımında daha gerçekçi bir bakış açısını yakalamaya çaba göstermekteydi.³² Hatta Avrupa'nın kolektif bilinçaltında oluşmuş olan önyargıları da şiddetle eleştirmekten kaçınmayan bir dünya görüşüne sahipti. Bunun en güzel

²⁹ Şeyma Dereci, "Stratford Canning'in İstanbul Elçiliği (1824-1832)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s.5.

³⁰ İngiliz Hükümeti, Reşid Paşa'nın görevden alınması ve yerine Âlî Paşa'nın atanmasına ilişkin olarak sadece memnuniyetini belirtmekle kalmış ve herhangi bir itirazda bulunmamıştı. İngiltere'nin Haziran 1855 itibarıyla gündeminde olan konu Osmanlı tebası Hıristiyanlara yönelik reformlardı. Londra elçisi Musurus'un bu konudaki raporu için bkz. *BOA.HR.SFR (3) 21-24*, (4 Haziran 1855).

³¹ Thouvenel'e gönderilen talimatnamede kullanılan bir ifade bu yönde oldukça manidardır: "Napolyon, İstanbul ile diplomatik ilişkilerin normal dönemine girildiğine karar verdi." *AMAEF, Paris, CPT, 320*, Walewski'den Thouvenel'e, 12 Haziran 1855, s.296.

³² Edouard de Thouvenel'in fikir dünyası üzerine bkz. Şeni, *a.g.e.*, s.24-46.

örneklerinden birisini Türk ve Müslüman algısı noktasında bir türlü anlaşılamadığı kayınbiraderi Cuyillier-Fleury'e yazdığı mektupta bulmak mümkündür:³³

Gördüğüm kadarıyla dostum, siz kendinizi tam bir Türk düşmanlığına kaptırmışsınız ve en az bunun kadar heyecanlı bir Yunan dostusunuz. Gelin, Doğu'yu bir ziyaret edin, önyargılarınızın ve heyecanlarınızın nasıl değiştiğini göreceksiniz... Doğu sorunu, bilenlerin gözünde çok tehlikeli ve eğer bir ülkenin yerleşmiş gelenekleri varsa, yapılacak en akıllıca iş onları sürdürmektir. I. François, IV. Henri, XIV. Louis ve daha sonra XVI. Louis Türkleri desteklediler ve I. Napoleon, bir an bu fikrin cazibesine kapılmakla birlikte gizli Tilsit anlaşmasının sonuçlarını kabul etmek yerine, talihini Moskova'da denemeye karar verdi.

Yukarıdaki ifadeler Thouvenel'in bir Türk dostu olarak algılanmasını gerektirmemelidir. O, bir Fransız diplomat olarak ülkesinin menfaatlerine azami düzeyde hizmet etmenin peşindeydi. Öteki algısını gerçekçi bir zemine oturtmaya çabalayan Thouvenel, Osmanlı'ya da bu bakış açısıyla yaklaştığından Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü şiddetle savunmaktaydı:

*Osmanlı İmparatorluğu'nu işgal etmek hiç de kolay olmayacaktır. İstanbul dışındaki yerlerde, geleneksel Müslümanlar yaşamaktadır ve bunlar kolay teslim olmazlar. Her şeye rağmen işgal gerçekleşse de İngiltere Anadolu'daki bazı yerler ile adaları kendine tahsis ederken Avusturya da *Bosna ve Arnavutluk'u* alacak. Peki ya Fransa?³⁴*

Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün savunulması, onun içişlerine müdahale edilmemesi şeklinde algılanmamalıydı. Doğu toplumu ve devlet yapısı değişime, dönüşüme mecburdu ve bunu Avrupalıların yapması gerekiyordu; çünkü Türkler, kendi başlarına bıraktığında son derece tehlikeli olmaktaydılar. Fakat gereksiz kışkırtmalar, Bâbiâli'nin kolayca sırtını çevirmesine yol açabileceğinden bu tarz hareketler, kaçınılması gereken şeylerdi. Yani Thouvenel, Osmanlı üzerinde *ihtiyatlı ısrarcılık* şeklinde adlandırılabilir bir politika benimsemişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun değişmesi kaçınılmazdı, Avrupalılar gelecekleri için bundan asla taviz vermemeli, ısrarcı olmalıydılar; lakin bunu yaparken Doğu'yu daha iyi tanıyarak hareket etmeli ve ihtiyatlı davranarak bu değişimi gerçekleştirmeliydiler.³⁵

Kritik bir dönemde kritik bir merkezde görevlendirilmiş olan genç Thouvenel için tecrübeli ve kurnaz siyasetçi Lord Stratford ile mücadele etmek

³³ A.g.e., s.30.

³⁴ AMAEF, Paris, CPT, 325 première, Thouvenel'den Walewski'ye Gizli Yazışma, 16 Mart 1856, s.83-90.

³⁵ AMAEF, Paris, CPT, 325 première, Thouvenel'den Walewski'ye Gizli Yazışma, 16 Mart 1856, s.83-90.

kaçınılmaz bir son olarak görünmekteydi. Çünkü Fransa'nın en büyük amacı, daha önce de ifade edildiği gibi İstanbul'daki nüfuzunun sağlamlaştırılması idi. Fransa'nın Doğu'daki çıkarına dair Fransız Dışişleri Bakanı Kont Walewski'nin yeni elçiye talimatı kesindi: Fransa'nın nüfuzu Avrupa'nın diğer güçlü devletlerinden birisinin ki burada İngiltere ve Rusya kastedilmekte, çıkarları ile uyumlu olmak zorunda değildi ve Fransa zaten böyle bir konjonktür için hevesli değildi. Rusya, savaş ile durdurulmak istenmekteydi ve doğal olarak Fransa için İstanbul'da tek rakip kalmıştı: İngiltere. Thouvenel, izleyeceği politikanın İngiltere'nin menfaatlerine zarar verip vermemesi konusunda herhangi bir tereddüt içinde bulunmayacak, bilakis İngiltere'nin aleyhinde bir politika izleyebilecekti. Fakat ne olursa olsun yeni büyükelçi, tam da reformun ön planda yer aldığı bir süreçte, kişisel çıkarlar uğruna hareket etmekten men edilmişti. Çünkü Hıristiyanlar adına yapılması planlanan reform girişiminde iki ülke, yani İngiltere ve Fransa ortak hareket etme yönünde anlaşmışlardı.³⁶ İki ülke, bu konuda gizli yazışmalarla, reformun gerçekleştirilmesi için karar almışlardı ve daha da önemlisi alınan bu karar, yani İngiltere ve Fransa'nın ortak hareket etme kararından Osmanlı İmparatorluğu kesinlikle haberdar olmamalıydı. Bu sebeple Fransız-İngiliz işbirliği iki büyükelçinin ellerindeydi, Fransa hata yapan taraf olmak istemiyordu.³⁷

Fransa İmparatoru'nun temsilcisine yakışacak şekilde Lord Stratford ile tam eşitliği kapsayan samimiyet ve güvene dayalı, iki ülkenin sıkı birliğini buyuran ilişkilerinizde yerinizi gösterişsiz bir şekilde alacaksınız. Her iki ülke için hangi faydaların bulunduğu ve gizli yazışmaların ne kadar önemli olduğunu bakanlıktaki çalışmalarınız süresince anlamışsınızdır. İstanbul'da da aynı ilişkiler var olacaktır. Bu sebeple ittifaka ilişkin bütün sorunlarda her iki ülkenin büyükelçileri kendi aralarında münazara ettikten sonra Osmanlı İmparatorluğu nezdinde birbirlerinin ilk anlaşmazlıkları ve karşılıklı tavizlerindeki sırlarını ortalığa dökmekten kaçınacaklardır.

Thouvenel'in izleyeceği politika basit gibi görünse de aslında oldukça karmaşık ve zordu. Fransa'nın politikası, Thouvenel'in önüne İngiliz ortaklığına rağmen İngiltere ile mücadele etmek gibi zor bir seçenek sunmuştu. Osmanlı tebası Hıristiyanlara yönelik bir reform yapılması gerektiği konusunda Lord Stratford ile ortak hareket zorunda olan Fransız diplomat, menfaatlerin çatışması anında ortaya çıkabilecek durumu kendi ülkesi lehine çevirmekle mükellefti. Bu andan itibaren yaşananlara bakıldığında, bu politikanın Thouvenel

³⁶ Bu reform dönemi sırasında Fransa'da "Kiliselere birleştirilmesi" gibi bazı sıra dışı görüşler bile gündeme gelmişti. Tabii ki buradaki temel amaç; Ortodoksların lehine politik özgürleşme sağlayarak; Fransa'nın Rusya'nın Doğu'daki yerini almasını sağlamaktı. *AMAEF, Paris, Affaires Diverses Politiques, Turquie, 1853-1857, No:8.*

³⁷ *AMAEF, Paris, CPT, 320, Walewski'den Thouvenel'e, 12 Haziran 1855, s.297-298.*

tarafından mükemmele yakın derecede tatbik edildiği görülmektedir. Thouvenel İstanbul'a geldiğinde Stratford zor bir konumda bulunmaktaydı ve Sultan Abdülmecid, yıllardır bir şekilde katlanmak zorunda kaldığı İngiliz elçinin varlığından rahatsız olmaya başladığını kendisine hissettirmekten çekinmemektedir. Aslında Sultan, Lord Stratford'a karşı harekete geçeceğinin işaretlerini birkaç ay öncesinden vermişti. İngiliz Hükümeti İstanbul'daki büyükelçilikte bir değişiklik yapma niyetindeydi. Haziran 1855'te Clarendon, Kraliçe Victoria'ya (1838-1901) yazdığı mektupta şu ifadelerle yer vermektedir: "*Stratford'un zapt olunamaz mizacı ve ona duyulan nefret dolayısıyla mevcut görevinde uzun bir süre daha kalması neredeyse imkânsız görünmektedir.*"³⁸ Bunu öğrenen Stratford, sultandan bizzat kraliçeye bir mektup yazmasını ve pozisyonunu güçlendirmesini talep etmişti. Fakat Sultan Abdülmecid İngiltere elçisinin bu talebini reddetmiş ve Stratford da bundan büyük bir üzüntü duymuştu.³⁹

Thouvenel'in İstanbul'a varışından hemen sonra yaşananlar, Sultan Abdülmecid'in Fransız ittifakına verdiği önemi göstermesi açısından son derece önemlidir. Öyle ki Thouvenel İstanbul'a vardığında onu saraya götürmesi için ayarlanan araba, kendisinden önce İstanbul'a gelmesi planlanan, ancak uğradığı silahlı suikasttan son anda kurtulması ile bu plandan vazgeçen III. Napolyon için hazırlanmıştı ve sarayda resmi tören bizzat Âlî Paşa ve hükümetin nazırları tarafından gerçekleştirilmişti. Ardından Sultan Abdülmecid'e *legion d'honneur* nişanı sunulmuştu. Osmanlı tarihinde bugüne kadar hiçbir sultan bir yabancı ülke kralının vermiş olduğu nişanı kabul etmemişti. Hatta bizzat Sultan'ın kendisi kısa bir süre önce Portekiz Kralı'nın sunmuş olduğu nişanı nazikçe reddetmişti. Fakat Fransa ile olan ilişkilerin daha ileri düzeyde geliştirilmesini temenni ettiğini göstermek için III. Napolyon'un sunduğu *legion d'honneur* nişanını hiç tereddüt etmeden kabul etti. Sultan'ın bu hareketi diplomatik çevrelerde dikkatli bir şekilde takip edilmekteydi.⁴⁰

III. Lord Stratford'a Karşı İlk Hamle

Fransa'nın İngiliz elçi ile mücadeleye girişmesi için uzun süre beklemesine gerek kalmadı. Çünkü Stratford kendisine ve İngiliz politikasına karşı İstanbul'daki muhalefetin geç de olsa farkına varmıştı. Dolayısıyla, bundan sonra artık Sultan Abdülmecid'in ya da Bâbiâlî'nin alacağı her karara karşı çıkmak en temel mücadele yöntemi oldu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahale ederek İngiliz nüfuzunun hâlâ etkin olduğunu hissettirmeye çalışılmaktaydı. Ayrıca bu itirazlarını devletlerarası bir krize dönüştürerek Osmanlı

³⁸ W. E. Mosse, "The Return of Reschid Pasha: An Incident in the Career of Lord Stratford de Redcliff", *The English Historical Review*, 68 (269), 1953, s. 547.

³⁹ AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye, 9 Eylül 1855, s. 63.

⁴⁰ Hayreddin, *Vesaik-i Tarih ve Siyasiyye*, Dördüncü Kitap, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1329. s. 22-23.

İmparatorluğu'nu zor duruma sokmaya ve bir taraftan da Reşid Paşa'nın yeniden sadaret koltuğuna oturması için zaman kazanmaya çalışmaktaydı. Çünkü İngiliz elçinin Sultan Abdülmecid'e bizzat dediği gibi "*Reşid Paşa, İngiltere'nin sultan nezdindeki temsilcisiydi.*"⁴¹

Lord Stratford, aradığı fırsatı kabinede yapılan değişiklikte buldu. 30 Ağustos 1855 tarihinde Sultan Abdülmecid, kabinede birtakım değişikliklere gitti.⁴² Tecrübeli politikacı Stratford, kabine değişikliğinin İstanbul'daki İngiliz karışıklığının bir devamı olduğunu anlamakta zorlanmadı. Çünkü Mustafa Reşid Paşa'ya yakınlığı ile bilinen Rıza Paşa da onun istifasından kısa bir süre sonra görevinden alınmıştı.⁴³ Lord Stratford'un Bâbiâlî, Osmanlı nazırları ve hatta Osmanlı Sultanı nezdinde zaman zaman haddini aşan taleplerde bulunduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Kırım Savaşı'na kadar yabancı elçilerin sultan ile siyasi bir konu üzerine konuşmaları adetten değildi. Fakat Sultan Abdülmecid, savaş öncesi süreçte bu geleneği ortadan kaldırarak İstanbul'daki elçilerle görüşmeye başlamıştı. Normal prosedüre göre elçilerin sultan ile görüşebilmeleri için randevu talebinde bulunmaları gerekiyordu. Ancak Lord Stratford, randevu talebinden muaf tutulmuştu ve istediği zaman Sultan ile görüşebilmekteydi. Onun bu nüfuzu zamanla "*Küçük Sultan*", "*Taçsız Sultan*", "*Sultan Stratford*" ya da "*Abdul Canning*" olarak adlandırılmasına da sebebiyet vermişti.⁴⁴ Lord Stratford'un uzun yıllar İstanbul'da süregelen nüfuzu artık Sultan Abdülmecid'in ve de Bâbiâlî'nin kaldıramayacağı şekilde ağırlaşmıştı. İngiliz elçi o kadar ileri gitmişti ki diplomatik usullere aykırı davranarak Pisani gibi elçilikte tercüman görevinde bulunan bir şahsı, Osmanlı Sultanı'nın huzuruna, hem de kabine değişikliğini sorgulamak üzere göndermişti. İngiliz elçinin bu kendini beğenmiş tavrı Sultan Abdülmecid'i rahatsız etmekteydi.⁴⁵ Lord Stratford'un son dönemde artan kibirli, hukuk tanımayan tavırları, her istediğini elde edebileceği düşüncesinin bir dışavurumuydu. İstifa eden Reşid Paşa'nın göreve yeniden döneceğinden o kadar emindi ki ilk üç ay neredeyse bu konuyu hiç gündeme getirmemişti. Ona göre istediği anda bunun için Sul-

⁴¹ AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Stratford'dan Pisani'ye Gizli Talimatlar, 10 Eylül 1855, s. 115-116.

⁴² BOA.İ.DH 327-21350, (17 Z 1271/31 Ağustos 1855); *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, 9, s. 121; *Tezâkir*, 1-12, s.54; *Takvim-i Vekayi*, No: 530, 1 M 1272/13 Eylül 1855; *Le Siècle*, 5 Eylül 1855. Kabine değişikliğinin diplomatik yansımaları için bkz. Serap Sunay, "Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)" (Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

⁴³ BOA.C.AS. 852-36449 (29 N 1271/15 Haziran 1855). Rıza Paşa hakkında bkz. Metin Ünver, "Tanzimat Dönemi Bir Osmanlı Paşasının Biyografisini Yazmak: Cihan Seraskeri Hasan Rıza Paşa", *İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı* içinde, İstanbul: Sir ve Hikmet Yayınları 2016, s. 205-222.

⁴⁴ Cevdet Küçük, "Abdülmecid", *TDVİA*, 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, s.261; Arnold T. Wilson, *The Suez Canal, Its Past, Present and Future*, London: Oxford University Press, 1939, s.17; M. Şükrü Hanoğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008, s. 83.

⁴⁵ AMAEF, Paris, CPT, 322 deuxième, 17 Eylül 1855, s.223.

tan'a baskıda bulunabilir ve olumlu bir sonuç elde edebilirdi. Fakat İngiliz elçi, bir gerçeği fark edememişti. Reşid Paşa'nın bu defaki ayrılığı, İngiliz nüfuzunu da tehlikeye sokacak türdendi. Artık, Fransa da Bâbiâlf ile birlikte hareket etmekteydi. İngiliz elçinin Bâbiâlf ve Fransız sefaretinin işbirliğini biraz geç de olsa anladığında reform, ya da İngilizlerin bakış açısıyla bedel ödemenin zamanı yaklaşmaktaydı. Bu minval üzere hareket eden Stratford, Reşid Paşa'nın yeniden kabineye dönmesi için her türlü yola başvurmaya karar verdi. Fakat tavırları, Osmanlı sultanının hükümrânlığına ve bağımsızlığına zarar vermeye başlamıştı. Âlf Paşa ve Fuad Paşa için de Lord Stratford, Osmanlı İmparatorluğu'nun hukukuna saygısızca müdahalede bulunmaktan kaçınmayan, bu nedenle de artık durdurulması gereken bir kişiydi:

Lord Stratford'un müdahalelerine bir son vermek gerekiyor. Osmanlı Hükümeti artık onun aşırılıklarına tahammül etmeyecek... Sadrazam, ben ve bütün kabine bu sıkıntının daha fazla sürmesine izin vermeyeceğiz... İngiliz elçi, izlemiş olduğu yol ile sadece Türkiye'yi hızla enkaz haline getirmekle kalmıyor, aynı zamanda ittifakın çözülmesi için de çaba harcıyor. Eğer ben Sultan olsaydım, şikâyetlerimi bizzat Paris ve Londra'ya yazardım. Böyle zor bir gün daha çekmektense tahttan çekilirdim.⁴⁶

Aslında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Lord Stratford üzerinden İngiltere'ye karşı çıkması için son derece geçerli sebepleri bulunmaktaydı. İngiliz elçinin tavırları ise bardağı taşıran son damla olmuştu. 1855 yılının ortalarına gelindiğinde İstanbul'un diplomatik kulislerinde dile getirilen en önemli konu, reformların mahiyeti ve pratiğe dökülmesi idi. Aslında bunun bir diğer anlamı, Osmanlı İmparatorluğu'nun ittifakın bedelini nasıl ödeyeceği idi.⁴⁷ Diğer taraftan reform konusu Avrupa'nın olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun da büyük bir sorundu. Avrupa'nın modern dünyasına hayranlığını gizlemeyen sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nun da bir gün bu seviyeye ulaşacağı günlerin hayalini kurmaktaydı. Onun için de modernleşmek, çağdaş Avrupa seviyesine ulaşmak kaçınılmaz bir kurtuluş reçetesi idi. Bunun Avrupalı güçlerin yardımı olmadan gerçekleşmesinin imkânsızlığını da gayet iyi bilmekteydi.⁴⁸ Fakat bunun için pek de seçeneği yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'nun modernize olması için güvenilebileceği iki devlet bulunmaktaydı: Fransa ve İngiltere. Bu açıdan bakıldığında Fransa ve İngiltere, Osmanlı devlet yapısının ve toplumunun değişmesi gerektiği yönünde hem fikirlerdi. Fakat bunun nasıl olacağı

⁴⁶ Schefer, Fuad Paşa'nın bu cümleleri sarf ederken gözlerinin yaşla dolduğunu ve sesinin titrediğini ifade etmiştir. *AMAEF, Paris, CPT, 322 première*, Schefer'den Thouvenel'e, 11 Eylül 1855, s.126-127.

⁴⁷ "...İttifakların bedeli kısmen arzuya, kısmen de çaresizlikle ödenir." İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim, 2000, s.115.

⁴⁸ Küçük, *a.g.m.*, s. 260; Niyazi Berkes, *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s.25.

konusunda farklı düşünmekteydiler. Amaç aynı, fakat araçlar farklıydı. Hem de derin farklılıklar söz konusuydu. Fransız modeli hem Sultan Abdülmecid hem de Bâbiâlî, ama özellikle de Âlî Paşa ve Fuad Paşa tarafından daha makul görülmekteydi. Çünkü Fransa modeli, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sorunlarına değiniyor ve reformların bu noktaya odaklanması gerektiğini öne sürüyordu.⁴⁹ Fransa ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun önüne Avrupa ile entegrasyon gibi oldukça çekici bir argümanı da seriyordu. İngiliz modeli ise çok daha katıydı. İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut hukuk yapısı nedeniyle, modern dünyaya uyum sağlayamadığını ve Osmanlı devlet yapısındaki İslami kimliğin ortadan kaldırılmadığı sürece de modernleşemeyeceğini iddia ediyordu.⁵⁰ Bu çerçevede, Fransız modeli Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık olarak son bir asırdır devam eden modernleşme çabasına son derece uygundu. Askeri reformlarla başlayan sürecin mali alana da uzaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa algısı açısından sorun teşkil etmemekteydi. Hâlbuki İngiliz modeli, modernleşme açısından radikal bir kopuşu gerektiriyordu. Her ne kadar Sultan ve bu iki nazırı değişim taraftarı olsalar da değişimin değişmesine sıcak bakmıyorlardı. Fransız modeli onlar için pratik, bir o kadar da pragmatikti.⁵¹

3 Mayıs 1855 yani Mustafa Reşid Paşa'nın istifasından sonra Osmanlı Sultanı ve Bâbiâlî nezdinde itibar kaybına uğradığının farkında olan İngiliz elçi, bunun asıl sebebini tam olarak öğrenememişti. Onun düşüncesi, bir hizip tarafından Sultan Abdülmecid'in gözünden düşürülmeye çalışıldığı yönündeydi ve bu düşüncesini teyit etmek adına Sultan Abdülmecid'in huzuruna çıkmaya karar verdi. Sultan Abdülmecid ile Stratford'un görüşmeleri 9 Eylül tarihinde

⁴⁹ "Fuad Paşa'ya, medeniyetin Osmanlı Devleti'ne girmesinin endüstriyel hareketin öne alınmasını zorunlu kıldığını hatırlattım: İletişim yollarının genişletilmesi, büyük demiryollarının yapımı, zengin yeraltı kaynaklarının işletilmesi, nehir taşımacılığının geliştirilmesi, halkla temas halinde olarak onların yeni çıkarları, yatırımları düşüncelerini sağlayacak olan ilişkileri çoğaltmak ki bu şeyler onları güçlü kılarak Türkiye'de hâkim olan önyargıları ve nefretleri değiştirecek şeylerdir." Âlî Paşa'nın ve Fuad Paşa'nın reform, mekanik gelişim ve modernleşmeye ilişkin Fransız yetkililerle olan görüş alış-verişleri için bkz. AMAEF, Paris, CPT, 320, Benedetti'den Walewski'ye, 21 Haziran 1855, s.333-335; 322 *deuxième*, Thouvenel'den Walewski'ye, 22 Ekim 1855, s.376. İstanbul'daki elçilerle Osmanlı devlet adamları arasındaki ilişkide kişisel çıkarların da etkili olduğunu unutmama gerekir. Beydilli, *a.g.m.*, s. 350.

⁵⁰ İngilizler, bu görüşlerini açık bir şekilde İslahat Fermanı görüşmeleri esnasında dile getirdiler ve cezası Kur'an ile sabit olan İslâm dininden dönenlerin öldürülmesine ilişkin kuralın bizzat Padişah tarafından kaldırılmasını talep ettiler. Yani Sultan Abdülmecid, yazılı bir fermanda Kur'an'da bulunan bir hükmü ortadan kaldırdığını hem kendi halkına hem de Avrupalı devletlere resmen ilan edecekti. Bkz. *Great Britain, House of Commons. Eastern Papers, Part XVIII, Correspondence Respecting Christian Privileges in Turkey, (1855-1856), Lord Clarendon'dan Lord Stratford'a*, Mayıs 1855, s.12-13. Hatta Lord Clarendon, Paris'teki İngiliz elçisi Lord Cowley'e gönderdiği talimatında Stratford'a gönderilen bu talimatla İslamiyet'in bırakılması ve Hristiyanlığın kucaklanmasının amaçlandığını ve Fransız hükümetinin de buna katılacağını umduklarını, bu sebeple Kont Walewski'nin Thouvenel'e benzer bir talimat vermesini istemişti. *Eastern Papers, Lord Clarendon'dan Lord Cowley'e*, 17 Eylül 1855, s.24-25.

⁵¹ AMAEF, Paris, CPT, 324 *première*, Thouvenel'den Walewski'ye, 7 Ocak 1856, s.19-20.

gerçekleşti. Çok gergin bir ortamda vuku bulan bu görüşmede Sultan Abdülmecid'in tek düşüncesi, sadece İngiliz elçinin küstahlıklarını yüzüne vurarak kendisinin sultan, onun ise bir elçi olduğunu hatırlatmak değildi.⁵²

*Sayın Büyükelçi, hemen şuracıkta ölebilirim. Ölümüm İmparatorluğun yıkımı olabilir ve siz de bunu istemezsiniz. Reşid Paşa da ölebilir. Peki, Reşid Paşa öldüğü zaman İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na göstermiş olduğu ilgi yok mu olacak?*⁵³

Stratford bu görüşmede İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu için askerlerini ve hazinesini feda ettiğini, dolayısıyla İngiltere'nin bu fedakârlılığını görmezden gelinemeyeceğini ifade etmişti.⁵⁴ Yani İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ile ittifaka girmişse bunun karşılığını istediğinde almak onun hakkıydı. Bu hak, Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahale etmeyi, Osmanlı Sultanı'nın hükümlerlik haklarını çiğnemeyi, istediği şahısların kabineye dâhil olması ya da istemediği kişilerin Bâbiâlî'den uzaklaştırılması gibi taleplerini meşru kılan bir özelliğe sahipti. Lord Stratford'un bu görüşmede kullandığı dil ve tehditvari üslup, padişahı son derecede rahatsız etmişti. Yine bu görüşme esnasında Reşid Paşa'nın İngiliz politikasının Bâbiâlî'deki temsilcisi olduğunu açıkça Sultan Abdülmecid'e itiraf eden İngiliz elçinin onun yeniden sadarete dönmesi yönündeki bu ısrarcı tutumu, sultanın ve nazırlarının Fransa'ya yakınlaşması sonucunu doğurdu. Zaten Fransa için de en önemli nokta, Osmanlı İmparatorluğu ile olan ittifakı devam ettirmektir. Çünkü ancak bu şekilde reformlar için taviz koparılabilirdi. Yani, Fransa için Osmanlı İmparatorluğu ile olan ittifak İngilizler ile olan ittifaktan daha kıymetliydi. Thouvenel'e göre İngiliz-Fransız ortaklığı Kırım Savaşı'nda hiçbir zaman gerçek anlamda gerçekleşmemişti.⁵⁵ Fransa'nın asıl kaygısı, İngiltere'den ziyade Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkileri idi. Hatta bunu yaparken de İngiltere ile olan ittifakın bu amaç uğruna kurban edilebilirdi: "...Türkiye'nin selameti anlamına gelen bu ortaklık dışında da hiçbir şeyi kabul etmeyeceğim. Eğer, Lord Stratford ile aramızda bir ayrılığın yararlı olduğunu görürsem, bu savaşta ilk ben yer alacağım..."⁵⁶

Fransa'ya göre Osmanlı İmparatorluğu da bu ittifakın gereğini yerine

⁵² Bu olayı Fransız baştercüman Schefer'e Sadrazam Âlî Paşa aktarmıştı. AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Schefer'den Thouvenel'e, 10 Eylül 1855, s.86.

⁵³ AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Stratford'dan Pisani'ye Gizli Talimatlar, 10 Eylül 1855, s.115-116.

⁵⁴ AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Stratford'dan Pisani'ye Gizli Talimatlar, 10 Eylül 1855, s.115-116.

⁵⁵ İngiltere ve Fransa, Kırım Savaşı ile tarihlerinde ilk defa aynı düşmana karşı cephede bir araya gelmişlerdi. Kırım Savaşına kadar, genel olarak diplomatik birliktelik söz konusu olmuştu. David Todd, "A French Imperial Meridian 1814-1870", *Past and Present*, 210 /1, 2011, s.161-162; Philippe Chassaing, "L'Angleterre, ennemie héréditaire?", *Revue historique des armées*, 264, 2011, s.3-10; Charles Bastide, "The Anglo-French Entente under Louis-Philippe", *Economica*, 19, 1927, s.94.

⁵⁶ AMAEF, Paris, CPT, 322 deuxième, Thouvenel'den Walewski'ye 30 Eylül 1855, Gizli Yazışma, s.252-257.

getirmekte tereddüt etmemeliydi. Öncelikle savaş tedbirlerinde herhangi bir aksama olmamalıydı. Savaşa ilişkin olarak Bâbiâlî'nin Fransız ve İngiliz elçiliklerinin yerine başka bir ülkenin diplomatını dikkate alması da ittifakın sonunu hazırlayabilirdi. Zaten liberal bir hukuk sistemini oluşturmayı terk etmek, Hıristiyan vatandaşlarına ayrımcı bir yaklaşım sergilemek ve maddi gelişimi terk etmeyi düşünmek Osmanlı'nın Fransa ile olan ilişkisini bitirecek davranışlar olarak kabul edilmekteydi.⁵⁷ Ayrıca, muhtemel bir sadaret krizinin reform sürecini olumsuz etkileyeceği de aşikârdı. Bu sebeple hem Sultan hem de Bâbiâlî ile Fransız sefreti arasında yapılan gizli görüşmelerle bir anlaşmaya varıldı. Ne olursa olsun, sadarete bir değişikliğe gidilmeyecek ve kabineye atanan yeni üyeler de reform konusunda Ali ve Fuad Paşa ile uyumlu olacaktı.⁵⁸ Burada unutulmaması gereken en önemli nokta, bütün bu olaylarda Sultan Abdülmecid'in bizzat dahlinin olmasıdır. Çünkü Sultan Abdülmecid, kısa bir süre sonra, Reşid Paşa'nın görevden aldığı eski Paris Büyükelçisi Veli Paşa'nın babası Mustafa Naili Paşa'yı da kabineye dâhil etti. Thouvenel'in konuya ilişkin yorumu, her şeyi bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktaydı: "...Bütün inkârlarıma rağmen kabinenin benim desteğimi almak için kurulduğu..." diplomatik kulislerde dile getirilmektedir.⁵⁹

IV. Lord Stratford'a Karşı İkinci Hamle ve İngiliz Elçinin Düşüşü

Fransa açısından bakıldığında Reşid Paşa'nın görevinden uzaklaştırılarak pasif kılınmasından sonra kabinedeki değişiklik sadece bir adımdan ibaretti. Bu iki manevra, İngiliz nüfuzunu azaltmaya yönelikti; fakat Lord Stratford'un nüfuzunun tamamen kırılması, onun sultanın gözünden düşürülmesi ile gerçekleşebilecekti. İngiliz elçi ne kadar köşeye sıkıştırılırsa, hata yapma ihtimali de o kadar artacaktı. Çünkü yaşının ilerlemesi onun inatçı yanını daha da ön plana çıkarmıştı. Lord Stratford'un inatçı karakteri gerçekten de zamanla Fransız politikasının ne kadar iyi hesaplandığını ortaya koydu. İngiliz elçi, kısa zaman içerisinde önce Sultan Abdülmecid'in sonra da kendi hükümetinin gözünden düştü. Stratford için Sultan Abdülmecid'in kullandığı ifade, her şeyi gözler önüne sermekteydi: "*Stratford'a selam söyleyin, ben istediğim zaman istediğim şeyi yaparım.*"⁶⁰

⁵⁷ AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye, 10 Eylül 1855, s.82-85.

⁵⁸ AMAEF, Paris, CPT, 322 deuxième, Thouvenel'den Walewski'ye 8 Ekim 1855, s.281; AMAEF, Paris, CPT, 322 deuxième, Thouvenel'den Walewski'ye, 11 Ekim 1855, s.305. AMAEF, Paris, CPT, 322 deuxième, Thouvenel'den Walewski'ye 30 Eylül 1855, Gizli Yazışma, s.252-257.

⁵⁹ AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye 3 Eylül 1855, s.19-22.

⁶⁰ AMAEF, Paris, CPT, 321, Thouvenel'den Walewski'ye, 29 Ağustos 1855, s.295-298; AMAEF, Paris, MD, 114, s.289. Dahası, İngiliz elçinin huzura çıkıp, konuyu gündeme getireceğini gayet iyi bilen Sultan Abdülmecid, Stratford'un böyle bir harekete girişmesi durumunda bizzat kendisinin, İngiliz Kraliçesi Victoria'ya elçisinden duyduğu rahatsızlığı bildireceğini çevresindekilere dile getirmişti. AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye, 6 Eylül 1855, s.37-38.

Lord Stratford, kendisine karşı bir oluşumun farkına varmıştı. Ona göre bir hizip vardı ve Fransa sefaretini, bu hizibin merkezini oluşturmakta, fikir babalığını üstlenmekteydi. Ama aksiyon kısmı, Katolik misyonerler tarafından gerçekleştirilmekteydi.⁶¹ Katolik misyonerlerin özellikle de Lazaristlerin Fransız sefaretini ile son derece yakın ve resmi ilişkileri bulunmaktaydı. Thouvenel, kendisine gönderilen talimatnamede, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik misyonerler içerisinde en önde gelenleri Lazaristler olduğundan, Fransız hükümetine bağlı çalıştıklarından ve ülkeleri için fedakârca mücadele ettiklerinden bahsedilerek bu misyonerlerle ilişkilerini iyi tutması yönünde uyarılmıştı.⁶² Lakin Thouvenel, hizip iddialarını kesin bir dille reddetti.⁶³ Thouvenel'in bu inkârcı tavrı, Hamilton olayında Stratford Canning'in tutumuyla birebir aynıdır. Trablusgarp'ta Şeyh Guma'yı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyana kışkırtan İngiliz vatandaşı Hamilton, üzerinde İngiltere Büyükelçiliği'ne yazılmış mektuplarla yakalanmış ve ajan olarak tutuklanmıştı. Buna ilişkin olarak Bâbiâlî'nin savunmasını istediği Stratford, Hamilton'un İngiliz Büyükelçiliği ile herhangi bir resmi bağının olmadığını, kendileri için sıradan bir İngiliz vatandaşı olduğunu öne sürerek iddiaları reddetmişti.⁶⁴ Fakat Fransa'nın İngiliz Lord Stratford'a karşı harekete geçmesinde siyasi nedenler kadar önemli dini nedenleri vardı. III. Napolyon ile yeniden Katolikliğin hamisi rolünü üstlenmeye çalışan Fransa ise Katolikler için imtiyaz alınacaksa bunu mümkün mertebeye Stratford'un yardımı olmadan başarmayı istemekteydi.⁶⁵

Fransa'nın sadaret yoluyla İstanbul'da yeniden nüfuz kurma çabasına karşı Stratford'un başarısız kalışı, Londra Hükümeti'nin entrikalarda yerini almasını zorunlu kıldı. 1855 yılı Kasım ayının ortasında Lord Clarendon, Reşid Paşa'nın yeniden Bâbiâlî'nin başına geçirilmesi için Stratford'a bir talimat yolladı.⁶⁶ Zaten Reşid Paşa da sadareten ayrıldığından beri geri dönmenin planlarını yapmaktaydı. Planı basitti: Kendisi yeniden sadarete geçerken Âlî Paşa, pasif bir konumda bulunacağı Meclis-i Tanzimat'ın başına getirilecekti. Fuad

⁶¹ AMAEF, Paris, CPT, 322 première, bulletin confidentiel 7 Eylül 1855. s.96-106. Ayrıca bkz. Harold Temperley, "The Last Phase of Stratford de Redcliffe, 1855-8", *The English Historical Review*, 47 (186), 1932, s.220; C.M. Stafford Poole, "Eugene Boré and the Vincentian Missions in the Near East", *Vincentian Heritage Journal*, 5 (1), 1984, s.59-102.

⁶² Bkz. AMAEF, Paris, CPT, 320, s.298.

⁶³ Case, *a.g.m.*, s.264-265. Aslında Fransızlar açısından bakıldığında, İstanbul'daki temsilcilerin İngiliz müttefiklerine karşı tedbirli davranmaları, hatta gerekirse amaçlarını gizleyecek şekilde ifadelerde bulunmaları zorunlu idi. Mesela daha savaş başlamadan önce Mart 1853'te İstanbul'daki elçi La Cour'a Sivastopol'daki Rus filusunun harekete geçmesi halinde Fransız filolarının da boğaza doğru ilerlemesi emredilmişti. Bu konuda İngilizlere de Osmanlı Devleti'ni korumaya gönül verdikleri için bunu yaptıklarını, yoksa herhangi bir özel amaçlarının olmadığını belirtecekler ve onlara karşı son derece ihtiyatlı davranacaklardı. AMAEF, Paris, CPT, 312, s.108-119.

⁶⁴ BOA. İ.DH 337-22113, Lef 40, (11 L 1272/21 Aralık 1855); AMAEF, Paris, CPT, 324 première, Outrey'den Thouvenel'e, 22 Ocak 1856, s.207-209.

⁶⁵ Temperley, *a.g.m.*, s.219; III. Napolyon'un Katolisizm politikaları hakkında bkz. Philippe Pichot-Bravard, *Le pape ou l'empereur les catholiques et Napoléon III 1848-1870*, Paris: Tempora, 2008.

⁶⁶ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 19 Kasım 1855, s.84-85.

Paşa, Hariciye Nezâreti'nden alınacak, yerine Şefik Efendi getirilecekti. Kamil Paşa ise ya Dâhiliye Nazırı ya da Meclis-i Ali Başkanlığı'nı yürütecekti. Serserkerliği de Halil Paşa devralacaktı. Böylece Sultan Abdülmecid ve dolayısıyla Fransız nüfuzu etkisiz hale getirilmiş olunacaktı.⁶⁷ Fakat hem Lord Clarendon hem de Reşid Paşa'nın bir türlü kabul edemedikleri bir husus vardı ki bu nokta yaşanan gelişmeleri doğru düzgün okuyamamalarına sebebiyet vermekteydi. Sultan Abdülmecid, Âlî Paşa ve Fuad Paşa'nın ortak hareket etme adına Fransa ile çoktan anlaşmış olduklarıydı. Thouvenel, bu ortaklığı Dışişleri Bakanı Walewski'ye büyük bir zevk ve gururla itiraf etmekteydi:

*Osmanlı kabinesi ile bir ortaklık içerisindeyiz ve Lord Stratford'un bizim Doğu'daki çıkarlarımızı engellemesi bundan sonra çok zor görünmekte... Lord Stratford, Lord Clarendon'dan izin alarak yeniden harekete geçme düşüncesindedir. Eğer böyle bir şey olursa entrikaya entrika ile karşılık vereceğim.*⁶⁸

Bâbiâlî, Lord Stratford'un İstanbul'daki girişimlerinin Paris ve Londra'da yankılanmasından önce bu tavrından vazgeçeceğini umuyordu; fakat böyle olmadı ve Stratford sorunu devletlerarası bir meseleye dönüştürmeye çabaladı. Lakin ne Abdülmecid ne de Âlî Paşa ve Fuad Paşa, Stratford'un bu manevrasına teslim oldular. Onlar, sorunun doğrudan sultanın hükümler ve bağımsızlık hakları ile alakalı olduğunu vurgulamaktaydılar. Böylece hem Stratford'un planı suya düşmekteydi, hem de onu şahsi meselelerle uğraşmakla itham etmiş oluyordular ki İngiliz elçinin kendi hükümeti bile onu haklı görecek bir taraf bulamıyordu. Bu stratejiye yönelik olarak Bâbiâlî Londra'daki temsilcisi Musurus Paşa (1850-1885) ile birçok yazışma gerçekleştirdi. Hem Âlî Paşa hem de Fuad Paşa, Musurus'a yolladıkları açık ve gizli talimatnamelerle İngiliz elçinin kendi hükümeti ile karşı karşıya bırakılmasını sağladılar. Bâbiâlî, İngiliz elçinin sultanın hiç kimsenin etkisi altında kalmadan almış olduğu kararlara müdahale ederek, Sultan'ın hükümler haklarını hiçe saydığını ve onun iradesine karşı çıktığını defalarca Musurus'a belirtti. Londra Elçisi de bu argümanları İngiltere kabinesi üyelerine gayet iyi bir şekilde aktardı. Bu stratejinin başarılı olması aynı zamanda Lord Stratford'un itirazlarının kişisel olduğunu ve bu şahsi kuruntularının Osmanlı-İngiliz ilişkilerine, hem de böyle kritik bir dönemde zarar verdiği sonucunu doğal olarak doğuracaktı.⁶⁹

⁶⁷ AMAEF, Paris, CPT, 322 deuxième, Thouvenel'den Walewski'ye 30 Eylül 1855, Gizli Yazışma, s.252-257.

⁶⁸ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 19 Kasım 1855, s.84-85.

⁶⁹ Bâbiâlî'nin Musurus ile olan bu yazışmaları için bkz. BOA HR.SFR (3), 20-23.Sadrızam Âlî Paşa, meselenin sultanın hükümler hakları ile alakalı olduğunu Fransız Sefaretine de gayet iyi bir şekilde anlatmıştı: "...Nazırlar ya politik nedenlerle ya da hakarete uğramış bir hükümeti memnun etme adına görevden alınabilir; ama bu yapılırken ne ittifak zarar verebilecek eskiden kalma anlaşmazlıklar ne de İngiltere'ye karşı şahsi sitemler ortaya sürülmemiştir. Lord Stratford'un müdahalesi temelden yoksun olup onun bu hareketi, apaçık müdahaleleri kabul edemeyecek bir yabancı diplomasiye karşı geliştirilen antipati ya da rekabetin oluşmasını haklı kılacaktır..." AMAEF,

Sultan Abdülmecid'in Londra'ya yapmış olduğu şikâyetler neticesini kısa bir süre zarfında verdi. Musurus'un Bâbiâlî'ye gönderdiği bilgiler, Stratford'un son dönemdeki davranışlarının İngiliz Kabinesi'nde büyük bir sıkıntıya neden olduğuna dair hiçbir şüphe bırakmamaktaydı. Stratford'un yerine Lord Elgin'in atanabileceğine dair diplomatik kulislere dedikodular dolaşmaktaydı. Lord Stratford'un kibri ve itici mizacı nedeniyle İngiliz Hükümeti İstanbul'da zor durumda kalmıştı. Hatta İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, Canning yüzünden koltuğunu kaybetmekten korkuyordu. Onun kabine değişikliğinden sonra yapmış oldukları Palmerston'un gözünden kaçmamıştı ve Stratford'un bu tutumları nedeniyle emekliye ayrılabilmesine dair Fransız matbuatında haberler çıkmaktaydı.⁷⁰

V. İngiltere'nin Hamlesi: Tehdit

Mustafa Reşid Paşa'nın istifasının üzerinden yaklaşık olarak dört ay geçmesine rağmen Lord Stratford, Paşa'yı yeniden kabineye döndürmek için somut bir adım atamamıştı. Nihayet 4 Ekim Perşembe günü, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Clarendon'dan aldığı iddia ettiği bir notayı Bâbiâlî'ye sundu. Notada İngiliz Hükümeti, açık bir şekilde "*Sultan Abdülmecid'in Reşid Paşa'yı görevden almasının İngiltere tarafından asla unutulmayacağı*" yönünde tehditte bulunmaktaydı.⁷¹

Majestelerinin Hükümeti, Sultan'ın nazırları seçme hakkına aşırı bir müdahale etme niyetinde değil iken, Türkiye'nin yeniden toparlanması için mecbur olduğu ve Sultan'ın müttefiklerinin talep etmeye haklarının olduğu reformlara mani olmak için kullanılacak olan muhakkak bir etkinin tehlikesi karşısında gözlerini kapatamazlar. Benim ilk kısa süreli yokluğumda müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu ile olan samimi ilişkileri ile İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun yararına olarak uygulandığını görmek için oldukça hevesli olduğu sosyal ve idari reformların önemini anlamakta diğer nazırlardan daha kabiliyetli olan sabık Sadrazam Reşid Paşa'nın makamından uzaklaştırılmasını asla unutmamaktadır.

Reşid Paşa'nın yanında yetişenler, diplomatik manevralarda en az onun kadar usta olduklarını bu notaya yönelik tavırlarında gösterdi. Fuad Paşa, çok basit bir diplomatik manevra ile Lord Stratford'un bu hamlesini etkisiz kılmasını bildi. Lord Stratford ile uzun zamandır kişisel bir mücadele halinde bulunan Fuad Paşa, tecrübelerine de dayanarak İngiliz elçisinin bu girişimi

Paris, CPT, 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye, 17 Eylül 1855, s.155-158.

⁷⁰ *Journal des débats politiques et littéraires*, 2 Ekim ve 8 Ekim 1855.

⁷¹ Notanın İngilizcesi için bkz. *AMAEF, Paris, CPT, 322 deuxième*, Thouvenel'den Walewski'ye, 8 Ekim 1855, s.294-295; Fransızcası için bkz. s.296-297.

karşısında soğukkanlılığını korumasını bildi ve notaya herhangi bir cevap vermedi. Böylece Fuad Paşa'nın hükümete zaman kazandırmasıyla, küçük ama son derece önemli bir ayrıntı fark edildi. Âlî Paşa, Bâbiâî'ye sunulan ve nota denilen belgede İngiltere Dışişleri Bakanı'nın herhangi bir imzası bulunmadığını fark edince, Lord Stratford'un bütün çabalarına rağmen İngiltere'ye resmi bir cevap vermedi.⁷² Zaten Ekim ayının ikisinde Londra'daki Osmanlı elçisi Musurus Paşa, Fuad Paşa'ya İngiliz Hükümetinin Lord Stratford'u teyit etmediğine yönelik şifreli bir yazı göndermişti.⁷³ Böylece Bâbiâî'nin yaklaşık olarak bir aydır kullanmış olduğu diplomatik argümanlar ve dil, İngilizleri ikna etmişti. Bâbiâî'nin ısrarla vurgulamış olduğu sultanın hükümlerlik yetkisini kullanması ve kabine değişikliğinin statükoyu değiştirmeyeceği yönündeki garantisi, Lord Stratford'un bütün çabalarına rağmen İngiliz Hükümeti tarafından, konjektürün de sağladığı fayda ile kabul görmüş oldu.

Bu olay, önemli bir ayrıntının da ortaya çıkmasını sağladı. Lord Stratford'un geri adım atıp atmayacağı bilinmemekle birlikte İngiliz hükümeti ile elçisi, fikir ayrılığına düşmüştü. İngiliz kabinesi, Stratford'un kişisel bir mesele nedeniyle, kritik bir dönemde müttefiklerin ilişkilerine zarar verdiğini düşünmeye başlamıştı. Lord Stratford'un tavrı, Londra'nın almış olduğu kararlarla çelişkili bir durum arz etmekteydi. İngiliz büyükelçi Sultan Abdülmecid ve Bâbiâî ile olan mücadelesi, sadece reform sürecine değil; aynı zamanda Sivastopol ve Kars'ta yaşanan ve Kırım Savaşı'nın en kritik dönemecini oluşturan hadiselerle denk gelmişti. Yani Lord Stratford, kişisel kavgalarının yanında Londra'dan kendisine gelen talimatlar doğrultusunda bu meselelerde İngiliz çıkarlarını sonuna kadar savunmak zorundaydı. Bu sebeple İngiliz elçi, Sultan Abdülmecid ve Bâbiâî'nin hamlelerine tam manasıyla karşılık veremiyordu. Fakat şahsi arzularında direktmenin onu kaybetmeye götürdüğünü geç de olsa anlayan Lord Stratford, manevrasını değiştirmeye karar verdi. Bunda İngiliz Hükümeti'nin özellikle de Lord Clarendon'un önemli bir payı vardı. Lord Clarendon, Bâbiâî ile mücadele etmek yerine, uzlaşmayı planladı.⁷⁴ Böylece Reşid Paşa, Bâbiâî ve Sultan Abdülmecid ile de eski ilişkilerine dönme adına bir şans yakalayabilecek, sabık sadrazama sadaret kapısını tekrar açabilecek adımı atmasını sağlayacaktı. Lakin artık Bâbiâî'de bir Fransız nüfuzunun kurulduğu aşikârdı ve bu yörengeden sapıp yeniden Reşid Paşa ile İngiliz politikalarının ön plana çıkması söz konusu olmayacaktı.⁷⁵

⁷² AMAEF, Paris, CPT, 322 *deuxième*, Thouvenel'den Walewski'ye, 15 Ekim 1855, s.336-337.

⁷³ İngiliz Hükümeti, kabine değişikliğine ilişkin olarak ne bir geri adım beklemekte ne de bu atamadan bir memnuniyet duymaktaydı. BOA.HR.SFR (3) 24-14, (2 Ekim 1855).

⁷⁴ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 12 Kasım 1855, s.57-58.

⁷⁵ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 20 Aralık 1855, s.261.

VI. Sultan Abdülmecid ve Osmanlı-Fransız Yakınlaşmasının Kurulması

1855 senesinin son günlerine gelindiğinde İstanbul diplomasisi o dönemdeki en hareketli günlerini yaşamaktaydı. Bir tarafta barış görüşmeleri, diğer tarafta bu sürecin ayrılmaz bir parçası olan reformlar, özellikle de gayrimüslimlere ilişkin yeni düzenlemeler İstanbul'daki yabancı sefirlerin meşgul oldukları yegâne konuydu. Avusturya temsilcisi Prokesch'in Aralık ayının başında İstanbul'a varışı⁷⁶ ile Bâbıâîl, Fransa, İngiltere ve Avusturya arasında büyük bir pazarlık başladı. Viyana Konferansı'nda alınan dört kararla birlikte, Rusların Kars'ı kuşatmalarının yanında, savaş sonuna yönelik planlar masaya yatırılmıştı. Bütün bu yoğunluk içerisinde sıra dışı bir olay meydana geldi. Sultan Abdülmecid, yaveri Edhem Paşa'yı 24 Aralık'ta Fransız elçisi Thouvenel ile görüşmeye gönderdi. Fransız temsilci açısından bu büyük bir sürpriz idi. Bir yabancı diplomatın saray içerisinde görevli bir şahısla görüşmesi olağandışı değildi. Ancak bizzat Sultan'ın yaverinin yabancı bir ülke temsilcisi ile görüşmesi o güne kadar pek görülmemiş bir şey değildi. Zaten Thouvenel de Edhem Paşa'yı, İstanbul'a varışındaki seremoniden beri ilk defa görmekteydi. Thouvenel daha bu şaşkınlığını üzerinden atmadan, Edhem Paşa'nın sözleriyle büyük bir şaşkınlık yaşamıştı. Çünkü Edhem Paşa, bizzat Sultan tarafından, Thouvenel'in Reşid Paşa hakkındaki görüşlerini öğrenmek üzere görevlendirilmişti: "Sultanımız, beni sizin nezdinize Reşid Paşa hakkındaki görüşlerinizi öğrenmem için gönderdi." Edhem Paşa, misyonunu kısaca izah ettikten sonra sözlerine şöyle devam etti:

Sultan Abdülmecid, Fransa İmparatoru'nun Reşid Paşa'nın sadarete yeniden oturmasına karşı çıkıp çıkmayacağını bilmek istiyor. Bildiğiniz üzere sabık sadrazam, İmparatorunuzun da karıştığı hadislerde azl edildi... İmparator, Reşid Paşa'nın sadarete dönmesinden memnun olacak mıdır?

İstanbul'a henüz gelmiş olmasına rağmen Thouvenel, kısa sürede önemli deneyimlere sahip oldu ve Edhem Paşa'ya bu deneyimlerinden yola çıkıp, oldukça diplomatik bir cevapla Fransa'nın sultanın tercihlerine saygı duymaktan öteye gidemeyeceğini ifade etti. Edhem Paşa'nın sözlerinde gizlediği sırrı tahminde zorlanmayan Thouvenel, Reşid Paşa'nın yeniden sadarete getirilmesi imasına karşılık önemli bir noktayı da özellikle vurguladı: "Sultanın tercihinin yeni bir sorun çıkaracağı da ortadadır." Edhem Paşa, Sultan'ın kararının kesin olmadığını, kabinedeki bir değişikliğe gitmeden önce Thouvenel'in fikrini öğrenmeyi amaçladığını ifade etti.

Fransa elçisi, dikkat çekmek istediği tehlikeyi biraz daha detaylandırarak Osmanlı nazırları arasında meydana gelen hizipleşme ve mücadelelerin böy-

⁷⁶ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 2 Aralık 1855, s.114.

le kritik bir dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na büyük zararlar vermesinden duyduğu endişeyi dile getirdi. Thouvenel'in bu uyarısından sonra Edhem Paşa, Reşid Paşa'nın üçlü ittifaka zarar verdiğine işaret ederek "İngiltere'ye *haddinden fazla bağlı olduğu düşünülüyor mu?*" diyerek Thouvenel'in daha önce iddia ettiği hususa değindi. "İlk nazik konuya *ayakbastınız*" diyen Thouvenel sözlerine şu şekilde devam etti:

*Fransa, İngiltere'nin nüfuzunu asla kıskanmamıştır. Her iki devlet ordu ve diplomalarını aynı amaç etrafında bütünleştirmiş durumdadır. Biz sadece hakkımızı talep ediyoruz. Yardım ve fedakârlıkta olduğu gibi şartlar karşısında ve güven hususunda eşitlik talep ediyoruz. Reşid Paşa dengeyi iyi tutabildi mi? İzlediği yol makul ve ihtiyatlı mıydı?'*⁷⁷

Thouvenel'in bu cevabından sonra Edhem Paşa, bazı şikâyetlere ilişkin söylentilerin olduğunu belirtti. Bunun üzerine Fransız temsilci:

*Size yemin ederim ki herhangi bir kişi hakkında bir şikâyetim olmadı ve Sultan'ın nazırları ile olan ilişkilerimde onlardan hoşnut kaldığımı majestelerine tekrarlamak isterim... Fuad Paşa, Âlî Paşa, Mehmed Rüşdi Paşa ve Kıbrıslı Mehmed Paşa, İmparatorluğun en saygın adamlarından olup, her yerde fark edilebilecek şahıslardır. Fuad Paşa, Hariciye Nezâreti'nin gerektirdiği bütün kabiliyete sahiptir. Zeki, uysal ve Batılı bütün fikirlere açık birisidir. Âlî Paşa'ya gelirsek; biraz güven eksikliği olsa da ılımlı ve makul fikirlere haiz bir şahsiyettir. Mehmed Rüşdi Paşa eşsiz bir doğruluğu olup, Osmanlı'da atasözü değerine sahip birisidir. Kıbrıslı'ya *gelince reformlara son derece açık birisidir. Bunların alternatifi olan Nazırlar nerede?'*⁷⁸*

Thouvenel, Edhem Paşa'nın konuşmalarıyla birilerinin Sultan'ın kulağına kendisi hakkında bazı olumsuz şeyler fısıldadığını anlamıştı. Bu dedikodulara üzülen ve sinirlenen Sultan Abdülmecid, gerçeği öğrenmek için Edhem Paşa'yı ona yollamıştı. Hatta Sultan Abdülmecid hâlâ Reşid Paşa'ya sıcak bakmakta ve onu sadarete getirme niyetindeydi: "*Sadarete gelip gelmeyeceğini bilmiyorum, lakin sultan, Reşid Paşa'ya sadece makamına dönme ihtimalinden bahsetti... Sultan hâlâ Reşid Paşa'yı düşünüyor.*"⁷⁹ Edhem Paşa'nın bu son sözleri Thouvenel için bir başka şok olsa da Fransız elçi ihtiyatı elden bırakmadan nazik bir şekilde Fransa'nın statükonun devamının Reşid Paşa'nın iktidarından daha önemli olduğuna inandığını ifade etti:

⁷⁷ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 24 Aralık 1855, Gizli Yazışma, s.323-329.

⁷⁸ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 24 Aralık 1855, Gizli Yazışma, s.323-329.

⁷⁹ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 24 Aralık 1855, Gizli Yazışma, s.323-329.

Elbette majesteleri tercihlerinde özgürdür. Bununla birlikte ne içeride ne de dışarıda bir nezâret krizi görmüyorum. En azından bunun gerekliliğini Sultan benden daha iyi takdir edecektir ve bu konuyu kendi hükümetime de daha önce danışmıştım. Reşid Paşa'nın önceden tasarlanmış bir şekilde Fransa'nın karşısına çıkacağını zannetmiyorum. Eğer kendini ispatlamış nazırların yetersizliği ya da politik yörengede sert bir dönüş olursa, işte ancak o zaman eski sadrazama dönüşümüzün olacağını düşünüyorum ki günün şartlarında bu ihtimaller mümkün görünmüyor. Sultan'ın imtiyaza dokunacağını da düşünmüyorum. Fransa kabine değişikliğinde önemli bir imtiyaz elde etmişti. Fakat Reşid Paşa sadarete gelmesi için davet edilirse de biz buna karşı bir kavgaya tutuşmayacağız.⁸⁰

Edhem Paşa ile Thouvenel arasındaki görüşme sona ererken Fransız sefir, Edhem Paşa'dan bir ricada bulunarak şu sözlerini Sultan'a özellikle iletmesini istedi: *"Denge oyunu tehlikelidir. İktidar için güç ve sağlamlığın şartlarından birisi istikrardır."*⁸¹ Edhem Paşa'nın bu ani ziyaretinden sonra, Thouvenel kendisi hakkında söylenenleri ve bu söylentilerin kaynağını öğrenmeye karar verdi. Kısa süreli bir araştırmadan sonra dedikoduların arkasında Reşid Paşa'nın olduğunu anladı. Fakat Paşa, bu defa tek başına hareket etmekten vazgeçmiş, saray üzerinde etkili olabilecek şahısları kullanarak planlarını gerçekleştirmeye karar vermişti. Amacı ortadaydı. Zaman kaybetmeden uzun süreden beri uğraş verdiği reform sürecine dâhil olabilme adına yeniden sadaret mührünü eline geçirme arzusundaydı. Bu amaç doğrultusunda saray ile olan bağlantılarını devreye soktu. Öncelikle bir süredir arasının bozuk olduğu eski Serasker Rıza Paşa ile yakınlaştı. Ardından da oğlu Ali Galip Paşa ile Sultan Abdülmecid'e sesini duyurmaya çalışıyordu. Bilindiği gibi Ali Galip Paşa Sultan Abdülmecid'in damatlarından birisiydi. Diğer taraftan o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Londra elçiliği görevinde bulunan Musurus'un kayınpederi Prens Vogorides, Lord Stratford'un en eski ve yakın arkadaşı idi.⁸² Musurus, Hariciye'de yükselmesinde Lord Stratford'a çok şey borçluydu. İşte Prens Vogorides diplomatik kulislere Fransız temsilcisi aleyhine kulis yapmaktaydı. Thouvenel için Osmanlı kabinesinde bulunan nazırlardan rahatsız olduğuna ilişkin haberler çıkartılmıştı. Thouvenel İstanbul'daki durumun çok kritik olduğunu Fransız Dışişleri Bakanı Kont Walewski'ye gizli ve özel yazışmalarla aktarmaktaydı.⁸³

⁸⁰ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 24 Aralık 1855, Gizli Yazışma, s.323-329.

⁸¹ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 24 Aralık 1855, Gizli Yazışma, s.323-329.

⁸² Musa Kılıç, "Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s. 34.

⁸³ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 24 Aralık 1855, Gizli Yazışma, s.323-329 ve 27 Aralık 1855, Özel Yazışma, s.331-336.

Thouvenel, Edhem Paşa'nın nezdine gönderilmesini ilk anda büyük bir şaşkınlık ve tereddüt ile karşılarsa da daha sonra sultanın bu hareketinin Reşid Paşa'nın oyununu bozmaya yönelik kurnazca bir hamle olduğunu anlamış gibiydi. Thouvenel, baştercüman Schefer aracılığıyla Sultan Abdülmecid'e bir mektup yolladı. 25 Aralık 1855'te Çırağan Sarayı'nda Schefer, Sultan Abdülmecid ile bir araya geldi. Görüşmede Schefer, Fransa'nın mevcut kabineden bir rahatsızlığı bulunmadığı gibi, Thouvenel'in de Reşid Paşa ile herhangi bir sorunu bulunmadığını, dahası bir düşmanlık beslemediğini belirtti. Bu ifadeleri Thouvenel'in yazmış olduğu mektuptan okuyan Schefer'in son cümlesi, Sultan Abdülmecid üzerinde son derece etkili olmuştu: "*Denge oyunu son derece tehlikelidir.*" Schefer sultanın bu cümleyi duyduğunda Türkçe metinden altını çizdiğini ve oldukça etkilendiğini belirtir.⁸⁴ Gerçekten de kısa bir süre sonra Sultan Abdülmecid, Edhem Paşa ile yine Thouvenel'e ulaşarak kabinede bir değişiklik yapmayacağını açıkça ifade etti. Böylece Reşid Paşa'nın son hamlesi de sonuçsuz kalmış oldu.⁸⁵

VII. Osmanlı-Fransız Yakınlaşmasının Aktörleri ve Üstlendikleri Roller

1855 yılı, ama özellikle de ikinci yarısı, Osmanlı-Fransız ilişkilerinin son elli yıllık tarihinin belki de en kritik dönemini teşkil etmiştir. Çünkü 1789 ihtilalinden beri eski işlevini yitirmiş olan ilişkilerin kurucu retoriği niteliğindeki "*kadim dostluk*" yeniden gündeme gelerek iki ülkenin eski rejim döneminde olduğu gibi yeniden müttefik olma şansı doğmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasında meydana gelen bu yakınlaşma zamanla ittifaka dönüştü. Bu ittifak şuurlu bir tercihten başka bir şey değildi. İttifakın meydana gelmesinde Âlî Paşa ve Fuad Paşa en önemli rolleri üstlenmişlerdi. Âlî Paşa ve Fuad Paşa'nın tıpkı Fransız meslektaşları gibi genç yaşta olmaları bunları birbirine yaklaştırmış, bu iki Osmanlı nazırının mükemmel yakın Fransızca bilgileri de iletişimin kolayca kurulmasında önemli bir etken olmuştur.⁸⁶ Her iki Nazır da Osmanlı sarayındaki bazı gizli bilgileri Fransız sefareti ile paylaşmakta, adeta Fransız sefaretinin bilgi alma kaynağını oluşturmaktaydılar. Fransız Maslahatgüzar Benedetti'nin İstanbul'a yeni atanan Thouvenel'e yolladığı mektubunda kullandığı ifadeler İstanbul'daki yeni atmosferi gayet güzel özetlemekteydi:

*Sarayın sırlarının Fransa Sefareti'ne hiç de kapalı olmadığını göreceksiniz ve orada, çıkarları gereği kendilerini Fransa'yla işbirliğine adanmış insanlarla karşılaşacaksınız. Her zaman olduğu gibi, size asıl zorluğu, soylu Lord çıkaracaktır.*⁸⁷

⁸⁴ AMAEF, Paris, CPT, 323, Schefer'den Thouvenel'e, 25 Aralık 1855, s.323-329, s.341-343.

⁸⁵ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 27 Aralık 1855, Özel Yazışma, s.336.

⁸⁶ Şeni, a.g.e., s.54-57.

⁸⁷ Şeni, a.g.e., s.46.

Dönemin en önemli tanıklarından ve Thouvenel'in yeğeni olan Lady Fontmagne da Fransız Sefareti'nde en sık görülen devlet erkânının Âlî Paşa ve Fuad Paşa olduğunu teyit etmekteydi.⁸⁸ Fransa tarafında ise dönemin hassasiyetine binaen, Thouvenel'den ziyade Türkçe bilgisi son derece iyi olan Schefer'in ortaklığın kurulması adına görevlendirildiği görülmektedir. Çünkü Thouvenel'in Osmanlı nazırları ile çok fazla içli dışlı olması, İngiliz Stratford'un komplo teorilerine destek vermek anlamına gelecekti. Bu sebeple Schefer, her iki Osmanlı nazırı ile son derece samimi bir ilişki kurmuştu. Mesela Fuad Paşa'nın, baş tercüman Schefer'e 9 Eylül 1855 tarihinde Lord Stratford ile Abdülmecid arasındaki görüşmeyi detaylı bir şekilde anlatırken "...*Size orada ne geçtiğini anlatacağım. Sizden ricam bunun aramızda kalması, bu çok gizli...*"⁸⁹ şeklinde kullandığı ifadeler, Bâbiâlî ile Fransız sefaretinin ilişki düzeyini açıkça ortaya koymaktadır.⁹⁰ Diğer bir örnek ise Paris Barış görüşmeleri sırasında yaşandı. Islahat Fermanı'nın (18 Şubat 1856) Paris Barış Antlaşması'nda (30 Mart 1856) zikredilmesi tartışmalarının en hararetli olduğu dönemde Osmanlı kabinesi nihai karar için 12 Mart 1856'da bir araya gelmişti. Toplantının tam ortasında Fransız Büyükelçiliği baş tercümanı toplantıyı bölerek Fuad Paşa'ya alınması gereken karar hakkında Fransa'nın görüşünü telkinde bulunup, Osmanlı kabinesi yönlendirmeye cesaret edebildi.⁹¹

Bu ortaklığın en önemli aktörü ise Abdülmecid'in bizzat kendisiydi. Sultan, Reşid Paşa'nın istifasındaki tavırlarıyla fitilini ateşlediği Lord Stratford ve İngiliz karşıtlığını Fransız ittifakına dönüştürmek için önemli diplomatik manevralarda bulundu. Bunun için de Bâbiâlî'dekilerden bile fazla güvenebileceği şahısları, yani damatları kullandı. Edhem ve Ahmed Fethi Paşalar, Sultan'ın Fransa sefareti ile en mahrem görüşmelerini yapan kişilerdi. Sultan'ın sadaret konusundaki tavrı, bir sonraki bölümde bahsedilecek olan Paris Barış Antlaşmasındaki sorunların giderilmesinde de kendini gösterecekti. Fakat olayların en can alıcı noktası, Sultan Abdülmecid'in bizzat hem de sarayın dışında gizli bir şekilde, Thouvenel ile görüşmesiydi. Sultan'ın Osmanlı tarihinde eşine pek rastlanmayacak bu hareketi, kararındaki ısrarı göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Fransız ve Osmanlı ittifakı diplomatik dile de inanılmaz derecede yansımıştı. Bâbiâlî ile İngiltere sefiri arasında yaşanan gerilimde Thouvenel'in Fransız Dışişleri Bakanı Kont Walewski ile olan yazışmalarındaki üslubun Âlî Paşa

⁸⁸ La Baronne Durand de Fontmagne, *a.g.e.*, s.45.

⁸⁹ AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Schefer'den Thouvenel'e, 10 Eylül 1855, s.86.

⁹⁰ Schefer, bu görüşmeleri en ince ayrıntısına kadar anlatmasına rağmen, Thouvenel en hassas konularda, Schefer'in verdiği raporları teyit etmek amacıyla Osmanlı nazırları ile birebir görüşmekteydi. Bu sebeple, Thouvenel'in Fransız Hariciye Nezâreti ile yapmış olduğu yazışmalarda aynı konunun farklı tarihlerde iki defa anlatıldığına rastlamak pek de sıra dışı bir durum değildir. Genelde Schefer'in bilgilerini teyit eden Thouvenel, bazen Osmanlı nazırlarından daha detaylı bilgiler de alabilmekteydi.

⁹¹ AMAEF, Paris, CPT, 325 première, Schefer'den Thouvenel'e, 22 Mart 1856, s.148-150.

ve Fuad Paşa'nın kullandığı dil ile birebir aynı olduğu görülmektedir. Mesela Thouvenel, Reşid Paşa'nın istifası ve kabine değişikliği sonrasında kaleme aldığı raporunda İstanbul'da *geri dönülemez bir yolun başlangıcında* olduklarını anladiğini ifade etmekteydi.⁹² Eğer sadece Fransız belgelerine bakılsaydı, yaşanan gelişmelerden sonra genç yaşına rağmen Thouvenel'in Bâbîâlî'deki bu gelişmeleri inanılmaz bir öngörü ile yorumladığı, dolayısıyla olayları analiz yeteneğinin de son derece üstün olduğu sonucuna varılabilirdi. Halbûki Osmanlı belgelerine bakıldığında durumun hiç de böyle olmadığı görülmektedir.

Fuad Paşa, Musurus'a yolladığı sorunun git gide büyüdüğünden şikâyet ettiği özel ve gizli bir yazışmada (*particulière et confidentielle*) Bâbîâlî ile İngiliz sefir arasındaki gerilimin *geri dönülemez bir yola girdiğini* ifade etmekteydi. Bu özel ve gizli belge, Thouvenel'in raporundan tam bir ay önce, 2 Ağustos 1855 tarihidir ve Thouvenel, bu raporunu Sadrazam Âlî Paşa ile yaptığı görüşmeden hemen sonra kaleme aldığını ifade etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Fransız ve Osmanlı diplomatların aynı olay için aynı ifadeleri kullanmaları pek de tesadüf değildi. İngiltere politikasına karşı ortaya atılacak argümanlar iki taraf arasında yapılan görüşmelerde kabul edilmiş gibi görünmektedir.⁹³

Bu süreç içerisinde Thouvenel büyük bir diplomatik başarıya imza atmıştır. Kariyerinin doruğuna ulaşmasını sağlayan şey, İstanbul'da yani Doğu'da göstermiş olduğu başarıdır. Onun ileride Dışişleri Bakanı olmasının en temel sebebi Kırım Savaşı'nın en kritik döneminde, uzun zamandır İstanbul'da hâkim olan Stratford'un dolayısıyla da İngiltere'nin nüfuzunu kırmış olmasıdır. Onu diğer Fransız temsilcilerden farklı kılan husus, Lord Stratford'un hatalarını iyi bir şekilde analiz ederek bundan yararlanmasını bilmesidir. Elbette Reşid Paşa'nın da onun İstanbul'a geldiği dönemde iktidardan uzaklaş(tırıl)mış olması da Thouvenel açısından büyük şanstı. Fakat yine de Thouvenel, Fransız hükümetinin almış olduğu kararlar doğrultusunda İngiliz meslektaşısı ile doğrudan bir mücadeleye girişmediği gibi onu haklı kılacak ya da eline koz verebilecek bir tavir sergilemekten de özellikle kaçındı. Nora Şeni, Fransız diplomatın İngiliz meslektaşısına karşı uygulamış olduğu taktiği "*kadife bir eldiven içinde demir bir yumruk*"a⁹⁴ benzeterek Thouvenel'in akılcı politikasını güzel bir şekilde tasvir etmiştir.

Thouvenel'i başarıya götüren bir diğer husus ise İngiliz elçinin hatalarına düşmemek oldu. Stratford, nüfuzunun ve kibrinden destek alarak sadece Bâbîâlî değil; aynı zamanda Sultan Abdülmecid'in iradesine bile müdahale etmeye cesaret etmişti. Osmanlı devlet adamları tarafından duyulan nefret doğuran bu tavırları, Fransız temsilcisi tarafından dikkatle takip edilmişti. Benzer

⁹² AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye, 3 Eylül 1855, s.37-38.

⁹³ Thouvenel'in raporu için bkz. Fuad Paşa'nın Musurus ile yaptığı özel ve gizli yazışma için bkz. BOA.HR.SYS 903/3-7, (2 Ağustos 1855).

⁹⁴ Şeni, a.g.e., s.50.

tavirlardan kaçınan Thouvenel, Sultan'ın ve Bâbiâlî'nin kararlarına daima saygı göstermişti. Kararlara olan itirazda kullandığı yumuşak ve akılcı üslup, kendisinin saray tarafından çabucak kabullenilmesini sağladı. Ayrıca diplomatik entrikalardan uzak durma eğilimi de Bâbiâlî tarafından takdir ile karşılanmıştı. Abdülmecid ve Bâbiâlî'nin Stratford ile giriştiği mücadelede tarafsız kalması, Thouvenel'e İstanbul'da yeniden Fransız nüfuzunu kurma başarısını sağlamıştı. Fakat özellikle Âlî Paşa ve Fuad Paşalar tarafından bu süreçte gizli ya da açık bütün bilgilerin Thouvenel ile paylaşması, onun "tarafsız görünme" stratejisinde önemli bir paya sahip olmuştur. Sarayda ve Bâbiâlî'de yaşanan çoğu gelişmeler, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun izleyeceği politikalar bile Fransız temsilcisine aktarılmaktaydı. Böylece Thouvenel hem tarafsız görünerek hem de bu ilişkiler ağı ile Saray ve Bâbiâlî'de itibar kazanarak iki ülkenin yeniden yakınlaşmasını sağladı. Bâbiâlî ve Fransa Sefareti arasında kurulan yakınlaşmanın tam bir ittifak düzeyine ulaştığını söylemek her ne kadar zor görünse de İngiliz karşıtlığı noktasında tam bir dayanışma ile hareket ettikleri söylenebilir. Mustafa Reşid Paşa'nın istifasıyla başlayan bu sürecin kısa ama en net tasvirini, dayanışmanın mimarlarından Thouvenel'in Dışişleri Bakanı Kont Walewski'ye gönderdiği raporundaki cümleler ile yapmak daha doğru olacaktır:

... Lord Clarendon, Reşid Paşa'yı yeniden sadarete getirmeyi ve Sultan üzerindeki etkisini yeniden sağlamayı amaçlamaktaydı. Peki, bu mümkün müdür? Bana göre bugün, artık böyle bir şeyin olması çok zor görünüyor. Osmanlı kabinesi ile bir ortaklık içerisindeyiz ve Lord Stratford'un bizim Doğu'daki çıkarlarımızı engellemesi bundan sonra mümkün değil gibi. Zaten Reşid Paşa gibi şahıslar da nüfuzlarını kullanmaktan çok uzaktalar. Fransa, dört ay süren bu kavgada İngiltere'ye karşı üstün gelmiştir.⁹⁵

Sonuç

Fransa, Kırım Savaşı esnasında elde etmiş olduğu askeri başarılarını, "Doğu Sorunu" politikasında siyasi ve ekonomik bakımdan yeni kazanımlara dönüştürme adına 1855 yılının ortalarında harekete geçmişti. Mısır'da bir kanal açılarak Kızıldeniz ile Akdeniz'in birleştirilmesine ilişkin projeye başlayan süreç, İstanbul'da özellikle Sultan Abdülmecid döneminden beri Reşid Paşa ve Lord Stratford aracılığıyla süre giden İngiliz nüfuzunu alt etmeye ve akabinde Osmanlı İmparatorluğu'nun hem iç hem de dış politikasında olabildiğince etkin olmayı amaçlayan bir gelişim gösterdi. Tam bu noktada hem Sultan Abdülmecid'in hem de Fransa'nın çıkarlarının örtüştüğü apaçık ortadadır. Sultan Abdülmecid, Reşid Paşa ve Fransızların deyimiyle, hamisi Lord Stratford'un

⁹⁵ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 19 Kasım 1855, s.84-85.

müdahalelerine bir son vermek, Fransa ise Doğu'daki çıkarları adına bu iki devlet adamının nüfuzunu kırmak istiyordu. Neticede meydana gelen ittifakın asıl önemi, reform sürecinin ortaya çıkışında kendisini gösterdi. 1856 yılında yayımlanan Islahat Fermanı, Sultan'ın ve Âlî Paşa ile Fuad Paşa'nın onayladığı, Avusturya'nın da desteklediği Fransız metni temel alınarak hazırlandı. Eğer bu yakınlaşma gerçekleşmeseydi, Islahat Fermanı'nın çok daha radikal bir hal alma ihtimalinin olduğunu söylemek gerekir. Bu minvalde, Âlî Paşa ve Fuad Paşa'nın Fransız yanlısı politikalarını, her ne kadar çıkar ilişkilerini barındırsa da, Osmanlı İmparatorluğu'nun selametinin bu ülkeyle olan ilişkilere bağlı olduğuna inanmaları olarak algılamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Diğer taraftan, Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki bu yakınlaşmanın kadim dostluğu yeniden canlanmasından ziyade belli bir dönemde, belli bir amaç uğruna yapılmış bir dayanışma olarak düşünmek, daha doğru olacaktır. Aslında Âlî Paşa ve Fuad Paşa, Fransa ile meydana gelen bu yakınlaşmanın uzun soluklu bir dönem olacağını tahmin ediyorlardı. Lakin Osmanlı Sultanı Abdülmecid'in karakteri gereği, sergilediği denge oyunu kısa bir süre içerisinde Reşid Paşa'nın yeniden iktidara oturmasına neden oldu. Daha sonra yaşanan iç ve dış istikrarsızlıklar, keza Fransa'da Kırım Savaşı ile koltuğunu sağlamlaştıran III. Napolyon'un izlediği emperyal politikalarla Osmanlı-Fransız ilişkileri zayıflamaya başladı. Bu gelişmeler, Âlî Paşa ve Fuad Paşa'nın Fransız modeline dayalı yeni bir sistem kurma hayallerinin önüne geçti. Edouard Thouvenel açısından bakıldığında bu yakınlaşmanın sağlanması ve daha sonraki beş yıllık elçilik döneminde Osmanlı nazırları ile kurmuş olduğu yakın ilişki ona Fransa'da Dışişleri Bakanlığı'nın verilmesini sağlamıştı. Böyle bir makamın ona tahsisi Fransa'nın İstanbul'daki nüfuzuna ne kadar ehemmiyet verdiğini göstermesi açısından önemlidir. Onun başlattığı bu yakınlaşma ve kurulan ittifak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Fransa'nın İstanbul'da önceki dönemlere nazaran daha etkin bir politika yürütmesinde de etkili olmuştur.

Abstract

Edouard-Antoine de Thouvenel and the Diplomatic Struggle Between Allied Diplomats During the Crimean War (1853-1856) in the Light of the French Archival Documents

The Crimean War, a turning point in the Ottoman history, was not only fought in military arena. While the war between the Russian Empire and the allied forces (France, Britain and the Ottoman Empire) was going on, a fierce diplomatic struggle took place among the allies. In Istanbul, the French and British diplomats exerted pressure on the Porte in order to encourage it to implement some reforms. Actually, these reforms were not only designed to improve the conditions of the Empire but also to increase their influence over the Porte for their own interests. Great Britain already had been carrying out an effective policy through its long-standing representative of Istanbul: Lord Stratford. For the French government, the Crimean War provided a chance for renewing its old friendship with the Ottoman Empire, weakened since the diplomatic crisis and rupture at the time of Bonaparte. Clash of interests and a diplomatic crisis between France and Britain, was, therefore, inevitable. This study focuses on this particular issue and tries to follow the complicated diplomatic maneuvers in the 1855, when it became obvious that the allied forces would defeat Russia. Although the diplomatic struggle took place between Thouvenel, the French ambassador, and Stratford, the British ambassador, the Porte was not very passive either. On the contrary, Sultan Abdulmecid and his ministers, Ali Pasha and Fuad Pasha, were following the diplomatic maneuvers of these diplomats and sometimes even directing them. In the end, the French became the winners of the diplomatic struggle as the Porte wished.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)

A.AMD 59-70, (1271).

C.AS. 852-36449 (29 N 1271/15 Haziran 1855).

İ.DH 327-21350, (17 Z 1271/31 Ağustos 1855); 337-22113, Lef 40, (11 L 1272/21 Aralık 1855).

İ.HR 122-6105, Lef 3, (8 Za 1271/23 Temmuz 1271).

İ.HR 123-6128, (22 Za 1271/6 Ağustos 1855).

H.R.MKT 116-79, (30 Za 1271/14 Ağustos 1855).

HR.SFR (3), 20-23, (1855).

HR.SFR (3) 21-24, (4 Haziran 1855).

HR.SFR (3) 24-14, (2 Ekim 1855).

AMAEF (Archives du ministère des Affaires étrangères français-Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi)

Paris (La Courneuve)

Affaires politiques-Affaires politiques jusqu'en 1896 (CPT)

No: 312, 320, 321, 322 première, 322 deuxième, 323, 324 première, 325 première.

Affaires Diverses Politiques, Turquie

No: 8.

Mémoire et Documents

No: 114.

Gazeteler

Journal des débats politiques et littéraires

Le Siècle.

*Takvîm-i Vekâyî***Osmanlı Tarihleri**

AHMED CEVDET PASA, *Tezâkir*, 1-12, (Haz.Cavid Baysun), Ankara: TTK Yayınları, 1991.

HAYREDDİN, *Vesâik-i Tarih ve Siyasiyye*, s.22-23 Dördüncü Kitap, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı1329.

AHMED LÜTFİ EFENDİ, *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, 9, (M. Münir Aktepe Haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Basılmış Belgeler

Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.

Great Britain, House of Commons. Eastern Papers, Part XVIII, Correspondence Respecting Christian Privileges in Turkey, (1855-1856).

Araştırma Eserleri

AKYÜZ, Fatih "Kırım Savaşı'nın Lojistiğinde İstanbul'un Yeri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006).

Annuaire encyclopédique: Politique, économie sociale, statistique, administration, sciences, littérature, beaux-arts, agriculture, commerce, industrie, 7, Paris: Bureau de l'Encyclopédie du XIXe siècle, 1867.

BADEM, Candan, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.

BASTIDE, Charles, "The Anglo-French Entente under Louis-Philippe", *Economica*, 19, 1927, s.91-98.

BENEDETTI, Vincent, *Essais diplomatiques (nouv. sér.)*, Paris: E. Plon, Nourrit et cie, 1897.

BERKES, Niyazi, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.

BESBELLİ, Saim, *1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, 1977.

BEYDİLLİ, Kemal, "Mustafa Reşid Paşa", *TDVİA*, 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s.348-350.

BUDAK, Mustafa, "1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993).

CASE, Lynn M. "A Duel of Giants in Old Stambul Stratford versus Thouvenel", *The Journal of Modern History*, 35/3, 1963, s. 262-273.

CHASSAIGNE, Philippe, "L'Angleterre, ennemie héréditaire?", *Revue historique des armées*, 264, 2011, s.3-10.

DE FONTMAGNE, La Baronne Durand, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (Çev. Gülçiçek Soytürk), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.

DERECİ, Şeyma, "Stratford Canning'in İstanbul Elçiliği (1824-1832)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2011).

EBU MANNEH, Butrus "Âli ve Fu'ad Paşaların Bâb-ı Âli'deki Nüfuzlarının Kökleri" Çev. Fatih Yeşil, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006, s. 325-334.

FIGES, Orlando, *Kırım Son Haçlı Seferi*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul: YKY, 2012.

HANIOĞLU, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008.

KELEŞ, Erdoğan, "Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

KILIÇ, Musa, "Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

Kırım Savaşı, (Der.) Aziz Kaylan, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1975.

KODAMAN, Bayram, *Les Ambassades de Moustapha Réchid Pacha à Paris*, Ankara: TTK Yayınları, 1991.

KÖREMEZLİ, İbrahim, "Ottoman War on the Danube: State, Subject, and Soldier (1853-1856)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2013).

KÜÇÜK, Cevdet, "Abdülmecid", *TDVİA*, 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, s.259-263.

LACOUR, P. Challemel, "Les Hommes d'Etat de la Turquie, Aali Pacha ve Fuad Pacha", *La Revue des deux Mondes*, 73 (livraison du 15 Février), 1869, s. 886-925.

LANE-POOL, Stanley, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe: From His Memoirs and Private and Official Papers*, 2, London: AMS Press, 1888.

LANGLOIS, Victor, "Réchid Pacha et les réformes en Turquie," *Revue de l'Orient, de l'Algérie et des Colonies*, 7, 1858, s.1-18.

LESSEPS, Ferdinand Marie de, *Lettres, journal et documents pour servir à l'histoire du canal de Suez*, Paris: Didier et cie, 1875.

MOSSE, W. E. "The Return of Reschid Pasha: An Incident in the Career of Lord Stratford de Redcliff", *The English Historical Review*, 68 (269), 1953, s.546-573.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim, 2000.

ÖZCAN, Besim *Sinop Deniz Felaketi*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları, 2008.

ÖZTUNA, Yılmaz *Tanzimat Paşaları, Ali Paşa ve Fuad Paşalar*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.

PALMER, Alan *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, (Çev. Meral Gaspıralı), İstanbul: Sabah Yayınları, 1999.

PICHOT-BRAVARD, Philippe, *Le pape ou l'empereur les catholiques et Napoléon III 1848-1870*, Paris: Tempora, 2008.

POOLE, C.M. Stafford "Eugene Boré and the Vincentian Missions in the Near East", *Vincentian Heritage Journal*, 5 (1), 1984, s.59-102.

PRICE Roger, III. *Napoléon and the French Second Empire*, London: Taylor & Francis, 1997.

Savaştan Barışa 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Anlaşması (1853-1856) (22-23 Mayıs 2006), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007.

SUNAY, Serap, "Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)" (Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

ŞENİ, Nora, *Marie ve Marie Konstantiniye'de Bir Mevsim (1856-1858)*, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

ŞİMŞEK, Eyyub "Sinop Baskının Fransız Kamuoyuna Yansımaları ve Fransız Filosunun Karadeniz'e Girişi (1853-1854)", *KAREN*, 3/3, 2017, s.69-102.

TAŞKIN, Figen, "Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ekonomik Etkileri ve İaşe Sorunu" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

TEMPERLEY, Harold "The Last Phase of Stratford de Redcliffe, 1855-8", *The English Historical Review*, 47 (186), 1932, 216-259.

THOMPSON, J.M. *Louis Napoleon and Second Empire*, New York: The Noonday Press Language, 1955.

THOUVENEL, Edouard Antoine, *la Hongrie et la Valachie, souvenirs de voyages*

et notices historiques, Paris: Arthus Bertrand, 1840.

THOUVENEL, Louis *Pages de l'histoire du Second Empire d'après les papiers de M. Thouvenel*, Paris: Plon Nourrit et Cie, 1903.

TODD, David, "A French Imperial Meridian 1814-1870", *Past and Present*, 210 /1, 2011, s.155-186.

UYGUR, Fatma, "Fransız Büyükelçi Edouard Antoine Thouvenel ve İstanbul", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18/3, 2014, s. 353-378.

UYGUR, Fatma, "XIX. Yüzyıl Fransız Seyyah ve Diplomatı Edouard Antoine Thouvenel'e Göre Osmanlı Devleti" (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

ÜNVER, Metin "Tanzimat Dönemi Bir Osmanlı Paşasının Biyografisini Yazmak Cihan Seraskeri Hasan Rıza Paşa", *İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı*, İstanbul: Sır ve Hikmet Yayınları, 2016, s. 205-222.

WILSON, Arnold T. *The Suez Canal, Its Past, Present and Future*, London: Oxford University Press, 1939, s.17.

YABANCILARIN GÖZÜYLE 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TRABZON'DA KONSOLOSLUKLAR

Ayşegül KUŞ*

Öz

Tarihi geçmişli antik çağlara kadar uzanan konsolosluk müessesesi, Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyıldan itibaren deniz ticaretindeki gelişmelerle kendini gösterir. Osmanlılar ticareti teşvik edip geliştirmek amacıyla yabancı devletlere kapitülasyonlar verilmesi sürecinde, bu devletlere Osmanlı ülkesinde konsolos bulundurma imtiyazı da verilir. Bu kapsamda, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ruslar Karadeniz'de serbest dolaşım hakkı elde etmiş ve akabinde Avusturya, İngiltere ve Fransa gibi güçlü Batılı devletler de benzer imtiyazlar elde etmişlerdir. Özellikle Rusya ve Fransa, Trabzon şehrinin ticari cazibesini daha önce fark etmiş ve İngiltere'ye nazaran daha erken bir dönemde kentte konsolosluk ağlarını oluşturmaya başlamışlardır. Özellikle 1829 Edirne Antlaşması ile Karadeniz limanlarının yabancı gemilerin ticaretine açılması ve İran'la olan eski ulaşım ağının tekrar canlanması şehri uluslararası ticaretin önemli bir merkezi haline getirmiştir. Böylece bölgeyle ticaret yapan devletler, kendi ülkelerinin birtakım siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak adına kentte konsolosluklar açmışlardır. Kentin bu artan cazibesi bölgeyi ziyaret eden seyyah ve araştırmacıların sayısında da bir artışa sebebiyet vermiştir. Konsolosluklar, Batılı seyyah ve araştırmacıların ekseriyetinin kente geldiklerinde temasa geçtikleri kurumlardır. Bu çalışma, 19. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'a gelen Batılı seyyah ve araştırmacıların kentte bulunan konsolosluklara dair bazı gözlem ve incelemelerine dayanmaktadır. Çalışmanın amacı, bu gezi notlarından yola çıkarak Osmanlı taşrasının önemli şehirlerinden Trabzon'da bulunan konsoloslukların şehrin siyasi, idari, sosyal ve ekonomik yaşamı üzerindeki etkilerini irdeleyerek anlamaya çalışmak ve böylece alan yazınına bazı katkılar yapmaktır.

Anahtar Sözcükler: Konsolosluk, Trabzon, Batılı seyyah ve araştırmacı, siyasi ve idari yapı, sosyo-ekonomik yaşam

1.Giriş

Konsolos sözcüğü etimolojik olarak Latince *consul* sözcüğünden gelmektedir. Roma Devletinde *consul* (konsül) sivil ve asker yönetici anlamına gelmekteydi. Söz konusu kelimedenden türetilen konsolosluk sözcüğü nispeten yeni olsa da kurumunun tarihsel gelişimi antik çağa değin gerilere gider. Bu kurumun temelinde, büyük ölçüde ticaret, ticaretle ilgili hukuki süreçler, siyasi ve ekonomik ilişkiler yer alır.¹ Sözelimi Herodot, ilk konsolosluğun Eski Mısır'da firavun Amasis'in (MÖ.6.yy) hükümrانlığında, Yunan ve Mısır ticaretinin geliştirilmesi amacıyla Yunanlı yerleşimcilere, Mısır topraklarında tahsis edilen Nil Deltası'ndaki Naucratis kentinde kurulduğunu söyler.² Bu kurum, varlığını diplomatik, siyasi, ticari, adli ilişkiler ve deniz ticareti gibi farklı nedenlere borçludur. Bu

* Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, aysegulkus@hotmail.com

¹ Onur Kınılı, "19.Yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009, s.1

² Herodotus, *The History of Herodotus*, (ed.) Manuel Komroff, (çev.) George Rawlinson, New York: Tudor, 1928, s.144.

bakımdan ilk konsolosluklar, ülkeler ve bölgeler arası ticaretin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Örneğin, M.Ö. ilk bin yıl içinde Yunan kent devletlerine atanan *proxenosların*³, kendisini hangi devlet atamışsa onun genel çıkarlarını korumaya çalıştıkları görülmektedir. Bu durum konsoloslukların ticaretin yanında, siyasi bir özellik de taşıdıklarını göstermektedir. Yine Roma Devleti'nin M.Ö. 242'de atadığı *praetor peregrinuslar*, yabancılar yahut yabancılar ile Romalılar arasındaki ihtilafları çözümlmek için atanmışlardır. M.S. 12 yüzyıla gelindiğinde, konsolos unvanı Bizans Devleti'nde faaliyet gösteren yarı özerk ticaret kolonilerinde ortaya çıkan bazı ihtilafları çözmek için atanan yönetici yargıçlar için kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla 12. yüzyıldan itibaren Cennova, Piza, Floransa ve Venedik gibi İtalyan şehir devletlerinin Suriye, Filistin, Mısır ve İstanbul'da bulundurdıkları *potestas* ve *bailoların* modern anlamda ilk konsoloslar olduklarını belirtmek gerekir.⁴ Bu İtalyan şehir devletlerinin deniz aşırı faaliyetleri özellikle Haçlı Seferleri sonrasında daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde konsolosluk kurumu, 15. yüzyıldan itibaren deniz ticaretindeki gelişmelerle kendini gösterir. Osmanlı ülkesinde ticareti teşvik edip geliştirmek amacıyla yabancı devletlere kapitülasyonlar verilmesi sürecinde, bu devletlere Osmanlı ülkesinde konsolos bulundurma imtiyazı da sağlanır.⁵ Nitekim 1580'de İngiltere'ye Trablus-Şam, Cezâyir, Tunus ve Trablusgarp'ta konsolos tayin etme ayrıcalığı verilir. 1583'te İskenderiye ve Suriye'de ilk konsoloslar göreve başlar.⁶ Konsolosların çalışma yetkilerinin ve imtiyazlarının 1610'dan itibaren iyice belirginleştiği görülmektedir.⁷ Batıda 16. yüzyıldan itibaren coğrafi keşiflerin hızlanmasıyla birlikte monarşiler güç kazanmaya başlamış, bu da beraberinde kentlerin gelişmesine, ticaretin ve üretimin artmasına yol açmıştır. Bunun bir sonucu olarak konsolosluk kurumları daha da önemli hale gelmiştir.

Bu kurumun gelişiminde ve evriminde, 18. yüzyılda sanayi devriminden sonra ortaya çıkan uluslararası rekabetin etkisine de değinmek gerekir. Bu

³ Philipson'a göre Yunan sitelerinin kendi aralarındaki ticaretle ve diğer sitelerdeki tebaaların haklarını korumak amacıyla Truva Savaşları'ndan itibaren tesis etmiş olduğu proksenos kurumu, konsolosluk kurumunun öncülüdür. Bu kelime "Ön" anlamına gelen "pro" ve yabancı anlamına gelen "ksenos" sözcüklerinden oluşmaktadır. Bu terim zamanla ticari, adli görevlerin yanı sıra kısmen siyasi temsil vazifesini de üstlenir oldu bkz. Kınlı, *a.g.t.*, s.13.

⁴ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları* İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.14-15.

⁵ Halil İnalıcık, "İmtiyâzât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 242-252.

⁶ Mübahat Kütükoğlu, "Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri", *Osmanlı*, C. III. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 329.

⁷ Celâl Erdönmez, "Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)", *Bilig*, S.58, Ankara 2013, s. 92.

etki 19. yüzyılda artarak devam etmiştir.⁸ 19. yüzyılın ilk yarısında, özellikle İngiltere ve Fransa arasında ekonomik rekabetin ivme kazanması, 1838 yılında Osmanlı Devleti ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması ile İngiltere'nin elde ettiği birtakım ticari imtiyazlar, Osmanlı topraklarında konsolosluk kurumlarının daha da güçlenmesine yol açmıştır. Ayrıca konsolosluk ağının daha da güçlenmesinde Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsızlığını ilan etmesi, Kavalalı Mehmed Ali Paşa olayı, Rusya'nın Karadeniz'in güneyine doğru inerek genişleme politikası gibi kimi siyasi gelişmelerin de önemli olduğu söylenebilir. Zira bu siyasi gelişmeler, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkarları bakımından önemli dönüm noktaları idi.⁹ Özellikle İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'ni 1838 Balta Limanı Antlaşması ile ticari ve iktisadi alanlarda kendi zeminine çekmeye başlaması yeni bir süreci tetiklemiş ve 1839 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ni hukuk alanında da Düvel-i Muazzama denilen Avrupa devletlerinin tesirine açık hale getirmiştir. Dolayısıyla modern anlamıyla konsolosluk kurumunun, gelişim sürecini 19. yüzyılda kurumsal olarak tamamladığı ve anılan yüzyılda bu kurumların, Osmanlı Devleti'ndeki etki alanlarını genişletme eğilimi içinde hareket ettiği dikkat çekmektedir.¹⁰

Bu çalışma, 19. yüzyılın kendine özgü koşulları içinde uluslararası ticaretin merkezi haline gelen Osmanlı taşrasının önemli şehirlerinden biri olan Trabzon'u ziyaret eden Batılı seyyah ve araştırmacıların yabancı konsolosluklara dair gözlem ve izlenimlerine dayanmaktadır. Bu bakımdan çalışma içerisinde, kentte bulunan konsolosluklara dair gözlem ve izlenime dayanan veriler değerlendirmeye tabi tutulacak, diplomasinin önemli bir ayağı olan konsoloslukların söz konusu dönemde bölgede icra ettikleri görevler, sahip oldukları siyasi nüfuzlar, şehrin idari-siyasi ve sosyo-ekonomik yapısı içindeki işlevleri analiz edilecektir.

2. 19. Yüzyılda Trabzon'daki Yabancı Konsolosluklar

Trabzon, sahip olduğu jeo-stratejik konum itibarıyla Antik dönemlerden itibaren Anadolu'nun önemli yerleşim birimlerinden biri olmuştur. Zira kent doğudaki Kars'tan, güneydeki Diyarbakır ve Malatya'ya kadar Karadeniz'in güneydoğusunda yer alan tüm yerleşim yerleri için doğal bir merkez gibidir. Öte yandan Erzurum, Tebriz ve hatta Tahran'ın doğal limanıdır.¹¹ Şehir, Anadolu ölçeğinde önemli bir yerleşim birimi olması nedeniyle, tarihsel süreç içe-

⁸ Özgür Yılmaz, "Sinop Fransız Konsolosu Pascal Fourcade'in 1806 Yılı Amasya, Lâdik ve Vezirköprü Ziyaretleri, III, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresine Sempozyumu Bildiri Kitabı (08-10 Ekim 2015)*, Ankara: Edge Yayıncılık, s. 149.

⁹ Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsolosluklarının Siyasal Etkinlikleri", (içinde) *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK, 1999, s. 18.

¹⁰ Erdönmez, *a.g.m.*, s. 92.

¹¹ A. Üner Turgay, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, (çev.) Gül Çağalı Güven, (ed.) Ç. Keyder, Y. E. Özveren, D. Quatert, İstanbul 1994, s. 48.

risinde i zaman zaman uluslararası boyutta önem kazanmıştır. Bu bağlamda, 18. ve 19. yüzyılların şehrin uluslararası önem kazanması bakımından bir hayli önemli bir zaman kesiti olduğu anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın başında Trabzon, Karadeniz yoluyla yapılan uluslararası ticaretin önemli merkezlerinden biri olarak ön plana çıkmıştır.¹² Bu bağlamda, 1774 yılında Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması Trabzon için yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve bu antlaşma ile Rus gemilerine Karadeniz'de ticaret yapma hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte, Rusya bu antlaşma ile Fransa ve İngiltere'nin uzun bir süreç içinde elde etmiş oldukları imtiyazları bir anda elde etmiş oluyordu. Aslında Osmanlı Devleti, Rusya'nın bir anda elde ettiği bu imtiyazlardan rahatsızlık duymuş ve Rusya ile 1779'ta Aynalı Kavak Tenkihnamesi'ni imzalamıştır. Fakat Osmanlı Devleti, Rusya ile 1783'te 81 maddeden oluşan bir ticaret antlaşması imza ederek, Rusya'nın Karadeniz'de elde ettiği ticari hakları teyit etmek zorunda kalmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki tekeline de bir son verilmiştir. Bu durum Rusya ile de sınırlı kalmamış ve benzer imtiyazlar 1784'te Avusturya'ya, 1799'da İngiltere'ye ve 1802 yılında ise Fransa'ya verilerek Karadeniz uluslararası ticaretin gerçekleştiği bir deniz haline gelmiştir.¹³ Ayrıca Trabzon Limanı üzerinden Trabzon-Erzurum-Tebriz yolunun önem kazanmasında İngilizlerin İran transit ticaretine yönelik olarak daha kısa bir güzergâh arayışı da kentin ekonomik bakımdan Batılı devletler için cazibesini arttıran başka bir etkeni. Söz gelimi, 1812 yılında Hindistan Kumpanyası'nın (East India Company) İran ipeğinin Buşir yerine Trabzon'dan gemiye yüklenmesinin kara nakliye ücretini % 2,5'ten % 1'e indireceği ve Trabzon-İngiltere deniz nakliye ücretinin Buşir-İngiltere istikametinden daha ucuz olacağı Sir Gore Ouseley tarafından altı çizilmişti. Ancak bu planlar 1830'lara gelinceye kadar hayata geçirilemedi.¹⁴

Söz konusu ülkelere verilen kimi ticari imtiyazlar, 18 yüzyılın sonlarından itibaren bölgede ticareti canlandırmış ve 1829 Edirne Antlaşması ile birlikte bu ticaret hacmi daha da artış göstermeye başlamıştır. Dolayısıyla Avrupalı devletlere ait olan ticaret filolarının Karadeniz'e girişi serbestleşerek İran'la olan eski ulaşım ağı tekrar canlanınca, Trabzon şehri uluslararası bir ticari merkez olarak ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda, örneğin, Karadeniz'de İngilizlerin gerisinde olmak istemeyen Fransız hariciyesi, Galip Efendi ile Talleyrand arasında 25 Haziran 1802'de imzalanan Türk-Fransız Barış Antlaşması ile Karadeniz'de ticaret yapma hakkı kazandı. Bu antlaşmanın ikinci maddesi ile Karadeniz'de serbestçe ticaret hakkı kazanan Fransa üçüncü madde ile de bu ticaretin koruyucu ve uygulayıcıları olarak gerekli gördüğü yerlere görevli-

¹² İsmail H. Demircioğlu, "Alfred Billiotti'nin Raporuna Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'daki Konsolosların Yıllık Gelirleri", *Atatürk Dergisi*, C.4, 2004, s. 95.

¹³ Turgay, "Trabzon", s. 47.

¹⁴ Charles Issawi, "The Tabriz-Trabzon Trade 1830-1900: Rise and Decline of a Route", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 1, 1970, s. 19.

ler veya ticari komiserlikler kurma hakkı kazanıyordu. Dolayısıyla 19. yüzyılın hemen başında Fransız konsolosluklarının tesis edilmesi için de gerekli zemin hazırlanmış oldu.¹⁵ Daha sonraki yıllarda ise dönemin en güçlü devletlerinden biri olan İngiltere, İran ile yaptığı ithalat ve ihracatta daha ucuz bir güzergâh arayışı içinde olduğundan, eski Trabzon-İran ticaret yolunun yeniden canlandırılmasının gerekliliği üzerinde görüşler beyan etmeye başlamıştır.¹⁶ Kentin ortaya çıkan birtakım siyasi ve ekonomik gelişmelerin neticesinde 19. yüzyılın başlarından itibaren önem kazanması, bölgede ekonomik çıkarları olan kimi Batılı devletlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak için Trabzon'da konsolosluklar açmasına neden olmuştur. Böylece eski dönemlerde ana misyonu ticaret ve bununla ilgili konular olan konsoloslar, temsilcisi oldukları ülkelerin politikaların takipçisi olarak siyasi, ticari ve adli olmak üzere üç alanda hizmet veren bir nitelik kazanmaya başlamıştır.¹⁷

Trabzon'da ilk olarak hangi konsoloslukların kurulduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin, bölge üzerine yaptığı çalışmalarıyla bilinen Stefanos Yerasimos konuyla ilgili olarak bir makalesinde, İran ticareti ile yakından ilgilenen Fransızların Napolyon döneminde, kentin ticari önemini fark ederek 1801 yılında Dupré'yi yabancı konsolosların ilki olarak Trabzon'da görevlendirdiğini belirtir.¹⁸ Ancak Meeker 19. yüzyılda Karadeniz'in kıyı bölgesinde Fransız konsoloslar bulunduğunu ve Trabzon'daki ilk konsolosun 1803 yılında göreve başlayan Dupré olduğunu söyler.¹⁹ Yine bölge üzerine yaptığı önemli çalışmalarıyla tanınan Turgay, 1805 yılında bölgede bulunan tek konsolosluğun Rus Konsolosluğu olduğundan söz eder.²⁰ Köse'nin çalışmasında ise Rusların 1785'te Sinop'ta bir konsolos tayin etmiş oldukları belirtilmektedir.²¹ Yılmaz, hem Yerasimos'un hem de Turgay'ın görüşlerine karşı çıkar. Yılmaz'a göre, 1805 yılında Trabzon'a gelen seyyah ve araştırmacı Jaubert, kendisinin Fransız Konsolosu ile görüşüğünü söyler. Bu nedenle Yılmaz, şehirdeki tek konsolosluğun Rus Konsolosluğu olamayacağını altını çizer. Ancak kendi tespitlerine göre Karadeniz'de serbest ticaret yapma hakkını elde eden ilk ülke Rusya olduğu için bölgede ilk konsolosluğun da bu devlet tarafından kurulmuş olabileceğini ileri sürer. Ayrıca Yılmaz'a göre bazı kaynakların ileri sürdüğünün aksine Rusya bunu daha erken bir tarihte gerçekleştirmiştir.²²

¹⁵ Özgür Yılmaz, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", *OTAM*, 35/Bahar 2014, s.157.

¹⁶ Mübühah Kütükoğlu, "XIX Yüzyılda Trabzon Ticareti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Bildirileri, Ekim 1986*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1988, s. 97-133.

¹⁷ M. Tayyib Gökbilgin, "Konsolos", İ.A., C.6, İstanbul: M.E.B, 1985, s.836-840.

¹⁸ Stefanos Yerasimos, "19. Yüzyılda Trabzon Rum Cemaati", *Bir Tutkudur Trabzon*, (çev.) İsmet Akça-Didem Danış, (haz.) İ. G. Kayaoğlu, Ö. Ciravoğlu, C. Akalın, İstanbul: YKY, 1997, s.285.

¹⁹ Micheal M. Meeker, İmparatorluktan Gelen *Bir Ulus, Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, (çev.) Tutku Vardağlı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 204.

²⁰ Turgay, "Trabzon", s.47.

²¹ Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara: TTK, 2006, s.194-195.

²² Özgür Yılmaz, *Batılı Seyyahlara Göre Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler

Ancak Yılmaz tarafından Fransız arşiv belgelerine dayanan ve 2016'da kaleme alınan bir başka çalışmada, Dupré'nin Trabzon'a geldiği sırada şehirde başka bir konsolos olmadığı belirtilmektedir. Ancak Fransız asıllı bir tüccar olan Roubaud'un 1804'te kente gelerek Rusların lehine ancak Fransızların aleyhine olacak şekilde kentte birtakım faaliyetlere girmesi Dupré'nin tedirgin olmasına ve ondan bir Rus ajanı olduğu yönünde şüphelenmesine sebebiyet vermiştir. İlerleyen süreç içerisinde ise onun bu şüphelerinin yersiz olmadığı ortaya çıkacaktır. Zira Dupré'nin tabiriyle "maskesini çıkaran düşman" olan Roubaud "Trabzon'daki faaliyetlerinin ödülünü" Rus konsolosu olarak tayin edilmekle aldı. Rus bandırası taşıyan bir gemi Temmuz 1806'da konsolosluğun açılması için gerekli beratı, bayrağı ve bayrak direğini Trabzon'a getirdi. Bu gelişme ayrıca Trabzon'da mütesellim ve kadıyı da oldukça şaşırttı. Hatta Trabzon kadısı, konsolosluğun kuruluşunu gösteren fermandaki isim farklılığını ileri sürerek bu belgeyi kaydetmeyi reddetti ve mütesellim Rus bayrağının konsolosluğa dikilmesine izin vermeyerek konuyu bir ulak ile Yusuf Paşa'ya ilettili. Bununla birlikte Roubaud'nun ev inşaatını durdurduğu gibi onu yıkmak için Yusuf Paşa'dan da onay istedi. Dupré'ye göre bu gelişme en çok Trabzon'da Rus bayrağının dalgalanmasını görmek isteyen Rumları hayal kırıklığına uğratmıştı.²³ Dolayısıyla, arşiv belgelerine dayalı olarak verilen bu bilgilerden Dupré'nin 1803 yılında Trabzon'da görev yaptığı esnada şehirde başka bir konsolos olmadığı ve Rus konsolosluğunun ise Yerasimos ve Üner gibi araştırmacıların iddia ettiklerinin aksine, Fransızlardan 3 yıl sonra yani 1806 yılında açıldığı anlaşılmaktadır. Zira Napolyon'un Mısır Seferi nedeniyle Osmanlı-Fransız ilişkileri bozulunca, bunun bir sonucu olarak Mısır'daki işgal döneminde (1798-1802) iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler askıya alındığı gibi Osmanlı-Fransız ticareti de durma noktasına gelmiş ve Mısır'ın boşaltılmasından sonra Fransızların en önemli amacı Osmanlı ülkesindeki eski ayrıcalıklarını yeniden kazanmak olmuştu. Ayrıca, Fransa'nın güçlü bir Rusya ve İngiltere'ye karşı her zaman Osmanlı Devleti'ne ihtiyacı vardı. Aynı şekilde, Osmanlı Devleti de oldukça değişkenlik gösteren bu siyasi ortamda, Fransa ile bozulan ilişkileri yeniden düzeltmeye yönelik bir politika izlemeye çalışıyordu. Bu politika çerçevesinde Osmanlı hükümeti, Fransa'nın Karadeniz'de ticaret yapmak için uzun zamandan beri dile getirdiği talebin kabul edilmesine karar verdi. Zira bu hak İngiltere'ye de Fransızlara karşı Osmanlı-İngiliz ittifakının bir sonucu olarak verilmişti.²⁴ Böylece Fransız hükümeti, Güney Karadeniz limanlarında kuracağı konsolosluk veya ticari komiserlik ağının merkezi olarak Sinop'u seçti. Bu doğrultuda Pascal Fourcade Sinop'a genel komiser olarak tayin edildi. Bu komiserliğin alt birimi olarak Ereğli'de ve Trabzon'da birer alt komiserlik kuruldu. Louis Allier, Ereğ-

Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006, s. 147.

²³ Özgür Yılmaz, "Trabzon'da Fransız Varlığının İlk Dönemleri: Pierre Jarôme Dupré'nin Trabzon Konsolosluğu (1803-1820)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, 2016, s. 106.

²⁴ Yılmaz, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu", s. 156-157.

li'de, Trabzon'da ise Pierre Dupré yardımcı komiser olarak bu şehirlerdeki ilk Fransız diplomatik temsilcileri oldular. 1802'nin sonlarında Büyükelçi Brune ile Toulon'dan yola çıkan bu üç konsolos, 6 Ocak'ta İstanbul'a ulaştı. Fakat bu üç görevlinin görev yerlerine gidebilmeleri için 1803 sonbaharını beklemeleri gerekecekti. Allier 13 Ekim'de Ereğli'ye; Dupré de²⁵ Eylül'ün sonlarında İstanbul'dan hareketle Ekim'in ortalarına doğru Trabzon'a ulaştı.²⁶ Dolayısıyla Fransız arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla, diğer ileri sürülen görüşlerin aksine Trabzon'daki Fransız konsolosluğunun 1803 yılında açıldığı anlaşılmaktadır.

Fransız ve Rus konsolosluklarının yanı sıra 19. yüzyılın ilk yarısında Trabzon'da bulunan bir diğer konsolosluk ise Sardunya konsolosluğu idi. Fransız arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla, Gherzi 24 Temmuz 1827'de uzun bir müddet Trabzon'da kalacak olan Cenevizli bir ticarethanenin sahibi olarak Trabzon'a gelmişti. Fransız konsolos vekili Beucher, Gherzi'nin kendisini Sardunya konsolosu olarak tanıttığını; fakat Sardunya ile tuz ticareti yapan bu müteşebbisin elinde atandığına dair ne bir berat ne de bir ferman olduğunu belirtir. Fakat Gherzi'nin Sardunya konsolosu olarak tayin edildiğini gösteren beratta, bu konsolosun daha önce Trabzon iskelesinde konsolos vekili olarak tayin edildiğinin belirtilmesi, Beucher'nin Gherzi hakkındaki yorumlarına karşın daha sonra resmi bir sıfat ile Trabzon'da görev yapmaya başladığını göstermektedir. Bir diğer konsolosluk da dolayısıyla Gherzi'nin hem Brant hem de Fontanier'den önce Trabzon'da konsolosluk görevine başladığı görülmektedir.²⁷ Bu nedenle, Fransa ve Rusya'dan sonra Trabzon'daki üçüncü konsolosluğun Sardunya konsolosluğu olduğu dikkat çekmektedir.

Fransa ve Rusya'nın bölgeyle ilgilenmesi, bölgedeki siyasi ve ekonomik gelişmeleri yakından takip eden İngilizlerin gözünden de kaçmamıştır. Onlar da İran ile olan ticaretlerinde daha kârlı olduklarını gördükleri Trabzon-Erzurum yolunu kullanmaya karar vererek 1830 yılında Trabzon'da bir konsolosluk kurarlar. İlk İngiliz konsolosu da James Brant olur. Böylece Karadeniz üze-

²⁵ Dupré'nin 1803-1820 yılları arasında Trabzon'da Fransa adına konsolos olarak görev yapmıştır. 19. yüzyılın hemen başında Trabzon'da görev yapan bu konsolosun misyonu ve kentte yaptığı etkinliklere dair daha detaylı bilgi için bkz. Yılmaz, "Trabzon'da Fransız Varlığının İlk Dönemleri: Pierre Jarôme Dupré'nin Trabzon Konsolosluğu (1803-1820)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, 2016, s. 87-120. 1811'de konsolos rütbesine yükseltelen Dupré 1820'ye kadar Trabzon'da gelişen iç ve dış olaylar hakkında Fransız hariciyesi için önemli bir bilgi kaynağı oldu. 1820-1822 arasında ise konsolosluk boş kaldı ve konsolosluk işleri tercüman Laperre tarafından yürütüldü. Aralık 1822'de, daha önce Napoli ve Preveza'da konsolosluk yapan Pierre Dubouchet Saint-Andre konsolosluğa getirildi ve bu görevi 25 Eylül 1825 tarihine kadar sürdürdü. Saint-Andre'in Trabzon'daki yaklaşık üç yıllık ikametinin amacı Fransa'nın İran ile olan ticaretini geliştirmektir. Saint-Andre'in 1825 yılında Trabzon'u terk etmesinden sonra konsolosluk, 1825-1827 yılları arasında Beucher'nin birkaç ay da Vidal'in vekâletiyle açık kalsa da 1827'de kapatıldı. Konsolosluğun bu durumu Fontanier'in tayin edileceği 1830'a kadar devam etti bkz. Yılmaz, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu", s. 158.

²⁶ Yılmaz, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", s. 157.

²⁷ Yılmaz, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", s. 170.

rinden sıcak denizlere inmek isteyen Rusya, Hindistan yolunun kendi çıkarları açısından önemli gören İngiltere ve Yakınoğudaki çıkarlarını gözeterek Fransa birer konsolosluk açarak bölgedeki siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumaya ve genişletmeye çalışmıştır.²⁸ İngilizlerin ortaya koyduğu kimi ticari faaliyetler İranlı tüccarların ve James Brant'ın göstermiş oldukları büyük gayretler neticesinde yavaş yavaş gerçekleşmeye başladı. Bu bağlamda ilk olarak 1826'da Sittikh Han adında İranlı bir tüccar Trabzon, Erzurum ve Tebriz'de satılmak üzere İngiliz malları getirtti. Fakat bundan daha da önemlisi James Brant'ın kiraladığı bir gemi de Trabzon'a gelmişti. James Brant'ın Londra firmalar, İstanbul ve İzmir'deki İngiliz tüccarlar ile bağlantıları olan birisiydi. Bu gelişmeler Trabzon üzerinden İran'a yönelik bir transit ticaretin yapılabileceğini ortaya koyması bakımından da önemliydi.²⁹

Bunların yanı sıra, vilayet merkezi olan Trabzon'da Avusturya, Almanya, İtalya, Belçika, İspanya ve Yunanistan gibi devletlerin de konsoloslukları bulunmaktaydı. Rus, Fransız ve İngiliz konsoloslukların yanında bir diğer önemli konsolosluk da İran konsolosluğuydu.³⁰ Ve bu kişiler bölgenin sosyal, siyasi bu konsolosluklarda görev yapan konsolosların sorumlu oldukları belli bir bölge bulunmakta ve bu bölgenin sosyal, siyasi, ekonomik ve idari yapısına dair bilgi edinerek raporlar kaleme almaktaydılar. Bu konsoloslar arasında İngiltere'nin Trabzon'da görevlendirdiği ilk İngiliz konsolos olan James Brant yer alır.³¹ Bölgede görev yapan bir diğer İngiliz konsolos da yöre üzerine önemli raporlar kaleme alan, bölgeyi daha yakından tanımak ve ayrıntılı bilgiler elde etmek için Trabzon ve çevresine seyahat eden William Gifford Palgrave'dir. Bölgedeki gelişmeleri yakından izleyen Fransa'nın Trabzon konsolosu Fontainer de bölgeye iki gezi yapmış ve bölgeye dair izlenimlerini ve gözlemlerini detaylı bir şekilde kayıt altına almıştır.³² Dolayısıyla konsoloslukların Osmanlı-Avrupa arasındaki

²⁸ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 148.

²⁹ Yılmaz, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", s.173.

³⁰ Özgür Yılmaz, "Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (7), 2009, s. 378.

³¹ 19. yüzyılın başlarından itibaren Sanayi Devrimi ile uluslararası platformda büyük bir güç kazanmaya başlayan İngiltere, Osmanlı nezdinde artan siyasi etkinliği ve merkantilist ekonomik politikaların yerini liberalizmin almasıyla birlikte, İngiliz konsolosluk ağının doğrudan hükümet tarafından ele alınması gereken bir konu olduğu üzerinde yoğunlaştı bkz. Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.28, 41. Ayrıca Trabzon'da konsolos olarak görev yaptıkları sırada bazı keşif gezilerine çıkan konsoloslar için bkz. James Brant, "Journey Through A Part of Armenia and Asia Minor in the Year 1835", *JRGS*, 6, 1836, s. 187-223.

³² William Gifford Palgrave, "A Tour North-Eastern Anatolia", *Proceeding of the Royal Geographical Society*, 16, 1872, s. 222-224; V. Fontanier, *Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français de l'année 1821 à l'année 1829*, Paris: Librairie Universelle, 1829; V. Fontanier, *Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français de 1830 à 1833, deuxième voyage en Anatolie*, 1834 à 1833, *deuxième voyage en Anatolie*, Paris: Librairie de Dumont, 1834. 1822 ve 1829 yılları arasında Fransız hükümetinin emriyle Doğu'da ilk seyahatine çıktı. Bu ilk seyahatinde Fontanier İstanbul'dan Odesa'ya ve oradan da Rusya'nın Kafkas eyaletlerinden Bakü'ye geçti. Bakü'den İran'a giderek Erivan ve Nahcivan'ı ziyaret etti. Hamedan yoluyla Bağdat'a giden Fontanier Basra Körfezi'ne kadar gitti. Daha sonra Gürcistan'a

ilişkilerin yeni bir dönemece girdiği ve devletin dış dünya ile bütünleşme sürecinde karşımıza çıkan önemli kurumlardan biri olduğu söylenebilir. Elbette yabancı devletler açısından Trabzon'da konsolosluk açmak, kent in onlar açısından taşıdığı önem göz önüne alındığında, her zaman öncelikli olmuştur. Ancak bölgeye olan yabancı ilgisi, yalnızca Trabzon'la sınırlı kalmamıştır. Trabzon merkez olmak üzere yabancı devletler Güney Karadeniz limanlarında yer alan sahil şehirlerinde de yabancı temsilcilikler açmışlardır. Açılan bu temsilcilikler genel olarak konsolos, konsolos yardımcılığı veya konsolosluk memurluğu şeklinde olmuştur.³³ Bu bağlamda, diğer devletlerin yabancı temsilcilikler açma yönünde gösterdikleri gayret ve çalışmaları yakından takip eden Fransa'nın bölgede ciddi çalışmalar yaptığı görülmektedir.³⁴

19. yüzyılın hemen öncesinde ve sonrasında bölgede yaşanan önemli gelişmelerle paralel olarak açılan bu kurumların, bölgenin sosyal, siyasi, ekonomik ve idari yapısı üzerinde bir takım etkiler yarattığını, seyyahların gezi notlarına yansıyan bilgilerden takip etmek mümkündür. Şöyle ki; bu temsilciliklere atanan konsoloslar yahut konsolos yardımcıları, ülkelerinin kimi menfaatlerini koruma ve gözetme amacıyla, buldukları yer in yerel yöneticileri ile aralarında karşılıklı anlayışa dayanan bir ilişki kurma arzusunda olmuşlardır. Böylece, şehrin üst sosyal tabakasında yer alarak, önemli konumdaki devlet görevlileri ile yakın bir ilişki kurmuşlardır. Bu şekilde buldukları bölgede halkla ilişkilerden çok bürokratik unsurlarla muhatap olmuşlardır.³⁵ Dolayısıyla konsolosluklar, bölgeyi ziyaret eden seyyah ve araştırmacılar açısından ilk olarak temasa geçecekleri kurumlar olma özelliği taşımaktaydı. Seyyahların gelmiş oldukları ülkelerin konsolosları onlara hiç tanımadıkları bir yerde kalınacak yer bulmak yahut bizzat onları kendileri misafir etmek gibi hizmetler sağlamaktaydılar. Ayrıca pek çoğu için, onları bölgede uygulanan zorunlu karantinadan kurtaran, şehrin üst düzey idarecileri ile temasa geçmelerine yardımcı olan ve en önemlisi de onlar için her konuda bilgi sağlayan kaynak vazifesi görüyorlardı.³⁶ Bu nedenle, bölgeye gelen seyyah ve araştırmacıların gezi notlarında

gelerek Güriel ve Mingrelya'yı ziyaret etti. İstanbul'a dönmeden önce Doğu Karadeniz sahilini, o zamana kadar çok az seyyahın takip ettiği bir güzergâhtan takip ederek gezdi. İşte bundan dolayı Fontanier'in 1822-1829 yılları arasındaki gezilerini anlattığı ilk seyahatnamesi aslında onun ilerde konsolos olarak bulunacağı Trabzon ve çevresi hakkındaki ilk gözlemlerini yansıtmaya ve sadece Trabzon-Erzurum güzergâhını değil, pek az seyyahın tercih ettiği Trabzon'un doğu tarafını da anlatması bakımından oldukça önemlidir bkz. Yılmaz, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu", s.159. Fontanier'in bu seyahatnamesi Yılmaz tarafından Fransızcadan Türkçeye çevrilmiştir bkz. V. Fontanier, *Doğuya Seyahat Bir Fransız Konsolosunun Gözüyle 1830'ların Trabzon'undan Siyaset ve Toplum*, (çev.) Özgür Yılmaz, İstanbul: Heyamola Yayınları, 2015.

³³ Özgür Yılmaz, "Samsun'da Fransız Konsolosluğu'nun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu (1840-1870)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 16, 2014, s. 63.

³⁴ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Yılmaz "Samsun'da Fransız Konsolosluğu'nun Kurulması", s. 57-84.

³⁵ Michael E. Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, (çev.) Tutku Vardağlı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 251.

³⁶ Osmanlı topraklarında bulunan konsolosların görevleri hakkında bkz. Kocabaşoğlu, a.g.e.

bu konsolosluk ve konsolosluk görevlilerine dair yansıyan önemli bilgiler bulunmaktadır. Ancak yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan seyahatnamelerde genel olarak seyyah ve araştırmacıların kentte bulunan bu konsolosluklara dair daha yüzeysel olarak nitelendirebilecek bilgiler verdiği görülmektedir. Pek çoğu bölgeye geldiklerinde ilk olarak bu konsoloslarla temasa geçmelerine rağmen, bu konsolosların kendi aralarındaki yerel halkla ve idarecilerle olan ilişkileri hakkında okuyucuya detaylı bilgi vermedikleri söylenebilir. Örneğin, Trabzon'da uzun süre ikamet eden ve kente dair oldukça detaylı bilgiler veren Fallmerayer bile, sadece bu konsoloslukların kentin hangi kısmında bulunduğunu, hangi ülkeye ait olduklarını ve burada görev yapan konsolosların adını zikretmekle yetinir.³⁷ Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısının hemen öncesinde bölgede bulunan Wagner gibi bazı seyyahlar, bu konuda daha ayrıntılı bilgiler verir. Dolayısıyla seyyahların gezi notlarında, bölgede kendi ülkelerinin çıkarlarının birer temsilcisi olan bu konsolosların onlar tarafından nasıl algılanıp değerlendirildiklerine dair bir fikir sahibi olmamıza yardımcı olabilecek önemli bazı bilgiler bulmak mümkündür.

3. Batılı Seyyah ve Araştırmacıların Konsolosluklara Dair İzlenimleri

1843 yılında kenti ziyaret eden Wagner, Trabzon şehrini bir dereceye kadar Rusya'nın nüfuz ve etkisinin ötesinde bulunan tek şehir ve Kafkaslarda olan bitenlerle ve askeri harekâtlar hakkında doğru istihbarat elde edilebilecek en uygun yer olarak tasvir eder. Akabinde ise, kentte bulunan konsolosluklar hakkında bilgi verir. Ona göre, şehirde bulunan konsolosların hemen hepsi, özellikle de İngiliz konsolos, kendilerini, ülkelerinin çıkarlarına hizmet edecek her türlü bilgi edinme işine adanmışlardır. Wagner, İngiltere'nin Rusya izin vermediği için Kafkasya'nın herhangi bir noktasında ve Tiflis de dâhil olmak üzere, hiçbir yerde konsolosluk açmasına izin vermediğini vurgular. Hatta İngilizler tarafından Kafkaslara istihbarat toplamak için yapılan seyahatler Rusya'nın İngiltere'ye karşı olan güvensizliğini ve şüphelerini daha da artırmıştır. Seyyah, bir dereceye kadar İngiltere'nin, Türkler tarafından tüm Rus karşıtı unsurlarla birlikte koruyucu bir güç olarak görüldüğünü belirtir.³⁸ Gerçekten de, 1850'lilerin başından itibaren, Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz varlığı, her anlamda ciddi bir artış göstermişti. Bu artışın sebepleri arasında İngilizlerin Osmanlı Devleti ile birlikte savaşa katılması, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasının İngiliz dış politikasının öncelikleri arasında yer

s.198.

³⁷ J. P. Falmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, (çev.) Hüseyin Saihoğlu, Ankara: İmge Kitapevi, 2002, s. 61.

³⁸ Moritz Wagner, *Travels in Persia, Georgia, and Koordistan, With Sketches of and the Caucasus, Vol.II*, London: Hurst and Blackett, 1856, s. 277-278.

alması, 1854'te başlayan dış borçlanma, Paris Kongresi ile Osmanlı reformlarının gözcülüğünü işini kendisine görev olarak üstlenmesi sayılabilir. Bunun sonucunda İngiliz himayesini elde eden Osmanlı uyruklu gayrimüslimlerin sayısında ciddi bir artış olması, elbette 1850 sonrası bölgede cereyan edecek birtakım gelişmelerde de rol oynayacaktır.³⁹ Devam eden satırlarda seyyah, kentte bulunan diğer konsolosluklar hakkında da bilgi aktarır. O, Fransa'nın rakip olmasına rağmen bölgede nadir, Avusturya'nın ise konuşma konusu edilebilecek kadar bir etkisinin dahi olmadığını altını çizer. Wagner, kentte bulunan Rus konsolosunun sahip olduğu nüfuz ve etkiyi ise oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatır. Aslında Ceneviz asıllı olan Rus konsolosunun kentteki en etkili ve nüfuzlu konsolos olduğunu ileri sürer. Wagner, diğer seyyahlardan farklı olarak okuyucuya Rus konsolosunun yerel idarecilerle kurduğu ilişki hakkında da bilgi verir. Ona göre, Rus konsolosu üst düzey memurlarla iyi ilişkileri korumak, valiyi ve diğer çalışanları memnun etmek için her ziyaretinde oldukça yüksek miktarlarda paralar harcamaktadır. Rus konsolosu Gherzi'nin etrafındaki insanlar arasındaki nüfuzu tartışılmazdır. Wagner, zalim ve diktatör olarak nitelediği Abdullah Paşa'nın bile Rus konsolosunu, sahip olduğu makamı koruyabilecek tek kişi olarak gördüğünün altını çizer.⁴⁰ Seyyahın izlenimlerinden, bölgede bulunan konsolosluklar arasında özellikle Karadeniz'de önemli bir güç olarak ortaya çıkan Rusya'nın diğer konsolosların önünde bir etki ve nüfuzla sahip olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere'nin ise bölgede yaşayan Türkler ve diğer Rus karşıtı unsurlar için rahatlatıcı bir işlevi olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Anadolu'yu at sırtında gezerek bazı gözlem ve incelemelerde bulunan İngiliz seyyah Burnaby de Tokat'ı ziyareti esnasında kaymakamla yaptığı görüşme üzerinden Rus karşıtı olan Türklerin İngiltere'ye besledikleri yakınlığı şu şekilde aktarır:

*Peki, kraliçeniz neden bu insanların taleplerine cevap vermiyor? Sizin çıkarlarınızla bizim çıkarlarımız örtüşmektedir. Biz İstanbul'u kaybetmek istemiyoruz, çünkü bu bizim ölüm fermanımız olur. Karadeniz'de sadece Rus hâkimiyeti olması da sizin ölüm fermanınız olur. Zira Rus gemileri, burada tam bir güvenlik içinde konuşlanıp her an Karadeniz'i geçerek sizin Akdeniz'deki ticaretinizi sekteye uğratabilir.*⁴¹

Burnaby'nin dile getirdiği Rus karşıtlığı, Wagner'in de dikkatini çekmiştir. Dolayısıyla Wagner okuyucuya o dönem bölgede hangi konsolosların siyasi ve ekonomik olarak etkin olduğuna ilişkin bilgi sahibi olmasına yardımcı olacak birtakım bilgiler verdiği gibi bölgede cereyan eden Rusya-İngiltere mücadelesine de atıflar yapar. Seyyahın o dönem bölgede özellikle Rusya ve

³⁹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 85-86.

⁴⁰ Wagner, a.g.e., s. 279.

⁴¹ Fred Burnaby, *On Horseback Through Asia Minor*, Vol.I, London: Sampson Low, Marston, Searle&Rivington,1877, s. 245.

İngiltere arasında cereyan eden nüfuz mücadelesini ayrıntılı bir şekilde değinerek şehirdeki siyasi atmosferi anlamamıza yardımcı olabilecek bilgiler verdiği görülmektedir. Öte yandan Wagner, kentte konsolosların himaye ettikleri gayrimüslimlerin nasıl savunuculuklarını yaptıklarını güvenilir bir kaynağa dayandırarak örneklendirir. O kentte yakın bir zamanda bir olay yaşandığını ve bu olayda yabancı bir tüccarın öldürülmesi üzerine vali Abdullah Paşa'nın olayın suçlularını nasıl cezalandırdığına değinir. Ayrıca Trabzon'da görev yapan İngiliz konsolos Stevens'in bu olayı ayrıntılı bir şekilde İstanbul'a rapor ettiğini ve hadisenin yakın takibe alındığını belirtir. Seyyah ayrıca kentte yaşanan başka bir hadiseyle ilgili olarak da İngiliz konsolosunun olaya nasıl müdahale etmeye çalıştığının altını çizer.⁴² Trabzon'daki konsolosların gayrimüslimlerin koruyucusu olarak görüldüğünden söz eden bir değer seyyah ise Bryce'dir. Seyyah kenti ziyareti esnasında şehirde kimi huzursuzlukların yaşandığına değinir ve Trabzon'da ikamet eden Avrupalı konsolosların gayrimüslimler tarafından rahatlatıcı unsurlar olarak görüldüğünün altını çizer.⁴³ Hem Wagner hem de Bryce tarafından aktarılan bilgiler, söz konusu dönemde İngiltere yahut Rusya gibi güçlü devletlerin kentin idari ve siyasi yaşamına nasıl müdahil olduklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Aslında Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nde görevli yabancı diplomatların Osmanlıların iç işlerine müdahaleleri konusunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kapitülasyonlarla, Osmanlı ülkesinde ikamet etmekte olan konsoloslar, Tanzimat reformları sürecinde Osmanlı Devleti'nin iç işlerine açıkça müdahale etmişlerdir. Bu sebeple Osmanlı modernleşme tarihi, bir bakıma yabancı müdahalelere paralel gelişen, kendine özgü bir yeniden yapılanma tarihi olarak da değerlendirilebilir.⁴⁴ Bununla birlikte, süreç içerisinde konsoloslar ayrıcalıklı konumlarıyla, ticari olmaktan ziyade siyasi rolleri olan temsilciler oldular. Böylece 1870'lerden sonra⁴⁵ Osmanlı toprakları üzerinde Büyük Güçlerin artan rekabeti konsolosların siyasi rolünü daha da önemli hale getirdi.⁴⁶

Wagner'dan yaklaşık 6 yıl sonra bölgeye gelen Walpole, kentte bulunan

⁴² Wagner, *a.g.e.*, s. 282-283.

⁴³ James Bryce, *Transcaucasia and Ararat: Being Notes of A Vacation Tour in the Ottoman of 1871, London 1876*, s. 390.

⁴⁴ Erdönmez, *a.g.m.*, s. 92.

⁴⁵ 1877-78 Osmanlı-Rus Harbini müteakip imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile Kıbrıs Sözleşmesi'nin ilgili maddesi doğrultusunda Anadolu Ermenilerinin durumlarını sözde düzeltme ve onları Çerkez ve Kürtlere karşı korumak maksadıyla İngiliz Hükümeti Berlin Antlaşması'nın hemen akabinde Osmanlı topraklarının önemli noktalarında konuşlanmak üzere konsoloslar tayini kararı aldı. Bu karar alan sadece İngiliz Hükümeti değildi. Anadolu'nun bir başkasına kaptırmama duygusu, Rus Hükümeti'ni harekete geçirmiş ve bu maksatla Manastır'a konsolos olarak tayin edilen M. Maksimoff buradan alınarak Ekim 1878'de Diyarbakır'a konsolos olarak tayin edilmiştir bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Musa Şaşmaz, "İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)", *Türkiyat Araştırma Dergisi*, 11,2002, s.224.

⁴⁶ Funda Adıatar, "İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. 1, 2011, s. 3.

konsolosluklara dair ayrıntıya girmez. Seyyah, yalnızca Trabzon'a giriş yaptığında karantina altına alındığı için daha önce pek çok seyyahın karantinadan kurtulmak amacıyla yardım talep ettikleri İngiliz konsolosunun kendisine yardımcı olmasını ister. Walpole, karantinadan kurtulmak için görevlileri tehdit dahi ettiğini, fakat bunun bir fayda sağlamadığını söyler. O, konsolosu ancak Lord Palmerston'un adını vererek kendisine yardım etmesi konusunda ikna edebilmiştir.⁴⁷ Seyyahın, bölgeye gelen seyyah ve araştırmacılar açısından konsolosların karantina gibi durumlardan kendilerini yerel idarecilerle temasa geçerek kurtaran birer aracı olduklarını teyit eden bilgiler verdiği görülmektedir; çünkü eserin devamında Walpole, kentte bulunan nazik dostları sayesinde karantina sürecinin normalinden daha kısa sürdüğünü belirtir. Ayrıca ölen Avusturya konsolosu için inşa edilmiş ve oldukça hoş olan konsolosun evinde ikamet ettiği bilgisini aktarır.⁴⁸ Seyyahın da belirttiği gibi bölgeyi tanımayan ve kalacak yer konusunda sıkıntı yaşayanlar için konsolosluklar, bir anlamda ev sahipliği görevini üstlenmektedir. Ancak Walpole, kentte bulunan diğer konsolosluklara ve bunların yerel idarecilerle ve kendi aralarındaki ilişkinin nasıl olduğuna dair herhangi bir bilgi sunmaz.

19. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye gelen Sandwith de mevcut durumdan ziyade konsoloslukların yörede hangi tarihlerde kurulmaya başladığına dair bilgiler aktarır. O, 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması'ndan önce, Türk hükümetinin hiçbir yabancı gemiye Karadeniz'de dolaşma izni vermediğini ve bu nedenle yabancı temsilciliklerin Karadeniz'in liman kentlerinde olmadığını vurgular.⁴⁹ Ancak seyyahın bu konuda verdiği bilgiler gerçeklerle örtüşmemektedir; çünkü daha önce belirtildiği üzere, başta Rusya ve akabinde Fransa olmak üzere Edirne Antlaşması'nın çok öncesinde, bölgede söz konusu devletler konsolosluk ağlarını oluşturmaya başlamışlardı. Ayrıca Sandwith'e göre İngiltere, bu antlaşmanın sonrasında siyasi ve ekonomik çıkarlarını yakından takip etmek ve genişletmek amacıyla bölgede bir konsolosluk açmaya karar vermiştir.⁵⁰ Seyyah bize bu yabancı temsilciliklerin Osmanlı topraklarında ne kadar önemli ve etkin rol oynadığına ilişkin de bilgi verir. Ona göre bazı ya-

⁴⁷ F. Walpole, *The Ansyrri and the Assassins: With Travels in the Further East in 1850 to 1851, Including A Visit to Nineveh*, Vol. II, London: Richard Bentley, 1851, s. 218.

⁴⁸ Walpole, *a.g.e.*, s. 221. Yine 19. yüzyılın ilk yarısında kentte bulunan Ainsworth de benzer şekilde karantinadan kentte İngiliz konsolosu olarak görev yapan Suter'in yardımı ile kurtulduğunu belirtir. bkz. William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotaima, Chaldea and Armenia*, Vol. II, London: John W. Parke, 1842, s. 397.

⁴⁹ H. Sandwith, *A Narrative of the Siege of Kars and of the Six Months' Resistance by The Turkish Garrison Under General Williams to the Russian Army*, London: John Murray, 1856, s. 19.

⁵⁰ 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgeyi ziyaret eden Sandwith, 1829 yılında İzmir'de genç ve müteşebbis bir tüccar olan ve kendisinin bölgede bulunduğu dönemde ise Erzurum konsolosu olarak görev yapan Bay Brant'in eğer dar görüşlü ve yarı bağımsız hareket eden yöneticilerden kurtulduğu takdirde, Trabzon'un İngiltere için sunacağı ekonomik fırsatları gördüğünü ve bunu İngiltere'ye yazdığını söyler. O, İngiltere'nin kendisini 1830 yılında Trabzon'a konsolos yardımcısı olarak atadığı bilgisini verir bkz. Sandwith, *a.g.e.*, s. 20.

bancı devletlerin konsoloslarının sürekli olarak Bab-ı Ali'yi kendi ülkelerinin siyasi ve ekonomik menfaatlerine olacak şekilde şikâyetlerle sıkıştırdıklarını ve aslan payını kapmak için birbirleri ile rekabet ettiklerini vurgular.⁵¹ Seyyahın aktardığı bu bilgiler, yüzyılın ikinci yarısında konsolosların bölgenin siyasi ve idari hayatında, Osmanlı hukuk sistemi tarafından kendilerine verilen birtakım haklarla ne kadar etkin hale geldiklerini göstermesi açısından önemlidir.

1860 yılının Mart ayında İran'a giden Prusya elçilik heyetindeki görevi nedeni ile Trabzon'da bulunan Minutoli, gemiden gördüğü Avrupa devletlerine ait konsolosluk binalarının önünde, her bir devletin bayrağının dalgalandığını söyler. Kendi devletine ait olan ve üzerinde kartal bulunan Prusya Devleti'nin bayrağı tarafından karşılanmanın kendisi açısından gurur verici olduğunu belirtir.⁵² Ayrıca, kentte bulunduğu süre zarfında, yabancı devletlerin konsoloslarının ve görevlilerinin kendileri için vermiş oldukları davetlerin ve nezaket ziyaretlerinin de, kendilerini oldukça memnun ettiğinin altını çizer.⁵³ Öyle anlaşılıyor ki, yabancı seyyahların kente ayak bastıkları andan itibaren bu yabancı temsilcilikler, özellikle gelen üst düzey konukları gerektiği gibi ağırlama konusunda özel bir ihtimam göstermektedir. Devam eden satırlarda seyyah, Trabzon'da bulunan birkaç önemli konsolostan biri olan İran konsolosu ile ilgili de bilgi verir. O, İran konsolosu Hüseyin Mirza ile karşılıklı ziyaretler yaptığını ve İran'a gitmeden önce böyle birini tanımanın kendisi için ilginç olduğunu belirtir. Minutoli'ye göre İran, kendisi için taşıdığı ekonomik değer farkında olduğu için, kentte bir konsolosluk açmıştır. Bu konsolosluk oldukça faaldir; bu nedenle konsolosun başını dahi kaşıyacak vakti yoktur. Oldukça cana yakın ve sevimli biri olan Mirza Bey, geleneksel İran kıyafetleri giymektedir. İki yeğeni kendisine konsolosluk işlerinde yardımcı olmaktaydı. İran konsolosluk binası mimari olarak tam bir doğu üslubu ile inşa edilmiş ve uzaklardan, üzerinde aslan ve kılıç bulunan İran bayrağı kolayca seçilmektedir.⁵⁴

Deyrolle ise sadece konsoloslukların yeni Erzurum yolunun başlangıcı olan Gâvur Meydanı'nda bulunduğu bilgisini vermekle yetinir ve bunun dışında bu konsolosluklara ilişkin başka bir bilgi aktarmaz.⁵⁵ Barkley de benzer şekilde, Trabzon'da kentin doğu kısmında birkaç tane iyi ev olduğunu ve bunlardan birinin eski İngiliz konsolosu Palgrave'in ikametgâhı olduğunu belirtir.⁵⁶ Bryce, Trabzon'a geldiğinde gezi notlarında fazla ayrıntıya girmemesine rağmen, bölgedeki yabancı devlet konsolosların varlıklarının Osmanlı vatan-

⁵¹ Sandwith, *a.g.e.*, s. 24.

⁵² İlhan Pınar (der. ve çev.), *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri Manisa, Edirne, Kütahya, Ankara, İstanbul, Trabzon, Antalya, Diyarbakır, Konya, İzmir*, İzmir: Akademi Kitapevi, 1998, s. 107.

⁵³ Pınar, *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri*, s. 108.

⁵⁴ Pınar, *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri*, s. 111-112.

⁵⁵ Theophile Deyrolle, *1869'da Trabzon'dan Erzurum'a*, (çev.), Reşat Ekrem Koçu, İstanbul: Çığır Kitapevi, (tarihsiz), s. 10.

⁵⁶ Henry C. Barkley, *A Ride Through Asia Minor and Armenia*, London: John Murray, 1891, s.347.

daşı olan Hıristiyan nüfus için rahatlatıcı ve güven verici unsurlar olduğunun altını çizer.⁵⁷ Bu durum himaye sistemi yolu ile yörede görev yapan konsolosların icra ettikleri diğer görevlerinin yanında kentin sosyo-ekonomik dokusu üzerinde birtakım dengesizlikler yaratarak gayrimüslim vatandaşları kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda kullanmaları ile ilişkilidir. Zira Tanzimat'la birlikte gayrimüslimlere yeni hakların verilmesi ve bu şekilde Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunması amaçlansa da Himaye sistemi vasıtasıyla 19. yüzyılda devletin sosyal yapısı üzerinde belirgin değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Avrupa devletlerinin Osmanlı toplumunun bütünlüğüne yönelik yapmış oldukları birtakım siyasi faaliyetler toplumun sosyal yapısı üzerinde kimi önemli değişiklikler ortaya çıktı. Şöyle ki, *Himaye* (the Protégé system) sistemi çerçevesinde Osmanlı Devleti'ndeki tüm elçilikler hükümetten her bir elçi değişiminde yeniden pek çok berat elde etmekteydi. Bu beratlar onlara sadece kendi hizmetkârları için verilmiş olmasına rağmen, bazı elçiler bunu kötüye kullanarak bu beratları zengin Rum, Ermeni, Yahudi reayaya satmaya başladı.⁵⁸ Dolayısıyla himaye sistemi Avrupalıların elinde önemli bir silaha dönüşmüş oldu. Böylece bu uygulama *beratlı* adı verilen özel ayrıcalıklı bir sınıf yaratarak bu sınıfa dâhil olanlara ticari işlemlerde vergi muafiyeti ve ayrıcalıklı muamele gibi bazı haklar tanıdı. Bu şekilde, ülkenin önemli ticari merkezlerinde çok sayıda yerli gayrimüslim Avrupalı güçlerin himayesi altına girmiş oldu.⁵⁹ 19. yüzyılda ekonomik bakımdan önemli bir sıçrama yapan Trabzon'da da Himaye sistemi kentin sosyal yapısı üzerinde bazı olumsuz etkiler yaratmıştır. Turgay, Trabzon'da gayrimüslimlerin aldığı beratlarla, özellikle ticari alanda Müslümanlarla olan rekabetlerinde daha avantajlı duruma geçmelerinin zaman içerisinde Müslüman gurupların tepkisini çektiğini, 1869 yılında bu tür suiistimaller kontrol altına alınmasına rağmen Müslümanlar arasında huzursuzluk tohumlarının çoktan ekildiğine vurgu yapar.⁶⁰ Himaye konusunda özellikle Rusya ve İngiltere arasında önemli bir çekişme yaşanmaktaydı. Trabzon'da bulunan Rus ve İngiliz konsolosları himayeleri altındakilerin sayısını arttırmak için kıyasıya bir mücadele içindeydiler ve sürekli olarak birbirlerinin faaliyetlerini rapor etmekteydiler. Örneğin Trabzon'da İngiliz konsoloslu olarak görev yapan Stevens 9 Ekim 1858 tarihli bir raporunda, "Son iki yahut üç ay içerisinde Rusya himayesi altına girenlerin sayısını vermek güç olsa da bunların sayısının 200 kadar olduğu söylenebilir. Ayrıca birkaç istisna dışında bunların hemen hepsi Hıristiyan cemaate mensuptur" der.⁶¹ Fakat bölgeye ge-

⁵⁷ James Bryce, *Transcaucasia and Ararat: Being Notes of a Vacation Tour in the Autumn of 1876*, London: Elibron Classics, 1877, s. 366.

⁵⁸ İbrahim Serbestoğlu, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu, *OTAM*, 29, 2011, s. 199.

⁵⁹ Turgay, "Trade and Merchants in Nineteenth Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (ed.) B. Braude-B. Lewis, New York 1982, s. 297.

⁶⁰ Turgay, "Trade and Merchants...", s. 297.

⁶¹ Anthony Bryer, "The Crypto-Christians of the Pontos and Consul William Gifford Palgrave of

len seyyah ve araştırmacılar tarafından konsoloslar gayrimüslimleri himaye eden ve koruyan kurumlar olarak anlatılsa da Palgrave gibi kentteki sosyal yapı üzerinde dikkatli gözlemler yapanların bu konuda daha nesnel bilgiler verdikleri dikkat çekmektedir. Örneğin, Palgrave yaygın olan görüşün aksine, gayrimüslimlerin Müslümanlara oranla daha fazla korunduklarını ve şikâyetlerini iletebilecekleri daha fazla merci bulduklarını ve gayrimüslimlerin haksız taleplerde bulduklarının altını çizer. Bu bağlamda, kentte İngiliz konsolosluğunu yapan Palgrave, gayrimüslimlerin Trabzo'nun sosyo-ekonomik yaşamı içinde hangi konumda yer aldıklarına, servetlerini nasıl elde ettiklerine ve kentin sosyal yapısı içinde nasıl bir dengesizliğe sebebiyet verdiklerine dair oldukça önemli bilgiler aktarır.⁶²

Yüzyılın sonların doğru Trabzon'u ziyaret eden Hodgetts, kenti ziyaretleri esnasında İngiliz konsolosluğunu yapan Longworth'ün⁶³ konuklarını rahat ettirmek için elinden gelen her şeyi yaptığını ve kendilerini şehirde bulunan diğer konsoloslarla da tanıştırdığını söyler. Ona göre şehirde Rusya, Avusturya, Macaristan, İtalya ve Fransız konsoloslukları dışında bir de İran konsolosluğu bulunmaktadır. Ancak İran konsolosluğunu yapan bu kişi, kendilerini evinde Batılı konsolosların yaptığı gibi ağırlamamıştır.⁶⁴ Bununla birlikte, Hodgetts bize şehrin üst sosyal tabakasını teşkil eden bu konsolosların yaşantısı hakkında da bazı bilgiler verir:

*Haftanın bir günü konsolosların evinin birinde diğer konsoloslar eşleriyle birlikte bir araya gelir. Bu olağan toplantılarda kâğıt oyunları onları rahatlatan tek şeydir. Ancak akşamları yahut öğleden sonraları sık aralıklarla muhteşem doğuya özgü kıyafetler içinde hizmetçiler içlerinde muhteşem lezzetlerin olduğu tepsilerle servis yaparlar. Bana göre, bu güzel saatleri ziyan eden oldukça sıkıcı ve monoton bir zaman geçirme biçimidir.*⁶⁵

Seyyah, bu konsoloslar arasında özellikle Rus konsolosunun oldukça hoş biri olduğunu belirtir. O, nezaket ziyareti yapan her bir konsolosun diğer ülke konsolosluklarının yaptıkları entrikalar konusunda kendisine bilgi verdiğini ve bunun sadece birkaç aile ile sınırlı olan oldukça dar bir sosyal çevre için olağan olduğunun altını çizer. Böylelikle Hodgetts, diğer seyyahlardan farklı olarak kentte bulunan konsolosların birbirleri ile olan sosyal ilişkileri ve nasıl

Trebizonde", *Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus, 800-1900*, XVII Kısım, London: Varioum Reprints, 1998, s.50.

⁶² Yılmaz, a.g.t, s.151.

⁶³ İngiliz konsolosluğunu Longworth'ün Trabzon kentindeki faaliyetleri be dair daha detaylı bilgi için bkz. Ahmet Halaçoğlu, "İngiliz Konsolosluğunu Longworth'e Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)", *Bellekten*, LXVII, 250, Ankara 2003, s.881-909.

⁶⁴ E. A. Brayley, Hodgetts, *Round About Armenia: The Record of a Journey Across the Balkans Through Turkey, The Caucasus, and the Persia in 1895*, London: St. Dunstan's House, 1896, s.32.

⁶⁵ Hodgetts, a.g.e, s.32-33.

zaman geçirdiklerini anlamamıza yardımcı olabilecek bilgiler aktarmaktadır. Eserinin devam eden sayfalarında Rus konsolosunun bölge ile ilgili kendisine verdiği bilgileri aktarır. Rus konsolosu seyyaha yaklaşık 2000 Rus gemisinin Trabzon Limanı'na girdiğini ve gemi ticaretinin neredeyse tamamının kaçakçılarının elinde olduğunu söyler.⁶⁶ Dolayısıyla bu konsolosluk sisteminin, bölgede ticari ve ekonomik işlevlerinin yanı sıra, kendi uyruklarının ya da himayesi altında bulunan vatandaşların çıkarlarının korunması ve birtakım siyasal işlevlerin yerine getirilmesi şeklindeki gelişmesini 19. yüzyılın sonuna kadar sürdürdüğü görülür.⁶⁷ Dolayısıyla seyyahın aktardığı bilgiler, bilinen faaliyetlerin yanında konsolosların 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi, adli ve idari yaşamına nasıl müdahale eden bir nitelik kazandıklarını ortaya koymasından önemlidir. Seyyah, aynı zamanda konsolosun, kendisine Trabzon üzerinden oldukça büyük miktarlarda silah kaçakçılığı yapıldığı bilgisini verdiğini söyler.⁶⁸ Seyyahın izlenimlerinden, bölgede bulunan konsoloslarla yakın temasa geçtiği ve bölgeye ilişkin kimi bilgiler elde etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Osmanlı topraklarına seyahat eden seyyah ve araştırmacılar açısından, konsolosların önemli bilgi kaynağı işlevi üstlendikleri söylenebilir. Ayrıca, Trabzon'un söz konusu dönem açısından konsolosluk bakımından bölgenin en önemli kenti olduğu ve özellikle Rus-İngiliz rekabetinin, konsolosluk yapısına damgasını vurduğu söylenebilir.

4. Sonuç

Tarihsel kökleri antik dönemlere kadar uzandığı bilinen konsolosluklar ilk olarak Osmanlı topraklarında ticareti geliştirmek ve teşvik etmek amaçlı olarak ortaya çıkar. Ancak tarihsel süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nde meydana gelen askeri, siyasi, idari ve ekonomik gelişmelere koşut olarak, diplomatik ve ticari görevlerinin yanı sıra farklı alanlarda da etkin olmaya başlarlar. Özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin Rusya ile 1774 yılında imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz'i Rus gemilerine açması bir dönüm noktası teşkil etmiş, 19. yüzyılda yaşanan kimi siyasi gelişmeler ise Osmanlı Devleti'nin elini Batılı güçler karşısında daha da zayıflatmıştır.

19. yüzyılda Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması kenti bir anda Batılı devletler için ekonomik bakımdan bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Fransa 1803'te, Rusya ise 1806 yılında Trabzon'da birer konsolosluk açmıştır. Belgelere yansıdığı kadarıyla şehirdeki üçüncü konsolosluğun Sardunya konsolosluğu olduğu görülmektedir. Bir diğer önemli güç olan İngiltere ise kentte 1830 yılında bir konsolosluk

⁶⁶ Hodgetts, *a.g.e.*, s.33-34.

⁶⁷ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.148.

⁶⁸ Hodgetts, *a.g.e.*, s.33-34.

açmış ve birbirleriyle askeri, siyasi ve ekonomik bir rekabet içine girmişlerdir. Ancak Tanzimat ve ardından devam eden süreçte bu kurumlar, Osmanlı Devleti'nin idari ve adli işlerine müdahale eder bir nitelik kazanmıştır. Bu durum, 19. yüzyılda bölgeye gelen seyyah ve araştırmacıların gezi notlarından da açıkça anlaşılmaktadır. Rusya ve İngiltere arasında bölgede yaşanan siyasi ve ekonomik rekabet ve Rusya'nın Karadeniz'de her geçen gün büyüyen bir güç olmasına koşut olarak Rus konsolosluğunun kentin idari ve siyasi yaşamında sahip olduğu nüfuzun, diğer konsolosluklara nazaran daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Trabzon'daki konsoloslukların, siyasi ve ekonomik işlevler yanında, kenti ziyaret eden seyyah ve araştırmacılar için onlara kalacak yer sağlama, kentin idarecileri ile görüşme olanağı hazırlama veya dilini ve kültürünü bilmedikleri bir şehirde karşılaştıkları sorunları çözme gibi her türlü sosyal hizmeti veren kurumlar olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Osmanlıdaki himaye sistemini olabildiğince kendi lehlerine kullanan konsoloslukların ve konsolosların, Trabzon'da yaşayan gayrimüslimler için güven verici ve rahatlatıcı bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Bu gayrimüslimler, konsoloslukları, başları her sıkıştığında, vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti'ni şikâyet edecek bir merci olarak görmüşlerdir. Bu durumun, kentin sosyo-ekonomik yaşamı üzerinde yer yer dengesizlik yarattığı, Müslümanlarla gayrimüslim guruplar arasına nifak tohumları ektiği anlaşılmaktadır. Yer yer gayrimüslim tebaa şikâyetlerini konsolosluklara iletse de konsolosların, dar bir bürokratik çevreye sıkıştıkları ve halkla ilişkilerinin sınırlı olduğunun altını çizmek gerekir.

Abstract

The Consulates In Trebizond According To The Foreigners in the Second Half of the 19th Century

The history of the consulates in the Ottoman Empire goes back to the ancient times emerged because to the developments in the maritime trade in the 15th century. During the process when some capitulations were given to the foreign countries to encourage and develop the trade, they were also granted to open a consulate in the Ottoman lands. Within this context, for instance, Russians managed to have the right of the free cruise in the Black Sea with the treaty of Küçük Kaynarca in 1774 and successively some powerful foreign countries such as Austria, England and France managed to get the similar privileges as well. Especially, Russia and France could foresee the economic appeal of Trebizond and opened their consulate networks much earlier than England. However, the opening of the Black Sea ports to the trade of the foreign ships with the treaty of Adrianople in 1829 and the revival of the old transportation route with Iran made the town an important place for the international trade. Thus the countries which carried out trade with the region opened the consulates in the town so as to preserve the political and economic interests of their own country. The increasing appeal of the town also led to the increase in the number of the Western travellers and researchers who visited it. The consulates were the institutions with which most of the Western travellers and researchers got into contact. This study is based on some of the observations and researches of the Western travellers and researchers who had visited Trebizond in the second half of the 19th century regarding the consulates in the town. Using these travelogues, the purpose of this study is to try to understand the effects of these consulates in Trebizond, which is one of the most important towns of the Ottoman provinces, upon its political, administrative, social and economic life and thus make some contributions to this field.

Keywords: Consulate, Trebizond, Western traveller and researcher, the political and administrative structure, the socio-economic life

KAYNAKÇA

ADITATAR, Funda, "İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. 1, 2011, s.1-31.

AINSWORTH, William Francis, *Travels and Researchers in Asia Minor, Mesopotaima, Chaldea and Armenia*, Vol.II, London: John W. Parker, 1842.

BARKLEY, Henry C., *A Ride Through Asia Minor and Armenia*, London: John Murray, 1891.

BRANT, James, "Journey Through A Part of Armenia and Asia Minor in the Year 1835", *JRGS*, 6, 1836, s. 187-223.

BRYCE, James, *Transcaucasia and Ararat: Being Notes of a Vacation Tour in the Autumn of 1876*, London: Elibron Classics, 1877.

BRYER, Anthony, "The Crypto-Christians of the Pontos and Consul William

Gifford Palgrave of Trebizonde", *Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus, 800-1900*, XVII, Kısım, London: Varioum Reprints, 1998, s.13-68.

BURNABY, Fred, *On Horseback Through Asia Minor*, Vol.I, London: Sampson Low, Marston, Searle&Rivington, 1877.

DAVISON, Roderic, "Russian Skill and Turkish Imbelicity: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered", *Slavic Review*, C.35, S.2, 1976, s.463-483.

DEMİRÇİOĞLU, İsmail H., "Alfred Billiotti'nin Raporuna Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'daki Konsolosların Yıllık Gelirleri", *Atatürk Dergisi*, C.4, s. 95-105.

DEYROLLE, Theophile, *1869'da Trabzon'dan Erzurum'a*, Reşat Ekrem Koçu (çev.), İstanbul: Çığır Kitapevi (tarihsiz).

ERDÖNMEZ, Celâl, "Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)", *Bilgi*, S.58, s. 91-118.

FONTAINER, V., *Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français del'année 1821 à l'année 1829*, Paris: Librairie Universelle, 1829.

_____, *Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français de 1830 à 1833, de uxième voyage en Anatolie, 1834 à 1833*, Paris: Librarie de Dumont, 1834.

_____, *Doğuya Seyahat Bir Fransız Konsolosunun Gözüyle 1830'ların Trabzon'undan Siyaset ve Toplum*, (çev.) Özgür Yılmaz, İstanbul: Heyamola Yayınları, 2015.

GÖKBİLGİN, M. T., "Konsolos", İ.A., C.6, İstanbul 1985, s.836-840.

FALAMERAYER, J. P., *Doğu'dan Fragmanlar*, (çev.) Hüseyin Salihoğlu, Ankara: İmge Kitapevi, 2002.

HALAÇOĞLU, Ahmet, "İngiliz Konsolosu Longworht'e Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)", *Bellekten*, LXVII, 250, 2003, s. 881-909.

HERODOTUS, *The History of Heredotus*, (ed.) Manuel Komroff, (çev.) George Rawlinson, New York: Tudor, 1928.

HODGETTS, E. A. Brayley, *Round About Armenia: The Record of a Journey Across the Balkans Through Turkey, The Caucasus, and the Persia in 1895*, London: St. Dunstan's House, 1896.

İNALCIK, Halil, "İmtiyâzât", *D.İ.A.*, C. XXII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 242-252.

KINLI, Onur, *19.Yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgelerine Göre*

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsolosluklarının Siyasal Etkinlikleri", (içinde) *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK, 1999, s.179-187.

KÜTÜKOĞLU, "XIX Yüzyılda Trabzon Ticareti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Bildirileri (Ekim 1986)*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1988, s. 97-133.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri", *Osmanlı*, C. III. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 1999, s. 329-341.

MEEKER, Michael E., *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, (çev.) Tutku Vardağlı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

PALGRAVE, William Gifford, "A Tour North-Eastern Anatolia", *Proceeding of the Royal Geographical Society*, 16, 1872, s. 222-224.

PINAR, İlhan (der. ve çev.), *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri Manisa, Edirne, Kütahya, Ankara, İstanbul, Trabzon, Antalya, Diyarbakır, Konya, İzmir*: İzmir: Akademi Kitapevi, 1998.

SANDWITH, H., *A Narrative of the Siege of Kars and of the Six Months' Resistance by The Turkish Garrison Under General Williams to the Russian Army*, London: John Murray, 1856.

SERBESTOĞLU, İbrahim, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", *OTAM*, 29, 201, s. 193-214.

ŞAŞMAZ, Musa "İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)", *Türkiyat Araştırma Dergisi*, 11, 2002, s. 223-238.

TURGAY, A. Üner, "Trade and Merchants in Nineteenth Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (ed.) B. Braude-B. Lewis, New York 1982, s. 287-318,

_____, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, (çev.) Gül Çağalı Güven, (ed.) Ç. Keyder, Y. E. Özveren, D. Quatert, İstanbul 1994, s. 45-73.

WAGNER, Moritz, *Travels in Persia, Georgia, and Koordistan, With Sketches of and the Caucasus*, Vol.II, London: Hurst and Blackett Publishers, 1856.

WALPOLE, F., *The Ansayrii and the Assassins: With Travels in the Further East in 1850 to 1851, Including A Visit to Nineveh*, Vol.II, London: Richard Bentley, 1851.

YERASIMOS, Stefanos, "19. Yüzyılda Trabzon Rum Cemaati", *Bir Tutkudur Trabzon*, (çev.) İsmet Akça-Didem Danış, (haz.) İ. G. Kayaoğlu, Ö. Ciravoğlu, C.

Akalın, İstanbul 1997, s. 281-303.

YILMAZ, Özgür, Batılı Seyyahlara Göre Trabzon, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2006.

_____, "Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (7), 2009, s. 359-382.

_____, "Samsun'da Fransız Konsolosluğu'nun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu (1840-1870)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 16, Bahar 2014, s. 57-87.

_____, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", *OTAM*, 35/ Bahar 2014, s. 153-195.

_____, "Sinop Fransız Konsolosu Pascal Fourcade'in 1806 Yılı Amasya, Lâdik ve Vezirköprü Ziyaretleri, III. Uluslararası geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu Bildiri Kitabı (08-10 Ekim 2015), Ankara: Edge Yayıncılık, 2015, s. 149-166.

_____, "Trabzon'da Fransız Varlığının İlk Dönemleri: Pierre Jarôme Dupré'nin Trabzon Konsolosluğu (1803-1820)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, 2016, s. 87-120.

| KİTABIYAT |

Suraiya Faroqhi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler, Zanaatkârlar, Köylüler, Tacirler, Sığınmacılar, Elçiler 16.-18. Yüzyıllar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, 346 s.

Rıdvan KAŞIKÇI
(İstanbul Üniversitesi)

Kitabın özgün adı *Travel and Artisans in the Ottoman Empire; Employment and Mobility in the early modern period*'dir ve 2014 yılında I.B. Tauris yayınlarından Londra'da 320 sayfa olarak yayımlanmıştır. Türkiye'de ise Kitap Yayınevi'nden Zülal Kılıç'ın çevirisini yaptığı eser, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler (Zanaatkârlar, Köylüler, Tacirler, Sığınmacılar, Elçiler 16.-18. Yüzyıllar)* adı ile Ekim 2016 tarihinde 346 sayfa olarak yayımlanmıştır.

Faroqhi eserinde alışılmışın dışına çıkarak 16-18. yüzyıllar arasında Osman Devleti içerisinde bazen isteyerek, bazen zorla yollara düşen zanaatkârlar, köylüler, tacirler, sığınmacılar ve elçilerden seçmiş olduğu karakterler üzerinden bir tarih anlatısı gerçekleştirmiştir. Yazar, içindekiler bölümünü ve kitapta kullanılan haritaların listesini verdikten sonra kitap içerisinde kullanmış olduğu belli tarihi karakter hakkında kısa bilgiler vermiştir. Eser toplamda üç ana bölümden meydana gelmektedir. Her ana bölüm kendi içerisinde dengeli bir şekilde dağılmış toplam on dört alt başlıktan oluşmaktadır.

Eserin birinci ve ikinci bölümünde, Osmanlı Devleti'nin artık Avrupa devletlerinin gücünü kabullenmeye başladığı dönemlerde (18. yy) Avrupa'daki gelişmelerin padişaha aktarılması için diplomatik görevler ile Avrupa'ya gönderilen elçilerden bahsedilmiştir. Bu dönemde özellikle Avrupa'ya gönderilen elçilerden beklenen görevler Avrupa'daki gelişen askeri, siyasi bilgileri toplamalarıdır. Ancak Osmanlı Devleti'nin özellikle 17. yüzyılın sonlarında Avrupa'ya gönderdiği elçiler diplomatik tecrübesizlikleri sebebiyle toplamış oldukları bilgileri fazla sınıflandıramamış, bölük pörçük haberlerin derlemesinden oluşan malumatları toplayıp merkeze iletmışlerdir. Bunlara istisna olarak Viyana'yı 1792'de ziyaret eden Ebubekir Ratip Efendi önemli bilgiler ile ülkeye dönmüş ancak daha sonra kendisinin gözden düşmesi sebebiyle elde ettiği bilgiler kullanılamamıştır.

Eserin üçüncü bölümünde, Osmanlı topraklarına kendi istediği ile gelen kişilerin yanı sıra sığınmacı olarak gelen kişi ya da toplulukların yollara düşüşünden bahsedilmektedir. 15. yüzyılın sonları ile 17. yüzyıl arasında İspanya topraklarında zor durumda kalan Yahudiler ve Moriskolar Osmanlı topraklarına gelmek zorunda kalmışlardır. Bu kişiler dokuma sanayisi hakkındaki bilgileri ve özel becerileri yüksek olduğundan Osmanlı topraklarında rahat bir şekilde barınma imkânı bulmuşlardır. Bunun gibi toplu bir şekilde yolculuğa çıkanların yanı sıra bireysel olarak gelen seçkin kişilerde vardır. Osmanlı'nın Avrupa sınırındaki Macaristan ve Erdel bölgesinden gelen kişilerin yanı sıra ülkesinden sürgüne gönderilen İsveç Kralı XII. Karl da Osmanlı topraklarına gelmek zorunda kalan

seçkinlerdendir. Yazarın özellikle bu kişiyi seçmesinin sebebi kendisinin de bahsettiği gibi seçkin bir kişi olması ve bu nedenle birincil kaynaklarda kendisi hakkında yoğun bir bilginin olmasıdır. Esere göre gerek Kral XII. Karl gibi Batı'dan gelenler gerek İran toprakları üzerinden gelen gerek soylu kişiler, gerekse halk tabakasından insanlar yine benzer bir faydacılık esasına göre muamele görüyordu.

Osmanlı tarihi içerisinde hiç şüphe yok ki yollara düşen en önemli kişilerden biri Evliya Çelebi'dir. Seyahatleri sadece Osmanlı Devleti sınırları ile kalmamış aynı zaman farklı bölgelere yapmış olduğu seyahatleri çerçevesinde Osmanlı tarihi açısından çok büyük önem arz eden Evliya Çelebi'nin Kahire'ye ilişkin gözlemleri Faroqi tarafından değerlendirilmiştir. Evliya Çelebi gittiği yerlerde genellikle enteresan konulara temas etmiştir. Kahire seyahatinde de değişen bir şey olmamıştır. Öncelikli olarak Osmanlı kentlerinde yaygın olan meslekler ile Kahire'de yaygın olup başka hiçbir yerde görmediği meslekleri değerlendirmiştir. Değerlendirmelerinde kendi yorum ve gözlemlerini katmış olması Evliya Çelebi'nin eserinin değerini de arttırmaktadır.

Osmanlı'nın Akdeniz ticareti içerisinde çok önemli bir yere sahip olan Venedik topraklarına seyahat eden gerek seçkin kişilerin gerekse seçkin olmayan kişilerin vermiş olduğu bilgiler Faroqi'nin eserinde yer almaktadır. Yollara düşenler Venedik topraklarındaki eserlerden bahsetmek yerine yol güzergâhı üzerinde Akdeniz'deki korsanlar tarafından uğradıkları saldırılardan bahsetmişlerdir. Osmanlı tüccarlarına karşı yapılan bu saldırılar Venedik kontrolünde olan bölgelerde gerçekleşmekte dolayısıyla güvenliği Venedik'in sağlaması gerekmektedir. Fakat Venedik üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmediği gibi korsanlar ile anlaşma yolunu da tercih etmiştir.

Osmanlı toprakları içerisinde gerek seçkin insanlar tarafından gerekse de seçkin olmayan insanlar tarafından en çok ziyaret edilen topraklar hac vazifesi sebebiyle Mekke'dir. Mekke'ye hac vazifesi için yollara düşenler hac masraflarını azaltabilmek için kendi memleketlerinden birkaç eşya götürür, geri dönerken de kimileri hediyelik eşya olarak kent pazarlarında satmak için küçük miktarda mal getirirlerdi. Büyük Türk seyyahı Evliya Çelebi Mekke'de bulunduğu sırada bu küçük ticarete şahit olmuş ve bütün canlılığı ile eserinde dile getirmiştir. Osmanlı'nın büyük şehirlerinden olan Şam ve Kahire'den yola çıkan hac kervanlarının o dönemde o şehirlerde bulunan Avrupalı seyyahlar tarafından da ilgi görmüş ve eserlerinde bunu dile getirmişlerdir. Mekke'nin geçici bir seyahat rotası üzerinde olması ve hac mevsiminde ticaret açısından yoğunluk kazanıyor olmasının yanında Osmanlı'nın önemli şehirlerinden olan Bursa da ipekli dokuması sayesinde yılın her mevsiminde yollara düşenlere ev sahipliği yapmıştır. İpekli dokumanın bu kadar yaygın bir şekilde yapılıyor olması kentin deve sürücüleri, tacirler, denizciler ve muhtemelen arabacılar için vazgeçilmez bir nokta olmasını sağlıyordu. Bununla birlikte Bursa'nın İs-

tanbul'a yakın olmasının yanı sıra 18. yüzyılda Sakız Adası'nda gelişen ipekli dokuma sanayinin ham maddesini Bursa'dan temin etmeye başlaması şehrin ticari hareketliliğini sürekli canlı tutan etkenlerden olmuştur.

Yazar, eserde Yvonne Seng'in 1520 ve 1530 yılları arasında Üsküdar için yapmış olduğu çalışmalarını ele alarak dönemin Üsküdar'ı hakkında bilgiler de vermiştir. 16. yüzyılda nüfus hareketliliği genel olarak sur içine doğru olurken aksi yön olan Üsküdar tarafına doğru da hareketlilik başlamıştır. Bu hareketlilik beraberinde boğaz taşımacılığını canlandırırken yasadışı yollarla yolcu taşıyan kişilerin oluşmasına neden olmuştur. Kendilerini ve değerli eşyalarını bu kişilere emanet eden kişiler çoğu zaman beklemedikleri kötü sürprizler ile karşılaşmışlardır. Üsküdar bu dönemde yeni bir kozmopolit yapıya bürünmeye başlarken halkın dilinde kaçak köleler olarak adlandırılan kişilerin özgürlüklerine kavuşana kadar geçen süre içinde başına gelenler de yazar tarafından ele alınmıştır. Üsküdar kadı sicillerinde yakalanan bu kaçak kölelerin özgür olduklarını kanıtlayana kadar vermiş oldukları mücadeleye dair birçok kayıt bulunmaktadır. Özgürlüklerini ispat edenlerin Osmanlı toplumunun bir parçası olmadan önce yaşamış oldukları sıkıntılara da değinilmiştir.

18. yüzyıl da gerek kaybedilen savaşlar sebebi ile merkeze göç edenler ile uzak eyaletlerden yeni umutlar ile göç edenler İstanbul'un nüfus yoğunluğu artmıştır. Tunus eyaletinden gelen fes satıcıları da 1500'lerden 1700'lere kadar artarak devam eden nüfus yoğunluğuna etkileyenlerden olmuştur. Tümü Tunuslu olan fes satıcıları dönemin mikro siyasetine bağlı olarak bir ya da iki loncada örgütlenmişlerdir. Lonca kethüdası ile zaman zaman ters düşen fes satıcıları kethüda tarafından memleketlerine geri gönderilebilmekteydiler. Lonca kethüdaları Tunuslu fes satıcılarına karşı güçlü bir konumda bulunuyor ve bu gücü zaman zaman kullanmaktan da çekinmiyorlardı. Bunun yanında Tunus fesleri gibi merkezi kaynaklardan sağlanamayan ticari ürünlerin bulunması ve temin edilmesi konusunda yetkililer tarafından hoşgörü ile karşılandıkları dönemlerde olmuştur.

Osmanlı'nın Balkan topraklarında 1700'lerde Boğdan'ın prens valilerinin elinde bulunan Hotin Kalesi'nin daha sonra direkt olarak padişahın kontrolüne girmesi ile birlikte kalenin onarılması gerektiği görülmüştür. Osmanlı yetkilileri kalenin onarılmasına kesin olarak karar verdikten sonra çoğu genç, gemilere bindirilerek bu bilmedikleri topraklara gönderilmişlerdir. Bu görev için seçilen kişiler hakkında malumat veren kaynaklar bu kişilerin fiziksel özellikleri hakkında verdiği bilgiler karmaşık olsa da usta olamayacak kadar genç olduklarını göstermektedir. Belgelerde seçilen kişilerin ağırlıklı olarak Hırsitiyan Arnavutlardan seçilmesinin yanı sıra Müslüman Arnavutlar için de farklı bir muamele uygulanmamıştır. Bu durum merkezdeki nüfus yoğunluğunu ortadan kaldırmak için bir bahane olarak da kullanılmış mıdır sorusu da yazar tarafından irdelenmiştir.

İstanbul'un tarihi yerleşim yeri olan yarımadanın yanı sıra bir de Üsküdar gibi sonradan yerleşime açılan ve gittikçe de dışarıdan gelen göçler ile kalabalıklaşan yerleri vardı. Bu bölgeler ne kadar kalabalıklaşsa da tarihi yarımadanın canlılığını yakalaması beklenemezdi. Tarihi yarımadaadaki kalabalık İstanbul esnafının da burada toplanmasını sağlamıştı. 18. yüzyılda yaklaşık olarak 100 helva imalatçısı bulunmaktaydı. Bu imalatçıların ürettikleri helvalar İstanbul'da diğer insanların yoğun olarak kullandığı güzergâhlarda satılmaktaydı. Çünkü helva bu dönemde lüks bir yiyecekti ve her zaman alınmazdı, bu nedenle imalatçılar dükkânlarını yoğun bir şekilde kullanılan yerlerde açmak zorundaydılar. İstanbul, tarihi yarımada içerisindeki yerleşkenin dışında ne kadar genişlerse genişlesin hareketin kapsamı sınırlı kalmıştır. Bu kapsam içerisinde kendi tercihleri ile yerlerinde kalanlar yazar tarafından ele alınmıştır. 18. yüzyılda belli bir sanat dalına mensup insanların dükkân açabilmeleri için lonca teşkilatı tarafından hareket alanlarının kısıtlanması esnaf teşkilatlarının hareket alanını daraltmıştır. İstanbul'da padişahların, valide sultanların ve vezirlerin inşa ettikleri büyük ticari bölgeleri oluşturan hanlar bulunmaktaydı. Bu bölgelere gelen kişilerin genel olarak toplumun üst tabakasını oluşturduğunu düşünürsek, daha alt tabakaya hitap etmek için ucuz dokuma satıcılarının Galata'ya ve sur içi kente doğru yayılması güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Yazar kitap içerisinde çok çeşitli örneklemeler ile birlikte çok farklı kaynaklardan yararlanmıştı. Faroqi'nin yararlanmış olduğu bu kaynaklar kendisinden daha genç bir kuşak tarafından oluşturulmuş eserlerdir. Bu genç kuşağın ortaya koymuş olduğu çalışmalar sonucunda 1700'lerin İstanbul'unun çok kalabalık ve yönetilmez bir duruma geldiğini ve yenilikçi Sultan III. Selim'in çözüm olarak İstanbul'daki gelir kaynaklarını sistematik bir çalışmayla organize etmek istediği belirtilmektedir. Yapılan çalışma sonucunda çıkan sonuç ise kent ihtiyacı için fazlalık olarak görülen kişilerin şehirden sürülmesiydi. Bu dönemde yenilgiyle sonuçlanan savaşların tahıl tedarikini sıkıntıya uğrattığı süreçlerde, İstanbul'daki tüketici sayısını azaltmak çözüm olarak görülmüştü. Bu çözüm, Sultan III. Selim'in kurmak istediği Nizam-ı Cedid uygulamasına muhalefet edeceğini düşündüğü kişilerden de kurtulma yöntemiydi. Fakat Sultan'ın öngördüğü önlemler olumlu bir sonuç vermediği gibi zaten kıt olan geçim koşullarının iyice bozulmasına, yönetim içerisindeki kişilerin açıkça yolsuzluğa bulaşmasıyla halkın hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Bu nedenle İstanbul'a giriş çıkışlarının kontrol edilmesi fikri geri tepti, üstelik Sultan'ın tahıl gelişini kontrol edememesi durumun daha da kötüye gitmesine yol açtı. Bu durum beraberinde 1807 isyanına ve Sultan III. Selim'in tahtını kaybetmesine yol açan etmenlerden biri oldu.

Yazar, eserinde sistematik bir şekilde değerlendirdiği yollara düşenler ya da zorla yola düşürenlerin yanı sıra bir de bulunduğu dar saha içerisinde yaşamak zorunda olanların da olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. İstanbul'un

fethi ve sonrasında şehir için yapılan imar çalışmaları ve nüfus istihdamı daha sonraki yıllarda kaybedilen savaşlar, çıkan isyanlar ile yoğun bir nüfus göçü ile karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Yazarın büyük Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi üzerinden yapmış olduğu değerlendirmelerin yanı sıra, Avrupa'dan ya da İran coğrafyası üzerinden gelen gerek tüccar gerekse soylu kişilerin yapmış oldukları seyahatler yazar tarafından sistematik bir şekilde incelenmiştir. Faroqhi'in bu eseri de alışılmış Osmanlı tarih eserlerinin dışına çıkarak siyasi ve sosyo-ekonomik tarihçilik alanında önemli bir eser olarak ortaya çıkmaktadır. Faroqhi, 16-18. yüzyıllar arasında sadece yollara düşenler ya da sabit bir alana sıkışanlar hakkında değil, aynı zamanda dönemin ticari faaliyetleri hakkında da fikir edinmemizi sağlamaktadır.

Onorato Pàstine, *Genova e l'impero ottomano nel secolo XVII*, Cenova: Sede della Societa Ligure di Storia Patria-Palazzo Rosso, 1952, 185 s.

Mahmut Halef CEVRİOĞLU
(İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)

İtalyan devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ikili ilişkilere odaklanan çalışmalardan çok az bir kısmı hikâyeyi 1600 sonrasına taşımaktadır. Gerek yerli gerek yabancı telif eserler arasında on yedinci yüzyıl üzerine çalışanlar ise büyük ölçüde yalnız Venedik-Osmanlı mücadelesine eğilmeyi tercih etmişlerdir. Bu meyanda incelemeye aldığımız “XVII. Yüzyılda Ceneviz ve Osmanlı İmparatorluğu” başlıklı eser önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Çalışmaları ağırlıklı olarak yirminci asrın ilk yarısında yayınlanmış olan Cenovalı tarihçi Onorato Pàstine'nin akademik üretimi Yeniçağ Ceneviz Cumhuriyeti'nin haberleşme, ticari örgütler ve siyasi tarihine ağırlık vermektedir. On yedi ve on sekizinci yüzyıl Osmanlı-Ceneviz ticari ve diplomatik münasebetleri üzerine de çalışmaları bulunan Pàstine'nin eserleri ne yazık ki büyük ölçüde Osmanlı tarihçilerinin gözünden kaçmış gibi gözükmektedir. Hâlbuki hem yazarın titizliği hem de konunun bakırlığı açısından ele alınan eser dikkate değerdir.

Kitabın ele aldığı konuları genel itibariyle üç ana başlık altında sıralayabiliriz: İstanbul ve İzmir diplomatik sahnesinde Ceneviz'in yeni bir aktör olarak yerleşmesi, Osmanlı-Ceneviz ticaretinin ihyası ve bununla bağlantılı olarak da 1660'lar ve 1670'lerde özellikle İzmir'den İmparatorluğa sokulan sahte metal paralar meselesi. Bu çerçevede okurlar 1637'den 1682'ye kadar geçen süre zarfında Ceneviz, İstanbul ve İzmir üçgeninde pek çok siyasi ve ticari aktör ile ekonomik tartışmaya aşına olurlar. Bu sırada on yedinci asır Akdeniz ticaretinin pratikleri, İstanbul diplomasisi ve Köprülü Fazıl Ahmet Paşa ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın siyaset anlayışlarına dair pek çok detayı da satır aralarından yakalamak mümkün olmaktadır.

Daha somut bir değerlendirme sunabilmek adına kitabın bölümlerine odaklanmak faydalı olacaktır. “Giriş,” “sonuç” ya da “kaynakça” için hususi kısımları bulunmayan eser sekiz bölümden oluşmaktadır. “Doğu Ticaretinin Yeniden Tesisi” başlıklı ilk bölüm Osmanlı-Ceneviz ilişkilerinin çok kısa bir özetini verdikten sonra 1637 yılından itibaren Ceneviz idaresinin tekrar Doğu Akdeniz'de bağımsız bir aktör olarak ticaret yapma isteğini değerlendirip ilk defa 1665 yılında elçileri Agostino Durazzo aracılığı ile bu fırsatı yakalayışlarını anlatmaktadır. “Madeni Para Meselesi” başlıklı ikinci bölüm ise ticaret gemileriyle büyük miktarlarda muhtelif değeri düşürülmüş ya da sahte paranın on yedinci yüzyıl ortalarında Osmanlı limanlarına yığılmasını ve Ceneviz soylularının tüm yasaklara rağmen bu paraları darp etmelerini anlatmaktadır.

Üçüncü bölüm “İlk Ticaret Konvoyu ve Fransa'nın Muhalefeti” başlığını taşımakta

ve Agostino Durazzo'nun ikinci büyükelçiliğine odaklanmaktadır. Ayrıca hem İstanbul'daki Fransız temsilciliğinin hem de Paris'teki Fransız otoritelerin, Ceneviz'in tekrar kendi sancağı altında Osmanlı İmparatorluğu'yla ticaret yapan bir devlet olmasına itirazı da bu bölümde işlenmektedir. Devamında gelen "Para Buhranı ve Siyasi-İktisadi Yansımaları" ise tekrar sahte para meselesini ele almakta, hem İstanbul hem de İzmir'de krizin etkilerini, aktörlerini ve alınan tedbirleri irdelemektedir. Beşinci bölüm, "İstanbul'daki İkamet Elçiliği ve İzmir'deki Konsolosluk: İç Karışıklıklar," Ceneviz'in ilk mukim elçisi Sinibaldo Fieschi ve İzmir konsolosu Ottavio D'Oria'nın faaliyetleri, kapayamadıkları borçları ve görev teslimlerini ele almaktadır. Özellikle Fieschi'nin enteresan kişiliği, İstanbul'da kurmuş olduğu bağlar ve vurdumduymaz cömertliği ile Ceneviz'in Doğu Akdeniz ticaretinin yıkımına neden olduğu yorumu yazar tarafından ayrıntılarıyla işlenmiştir.

1672 yılına kadar olan biten olaylar ilk beş bölümde ele alındıktan sonra konu başa sarılıp 1666-1673 arası Akdeniz ticaretinin dinamikleri masaya yatırılmaktadır: "Ticari Teşkilatlanma ve Faaliyetler" başlıklı altıncı bölüm bu veçhile Cenevizli tüccarlardan alınan konsolosluk katkıları, arızı vergiler, konsolosların salahiyetleri, ticareti yapılan emtialar, ticaret rotası, Ceneviz gemilerinin isimleri, tüccarların konsoloslardan talepleri ve Mağrip korsanlarının Ceneviz ticaretine etkisi gibi konuları işlemektedir. Yedinci bölüm "İhya Teşebbüsleri: İltizam Sistemi" başlığı altında, Osmanlı İmparatorluğu'nda daimi temsilcilikler bulundurmanın ağır yükünün kamu bütçesinden çıkarılıp, bireylere iltizam yoluyla aktarılmasını anlatmaktadır. Bu bölümde Fieschi'ye nihayet 1675'te İstanbul mukimliğinden el çektirilmesi, borçlarının ödenmesi için yapılan planlar ve sahte para meselesine çözüm olarak Ceneviz'in doğu ticareti için hem Arap hem Latin harfli yeni bir sikke darbına yönelik kısa süreli girişimi (ss.149-153) hususlarını bulmaktayız. Sekizinci ve son bölüm ("Girişimin Son Faaliyetleri") ise 1677-1682 arasını kapsamakta ve önceki bölümlerden daha fazla olarak İzmir konsolosluğuna odaklanmaktadır. Bu bölüm Batılı konsolosların İzmir'deki etkileşimini izlemek açısından da önem arz etmektedir. Kapanış bölümü olarak addedilmesi gereken bu kısım, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yabancı sefirlere karşı sert tutumu, Fransa'nın Ceneviz'e muhalefeti ve İstanbul mukim temsilciliğinin altından kalkılması güç mali yükü gibi engeller karşısında son Ceneviz temsilcisi Francesco Lèvento'nun 1682'de İstanbul'dan kaçarak Ceneviz'in on yedi yıllık girişimini sona erdirmişini okurlara sunmaktadır.

Yazarın istifa ettiği kaynak grubuna eğilecek olursak, Pàstine'nin sadece Ceneviz arşiv belgeleriyle (*Archivio di Stato in Genova*) sınırlı kaldığını söylemek yerinde olacaktır. İstanbul'daki mukim elçiliğin yazışmaları için *Lettere Ministri Costantinopoli*, İzmir'deki konsolosluğun irtibatı için *Lettere Consoli Turchia* ve Ceneviz'de doğu ticaretine dair yapılan tartışmalar ve alınan

kararlar için ise *Giunta del Traffico* fonları olay örgüsünü oluşturan ana sınıfları teşkil etmektedir. Bu noktada yazarın arşiv belgelerine dayalı yoğun anlatımıyla kuvvetli bir pragmatizm yakaladığını söyleyebiliriz. Ancak, İstanbul ve İzmir'deki sair mukim elçi ve konsolosların raporları için Venedik, Hollanda ya da Fransa arşivlerinden de destek alabilmiş olsaydı, Pàstine'nin daha dengeli bir anlatım sunabileceğine şüphe yoktur. Zira Osmanlı siyasetine dair yapılan yorumlar ya da Ceneviz aktörleriyle diğer tüccar milletlerin içine girdiği mücadeleler, sadece Ceneviz temsilcilerinin kaleminden okurlara aktarılmaktadır.

Kitapta Osmanlılara dair yakalanabilen ayrıntılar arasında Ceneviz diplomatlarının Fazıl Ahmet Paşa nezdinde olumlu bir tavrın keyfini sürerken, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinden hiç hazzetmediklerini görmekteyiz (s.153). Divan- ı Hümayun baş tercümanları Nikusios Panayotis ve Aleksander Mavrokordatos ile ise diyalogları her zaman kuvvetli olmuş, ancak Panayotis'in Ceneviz'e yardımları çok daha fazla ön plana çıkarılmıştır (ss. 20, 83, 98). İzmir'de kadınların konsoloslardan aldıkları *hediyeler*, farklı milletlerden tüccar ve konsolosların anlaşmazlıklarına müdahaleleri ve sahte para kaçakçılığına karşı değişken tavırları da (ss.63,75) dikkat çeker niteliktedir. Bu hususları mufassal Osmanlı tarihlerinde, çağdaş kroniklerde ya da sair Osmanlı resmi belgelerinde görmek mümkün olmadığından Pàstine'nin eseri ayrı bir önem kazanmaktadır.

Yine de tarafsız bir değerlendirme izlemek adına kimi eksikleri vurgulamakta fayda var: Her ne kadar madeni paralar içindeki maden oranlarının açıklanmasında ve ticari emtia çeşitlerinde detaya inilmiş olsa da Ceneviz-Doğu Akdeniz arasında yapılan ticaretin boyutuna dair çok bir gözlem bulmak mümkün değildir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu için Ceneviz ekonomisinin ne ifade ettiğini öğrenemediğimiz gibi Ceneviz için Osmanlı ticaretinin sayısal olarak nasıl bir ehemmiyete sahip olduğunu da göremiyoruz. Bu doğrultuda okurların Robert Paris'nin *Histoire du commerce de Marseille (Tome V): De 1660 à 1789 Le Levant* (Paris, 1957) adlı çalışmasında buldukları detayı Pàstine'den beklememeleri gerekir. Kitabın daha ziyade Paul Masson'un *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle* (Paris, 1896) başlıklı çalışması ile Tommaso Bertelè'nin meşhur *Il Palazzo degli Ambasciatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie* (Bologna, 1932) başlıklı monografisinin dördüncü bölümünü takviye etmeye uygun olduğunu söyleyebiliriz.

Biçim yönünden ele almak gerekirse, yukarıda da belirttiğimiz üzere kitabın bir "giriş" ve "sonuç" bölümü bulunmamaktadır. İlk kısımda on altıncı asır Osmanlı-Ceneviz ilişkilerine dair kısa bir özet geçilmiş olması bir nebze "giriş" bölümünün eksikliğini kapasa da kitabın "sonuç" ya da genel bir kapanış değerlendirmesinden mahrum olması göz ardı edilemez bir noksanıdır. Neyse ki, danışılan eserlerin tam isimleriyle dipnotlarda belirtilmiş olması kaynakçanın

eksikliğini büyük ölçüde kapatmaktadır. Ayrıca, şayet kitabın yeni bir edisyonu yapılacak olursa metin sonuna bir indeks ve Cenova-Doğu Akdeniz ticaret güzergâhlarını göz önüne serecek bir harita eklenmesi okurlar için büyük kolaylık sağlayacaktır.

Nihayetinde mevcut çalışmanın on yedinci asır Osmanlı-Ceneviz ilişkilerinin en azından Ceneviz tarafını aydınlatarak önemli bir açığı kapattığını söyleyebiliriz. Metnin son dipnotunda (s. 184) yazarın on yedi ve on sekizinci yüzyıl Ceneviz-Osmanlı ilişkilerine dair başka çalışmalara işaret etmesi, okurlara daha fazla okuma için ufak bir ipucu vermektedir. Pàstine'nin eseri, yeniçağ Akdeniz'inde Osmanlıların rolünü idraka bir adım daha yakınlaşmamıza yardımcı olacaktır.

**Brian Cartledge, *The Will to Survive: A History of Hungary*,
(Third Edition), Budapest: Hurst and Company, 2012, 604 s.**

Giray GERİM
(Eötvös Loránd University)

İlk baskısı 2006 yılında yapılan *The Will to Survive: A History of Hungary*, 2008 yılında *Megmaradni: A Magyar Történelem Egy Angol Szemével*¹ adıyla Macarcaya çevrildi. Kitabın 2011 yılında yayınlanan İngilizcedeki bu üçüncü baskısında, yazar, ilk iki İngilizce ve sonraki Macarca baskının hata ve eksiklerinin giderilmeye çalışıldığını belirtir. Brian Cartledge'in eserini Soğuk Savaş sonrası dönemde yayınlanan Paul Lendvai'nin *The Hungarians: 1000 Years of Victory in Defeat* (2003), Miklós Molnár'ın *A Concise History of Hungary* (2001) ve László Kontler'in *A History of Hungary: Millenium in Central Europe* (1999) çalışmalarından ayıransa, Macarca çeviride de özellikle öne çıkarıldığı gibi yazarın Macar olmaması ve Macar tarihine dışarıdan bir gözle bakmasıdır.

1980-1983 yılları arasında Birleşik Krallık Büyükelçisi olarak Macaristan'da bulunan Cartledge, kendisi de dâhil olmak üzere ülkesinden buraya gelen ziyaretçilerin Macarların geçmişine ilişkin ne kadar az şey bildiklerini fark ettiğinde, gerek bu geçmişe ilişkin kendi merakını tatmin etmek, gerekse daha fazla öğrenmek isteyen yabancılara bir kaynak sağlamak üzere çalışmaya başlar. Böyle bir çalışma neticesinde ortaya çıkan bu eser, Macarların Orta Avrupa'daki on bir asırlık tarihini genel itibarıyla derli toplu, çizgisel bir akışa sahip ve kolay okunabilen bir biçimde sunar.

Cartledge, Macar tarihini üç ana bölümde incelemeyi tercih eder. Ortaçağ Krallığı (Medieval Kingdom) başlıklı ilk bölüm, Macarların Karpat Havzasına akın ve göçlerinden başlar ve bu bölgenin bir Macar yurdu olarak görülmesini sağlayan Macar Krallığı'nın kuruluş ve yükseliş dönemlerine ışık tutar. Diğer iki ana bölüme oranla bu bölümün -belki de döneme ait kaynakların göreceli azlığından ötürü- son derece kısa tutulduğu göze çarpar. Habsburg Krallığı (Habsburg Kingdom) olarak adlandırılan ikinci bölümde, 1526 Mohaç Savaşı sonrası bölünen tarihi Macar topraklarında Habsburg ve Osmanlı İmparatorluklarının varlığının Macar tarihine verdiği yön, bu halkın iç siyasi ve sosyal dinamikleriyle birlikte ele alınır. Osmanlıların çekilişi sonrasında Habsburglara karşı verilen bağımsızlık savaşları ve 'ikili monarşi'ye zemin hazırlayan gelişmeler değerlendirilirken Macar halkının sosyo-ekonomik sınıfları arasındaki ilişkiler ve bunların siyasi yansımaları da göz ardı edilmez. İkili monarşinin tesisi sonrası Macaristan'a dâhil olan topraklarda yerleşik diğer halklarla ilişkilerin ve bu halkların Macarlaştırma politikalarına tepkilerinin de değerlendirildiği bu bölüm, Macaristan'ı Birinci Dünya Savaşı'na götüren zeminin ve savaş yıllarında ülkenin içinde bulunduğu şartların incelenmesi ile son bulur. Üçlü Trajedi ve Yeniden Doğuş (Triple Tragedy and Rebirth) adı verilen son ana başlıktaysa, Büyük

¹ *Hayatta Kalmak: Bir İngilizin Gözüyle Macar Tarihi* şeklinde Türkçeye çevirmek mümkündür.

Savaş sonrası imzalanan ve yazarın adaletsiz olduğunu düşündüğü Trianon Antlaşması (1920), İkinci Dünya Savaşı sonlarındaki Nazi işgali ve son olarak ülkeye uzun süre hâkim olan, yazarın acımasız olarak değerlendirdiği Stalinist rejimden, Macar halkının yaşadığı üç büyük trajedi olarak söz edilir. Horthy ve Kádár rejimlerinin geçirdiği dönüşümler tartışıldıktan sonra, egemen tek partinin muhaliflerle yürüttüğü Yuvarlak Masa Görüşmeleri (1989) ve ilk serbest seçimler (1990) ile demokrasiye geçiş süreci ele alınır. Son olarak, ilk Fidesz iktidarı da dâhil olmak üzere (1998-2002), demokrasiye geçiş sonrası gerçekleşen seçimlerin ve gelen iktidarların kısa bir değerlendirmesiyle kitap sona erer.

Yazarın kendisinin de önsözde açıkça ifade ettiği gibi, kitabı orijinal bir akademisyenlik ürünü olarak değerlendirmek yanlış olur. Kitabın önemli bir artısı, Cartledge'in dilin olanaklarından en üst düzeyde istifade ederken, aynı zamanda okuyucuda okuma zevkini sınırlandırabilecek dar bir akademik çerçeve ve üsluptan kaçınabilmesidir. Buna rağmen, kitabın yararlandığı kaynakların İngilizce yayınlarla sınırlı kalması ve bunların da genel olarak sadece Macarlara odaklanan metinlerden oluşması kayda değer eksiler olarak görülebilir. Kaynakların İngilizce ile sınırlanması Macar, Türk, Alman, Rus ve diğer mevcut ilgili arşivlerden sadece bu dile çevrildiği ölçüde yararlanabilmesi sonucunu doğururken; sadece Macarların merkeze alındığı çalışmalardan yararlanılmasıysa Hırvat, Slovak, Rumen, Leh ve Sırlar gibi çevre halkları konu alan, esere pek çok açıdan katkı sunması muhtemel İngilizce metinlerin de göz ardı edilmesine sebep olur. Bu durum, kitabın Macar tarih anlatısını daha geniş bir bölgesel çerçevede tartışmasını güçleştirir. Bununla birlikte, yazarın örnek olarak ünlü Macar tarihçi Jenő Szűcs'ün Avrupa'yı üç tarihi bölgeye ayırıp Macaristan'ı Doğu-Orta (Eastern-Central) olarak adlandırdığı bölgede incelediği *The Three Historical Regions of Europe: An Outline* (1983) adlı, önemli ve çok ses getirmiş çalışmasına dahi kaynakçada yer vermemesi, durumun belki de anlatının akışını bozmamaya yönelik bilinçli bir tercih olarak da yorumlanabileceğini gösterir.

Yazar, temelde siyasi bir tarih vücuda getirmesine rağmen, zaman zaman önemli tarihi figürlerin zihinsel ve duygusal dünyalarını şekillendirmesi muhtemel sosyal dinamikleri de kullanarak yerinde tahlillerle metni zenginleştirir. 1703-1711 yılları arasında Habsburg yönetimine karşı ilk geniş çaplı bağımsızlık hareketini değerlendirirken Cartledge, hareketin liderliğini yürüten Ferenc Rákóczi (II)'yi böyle bir tahlille yansıtır. Onun, sıradan halkın yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik samimi isteği ile mensubu olduğu soylu sınıfının imtiyazlarına ve yönetme hakkına duyduğu sağlam inancı arasında kaldığını tespit eder (s. 123). Bu değerlendirme, harekete katılan unsurlar arasındaki sosyal bölünmelerin izahında önemli yer tutar. Buna ek olarak, István Széchenyi, Lajos Kossuth, János Kádár gibi Macar tarihine yön vermiş isimlerin ki-

şisel özellikleri ve içinde buldukları sosyal koşullar arasındaki etkileşimleri başarıyla açıklayan kısımlar kitabı güçlendirir.

Oldukça geniş bir İngilizce literatürü tahlil edip sentezleyen kitapta, Cartledge'in önsözde de değindiği gibi genel itibarıyla bir nesnellik çabası öne çıkar. Yine de söz konusu çabayla ters düşen bazı durumlara sebep olan iki ana etkenden söz edilebilir. Bunlardan ilki, zaman zaman geleneksel Macar tarih yazıcılığının fazla etkisinde kalarak yeni ve revizyonist çalışmaların ihmal edilmesidir. Örneğin, yazar, hacim ve canlılık bakımından zaten her zaman Kuzey ve Batı'nın gerisinde kaldığını belirttiği Güney ve Orta Macaristan yerleşimlerindeki yaşamın, Türk işgaliyle daha da durgunlaştığını ya da tamamen öldüğünü ifade eder (s. 88). Oysa Géza Dávid'in *Studies in Demographic and Administrative History of Ottoman Hungary* (1997) adlı çalışmasında bu yerleşik görüşün gerçeği tam olarak yansıtmadığı nicel verilerden de geniş ölçüde yardım alarak başarılı bir biçimde ortaya koyulur. İkinci ana etken ise yazarın tarihini kaleme aldığı halka beslediğini gizleme gereği duymadığı sempatinin bazı süreçlerin yorumlanmasına fazlaca dahilidir. Yazarın Macar halkının yaşadığı trajedilerin daha az dayanıklı bir halkı yok edeceğini savunması (s. 319), ya da Horthy rejiminin Nazilere yakınlaşmasını işleyeceği bölüme Macaristan gibi küçük ve savunmasız ülkelerin parlak ve onurlu bir dış politika izleme olanaklarının sınırlı olduğunu belirterek giriş yapması (s. 367) bu konuda verilebilecek örneklerden bazılarıdır.

Kitabı siyasi ve diplomatik bir tarih olarak sınıflandırabilmek mümkün olsa da Cartledge'in ekonomi ve edebiyat başta olmak üzere farklı disiplinlerden aldığı yardım, anlatıya derinlik kazandırır. Odaklanılan tarihi süreçlere ait finansal verilerin zengin ve yerinde kullanımı; özellikle vergi uygulamalarına yönelik aydınlatıcı veriler ve bunların analizleri, Macar toplumunun sosyo-ekonomik yapısının anlaşılmasına ciddi bir katkı sağlar. Yine, Macar halkının tarihine tarihte kendi rolüne bakışını, hayal kırıklıklarını, milli uyanışını işleyen ve düşünsel dünyasını da önemli ölçüde şekillendiren edebi eserlere sıkça değinilmesi ve yer yer onlardan alıntılar yapılması, işlenen siyasi tarihi tekdüzelikten kurtararak ona zengin bir sosyal boyut da kazandırır.

Eleştirilebileceğimiz bazı noktalarına rağmen, kitap, Macar siyasi tarihinin her kesimden okuyucuya hitap eden bütünlüklü bir anlatısını ortaya koyması bakımından oldukça değerli bir çalışmadır. Ana metinden ayrı olarak da ilgili coğrafya ile buradaki siyasi ve sosyal dönüşümleri anlamaya yardımcı olabilecek haritalar, Macar tarihinden önemli olay ve figürleri içeren görseller, şu an çevre ülkelerin egemenliğinde ve başka isimlere sahip olan yerleşimlerin Macarca adları, Macar alfabesinin kendine özgü karakterlerinin telaffuzu konusunda yardımcı bir ek ve Macar topraklarında hüküm sürmüş hanedanların soyağaçlarını içeren tablolar ile Cartledge'in eseri, Macar tarihine girişte saygın bir rehber olarak görülmeyi hak eder.